

C.T.
Universîteya Bingolî
Enstîtuya Ziwananê Gonîyan
Şaĝa Ziwan û Edebîyatê Zazakî
Teza Lîsanso Berzî

MEWLİDÊ XASÎ Û HETÊ ME'NA RA WEKENITIŞÊ
MEWLİDÎ

ÎBRAHÎM DAĞILMA

141301102

MÛŞAWİR

PROF. DR. HASAN ÇİFTCÎ

BÎNGOL-2017

T. C.
Bingöl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü
Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

HASÎ'NİN MEVLİDİ VE MEVLİDİN ANLAM
YÖNÜYLE İNCELEMESİ

İBRAHİM DAĞILMA

141301102

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN ÇİFTÇİ

BİNGÖL

2017

Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan Çiftci

Üye : Prof. Dr. Orhan Başaran

Üye : Doç Dr. Metin Yiğit

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Enstitü Müdürü

TEDEYÎ

TEDEYÎ	III
KILMVATE	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
VERVATE	VIII
LÎSTEYÊ TABLO Û ÎLAWEYONÎ	X
KILMNUŞTEYÎ.....	XI
NOTÊ Û TABLOYÊ TRANSKRÎPSİYONÎ	XIII
DESTPÊK.....	1
1. MEWLÎD.....	3
1.1. Tarîxçeyê Mewlidî.....	3
1.2. Meqsed û Tedeyê Mewlidî.....	7
QISIMA YOYIN	16
1. EHMEDE XASÎ.....	16
1.1. Cuwiyayîşê Ehmedê Xasî	16
1.2. Şexsîyetê Xasî Edebî û Tasawwufî.....	21
1.3. Eserî Ehmedê Xasî.....	23
1.3.1. Eserê ke Tewirê Nesire Di	23
1.3.2. Eserê ke Tewirê Nazîme Di	24
1.3.2.1. Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureşîyyî	24
1.3.2.2. Menzûmetun Qed Ceme'e Fî-ha Esmâillahi'l-Husna	24
1.3.2.3. Reddiyyetun 'ala Îsmâil el-Îs'îrdî (Reddiyyet'un li'l-Xasî).....	24
1.3.2.4. Kitabu Buşra'l-'ibadi fî-'ilmi'l-i'tiqadi.....	24
1.3.2.5. Şîrê Ey bi Ziwanon Tewirin.....	24
1.3.2.6. Mulemmayê Ehmedê Xasî	26
1.4. Mewlidê Ehmedê Xasî	27
QISIMA DIYIN.....	31
1. ŞERHÊ MEWLÎDE XASÎ	31

1.1.	Leteyo Yoyin	32
1.2.	Leteyo Diyin	49
1.3.	Leteyo Hîriyin	66
1.4.	Leteyo Çharin.....	75
1.5.	Leteyo Poncin	91
1.6.	Leteyo Şeşin.....	97
1.7.	Leteyo Hotin.....	109
1.8.	Leteyo Heştin	117
1.9.	Leteyo Newin.....	126
1.10.	Leteyo Desin	134
1.11.	Leteyo Yondesin	141
1.12.	Leteyo Duyesin	147
1.13.	Leteyo Hîresin.....	155
1.14.	Leteyo Çharesin	170
1.15.	Haza'n-nezmu et-târîxu li-muellifi'l-mewlidi.....	174
1.16.	Haza't-teqrižu li-l'ellâmeti's-Si'ridiyyu'l-'Umeriyyi Fethullehi Hesbî.....	176
	PEYNÎ	178
	ÇÎME.....	180
	ÎLAWYÎ	191
	ÎLAWÊ: METNO ORÎJÎNAL INÊ MEWLIDÊ XASÎ	196

KILMVATE

Ziwanê û kulturê Zazakî, bi nisbetê vaciyayişo nuşteki hetê vaciyayişo fekkî tewr zaf dewlemend hesibyeno. Ê me'lumat û pelgê ke derheqê edebîyatê Zazakî de mucnenî esero Zazakîyo tewr verînî hetê Ehmedê Xasî ra 1892 di nusiyo. Ino eserêko tarzê mesnewî di nusîyo nomeyê ey orîjînal '*Mewlidu'n-Nebîyyi'l-Qureşîyyî*' yo. Mewlidê Ehmedê Xasî, edebîyatê Zazakîyo Klasîki di çend çimeyoni ra yo wo. Ino eser, esero Zazakîyo nuştekiyo verînî o û edebîyato Zazakî di cayêko muhîm geno. Meqsedê ina xebati zî hetê kelime û me'na ra wekenitişê ino mewlid a ke wa dunyayê 'îlim ci ra îstîfade bikero û wiraştişê yo metînî a ke wa xebatonî bînoni rî yo çila bidepişo. Ina xebati di, etud kerdişê kelîmê û beyîtonî ino mewlidî hetê me'na ra û tehlîlê plana penîyê rêzonî ra yo geyret esta. Rina ina xebati di heyatê nuştogî, şexsîyetê yi edebî û seba tekîlîya dehkerayî kultur û 'urfa Îslami di tarîxê û dehkerayê mewlidî ser vindiyawo. Wekenitişê beyîtoni di ê kelîmê û qewramî zeg me'nayê yin nêzonîyena yan îzah wazenî şerh bî; zey ayet û hedîsonî hususî dînî ke ya raştî ra yan seri ra beyitoni di temas bîyo ser vindiyawo. Qisma penîyina ina xebati di yo îndeks vîrazîyo, ino îndeks nomeyonî taybetî, ca û kîtabon ser ra wo.

Kelimeyê Mifte: Mewlid, Sîyer, Hz.Muhammed, Ehmedê Xasî, Edebiyat Zazakî

ÖZET

Zaza dili ve kültürü, yazılı anlatıma nisbetle sözlü anlatım yönüyle çok daha zengin sayılır. Zaza edebiyatıyla ilgili var olan bilgi ve belgeler, Zazaca ilk eserin 1892’de Ahmed Hasî tarafından yazıldığını gösterir. Mesnevi tarzında yazılan bu eserin orijinal adı ‘*Mewlidu'n-Nebiyi'l-Qureşiyî*’dir. Bu eser, Zazaca ilk yazılı ürün olması yönüyle Zaza edebiyatında önemli bir yer tutar. Bu çalışmanın amacı, Zaza Klasik edebiyatının az sayıda kaynaklarından biri olan Ahmed Hasi’nin mevlidini kelime ve anlam yönüyle inceleyerek bilim dünyasının istifadesine sunmak ve eser üzerinde yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacak bir metin ortaya koymaktır. Bu çalışmada Ahmed Hasî’nin adı geçen mevlidinin beyit ve kelimeleri anlam bakımından irdelenmeye ve dizelerin arka planı yorumlanmaya gayret gösterilmiştir. Ayrıca yazarın hayatı, edebi kişiliği ve konuyla ilgisi sebebiyle İslâm kültürü ve geleneklerinde mevlüt konusu ve tarihçesi ele alınmıştır. Beyitler incelenirken anlamı bilinmeyen veya izah gerektiren kelime ve kavramlar açıklanmış; beyitlerde doğrudan veya dolaylı değinilen ayet, hadis vb. dini hususlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise özel isimler, yer ve kitap isimlerini içeren bir indeks hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlid, Siyer, Hz.Muhammed, Ahmed Hasî, Zazaca Edebiyat

ABSTRACT

The language and culture of Zazaki may be regarded as rich in terms of oral literature rather than written literature. The documents about the history of Zazaki show that the first Zazaki work was prepared by Ahmed Hasi in 1892. The original name of the work is *Mewlidu'n-Nebiyi'l-Qureşiyî*. This work is significant for the literature of Zazaki. The aim of this study is to examine the semantic and lexical meaning of the mewlid and to present it to those concerned. In this study, I examined the couplets in terms of meaning and tried to comment the meaning in the background. Besides, I tried to present the life and literary identity of the author and clarify the position of mewlids in the Islamic culture and tradition. The words and concepts in the couplets are explained; the verses(ayat) and hadithes and religious concepts are discoursed. In the last part of the study, proper nouns, places and related sources are indexed.

Key Words: Mewlid, Siyer, Mohamad (pbuh), Ahmed Hasi, Zazaki Literature

VERVATE

Edebiyato klasîk, kultur û edebîyatê Îslamî di tewr verînî û khon o. Zey ziwanan ‘Erebî, Farsî û Tirkî di ino ware di eserî rew nusîyê; labelê ziwane Zazakî ino ware di erey mendo. Zazakî di mewlidê Mela Ehmedê Xasî tewr verînî o. Mewlidê Ehmedê Xasî, 1892 di nusîyo û 1899 di neşir bîyo. Ehmedê Xasî, bi nuştîşê mewlidê xu, edebiyatê Zazakî di di heb berî kerdî a:

Bero verînî, edebîyato nuşteki Zazakî di ino eser, esero sifteyin o; ê eserê ke ino eser dima Zazakî nusiyê zafînê yin ino esero verini ra îstîfade kerdo.

Bero diyînî, wareyê edebîyatê Zazakîyo fekkî di vercu ra yo hîş esti bî, bi nuştîşê ino mewlidî ina hîş, edebîyatê Zazakîyo nuşteki di bîya zixm. A meselêka nuştîşê ino mewlidî rî bîya sebab ina zixmî muecna. Vonî:

“Çend mallayê Kurmoncî, Ehmedê Xasî di yarî kênî u vonî *‘Kurmonci di eserê edebî zafê; labelê Zazakî di qet eserê edebî çîn î.’*

Xebatî ke sahayê xu di verînî ê xebatî ke aye dima virazîyenî hemi ci ra yo îstîfade kenî û herindê a xebat ser xebatê xu aver benî. Eseronî hinayin ser xebat û cîgerîyayîş û cehd û ğeyret wazena. Mewlidê Ehmedê Xasî ser heta eka qasê des heb kîtabî nusîye. Zafiyê îni eseronî mewlidê Xasî transkript kerdo. Dr. Osman Özer, bi nomeyê *‘Mewlid Ahmed-i Hasi’* yo xebatê transkrîpsîyon û dîzîn viraşt, Mehmet Yergîni zî, teza xu lîsanso berze di, metnê mewlidê Ehmedê Xasî ser yo wekenîtiş kerdo. Rina derheqê ino mewlidî di çend meqale zî nusîyê.

Ina xebatê ma teza lîsanso berzi zî derheqê Mewlidê Ehmedê Xasî wa. Ina xebatê ma ê xebatonî bînoni ra îni xusson ser cîya wa:

Ina xebati di, metnê mewlidî hem pê herfonî ‘Erebî newe ra nusîyo heme zî pê herfonî Lafînkî newe ra transkrip bîyo. Sare ra heta peynî hem me’nayê kelime, îdyomî û beyîton ser tehlîlê mewlidê Xasî virazîyo. Penîye xebatê ma di qisimê îlawe di nusxêyâ Mewlidê Ehmedê Xasî esta.

Xebata ma destpêk û di qisim ra omiya meydon. Destpêki di ma derheqê ‘tarîxçeyê û tewirê mewlidî’, qisima yoyini di ‘cuwiyayîşê û mewlidê Ehmedê Xasî ser’ me’lumat dawa. Mavac; ‘mewlid çita yo, çi me’na do, çi wext vecîyo, dima edebiyatê Zazakî di mewlid, cayê mewlidon ra, sebebê nusiyayîşê mewlidê Xasî û tedeyîyê ino mewlidî’ ra

behs kerdo. Qisima diyini di zî şîyes leteyî mewlidê Ehmedê Xasî û me'na ser wekenitişê kelimeyon û beyîtonî inî leteyonî estî.

Nuştiş û hedrekerdişê ina tezî di tay zuarî esta; çimkî, ziwane Zazakî hem edebîyato nuşteki de zaf avernêşîyo ke ma seba îstîfade û xurt kerdişî ina xebat bionî çimeyono tewirinî; hema zî kelime û qewramî ke ino mewlidi di şugulye zafiya enon Zazakî nêyê. Seba inay ma egleb eseronê Tirkî ra îstîfade bîyo.

Sarê ra heta peynî ina xebati di pê rey muetişê şewirmendê xu mi nuştişê tezê xu di şenikî dî. Seba inay ra ez şewirmendê xu Prof. Dr. Hasan Çiftci rî û me'lemê mi Prof. Dr. Orhan Başaran rî; me'lemonê qismê ziwane edebîyatê Zazakî rî -baxusus Mehmet Aslanogulları û Murat Varoli rî-, ha ombazon ha tayî nuštoğon Zazakî ha zî wendakaronê xu rî seba paştgirîyê xebatê xu zaf teşekkur keno.

LÎSTEYÊ TABLO Û ÎLAWÉYONÎ

Tablo 1: Notê û tabloyê transkrîpsiyonî, r. XIII

Îlawe 1: Resimê Ehmedê Xasî, r. 191

Îlawe 2: Resimê Ehmedê Xasî, r. 192

Îlawe 3: Resimê *Kitabu't-Tesdîd bi-şerhî Muxtesari't-tewhîd* ra rîpelo peyînî, r. 193

Îlawe 4: Resimê *Kitabu't-Tesdîd bi-şerhî Muxtesari't-tewhîd* ra rîpelo verînî, r. 194

Îlawe 5: Resimê Mezelê Ehmedê Xasî, r. 195

Îlawe 6: Metno Orîjînal Inê Mewlidê Xasî, r. 196-215

KILMNUŞTEYÎ

a.s: ‘aleyhi’s-selam

b: Ibn

bn: Bionên

c.c: Celle celaluhu

c: Cîlt

ç.v: Çîmeyêko vîyerto

DEÜİFD: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

e. ‘e: Edato ‘Erebî

e. z: Edato Zazakî

e. v: Eserêko vîyerto

EKEV: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı

f. z: Fi’la Zazakî

f.’e: Fi’la ‘Erebî

h: Hîcrî

Hız: Hezret-i

î. n. ‘e: Îzafeyê nomeyo ‘Erebî

î. w. z: Îzafeyê wesifo Zazakî

km: kilometre

m. f: Mastaro Farsî

m.’e: Mastaro ‘Erebî

M.E.B: Mili Eğitim Bakanlığı

m: Merg

M: Mîladî

n. c. ‘e: Nomeyo cinso ‘Erebîyo

n. ‘e: Nomeyo ‘Erebî

n. f: Nomeyo Farsî

n. k: Nomeyo Kurmanccî

n. z: Nomeyo Zazakî

r. a: Radîyallahu ‘anhu

r: Rîpel

rh. a: Rehmetullahi ‘aleyhî

s.a.s: Silom Allah yi ser

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

u.s.b: Ū sey bînonî

w. f: Wesifo Farsî

w. z: Wesifo Zazakî

w: wefat

W: Welediyayış

z. ‘e: Zarfo’Erebî

zm: zamir

NOTÊ Û TABLOYÊ TRANSKRÎPSİYONÎ

Herfa tîpê 'Erebî	Herfa tîpê Transkîrbî	Muecnak qey Nuştişê Herfonê 'Erebî	Muecnak qey Nuştişê Herfonê Latînî
آ	â	آمه	âme
ء	'	أشكنو	'eşkenû
ى نى يـ يـ	î	هولى	holî
ئ سـ يـ يـ ئـ	ê	برائ م	birayê mi
ث	ṣ	ثواب	ṣewab
ح	ḥ	حيات	ḥeyat
خ	x	خله	xela
ذ	z	ذلة	zillet
ص	ş	صادق	şadiq
ض	z	مريض	merîz
ط	ṭ	طوق	ṭûraq
ظ	ẓ	ظالم	ẓâlim
ع	'	عبادت	'ibadet
غ	ġ	غلا	ġelâ
ق	q	قلم	qelem
وو وو	û	أشكنو	eşkenû
ف	v	فنگ	veng
و	w	وند کار	wendekar

Ehmedê Xasî, bi tesîrê zîwanê 'Erebî, kelime û qewramî 'Erebî zaf şuğulne û seba inay nuştişê mewlidi di tesîrê gramer û îmlaya 'Erebî zaf a. Mavac, yi herfî medî şuğulnê. Inay ra mi zî transkribê xu di herfî med bi sembolê 'â, î, û' muetî ra. Rina izafeyê nome di mi giridayiş bi herfonê 'Erebî senî nusîyo mi hina viraştö. Mavac Ehmedê Xasî, eslê Mewlidi di عِيْلَانِ خُو , عِيْلَانِ دِيْنِي , nušta mi zî usulê transkript ser 'eylani xû, berâyi dîni nušta.

Ina xebati di seba transkrîpsiyonî herfonî Latînî çend hebî nusxeyoni ra îstîfade bîyo. Îni nusxeyoni ra yo guerê vatişê Dr. Osman Özerî orîjînal a (ke ina nusxe mi yi ra

gurewto). Metnê ku eslê yi ‘Erebîyo mi bi nuştîşê compitur newe ra nuşta û bi transkribê kerda. Herfonî Latîni ser transkript kerdişi di mi tabloyo cerîni ra ra îstîfade kerdo.

Ina xebati di şugulnayişê tercîhê alfabe ser mi zaf hetkarî nêkerd. Mi eğleb bi feke Firat (Çolig) nuştî, ca ca tayî kelime û îdyomi zî bi feke mintiqayono bînonî nuştî. Ez 2009 ra heta eka Zazakî wuneno û nuseno. A rueci ra heta eka mi herfê ‘i, î, ğ’ şugulnê. Rina mi diftong (Yo kelime di eger di heb herf vengînî yo ca di bişuxulyê inay ra vonî diftong) û herfê ‘m, n’ ra ver zafi ser herfê ‘a’ nê herfê ‘o’ şugulnawa; çimkî feke Çoligî di hem diftong esta hem zî feke Çolig, feko ‘o’yin o.

DESTPÊK

Edebîyat, pîser di qisim o: Edebîyato qalî û edebîyato nuşteki. Edebîyato qalî, o demi di veciyo ke, komel hema nuştiş nêzona yan zî hetê nuştişî ra dûr û sist a; zewqê hîs û fikirayişê şarî, gueşi ra gueş kirişîyo û yo arîdayîşo anonim (wuertağ) virazîyo.¹

Edebîyato qalî, yena ina me'na: 'Ê mehsulê edebîyatê ke hetê komelî ra virazîyayê û nusîyayê nêyê'.² 'Edet, 'urf, folklorê şarî edebîyatê qalî di zixm û weşî ser pawiyêno. Eğleb *vateyê verînon, kilam, vistonek, çîbenok û lawikone* di esayîş, resim û halê şarî yo welat, yo mintiqa ser tewr hol vînîyeno.

Edebîyato nuşteki zî hîs, fikir, hal û bîyayonê yo komelî hem şexson hemî zî şar ser qeyd keno.³ 'Qal perêna; labelê nuşte moneno!' Bi pabestê ina vateyê edebîyatê nuşteki di bi nomeyê edebîyat ha şîr, ha roman, ha hîkaye, ha kay... çî esto çî çînî yo hemî nusîyênî.

Edebîyato nuşteki di qisim o: Edebîyato klasîk û edebîyato modern.

Edebîyati di '*klasîk*' yena ina me'na: çîyêko çarçawayê ûrfî di virazyêno yan ê eserî ke zaf erca yê qey ê eseron ino nome şugulyeno.

Esere kê, hewayê klasîkî di nusîyê komcî ziwani di benî wa bibê hemînê yin tesîrê edebîyatê Dîwani di mendî. Edebîyatê Dîwan, şeşê serri ra zêd dewam kerdo û zaf yo tesîro pîl viraştî û şairî ercayî zerrê ino edebîyati di rasîyê û îni şairon eserî rumetin û dewlemendî nuştî. Edebîyatê Zazakî di hewayê klasîki di xebat tay î; labelê ma eşkenî îni xebatan hetê şekîl û me'na ra edebîyatê dîwani ra bihesibn.

Modernî zî, o ke 'ûrf' ra dûr vineno û verê ûrfî vecîyeno. Ê eserî ke ino şîyayîş ser virazyênî enon ra vonî '*esero modern*'.

"Zazakî ziwaneko khon û qadîm o."⁴ Labelê Zazakî zey Farsî, Kurmonccî, Soranî, Lurî, Goranî vercu ra nênusîyo; edebîyatê nuşteki di erê mendo. Seba inay û zobîna sebebni ra çend eserî verînî ra vet edebîyatê Zazakîyo klasîki di zaf xebat nêvîrazîyê.

¹ Yüce Kemal-Kazan Şevkiye, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Lisans Yayınları, İstanbul 2006, r. 11.

² E.v., r. 11.

³ E.v., r. 11.

⁴ Keskin, Mesut, "Zazaca Üzerine Notlar", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (hedrekerdoğ: Şükrü Aslan), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, r. 221-223.

Edebîyatê Zazakî di bi pelge û delîl hema yo plano penî nêvecîyawa wuerte. Seba inay ra bivacîyo ‘edebîyato klasîk’ ê eserêk çarçawayê ûrfî di nusîye yenî vîrî. *Zey tewirê mewlid, qesîde, sîyerî, mesnevî* eserî klasîk hesibyênî.

Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureşîyyî ine Ehmedê Xasî, *Bîyîşê Peyğamberî*, ine Usman Efendîyo Babîc, *Qesîdeyê Kerbela*, ine Molla Mehemmedî Hunic, *Dîwan Cebexçuri*, ine Mela Azîz Bekî û *Beyatname*, ine Şex Selhaddîno Palewî... edebîyatê Zazakîyo klasîkî rî çend mîsal î.⁵

⁵ Varol, Murat, "Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, r. 626.

1. MEWLİD

1.1. Tarîxçeyê Mewlidî

Edebîyat û sen'etê Îslâmî di merasîmê ke serrgêre bîyayîşê peyğamberî de virazyenî; ê eserê ke înnî merasîmanî di wendişî ser nusîyê nomeyê enan Mewlid o.

Kelimeyê mewlid ferhengî di yena me'nayê “*cayê û wextê biyayîşî*”. Ina kelime, me'nayê xu 'esilî di semede bîyayîşê Peyğamberê ma şugulyena.

Mewlid, kelimeyêka 'Erebî ya, masdarê ‘ولادة’i ra virazîyaya û zafhumarîyê ay ‘mewalîd’ a. Ina kelime (mewlid) rina ‘Erebî di nomeyê wext ser yena ina me’na ‘*wexteku kesêk tede bîyo*’ û nomeyê cayî ser yena ina me’na ‘*cayêku kesêk tede bîyo*’ û rina yena me'nayê ‘*bîyayîşî*’. Xususen yena înnî me'nayonî ke ‘*wextê biyayîşê, cayê bîyayîşê*’ yan zî ‘*eserêko manzum o û bîyayîşê Hz. Muhammed*’i ra behskeno.⁶

Mewlid eserêko manzum o, şeklê mesnewî di nusîyeno. Înnî esêr hinayin xususen bîyayîşê Hz. Muhammedî ra kilmî ra zî ‘*peyğamberî, mîrac, mu'cîze û wefatê*’ yi ra behskênî. Mewlid kef dayîşê edebîyat û mucadeleyê Îslamî di tewr yeno heskerdişî.

“... ‘Eynî wextî di ê esêrê ke bîyayîşê Hz. Peyğamberî ra behs kenî enanî ra zî vonî Mewlid. Ina giredaye di bîyayîşê Peyğamber û ê şînayîyê ke ino bîyayîşê ser virazyenî tera vonî “*Mewlid*”, aşmeka wu tede bîyo a aşmî ra vonî “*aşma mewlidî*”, a şewaka wu tede bîyo cira vonî “*şewa mewlidî*”. ‘Eslê ina kelime “*mewlid*” a, labêlê zîwanê ma di cihetê “*mowlid*”i zî şugulyena.

Zey ‘şewa Qadîr, şewa Mî'rac, şewa arefa, şewa Înnî’ mîyonê înnî ruecon û şewonê bimbarikî di qiymetêk dîyo “*şewa Mewlid*”i. A şewa ku Hz. Peyğamberê ma a şewe di omîyo dunya...⁷ Behsê bîyayîşê rucê Hz. Peyğamberî, her çî ra ver çend hedîsonê Hz. Peyğamberî di ca gena. Rucêk peyğamberî ra rueconê dişeme û paşeme di sebebê rocê depîştîşê yi persîya. Yi zî cewab da: “*Ez a rucê bîya û Qurani zî mi rî a rucê şirawîya.*”⁸

⁶ Akdağ, Soner, “Süleyman Çelebi'nin Mevlidi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, Hımar: 36, Erzurum 2008, r. 85.

⁷ Bakırcı, Selami, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, Akademik Araştırmalar Yayınları, İstanbul 2003, r. 1-2.

⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (Tadayoğ: Zâkir Kadirî UGAN-Ahmet TEMİR), M.E. B Yayınları, İstanbul 1991, IV, 85-86; Sahih-i Müslim, Siyam 36 (198); Rudânî, *Büyük Hadis Külliyyatı Cem'u'l-Fevâid* (Tadayoğ: Naim Erdoğan), II, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, Hadis No: 3013.

Hz. ‘Ebbasî ra rîwayet bîya: “Hz. Peyğamber, rucê dişeme bîyo, peyğamberî yi rî rucê dişeme omîya, rucê dişeme Mekke ra hîcret kerdo, rucê dişeme reso Medina, ayeteka nîşonê dona mergê yi⁹ rucê dişeme nazil bîya û rucê duşeme di wefat kerdo.”¹⁰

Tarîxê biyayîşê Peyğamberê ma Hz. Muhammedî, guerê tarîxzanon û muheddison “*Weqayê Fil*”i ra poncas rucî dima, serrê çowrasina paytextîyê Kîsra di rucê 12’in îne aşma Rebîul’ewwel bi hesabê mîladî serrê 571 di ya.¹¹ Inay ra hema dewrê sifteyin ra “12 Rebîul’ewwel rucê Dişeme” serrgerê bîyayîşê Hz. Peyğamber hesibyawa û a rucî di bimbarikî virazîyawa.¹²

Tewr vernî ma inay bîdi kifşkerdişî, dewrê Hz. Peyğamberî, dewrê Xulafayê Raşîdînî û Emewîyoni di semede bîyayîşê Hz. Peyğamberî cîhetê komelî di faaliyetî çînî yê; labelê “*rucê bîyayîşê*” Hz. Peyğamberî ra behs biyen a, rina in rucî ser ‘qey viraştîşê tike gureyon’ yo fikir esti bi.

Mavac, yin waştên tesbîtê tarîxê teqwîmî bi “*rucê bîyayîşê Hz. Peyğamberî*” destpêbikerên. Ina zî mucnena ra qewramê “*rucê bîyayîşê*” hîşê komelî di ca gurewti bi. Inay ra ma eşkenî herinde mewlidî ber heta dewrê Hz. ‘Umerî.¹³ Ina me’lumatêka dewrê Hz. ‘Umerî ra seba ina dehkerê tewr muhîm a:

Qey tederîsatê tutonî mektebî virazyebi, qey ino gure zî me’lem tayin bîbî înî mektebonî. Fethê Suriye dima înî mektebonî di her rucê tederîsat viraştên. Wexte ke Hz. ‘Umer, Şam ra agera ome Medina, tutî mektebî zî vera ci omê. A rucê, çarşeme bi. Hz. ‘Umer semede ina vera ci omiyayîşî tutanî, rucê çarşeme û pa paşeme û înî zî mektebî tatîl kerdî. Rina qey tutanî serri di çar rucê, rucê Buraqî û heftêki zî semede “*şewa mewlid*”î tatîl kerd û va: “*Kom ino ‘edet dewom bîkero yi rî weşî bibo, komi zî da wera yi rî zî weşî çînî bo.*”

Ina ‘edet heta ‘esronê peniyîni zî dewom kerd a.¹⁴ Tarîxzano Ebû Abdullâh Muhammed el-Lahmî es-Sebtîyo Endulusîj (m. 633/1236) ver vindertişê fealîyetê mewlid ser qey seydayê xu hina vono: “*Ino ruco pîli di, rucê mewlidi di, tatîlê perwerdeyê*

⁹ Qur’ono Kerîm, Âl-i ‘Imran, 144.

¹⁰ Muhammed İbn İshak, *Siyer-i İbn-i İshak Hz. Muhammed’in Hayatı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, r. 412.

¹¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Tadayox: Salîh Tuğ), Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2003, I, r. 39; Fayda, Mustafa, “Nesî”, *DİA*, TDV Yayınları 2006, XXXII, 578-579.

¹² Bakırcı, r. 5.

¹³ E.v. , r. 18.

¹⁴ E.v. , r. 18.

tutonê mektebon û camîyoni înkâr keno û vono bêla yo ca bîni di inson tatilî nêvirazenî...”¹⁵

Rina tayî me’lumat estî ke ma cêri di nuştî, ino vateyê Hz. ‘Umerî tesdîq kenî:

“Teberê Endulus’î di welatonî bînoni di, zey Hîcaz, fealîyetê mewlid virazyen û in semedi ra wendegahî zî tatil benî. Rina ê insonî kê şînî Hec û gerayoğê bawermendonî ra omîya neqlkerdişî, Mekke di bimbarikîyê mewlidî virazyenî. A mîsalêka resnenî Hz. ‘Umerî ay ser omîya vatiş: “Înî tatil, mektebonê Mekke û Medina di zî virazyenî.”¹⁶

Labêlê rina, bimbarikkerdişê ruêcê mewlid ser kombîyayîşî sifteyînî ‘*bi deste komî, çî wext, çadi virazîyawa û senî destpekerdo*’ inay ser zaf me’lumat çînî ya. Labelê ‘esrê H. III / M. IX’in ra nata înnî bimbarikkerdişî ‘erdê Îslami di bî vila; mintiqayêka hira di Bisilmonê tede cuwîyenî -zey Iraq, Hîcaz, Yemen, Horasan, Hindistan, Misir, Meğribî-yena fohmkerdişî her serr bimbarikîyê resmî virazîyê.

Mekke û Medina, mîyonê înnî bimbarikkerdişoni di yo cayo taybetî gurewta. Çimkî bonê ku Hz. Peyğamber uca di omî’b dunya qey înnî bimbarikkerdişoni rî yo merkez û nuqtayê destpekerdişî bî. Ino bon, bi nomeyê “el-Beyda” omene zonayîş û Mekke di kuceyê Mewlidi di bi. Ino bon, wextê Haruno Reşîdî¹⁷ di bi destê dayiyê yi Hayzûrani ra bîyo mescîd. Îna mescîd, ruêcê mewlidi di ziyareti rî bîyenî a û şewa mewlid tede wa’z dîyene. Merdimano zonayeyoni ra ‘Elî el-Qârî vono:

“Ez bi xu şîyo ino bimbarikî û mi dîyarîya cayê mewlidî zî kerd.”¹⁸ Rina rîwayet bîya ku, Medinaya Mûnevvere di verê Rawzayê Hz. Peyğamberi di mewlid wendîyo.

Bimbarikkerdişê mewlidoni ra tewr namdar bimbarikkerdişî, ine Erbîl ê. Viraştişê înnî bimbarikkerdişonî mewlidoni di sultano sifteyîn atabegê Erbîlî Muzafferuddînî Gökborû¹⁹ yo. Ino bimbarikkerdişî bi destê yi statuya resmî gurewta. Înnî bimbarikkerdişî vercu Erbîl, dima zî Musuli di cîhetêko weşî û sixletî ser virazyenî. Nizd û durî ra her mintiqa ra ‘*feqî*,

¹⁵ E.v. , r. 19.

¹⁶ E.v. , r. 19.

¹⁷ Haruno Reşîdî: Xelifeyê ‘Ebbasî yo poncin o. 763’i di dadîyê xu ra bîyo. Lacê Xelifê Mehdî Billah o, 23 serr xelifetî kerda. Pîzeyo hotini ra tuernê Hz. ‘Ebbas o. Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *DÎA*, XVI, 258.

¹⁸ Bakırcı, r. 26.

¹⁹ Muzafferüddin Gökborû: Serrê 1154 di Musul di bîyo, 1233 di Erbîl di wefat kerdo. Kîştê qumandano pîl Selaheddînî Eyyubî d i yi verê duşmenoni di mucadeleyêka pîl dawa. Wayê Selaheddînî Rabîa Xatuni dir zewicîyo û bîyo zomê sultanî. Bi vatişê İbn-î Esîr adirêko fethê Qudus ser neñce do yi tavisno. Eroğlu, Haldun, “Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetimlere sütanneler tayin eden devlet adamı”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklar Dergisi*, humar: 46, 2003, r. 80-82.

sofî, waîz, âlîm, edîp û şaîr’ qey ino bimbarikkerdişî omenî. Şar û merdimi dewleti zî qey ino bimbarikkerdişî omenî. Sifrê gird nîyene ru û non dîyene ina ceme’at û xususen feqironi rî ardimî pîl bîyenî. Rina waîzon û xetîbon mewlidê Hz. Peyğamberi ra qalkerden, leckeroni zî nawnayîş viraştên. Înî fealîyêtî 12 ruc dewom kerden û Muzafferuddînî Gokboru zî zerrweşîyê şar û merdimon namdaron gurewtên.²⁰

Endûlûs Sebte û Girnata di; Cezayîr Tîlîmsani di Comîyê Zeytûniyye di merasîmê mewlidî namdarî viraştên. Bimbarikkerdişê Endulusî di edebî yo tivreştişî zî esti bi. Ê şîr û qesîdê ke a serr vacîyen, serrna hînî nêvacîyen û o şîrêko yoyin vecîyo xelata pîl gurewtên.²¹ Mıntıqayê ke bimbarikkerdişê mewlidî tede tewr vila bibî enan ra yo zî Misir a. Îta di Fatimîyon hukum kerden û yi mezhebê Şîa dima şîyenê. Inay ra nomeyê Hz. ‘Elî, Hz. Fatima, Hz. Husenî ra zî bimbarikkerdişê bîyayîşî viraştên...²²

Înî bimbarikkerdişî, dewletê ‘Usmanli di bi mewlidê Suleyman Çelebî²³ ‘*Wesîletu’n-necat’i di* xu mucnênî ra. Bimbarikkerdişî, wextê Sultan Murat III. i di benî merasîmo resmî û protokoli di bi nomeyê ‘*Alayê Mewlid*’ cayê xu genî. Înî merasîmî wextê Sultan Ehmed II. i di zaf benî vila. Rina înnî mîsal mucnenî ra, ‘alîm û şêxulîslamî ‘Usmanlî bi bexşîş dayîş û weqf kerdişî paşt dêne înnî bimbarikkerdişê mewlidonî:

Şêxulîslâm Yahyâ Efendî aşma Rebûl’ewweli ra heta aşma Remezoon her hefte dergahê xu di mewlid dêne wendiş û non dêne,

Şêxulîslâm Çerkez Xelîl Efendî, qey wendişê mewlidî zaf pere xerc kerdên,

Rina her serr, şala neqşin û qiymetin şirawiten Mekkeya Mukerrema ke wa ina şal bioncîy o kursîyêko seri di mewlid wunyeno. Rucê bimbarikkerdişê mewlidî di ‘Usmanli zî tarîxê Safer-1328/ Edar-1910 di bi qerarê Meclîsê Wukela batalîyo/tatilo resmî virazeno.²⁴ *Siyerê Muhammed b. İshak* (m. 236 / 850), *Şemâil-i Şerîf* ê Tirmizî (m. 279 / 892). Înnî mewlidonî rî çend heb nimûne yê.²⁵

²⁰ Bakırcı, r. 23.

²¹ E.v. , r. 32.

²² E.v. , r. 27.

²³ Süleyman Çelebi: Muellifê mewlidê Vesîletu’n-necâtî yo, in mewlid Tirkî di mewlido sifte yo û tewr namdar o. Serrê h.825/m.1422 di merd o. Suleyman Çelebî, Bursa di maya xu ra bîyo. Me’lûmatê ke derheqê ey idi hem tay hemî zî yobinon nêdepişenî. Suleyman Çelebî, lacê Ehmed Paşa yo. Suleyman Çelebî, îlmônê dîni di âlimi bi. Eserê ey Vesîletu’n-necât, dehkerayê mewlidî di zaf erca yo; zîwanê ey akerde û zelal o. Pekolcay, A. Necla, “Mewlid”, *DÎA*, XXIX, 484; Pala, r. 314.

²⁴ Bakırcı, r. 73-112.

²⁵ Yardım, Ali, “Şemâil Nev’inin Doğuşu ve Tirmizî’nin Kitab’uş-Şemâil’i”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1983, Humar: 1, r. 249-409.

Tewirê mewlid di tewr esêr verînî zaf î, guerê tesbîton 121 heb nuştoğon ino ware di eserî nuştî. Înoni ra ponc eserî verin în î:

- el-Uklîşî (merg 550/1155), eserê ey ‘*ed-Durru’l-munazzam fî-mevlidi’n-Nebiyi’l-a’zam*’ o.
- İbnu’l- Cevzî (merg 597/1201), eserê ey ‘*Mevlid’ul-‘arûs*’ o.
- İbn Dehye el-Kelbî (merg 633/1235), eserê ey ‘*Kitâbu’t-tenvîr fî-mevlidi sirâci’l-munîr*’ o.
- Muhyiddin İbni ‘Erabî (merg 638/1240), hîri esêrê ey derheqê mewlidi di estî, ‘*Mevlidu’n-Nebî*’ inan ra wo.
- Muhammed b. Talha b. El-Huseyn (merg 652/1254), eserê ey ‘*Metâlibu’s-sûl fî-menâkibi’r-Rasul*’ o... nuştoğonî, ino ware di tewr ‘Erebî nusîyê...’²⁶

1.2. Meqsed û Tedeyê Mewlidî

Meqsedê mewlid ser tay ercinayişê muhîm estî. Guerê eğlebî, ‘Mewlid, yo îbadet nêyo. Fe’lîyetêko cemeatî yo hetê dînî ra tede tay holî û weşî estî. Eger ina fealîyet, ğelatî û xetoni ra dûr bivîyarniyo hetê komelî ra tede fayde esta.’ Ino meqsedi ser tewr zaf ‘alîmonê tefsîr, hedîs û tarixzanon înnî bimbarikkerdîşî weşî dî û ‘edeto baş hesebno.

Ebû Şâme el-Makdisî²⁷ ina dehkera di bikilmî hina vono: "*Ruecîyê ma di tewr rind yo neweyî ya zî, fe’lîyetêko her serr Erbîli di semede ruecê bîyayişê Hz. Peyğamberî virazyenî, sedeqê ke dîyenî, holî û ardimî feqironî rî virazyenî, muetişê heskerdiş ê.*"²⁸

İbn Hacer el-Heytemî²⁹ vono: "*Mewlid, wendişê Qur’ân, Hz. Peyğamberî rî ardişê selat û selam, wendişê şîr ra, feqironî rî holî û ardim kerdişî ra îbaret a.*"³⁰

Celâleddîn es-Suyutî³¹ vono: "*Ino (mewlid) yo neweyî ya û viraştoğê yin îfadeyê heskerdiş û hurmetê Hz. Peyğamber û izharê şa bîyayişî yê’ ra mukâfat geno, inay ra veti zî zêd çîyêk çînî yo.*"³²

²⁶ Durmuş, İsmail, “Mevlid (Arap Edebiyatı)”, *DİA*, XXIX, 480-482.

²⁷ Ebû’l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddînî Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el Makdisî (m. 665/1267), ‘alîmê qiraat, fakîhê mezhebê Şâfîî û tarixzan o. Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *DİA*, X, 233.

²⁸ Bakırcı, r. 52.

²⁹ İbn Hacer el-Heytemî: Ebû’l-Abbâs Şihâbüddînî Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa’dî (m. 974/1567). Muhaddîs, edîp û fakîhê mezhebê Şâfîî yo. Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, , XIX, 531.

³⁰ Bakırcı, r. 52.

"Mewlid, dehkerayê xu ser îlmê sîyeri ra yo felqa ya ke heyatê Hz. Peyğamberî ra behs kena. Aşma Rebiul'ewweli di Bisilmonê pedakerdişê holîyê dunya û axîret ser yenî yo ca Qur'an wunenî, salat û silom anî, şîrek berzîyê Hz. Peyğamberî ra behskenî wunenî, holî û başî kenî, izharê şa bîyayişî kenî, wuer û şirine donî. Mewlid înon ra îbaret o."³³

Ê kesî ke heyatê yini ra zaf behs bena, yin hokê 'dînî, ehlaq, îlm, siyaset, komelî yan zî sen 'eti ra' reya mueta insonon yan zî qey yin holîyêk kerda. Însonon hinayini ra tewr zaf peyğamberoni ra behs bîya ke peyğambêrî bi çilayê dînî û roşnîyê wahîy vecîye vernî.

Tarîxi di qasê Hazretî Muhammed aleyhîssalam yo kesî ra behs nêbîya. Çimkî Hazretî Muhammed aleyhîssalam helqaya peyîna rêzîlayê Peyğamberî yo û xatemê sîlsîleyê wahîy o. Eger kesêk tarîxê insonîyetî ser bifikirîyo û zereyê ino tarîxi di qiymetê Hazretî Muhammed aleyhîssalam bizanîyo vînîyena ke ina dehker zaf tebî ya û lazim a. Eger yo vate, yo nuşte, yo dehkerêka di nomeyê yi nêvîyert, yi ra behs nêbi; qiymetê vateyon û nuşteyano hinayin ya kem a yan zî çînî ya. Ina hîş û ino 'eşq ser yo şaîr vano³⁴:

"Muhabbeti ra Muhammed bîyo hâsil / BîMuhammêd muhabbeti ra çi bena hâsil"

Rina Hesan b. Sabî(r.a) vono: "Ez bi qalonê xu nêşkiyawo Muhammêd (s.a.s) biwesifnî; labelê bi nomeyê Muhammêd(a.s.v) qalî mi wesifîyê!"³⁵

Hz. Muhammed aleyhîssalam, çimeyê çemê heskerdişî yo; guerê tayê sofîyonî wu 'م / mîm'ê muhabbetî ra, 'ح/ ha'yê hemdî ra, 'م / mîm'ê marîfetullahî ra û 'د / dal'ê dînî ra nesilyawo. Hz. Muhammed aleyhîssalam verardê heskerdiş û roşnayê muhabbetî yo.

Hz. Muhammed aleyhîssalam "Tewr Waştî" yo; heskerdişî bînî, bi heskerdîyê yi qiymet genî. Wu bizatê eşq o, zerrîyê bawermendon bi tewhîd kenowe.

Hz. Muhammed aleyhîssalam, "peyme"yê rindî yo; 'qedrê, meqamê, sîretê û ehlaqê' yi zaf berzo. Rîsaletê yi ra vercu zî behsê yi şîroni di esti bî. Ê şîrî ke dewra Îslomi di qey wesifyayîşê yi nusîyenî enoni ra vonî 'Naat.'

³¹ Celâlüddîn es-Süyûtî: Ebü'l-Fazl Celâlüddînî Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî (m. 911/1505). 'Âlimê tefsîr, hadîs, fîqh û edebiyat û zîwanê 'Erebî yo. Özkan, Halit, "Süyûtî" *DİA*, XXXVIII, 188.

³² Bakırcı, r. 53.

³³ Efe, Adem, "Türk Toplumlarında Mevlid Merasimlerinin Yeri ve Fonksiyonları (Isparta ve Çevresi Örneği)", *DEÜİFD*, XXIX, 2009, r. 11.

³⁴ Lâedrî (w. 'e): Yo leteyê şîrêko nuştogê yi bellî nê yo in îbare semede inay bine o şîrî di nusîyeno. Akalın, L. Samî, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1984, s. 171.

³⁵ Bediüzzaman Said Nürsi, *Sözler*, <http://www.erisale.com/>, Söz Matbaacılık Yayıncılık, 18.08.2016, 15.08, r. 319.

Tarîxê Îslami di her tim Bisilmone qasê îmkon û quwwetê xu qey fohmkerdişê, vaciryayişê û dimşiyayişê Hazretî Muhammedî xebityê û şîrî ke heskerdişê Muhammedî ra behskenî nuştî. Mewlidî zî îni şîronî ra yê û *'bîyayişê yi bimbarek'* i ra behskenî.

Ê mewlidî ke zerri ra vecîyê û feki di bî qal, wendişê mewlidxanoni ra rasîyê keyon, pê kelkowitzê heskerdişê peyğamberî kirişiyê eywanon, stadyumon uca ra meydanonî.

Ino 'esri di, bi wesîleyê *"Bîyayişê Bimbarikî"* îmkonê vaciyayiş û peşkeşiyê sîretê, sunnetê Resulullah insanoni rî viraziyawa. Zerê qalibonê tengoni di îni xebatonî hinayin bi vatişê *'herom o, dînî ra nêyo'* fatisnayiş, yo şenikî û 'ecizî ya. Îni wurd ayet û hedîsî, Bimbarikkerdişê bîyayişê Hz. Muhammedî ser guerê ma delîlekê pîl î:

*"Resûlullah (s.a.s) ra fazîleta rueci depîştîşê rucê dişeme persîya. Yi zî hina va: 'A ruc, rucêka ez (tede) bîyo û peyğamberî mi rî omîya.'"*³⁶

*"(Hz. İsa) O Rueceko ez welidiyayo, ruceko ez mireno û ruceko ez beno gonî silom mi ser ra bo."*³⁷

Merasîmê bimbarikkerdişê mewlidî gera zelal û çîyêko Quran û sunneti di çîni yo tera durî bo. Guerê ina zelalî gera mewlidêko wunyeno metnê yi zî çimeyê û sihatê xu ser muhîm o. Ê meseleyî ke mewlidi di vacîyenî geraka derecaya yoyîni ra bidusîyê kîtabonê hedîson û sîyeron û tefsîronê bawermendonî. Kesêko mewlidê xu di me'lumateka gîlat û zur nuşta û yan zî me'lumatî hinayîni zey mewlid mueta ra omîyo tenkîd kerdiş; heta bi nomeyê *"zurker, eştoğ"* nome nîyo pa.³⁸

Hz. Peyğamber, zatêko pîl û erca yo wextê bîyayişê xu, heta biyayişê xu ra vercu zî wesifîyo. Wareyê ino wesifiyayişi di şîro tewr verin inê bawkalê Hz. Muhammed Ebdulmitalîb o, yi vati bi:

"Hemd o Homa rî bo; yi ino tuto rind û şîrîni da mi.

Wu hema gongila di tutonî bînoni rî bi seyyîd

*Ez yi weherê rukunon Ka'be rî emanet keno."*³⁹ û apê yi Hz. 'Ebbasi zî penîyê yo şîrê xu di hina vato:

"Wextê ku ti bîye dunya bî raşn û bi nûrê tu her ca bi raşn.

*Ma zî pê ino raşnî, nûrî û reya raştî (her cadi) vîyerenî şîni"*⁴⁰

³⁶ Bakırcı, r. 5.

³⁷ Qur'ono Kerîm, Meryem: 33; Çolîg, Feqî, *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*, Astun, İstanbul 2014.

³⁸ Bakırcı, r. 55.

³⁹ E.v., r. 129

⁴⁰ E.v., r. 130.

Omayişê Îslam dima tewr zaf eshabê ke şair ê, qey wesifnayışê Hz. Muhammedî vecîye vernî. Bîyayışê Peyğamberî îni wesifnayışoni di murêka pîl a, mavaj tena bi inay sinorin a. Labelê heyatê peyğamberî tena “*bîyayışi/welidyayış*” ra îbaret nêya; ayra dehkerayê “*şemail*”⁴¹ zî bestîyaya dehkerayê mewlidî.⁴²

Mewlidî zafî ser bi îni gîrîzghon destpekenî:

“*Nûrê Muhammêd, zey estari senî birçonê xu di gereni wu zî heta dadiyê xu ra bi kesono pak, bêrz û weherê şerefi di gera bi.*”⁴³

“*Hema levhî mehfûz û qelem çînî bî û hema ezmon nêbi’w berzi, wu bi bi.*”⁴⁴

Nûrê Muhammedî sembolêko ‘*tîj, aşm yan zî estari*’ ser teşbih bîyo. Ino nûr, tarîfî û cehalet dono wera, kâinat heme keno raşni.

“*O hina yo Hebîbê ku, nûrê tîc, aşm û estaronî nûrê yi ra virazîyê.*” û “*Bîşek, Hz. Muhammed nûrêk o, pê yi rasiyena roşnayî.*” Bi ino nûrê Muhammedî “*Sersibê hîdayet*” û “*zemono newe*” destpêkerdo. Bîyayışê Hz. Muhammedî monena vecîyayışê ticî û berqiyayê sersibeyê; rîyê yi zî moneno aşma çoras ruejin û ticî. Bi inay, vecîyayışê Îslamîyet seri yo îşaret esta.⁴⁵

Wextêko Hz. Âmina, Hz. Muhammedî rî hemlê bî her aşm ci rî hina îlhom bîyen: “*Nomeyê lacê xu Muhammed pawan!*” û mîjdon diyen ci û ay şayîyê meletonî rî şahîdî kerden. Îni xususî hinayînî, dehkerayê mewlidî di ca genî enan ra yê. Rina me’lumatê ke qismê ‘*wîladeti*’ di vîyerenî hemînê yin dusyenî o howneko Hz. Âmîne wextê welidîyayışê di dî bi. Hz. Muhammed aleyhîsselam bi ina qalê xu îşaret kerdo ina heqîqet:

“*Ez, duaya bawqalê xu Îbrahîm a, mîjdona ‘Îsê wa û o hown o ku dadiyê mi dî yo.*”⁴⁶

Hz. Peyğamber, aşma “*Rebûlevvel*”i di dadîya xu ra bîyo. Ina kelime, yena me’nayê wesar î. Seba inay kelime, aşma “*Rebûlewvel*”i zî yo rumet gurewto. İn nome qey yo aşm û demserr şugulyeno, rina ino nome qey Hz. Muhammedî zî şugulîyo. Bi omîyayışê hîrî wesaronî yo ca heme holî û rindî ome yo ca û bi inay kâinat bîya şa.

“... Aşma Rebûl’ewweli di û demserrê wesari di kesêko qey qelbonê wesar o, wu bîyo. Wu yo wesar o! Hema zî senî yo wesar! Buyê yi weş a, zaf rind bena vila; wu yo

⁴¹ Şemaîl: Ê eser ê ke xususîyetonê Muhammed aleyhîsselamî fizîkî û ehlaqî ra behskênî û ê esere ke in ware di nusiyenî. Kandemir, M. Yaşar, “Şemaîl”, *DIA*, XXXVIII, 497.

⁴² Bakırcı, r. 63, 67.

⁴³ E.v., r. 163.

⁴⁴ E.v., r. 163.

⁴⁵ E.v., r. 163.

⁴⁶ İbn-i Hişam, *Hz. Muhammed’in Hayatı (es-Sîret’ün Nebeviyye)* (Tadayoği: İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, I, r. 104.

wesar o, mîyonê insanoni do! Wu yo wesar o, saye yi çinarê hewî benî zergûn! (Axîreti di) qey dest kilmon (siston) yo wesarê şefaata o.

Wu yo wesar o, ‘herra cumerdî tera vizikyena; wu yo wesar o, ezmon tede bereket varneno. Ha Nomeyê yi Hemîd, Ehmed, Mustafa; Wu, Hemîd (wesifnayo), (şanê yi) berz, (mîyonê insanoni di) pîlê pîlon o. Rina yo ca bîni di vîyeren:

A şew heme insononi di yo şayî virazîya û a şewe di qesrî cennet xemiliyê, ino wesaro ku ma rî şayî ano; wu rindî di heme wextoni ra berz o. Wesaro ku, cara ayi di bîyayişê Resulê Ekrem Hz. Muhammêd esto.⁴⁷

Mewlidoni di yena vaciyayişî ‘bi bîyayişê Hz. Muhammedî kâinat hemi bîya şa, meleketonî zî ina şayî ruejhelat, ruejawa û yo zî Kâ ‘be di îlon kerda.’

Rina “rindîya yi, ehlaqê yi, qalkerdişa yi weş, wefakarîya yi, pakîya qelbê yi, sebrê yi, ginayişê musîbetoni di zixmîyê yi, weherîya tewr berz meqamê yi ke cayê Home da, şinasîyê û heskerdişê yi mîyonê şarî di bi ‘emînî’, berzîyê familîyayê yi” ê behsonê rumetinî ku mewlidoni di vîyerenî.

Baxusus dewronê sifteyini di insonon bi şexsê xu mewlid wendên; dima hetê mewlidxanoni ra vernîyê komelî di bi ahenge ke mewlid wunîyo û qey mewlidî zî tike usûl kifş bî. Wendişê Qurani ra dima destpêkerdişê mewlid bîyo yo usûl. Wendişê mewlidî ra ver, Qurani ra îmî ayêt omenî wendiş:

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَشُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ * وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً
نُظِرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرِيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ أَنْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ * لَقَدْ جَاءَكُمْ
رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ * فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ
إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ *

“Gelo nêvînenî ke yi her serr ya yo, yan zî di dorî îmtîhon bênî û dima (rina) towbe nêkenî û yi îbreti zî nêgenî. Wextê ku yo sûre nazil bibo tike onên yobînonî ra (û vonî) ‘Gelo, yo şima vînenî.’ Dima ramenî, Homê qelbê yinî semedi inay ra bedilna ke yi qewmekê fohm nêkenî. Raştî ra mîyonê şima ra şima rî yo peyğamber omiyo, tengiyêka ginena şima yi rî giron yena û şima ser lerzeno û qey bawermendonî zaf rehm û şefqetin o. Eger yin, rî açarna, (yini ra) vaci: ‘Homa mi rî bes o, bîla yi îlahêko bîni çînî yo. Mi Yi rî tewekkul kerd û Wu Rabbê arşa pîl o.’”⁴⁸

Dima îmî leteyê mewlidî wunyenî:

⁴⁷ Bakırcı, r. 183.

⁴⁸ Qur’ono Kerîm, Tewbe: 126-129.

- *Neseb û eslê Hz. Peyğamberî,*
- *Viruştîşê û berzîyê nesebê yi,*
- *Zewacê bawîyê yi 'Ebdullah û dayikê yi Amîne û derheqê ino zewaci di tike bîyayeyî,*
- *Demê hemleyê Hz. Amîne, sowtêko dayika yi geybi ra şinawit û mîjdonêka gurewt û howneko ay dî,*
- *Leteyo penîyin di hedîseyê bîyayîş û bîyayeko o wext ome meydônî, dîyayîşê yi dayika şitî.'*

Peynî di mewlid bi duayeka kilm qediyeno. Mewlidi di xususêka tewr muhîm “*pay wuriştîş*” a. Wendişê mewlidi di “*pay wuriştîş*” esra M.14/ H.8’ini di bi destê Takîyyüddînî es-Sübki⁴⁹ destpêkerda. Yo mewlidixan Camîyê Emewî di mewlid wenden, wextêko beytonî cerînon wuneno Takîyyüddînî es-Subkî cad wurzeno pay û gueşdarogî bînî zî yi dima cad wurzenî pay. Îta ra pê ina xusus bîya yo ‘edet û hina dewom kerda:

“Qalîlun li-medhi’l-Muştafa el-xettu bi’z-zeheb / ‘Ela weraqin min-yedi ehsene men keteb

Ve en tenheze’l-eşrafu ‘inde semâ’ihi / Qiyâmen şufûfen ew çeşiyen ‘ale’r-rukeb”⁵⁰

Mewlidî, bi şeklêko zaf akerde, zelal û ûslubê ke şar tera fohmkeno nusîyenî. Rina mewlidoni di pawa inay ê xususîyetê ke gueşdarogon cezbkenî, ûslubêko weş dîyewa ci û sen’etin estî. Mavaj, bi îni îfadeyonî weş îlankerdişê omîyayîşê Hz. Peyğamberî ina dunya heme kaînatî rî esta:

- Înî, dekerdoğê qelbê mi bi heskerdişê xu yo, ino kesêko (heskerdişê yi ra) çîmî mi nêkonî ra.
- Ino çîmî yi surmeyin; ino rîyo rind, ino yo teno Mustafa (s.a.s) yo.
- Ino wesifê yi berz o, Murteza yo; ino Hebîbê Homa û seyyîdê ma yo...⁵¹

“Enon zeg metnê mewlid gurewto qelem, çirê nêardo vîrê xu ke wa hetê kilamvatoğoni ra bi şeklêko meqamin û xemilyaye bivacîyo û zey kilam û helbest vonî

⁴⁹ Takîyyüddînî es-Sübki: Ebû’l-Hasen Takîyyüddînî Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübki (m. 756/1355), ‘âlmê mezhebê Şâfî û mûctehîd o, merdimeko dîndar û sofî yo. Aybakan, Bilal, “SÛBKÎ Takîyyüddîn”, *DÎA*, XXXVIII, 14-15.

⁵⁰ Bi xetta zerdin Mustafa rî medhiye tay a / Bi tewr rind nuştîşê nuştogonî serê rîpeloni di Kesekê hê verni de, wextêko nomeyê yi şinawiti / Pîya saf depişen û pîser wurzen pay tay a. Bakırcı, r. 172.

⁵¹ E.v., r. 181.

bîyo wendiş; labelê heskerdişê yin Peyğamberi rî zêd a; ina heskerdiş, yin hewilno nuştîşê îni eseron. Îni eserî mezgi di vîrardişê Muhammedî gonî depîşenî.

Mewlid, ‘eslê dîni di çîni yo; labelê zey dîni di esto hina yo hewa di kowto mîyonê tewironê îbadetonî. Inay ra viraştîşê merasîmê mewlid û wendişê mewlid yo bid’at o⁵². Heta îcrakerdişê şewa çowrasin, poncas diyînê mergi di ke Îslamîyeti di hina yo merasîm û seklê îbadet çîni yo û heram o.

‘Alîm, seba viraştîşê merasîm û wendişê mewlid kowtî îxtîlafî. Tayî ‘alîm bi şîddet inay ver vecîyê, tayî zî ‘ qeydê nêveciyayîşê teberê peymeyê Îslami ser’ îtîraz nêkerdo. Enon zeg wendişê yi ri cewaz do ina meslahat pawuta ke ‘ mewlid, heskerdişê Resulullah(s.a.s)î gonî depîşena û muhhabetê yi keno zêdi.’ Ina hedisa şerif, inay ri delîlêka akerde ya:

“Ez O Allehî rî sond wuneno ke weherê qudreta bîpeynî yo, şima ra yo heta mi bawîyê, qijonê xu û insonon hemini ra tewr zaf hesnêkero bawermend nêhesibyeno.”⁵³

Labelê, mewlid mîyonê şarî di îbadetêko pîl hesibyeno, vonî mewlidêko qey ruhê merdonî wendiyeno gunê yin ‘efw benî. Wendakarê mewlidî, cehaletê şarî û îtîqadê yina gëlatini ra îstîfade kenî, yo pîyasa viraşta û ina kerda yo menfeeta tîcarî. Hina yo qebulkerdiş Îslamî nîya, ina xususi di behsa Îslamî çîni ya. Hina yo usula gëlet, seba kesekî dîni yo hewa gurewta wu beno mesul. Merasîmonê wendişê mewlidi di ‘edetêka gëlet û tehlukeya pîl, zey pîgurewtîş û Vînayîşê Qur’an a û wendiş û guesdarîyê mewlid îbadet zonayîşo. Se beno wa bibo mewlid peynî di yo metnê şîr o û vateyê insonon o.⁵⁴

Zey Ebû Şâme el-Makdisî, Şehâbeddin el-Kastalânî, İbn Hacer el-Askalânî û Celâleddin es-Suyûtî tay alîmî qey bimbarikkerdişê mewlidî vonî ‘*bid’ato hol a*’; labelê zey fakîhê Mâlikî İbnu’l-Hâc el-Abderî, Ömer b. Ali el-Lahmî el-Fâkihânî, İbn Teymiyye,

⁵² Bid’at (n. ‘e): Çîyêko eslê yi dîni di çîni yo û bacu vecîyo; adetêko badî Hz. Peyğamber ra vecîyo û egleb sunneti rî tezat o; adeto newe. Bid’at, di tewir o: Bid’ato hesen (hol) û bid’ato seyyie (xirab). Misalen, wextê peyğamberi di minare çîni bî. Azon yo cayo berzi di yan şewakê mescidi di wunyenî, baco minare virazîya. İna hol yo bid’at o. Vercu qey ruhê merdon helwa dayîş, rueca çorasin çîni bî; ino edet bacu vecîya. İno zî xirab yo bid’at o. Qey bid’atonî hinayin hedîsî zî esta: “ Ê çîyê ke bacu virazîyê bidât î, her bid’ati zî dalalet o. (Müslim, “Cum’a”, 43; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6). Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, r. 140; Pala, 72; Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, VI, 130.

⁵³ Konyalı Mehmet Vehbi, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1993, II, r. 51.

⁵⁴ Tellîoğlu, Ömer, “Mewlid”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1990.

Muhammed Abduh, Abdulaziz İbn Bâz û Hammûd b. Abdillâh et-Tuveycîrî tay alîmoni zî qey ino bimbarikkerdişî vonî *'bid'ato xirab o.*⁵⁵

Mewlid, heme edebîyatoni di xu ser yew şekl qabûl bîyo. Mewlid zî eğleb bi ino nome nusîyo. Tarîxê edebîyatê milletonê Bisilmononi di mewlid, xuser û yew tewirê edebî yo. Çi wext meselêka derg ra behs bîya vercu ra merdimon xu rî tewirê nazim tercîh kerda. Meseleyê derg û dilayî bi şeklê nazim vacîye û nusîye. Edebîyatê Zazayoni di zî eynî şekl tercîh bîyo. Ina tewirî ra me'naya hîraye di vonî *"mesnevî"*.

Mesnewi, bi beyîton nusiyenî. Humarê beyîtonî mesnevî di, yo sinor çînî yo. Guerê qabîliyetê nuştoğê mewlidî humarê beyîti bedilyenî. Eg mewlid bi nesîr nusiyayo o wext beno sîyer. Ekseriyetê dehkerâ, yo dehkerâ ya. Bi peymeyê arûzî nusiyenî, arûz di qalibo kilm tercîh benî. Meqset, hina rehet yeno nuştiş. Her beyît mîyonê xu di qafîye benî.⁵⁶

"Hem bi tema, hem bi tarz û hem zî bi hecmî xo eserêko mutekamil o. Eserî yê ke bi no qalib a nusîyeyî ra tarîxê edebîyatî de mesnevî vacîyeno. Hina zaf kilm qalibê arûz tercîh ben. Ney ra hetî babet û mahîyetî ya zaf tewir mesnevî estî. Mesnevî dergey xo bi hûmarê beytanî (malikanî) xo tesbît beno. Mesela, Mesnewi, eserî Mewlana Celaleddîn (yew esero tasawwufî yo ke bi tarzo mesnevî nusîyayo) 25.700 beytan ra muteşkil o. Zaf balkêş o ke Mewlana Celaleddîn (1207-1273) bi xo no eser name nikerdola semedo ke bi tarzo mesnewî nusîyayo, eser bi xo zî sey mesnevî ameyo sinasnayen."⁵⁷

Mewlidî Zazakî, manzum nusîyê. Tayê edebîyatoni de mewlid, tarzê nesirî di nusîyê. Mewlid wextêko mensûr nusîya, o wext beno sîyer, yanî kesêk eşkeno vajo mewlid yemê xu sîyer ra geno. Hemê edebîyatoni di, qey tewiro hinayin kelimeyê mewlid tercîh bîya, ma eşkênî edebîyatê Zazakî di zî vacî 'mewlid'. Gerek Ehmedê Xasî gerek şairî bînî mewlidonê xu di tewr zaf kelimeyê mewlid şugulno:

Ehmedê Xasî nomeyê mewlidê xo bi *"Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureşiyî"*,

Mela Mehemedê Muradan, *Mewlidî Zazakî*,

Mela Mehemed 'Elî Hunî *"Mewlidî Peyğemberî" û Mewlido Zazakî"*,

Mela Kamilî Peuxî û Mela Abdulqadir Muşekî-Bingolî eynî nome dayo eserê xu û ci ra vato *"Mewlidî Nebî"*

⁵⁵ Özel, Ahmet, "Mewlid: Tarihi ve Dini Hükümü", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2002/1, humar: 12, r. 243-246.

⁵⁶ Çiçekler, Mustafa, "Mesnevî", *DİA*, XXIX, 320-322.

⁵⁷ Uzûn, Mehmed Selîm, "Mevlit ve Kırdki Edebiyatında Mevlit ve Yeri", *Kovara Vate*, Hûmara 40, İstanbul 2013, r. 73.

Mîyonê Zazayoni di mewlid egleb semedê cenaze û merdon, çowras yan zî dewrîyeyî mergî de yeno dayîş û wendiş. Labelê îni serronê pêyînon di bi munasebetî sunnet, zewac, qendîl, sedeqe (edeq) , heci ra omiyayîş, şukran, matem, pîrozkerdişî bellî yew roj û şewan de zî yeno wendiş.

QISIMA YOYIN

1. EHMEDE XASÎ

1.1. Cuwiyayişê Ehmedê Xasî

Mîyanê mîlletê Zazayoni di gelek merdîm pîlî estî. Labelê bi serron û serra wexton xebatkarîya yinî çimonî ra dûrî menda. ‘Âlîm zey çila yê, yi roşnayî donî nêzonîyê insonî. Şêx û ‘âlim dînê Homey ser gelek xebityêbî. Yin ruc û şew nêvato, dew dew, şarîston şarîston gerê û holî ser şar kerdî bi şa; xirabî ra ina mîllet dûr depîşti bi. Gereka qedr u qiyemetê înnî pîlon bizony! Înnî merdimon û alimon ra yo zî Mela Ehmedê Xasî yo. Ina xebate de înnî merdimon pîl, âlim û zonayeyoni ra Ehmedê Xasî dîyeno şinasnayîş û rina bi ina xebat; Ehmedê Xasî bi xebatkarî, ‘amelkarî, şuguliyê xu ser bîyo zonayîş.

Ahmed el-Hasî⁵⁸, Ahmed el-Hassî⁵⁹ yan zî Ahmed-i Xasî⁶⁰. Xasî, mîyanê şarî de bi nomeyanê sey *Ehmedê Xasî*, *Mela Ehmedê Xasî*, *Seydayê Xasî*, *Xocewo Xasî û Xasî* namdar o.⁶¹ (‘Usmanlikî احمدالخاصی, *Zazakî Ehmedê Xasî Hezanic*), ‘Âlîm, şaîr û nuştoğêk o, Mewlido Zazakîyo tewr verînî yi nuşto.

Ehmed’ul- Xasî, tarîxê 11 Gulan 1866 (Rumî: 29 Nîson 1282, Hicrî: Zîlhîcce 1282) şarîstonê Amedi di qezayê Lice di dewê Hêzan (Sawat)î di ome dunya.⁶² Bi vateyêk, Seyda Xasî qezayê Darahenî ra Murtezon ra wo û yin uca ra bar kerdo Hezani.⁶³ Rina qey Ehmedê Xasî hina vonî: “...Ehmedê Dirîhi, va Seyda Xasî ‘eşîretê Guewdere dewê Xeylan-i Kebir ra wo...”⁶⁴ Bawîyê yi tebaayê Usmanî ra yo ‘âlimê mezhebê Şaffî bi.⁶⁵ Nomeyê bawîyê yi Hesên, nomeyê dadiyê yi zî Medînîe ya. ‘Eslê xu ser dewê Xasani ra û ‘eşîretê Zikte ra yê.

⁵⁸ “Nameyê mi: Ehmed el-Xasî yo. Maxlasê mi: Xasî yo. Ez bi maxlasê xu bîyo meşûr û be ay kono vîrî. Ez şarê dewê Hezan inê Lice ra yo, bawîyê mi ‘alîm o; labelê rutbeye yi çînî ya. Tebayê Usmanî ra yo û mezhebê Şaffî ra yo.” Korkusuz, M. Şefîk, *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakır Âlimleri*, Şahsi Basım, İstanbul 1996, I, r. 21.

⁵⁹ Işık, İhsan, “Ahmed-i Hasî”, *Diyarbakır Ansiklopedisi*, Elvan Yayınevi, Ankara 2004, I, r. 43.

⁶⁰ “Mewlidê Nebî, Nuştoxê ay Molla Ehmedê Xasî yo Diyarbekirî di qezayê Lice di bîyo.”

Kızıl, Hayrettin, “Diyarbakır ve Çevresinde Yazılan Mevlidlerin Konularına Göre Tasnif Edilmesi Denemesi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Humar: VII, 2012, r. 117.

⁶¹ Lezgîn, Roşan, “Derheqê Xasî û Eseranê Ey De”, *Şewçila*, Diyarbakır 2014, Humar: XII, r. 30.

⁶² “Ez dewê Hezan inê Lice di tarîxê Rumî 29 Nîsan 1282 di bîyo.” Korkusuz-1, r. 43.

⁶³ Zuexpayic, Orhan, “Cebaxcur’dan Bir Portre Seyda Melle Ehmede Has’î”,

<http://zuexpayic.blogspot.com.tr/>, 09.10.2015.

⁶⁴ Ç.v.

⁶⁵ Korkusuz-1, r. 21.

Me'lumatê nasîyê yi hina ya:

Nome û şohretê yi: Ehmed

Bi îlmê bawîyê yi cayê îqamet: Muteveffa Hasan-i Molla Osman

Bi îlmê dadîyê yi cayê îqamet: Muteveffiye Medina

Tarîx û cayê bîyayîşê yi: 283 Lice dewê Hezani di, di sê heştê hîrî wa.

Mîlletê yi: Îslam

Muteehhîl û cînekê yi muteaddid a ya nê: Yo cînîyê yi esta

Qom: Wuerte

Çim: Ela

Ruçik: Xele

Alametê Farikayê sabîte: Tam

Şaristanê yi: Dîyarbekir

Qeza: Lice

Me'hla yan dewê yi: Dewê Hezan

Numrê keyê yi: Keyê 49

Newê mutemekkin: Keyê⁶⁶

Di birayê Ehmedê Xasî zî est bî. Înî, Mehemed Emînî û Mistefa yê. Mistefa qijîyê xu di wefat kerdo. Xasî hîrê rey zewijîya bi. La tena cinîyê yi peyînî ra yo kêna ci rî bîya. Kênayê xu birarzayê xu Mela 'Erifî di zewijna. Mela 'Erif, demêk Camîya Girde ine Dîyarbekirî de melatî kerdo.⁶⁷ Mele Ehmedê Xasî, Medreseyê Mesudîyeyê Dîyarbekîri di 12 îlm tehsîl kerd û tarîxê 8 Temmuz 1902 (Rumî: 25 Hezîran 1318, Hîcrî: 1 Rebûlaxîr 1320) destê Miftiyê Amedî dersdar Hecî İbrahim Efendî⁶⁸ ra îcazet gurewti. Xasî, yo ewraqo resmî ke bi tarîxê 27 Edar 1921 yo, behsê ina îcaze gurewtiş keno.⁶⁹

⁶⁶ Malmîsanij, "Nimûney Edebiyatê Dimilkîyê Klasîk û Dînî", *Hêvî*, Humar: IV, Paris 1985, r. 75-97; Mela Ehmedê Xasî, *Mewlûdê Nebî*, (tadoğ: Mihanî), Fırat Yayınları, İstanbul 1994, r. 52-53.

⁶⁷ Korkusuz, Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri I-II)*, Kent Yayınları, İstanbul 2004, r. 63.

⁶⁸ Hecî İbrahim Efendî: M. 1868 (H. 1284) de Dîyarbekir de ome dunya. Lacê Hecî Seyyîd Abdulgazi Efendî yo. Semede ke sülaleye yi ra hîrî zaton muftîyîyê Dîyarbekîrî kerda bi nomeyê "Muftîzadeyan" şinasîyenê... 26 Keşkulê 1912 de tayin bî Muftîyîyê Dîyarbekîrî... Hecî İbrahim Efendî, eynî wexte de azayê ronayoxonê "Cemîyetê Mudafaayê Huqûkî" yo. Yi bi muftîyîyê Dîyarbekîrî fetwayê Enqera bi nomeyê "El-hac İbrahim" imza kerda... Wexte ke Hecî İbrahim Efendî serrê 1925 ra ver wefat kerd, ihtîmal esta wu hema muftîyê Dîyarbekîrî bi. Mergê yi ra dima aileyê yi peynameyê ULUĞ gurewto... Sarıkoyuncu, Ali, *Millî Mücadelede Din Adamları (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, II, r. 149-152.

⁶⁹ Lezgîn, r. 32.

Labelê cuaver Hezani di ceyê Mela Mistefa Xetîbi di ders geno. Dima dewê Pêçari di bestê Lice ya yo muddet ders geno. Resnayışê tasawwufî xu cayê şêxê Neqşîbendî Şêx Evdîlqadirê Hezanî di xelisneno⁷⁰ û xelîfetî geno; labelê çire şêxî nêkeno.

Xasî heta tarîxê Hîcrî 1330 cayono tewirini di memurî kerda, ino tarîxi di Amedi di bi dersdar (muderris). Ba'dê yo ser tayînî beno dewê xu Hêzan û dima beno miftiyê Lîce.

“ Xasî, 15 Teşrînîpeyînî 1918 de tayin bîyo Muftîyîyê Lîce. Wexteko ina wazîfe de bi bi nomeyê ‘Muftîyê Lîce Ehmed’⁷¹ fetwayê Enqera⁷² tesdîk kerda. 21 Edar 1922 de wazîfeyê muftîyî ra îstîfa keno.”⁷³ Yo ewraqê Serekîyê Karûbarê Dîyanetî de Xasî ra hina behs beno: “Tetkîkkerdişê qeydê ma yê sicîlî de(...) yew muftîyo bi nameye Ehmed Xasî 1283 de ameyo dunya, qeydê ey mewcud o. Ey 13 teşrînîe 1918 de dest bi wezîfe kerdo, goreyê nuşteyê cewabî yê qaymeqamîya Lîce yo bi tarîxê 31.5.1930, numre 112/357, serra 1924 de îstîfa kerda û wezîfe ra abirîyayo...”⁷⁴

Xasî, wazîfeyê muftîyî ra semedê wedartişê xelîfetî îstîfa keno. Yi ra persenî:

- Ti çira îstîfa kenê? Vono:

- Heta eka maqamêk ez tede bîyo, hakîm Quronî bi. Eka ra vet Quron bîyo memur. Ez bî yi (Quran) pê yowna çîk hukum nêdono!⁷⁵

Wuarverdişê ino gurê dima debarê xu ser zaf zuarî onceno, rina zî teqwa ser şîyayîş wuar nêverdeno. Rê rê yi rî zekât yena, wu ina zekât hesibneno; eger îxtîyacîyê yi rî bivecîy hînî kom çendek bişiraw wa bişiraw qebul nêkeno û a zekât çarneno a.

Komêk Xasî ra behskeno tewr zaf, zafîyê zonayışê û hîrayiyê fikirayîş yi ra behs keno. Xasî di zaf yo zikaya tuj esti bî. Ê ke yi şinasenî tujîyê zekayê yi ser vonî:

‘Yi çendek Zîya Gokalbi di muneqaşe bikerden wu mat kerden.’⁷⁶ Rina ita di ma çend heb misalon bîdi:

⁷⁰ Erdoğan, M. Ali, “Molla Ahmede Xasi”, *Doğruhaber Gazetesi*, İstanbul 20 Mayıs 2011, Ser: 4, Humar: 164, r. 2.

⁷¹ Hâkimivet-i Milliye, nr. 27, 5 Mayıs 1336/1920. (Sarıkoyuncu, r. 399.)

⁷² Fetwayê Enqera: Ina fetwa, 14 Nisan 1920 de bi destê heyetê ‘alîmonî serekîyê miftîyê Enqera û Serekê Cemîyetê Mudafaaya Huquq inê Enqera Mehmet Rifat Efendî(Börekçi) hedre bîya. Bi ina fetwa, 153 heb miftî -ke Ehmedê Xasî zî mîyonî do- paşt da hereketê Quwaya Millî. Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336, No:27; Karabekir, s.605; Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, II, r. 80-83.

⁷³ Sarıkoyuncu, r. 208.

⁷⁴ Lezgîn, r. 33.

⁷⁵ Korkusuz-2, r. 63.

⁷⁶ Erdoğan, r. 2.

Ehmedê Xasî, ciğare şimiten, yi ra persênî ‘*Ciğare heram nîyo?*’ Yi hina cewap denê: “*Eger helal o, ma şimenî, eger haram o, ma veşnenî.*”

Wesar hema newe ome bi, vor tayî cayoni di hema esti bî û heva zî tîjî bî. Yi û çend ombazî yi pîya satranç kaykerden. A hel azon wendi, yini zî kayê xu nîmi di verda û şî nimac. Agerayîşi di yîni dî, kerre kowtî wuar û çend hebi zî nêesenê. Herkes yo het ser şî û gerê kerronî. Xasî zî hetê lemoni ra şino û gereno kerroni. Ombazê yi persenî: ‘*Xasî! Miyonê a lemi di çi gureyê ti esto?*’ Xasî, cewap dono: ‘*Mi yo kerra gurewt û na zonê xu ra, mi dî kerra sualini bî. Mi fomkerdi ke ma tîji di zaf kaykerd ayi ra destî ma ariqyê o kerrê zî bî hî; bizî zî omê, ê kerrê sualin bilesê, tike zî bêla qey lesiyayîş berdî a zergunî zeg ino lemi da. Înay ra ez omiyo îta.*’ Tay gerênî û kerron vînenî. Ino fikrê Xasî ser ombazê yi hemî şaş monenî.⁷⁷

Xasî, wextê xu di Îttîhad û Teraqî rî tima bîyo muxalîf û yini di munaqêşi kerdo. Rina rucêk Comîya Berz ine Amedi di hetkarê Îttîhadi yo waîz, waazê xu di ayetê “*We’tesimu bihâblîllahî cemî’en*” tefsir keno. Ehmedê Xasî vînenî, ino waîz a ayet gîlat tefsir keno û cad wurzeno pay û vono, ‘*Ti Homê rî îftîra kênî, tefsîra a ayet hina nîya!*’ Ê ke Îttîhadi rî hetkarî kênî wurzên pay romnenî Ehmedê Xasî ser. A hel sermîyonê şaredarîya kohn Hecî Nîyazî û tayî begê bîni cad dest erzeni sîlahonê xu û dormalê Xasî genî, bi qerayîşî vonî ‘*Eger kom zerar bido yo muyê Xasî leşê yi kowna wuar!*’. Inay ser Îttîhadîc tepîya agerênî.⁷⁸

Ha ina û çend mesele zeg vercu bîbî semede înon Ziya Gökalp û şerîkê yi gerre Ehmedê Xasî kênî. Inay ser hukumetê Îttîhat yin cad surgun keno girawayê Rodosî. Wexte ke yi şîni surgun, Hecî Nîyazî ramen û muddetêko derg ramite moneno. Xasî di serr û di aşmî surguni de moneno. Ehmedê Xasî, surguni di debarê xu ser zaf zehmet onceno. Sebebê ina zuarî ma yi ra gueştarî biker:

“*Ez keye di bî, şewek berê mi kuya, mi ber kerd a, memurêk va: ‘Efendî, vilayeti di ehlê ‘ilmî, yo mesele ser kowti tîmon. Semedê halkerdîşê mesele valî veneno tu.’ Mi zî va ez şino cad agereno, ayi ra mi ceketê xu eşt xu kift û ciğari zî mi destî di bi. Şiyayîş a şiyayîş, a şew ma şirawutî surgunî.*”⁷⁹

⁷⁷ Korkusuz-2, r. 63-64.

⁷⁸ E.v., r. 65.

⁷⁹ Xasî, Mela Ehmedê *Mewlid* (Tadayoğ: W. K. Merdimin), Hîvda İletîşim, İstanbul 2008, r. 6.

Rueconê ewwilînî bi peronê ombazonê xu debiryen, bad uca zaf tengî oncenî û inay ser zaf perîşon benî. Xasî, hînî daymîşnêbeno; rucêk qelem geno xu desti û padişahi rî bi Farsî yo beyit nuştîş ser xitab keno:

“Eger seydar yo seyd bidepişo ya birneno, ya paweno yan zî raverdeno.

Tim bi hîvî dayîş bierzozuarî, ina pîltîyê yi rî nêbena!”

Ombazî Xasî, yi rî îfraz kenî. Yi tersenê wonî bêla ma ino gure ra zarar vînenî. Xasî gueş nêdono verveciyayîşê ombazonê xu û ina beyit îmza keno û padişahî rî şiraweno.

Padişah Sultan Reşad, zeg a nuşte wunenno, fomkeno ke nuştogê ina beyit merdimoveng nîyo. Padişah, Xasî û ombazonê yi de’wet keno İstanbul. Seyda Xasî, ho huzurê Padişahi do, Şêxul İslam û hazîruni zî uca di bi. Padişah pers keno:

- *Ti molla yê? Xasî, vono:*

- *Mi ra vonî, seyda! Bi fermanê Padişahî, Şêxul İslam pers ser pers perseno. Xasî, her persî rî cewaba rindêk dono. Padişah û wezirê eyî şaş monenî. Padişah vono:*

- *Ti ma ra, çita wazene? Hînî serdîyê hewe ra yan bîrehetîyê hewê Şêxul İslamî ra çita wa, Xasî nişka Şêxul İslam mucnen ra:*

- *Ez ceketê ino merdim wazeno! Waştîşê yi anî ca. Padişah heta Ehmedê Xasî raseno Amed, tedarikê yi aya reya yi vînenî û beweşîyi keno raşt.*⁸⁰

...Mela Ehmedê Xasî û Seyyid ‘Ebdulqadir⁸¹, duestê yobînon î. Xasî di neweşîyê fitiq esti bî. Wextê ‘Usmanli di tena nêweşxaneyê Cerrahpaşa di ‘emelîyat kerdên. Ê ku ‘emelîyati benî gera musaade padişah bigerên. Xasî zî qey ‘emelîyat Seyyîd ‘Ebdulqadiri rî mektub nuseno. Seyyîd ‘Ebdulqadiri zî padişah ra destur geno. Xasî, benî masayê ‘emelîyati di ravisnenî. Ehmedê Xasî vînenno, toxtorî telaş kenî. Ehmedê Xasî vono:

- *Şima sekeni? Yi vonî:*

- *Ma tu farnenî. Xasî, inay red keno û vono:*

- *Toxtorî, bena ke ez destê şima di bîhîş bimir î. O wext ez nêşkeno tobe û îstîğfar bîkerî ez bîmon mireno. Şima, ‘emelîyatê xu bîkerên farnayîşê mi îcab nêkeno. Eger ez vacî ‘Ih!’ heqqê şima esta.”*

Toxtorî mecbur monenî yi nêfarnen û birînîêka gird kenî a. Yi ‘emelîyet kenî û bi gocînî birînîê yi derzenî. Mela Xasî, qet xu nêdecneno. Seyyîd ‘Ebdulqadir, ina mesele ser

⁸⁰ Korkusuz-2, r. 66.

⁸¹ Seyyid ‘Ebdulqadir: Sermîyonê Şurayê Dewleti bi, dima beno sermîyonê Cemîyetê Tealîyê Kurd û qiyomê Şêx Se’îdî ra wextêko kilm vercu daliqyeno dar. Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, I, r. 273-275.*

Sultan ‘Ebdulhamîdi rî xeber şiraweno. Sultan ‘Ebdulhamîd, wazeno wexteko Ehmedê Xasî biweş yi bivîno. Ehmedê Xasî weş beno nêbeno veceno huzurê Sultani...⁸²

Hedîseyê Şêx Saîdi di nomeyê Ehmedê Xasî nêvîyeren. Eşkerakerdişê Cumhuriyeti dima, Xasî Hezani di mendo.⁸³ Serrê 1900 di Dîyarbekiri’ d bi nomeyê Kurdîstani di Cemîyetê Azmî Kavî yo rêxistin nîyawa rû. Eno ku ina rêxistin nawaru ê Kurdî ke Dîyarbekir û dormalê ayi dê. Kurdîzade Ehmed Ramîz Beg, Fîkrî Efendîyo Dîyarbekirij, Mistefayê Hacî ‘Emer, Melayê Xasî, Mela Seido Lîceyij, Mela Yûsifê Hoşînî, Xelife Selîmo Gonigij ronayoğê Cemîyetê Azmî Kavî yê... Ehmed Ramîz, Melayê Xasî, Xelife Selim Kurdonê Kirmancon ra yo.”⁸⁴

Mela Mehemed, derheqê şemaîlê Ehmedê Xasî de hina vono:

“Merdimêkew heybetin bi. Zehf xişn nêbi la merdimî nêşkey banîyo te ra. Anî çimê yê tûjî bî, yanî çimê aliman bî. Wexta ge merdim banîyey çimanê yê ra, heybet kiçî rê virazîyey. Ez nêşkey zehf het rûşî, çîyan pers kerî.”⁸⁵

Mela Mehmed Eliyê Hunî zî derheqê Melayê Ehmedê Xasî hina vono:

“Yow ruej ez pê hesîyawa, va ‘mela Ehmedê Xasî estû, merdimêko serrek (pîr) o; mewlido zazakî nuştû. Mi va ‘Ez senî xwi rî yow mewlid tera bîrî (bigîrî)?’ Ez şîya het. Şekil yi ina biney kirrek bi, yanî kilm bi, lakînî dekerde bi. Yew xirxowo (hirka) pemeyin piradaye bi. Milî yi terefî Ellayî ra ina deverdeyi bi. Ez şîya mi zîyaret kerd.”⁸⁶

Derheqê Ehmedê Xasî di zaf me’lumatî çînî yê. Eger biony eseron, şîronê yi û tesîreko mîyonê şarî di viraşta ma eşkenî vaci, yi heqqê alîmtî dawa, Îslom ser cuwîyo û teblîğê Îslomîyet kerda.

Ehmedê Xasî, Tarîxê 18 Sibat 1951 di merdo. Guerê (mezêlê) yi ho Hezani do.⁸⁷

1.2. Şexsîyetê Xasî Edebî û Tasawwufî

Ehmedê Xasî, muttaqî yo û meseleyanê şer’î di alîmêk pîti bi; labelê yarî zî kerden, yarîyê ke yi kerden eğleb dusyenî yo fikrêk yan hikmetêk. Xasî, tasawwufî di xu resanabi û

⁸² Zuexpayic, ç.v.

⁸³ Erdoğan, r. 2.

⁸⁴ Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakir’de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010, r. 16,17.

⁸⁵ Yergîn, Mehmet, *Mewlidê Mela Ehmedê Xasî: “Mewlidu’n-nebiyyi’l-quireşiyî” (Metn-Wekenitiş)*, Tezê Lîsans Berz Neşirnêbiyo, Unîversîteyê Artuklû, Mardîn 2015, r. 65.

⁸⁶ Hünî, Mela Mehemed Elî, *Kirdkî (Zazakî) MEWLID Yûsûf û Zelîxa - Qesîdeyê Kerbelâ* (roportajkerdoğ: W. K Merdimîni -N. Celalî), Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2004, r. 19.

⁸⁷ Erdoğan, r. 2.

xalîfetî zî gurewti bi; labelê dorverê xu di murîd arînîede, xebatê yî ilim ser şugulyayişi bi û mîyonê şarî di waaz û nasîhet kerdên.

“...Dehkerayê Hezan bîya a ku bawîyê tu derheqê Seyda-i Xasi (Xoce Xasi yan zî Molla-i Xasi) di çîk vaten?

- Bawîyê mi, Mela Xasî hol şinasnên. Xasî, ‘emir ser bawîyê mi ra pîli bi. Kesêko ‘âlîm, muttaqî, teqwayin o; bi îlmê xu amel kerdên û şexsiyeta yi ya ‘ îlmî cadî bî. Fetwayê yi meşhurî bî. ‘Eynî wext xebityen, qasê xu kîber û hega di xebityen. Heta bawîyê mi inay vaten; ‘Ruecêk yo şerîb ome Hezan va ‘Ez qayîl o, Xocayê Xasî bivînî.’ Wext, Xoca Xasî mucnen yi şiyalê yi şikiyena; çimkî kincî û cilî yi zey cilonî rençberon esênî. Yanî cila îlmî ra zêd mutewazî bi; ayî ra cilê rençberon dênê xu ra...”⁸⁸

Korkusuz, hina vono: “Wextek mi arşivê Şer’îyeyê Sîcîlî di cigerayîş kerdên, mi nizdiyê di hezar dosyê etud kerdî. Ê dosyani di zeg yîni ra behs bîyenê ku ehle zûhd û teqwa yo di yan hîrî tenoni ra yo zî Seyda Xasî bi.”⁸⁹

Ehmedê Xasî, zey dewrberê xu Salîh Begê Hênî weherê kulturi bi. Bi vateyê xu Kurmoncî, Zazakî, Erebbî, Tirkî, Farisî tewr hol zonen û heta yi îni zîwanoni di şîr nuştî. Rina meselonê dewrê xu hol wendên.⁹⁰ Mesela, yo mulemma⁹¹ di yi zîwanî ‘Erebbî, Farisî, Tirkî, Zazakî, Kurmanccî şugulnê.

Ehmedê Xasî, şugulnayîşê qelemê xu di moneno Ehmedê Xanî⁹². Senî ke Ehmedê Xanî cehalet û kultur ser kemîyê şarî dî bî û wedartişê ina cehalet û kemî ser vaciyayîşê bawerîyê Homê û heskerdişê Peyğamberî di zey eseronê ‘*Eqîda îmanê*, ‘*Eqîda Îslamê*, *Nubihara Buçikan*” nuştî bî, Ehmedê Xasî zî ino meqsed ser mewlid û şîr nuştî bî.⁹³

⁸⁸ Aslan, Muzaffer, “Ahmet Yalar’la Röportaj”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Humar: VI, Kasım 2011, r. 160-161.

⁸⁹ Korkusuz-2, r. 63.

⁹⁰ Erdoğan, r. 2.

⁹¹ Mulemma: Lugatî di yena ina me’na: “A ke reng reng, belekin a.” Hete terimî ra yena ina me’na: “Baxusus edebîyatê Farskî, Tirkî, Kurmanccî û Zazakî di şîrêka rêz yan beyîte ay bi zîwanê ‘Erebbî, Farskî, Tirkî, Kurmanccî, Zazakî nusîyenî. Kurtuluş, Rıza – Pala, İskender, “Mulemma”, *DİA*, XXXI, 539.

⁹² Ehmedê Xanî: Mîladî 1650’i di mintiqayê Heqarî di maya xura bîyo û 1707’i di merdo. Şair û mutasawwif o. Edebîyatê Kurdîyo klasik idî şairo tewr meşhur o. Xanî, bi esere xu tewr muhim ‘Mem û Zîn’ bîyo meşhur, ino eser tewrê mesnewî di nusîyo. Eserî yi, medresonê Kurdonî di metînî muhîm hesibyenî. Işık, İbrahim S., *A’dan Z’ye Kürtler Kişiler/ Kavramlar/ Kurumlar*, Nûbihar, İstanbul 2014, r. 205-207.

⁹³ Erdoğan, r. 2.

Xasî, fikrê materyalizm ser Ziya Gökalp'i di zaf munaqêşe kerden. Verveciyayişê fikrê Ziya Gökalp ser zaf meqaleyê Xasî neşir bî. Heta tewr peni di Ziya Gökalp, hîmî binê cewabonê Xasî di moneno, nêeşkeno çik vaco û ina cumleya Kurmoncî nuseno:

“Hikmeta vê dunyayê, li aqlê min û Xasî nayê.”⁹⁴

Înî muneqêşê ke Xasî, Zîya Gökalbi di kerdî enon ra fohm bena ke Xasî tena bi dersonê medresa nêdebiryo, derheqê fikrê dewrê, şîyayişê komelî û sîyasî di zî weherê ‘ilm û înon ser hîşyar o. Xasî, redkerdişê fikre materyalizm ser tewr zaf meqalê nuştî; labelê înnî meqalê çadi neşir bî ay ser guerê cigerayişê ma yo qeydêk çînnî yo.

Mela Ehmedê Xasî xebatonê sîyasî ra zî tepîya nêmendo; qey şar, welat û dînê xu, qey edebîyat û kulturê şarê xu xebitîyayo û geyret kerdo. Eger biony vatîşoni ra dîyena ke şexsîyêta edebî ser Xasî zaf zixm û baş o.

1.3. Eserî Ehmedê Xasî

Mela Ehmedê Xasî, hem tewirê nesiri di hem tewirê nezimi di eserî nuştî. Labelê heme nuştayê yi êri ma desti di nêyê. Ehmedê Xasî tayî eserî xu dabî Kemal Badillî; tayî eserî yi zî birarzayê yi Mela ‘Erifi di bî; labelê Mela ‘Erif înnî eserî semedê tersê muxtirayê 12 Edar 1971 di veşînê.⁹⁵

Bi tesbîte Cigerxwîni, vecîyawa wuerte, Zazakî bi nomeyê ‘*Cengnameyê Kurdan û Armenîyan*’⁹⁶ yo eserê Ehmedê Xasî esto. Şîrî yi Kurmancî, gzelêka Usmanlikî, tayî şîrê mulemmâ û tayî zî bi ‘Erebî tewirê nesîr û menzum eserî yi ma desti di estî. Ma înnî melumatoni ra fehm kenî ke eserê Ehmedê Xasî ke ma rasenî ci bînon zobîna eserê yi zî estî. Ê eserî ma rasenî ci û eşkenî peyda bîker înnî:

1.3.1. Eserê ke Tewirê Nesire Di

Kitabê Melayê Xasî yo “*Kitabu’t-Tesdîd bi-şerhî Muxtesarî’t-tewhîd*” ke hewayê nesiri di nusîyayo. Îno kîtab, Erebî yo, 59 rîpel o û serrê 1933(H.1351)i di nusîyayo.

Îno kîtab, derheqê aqîdeyê Îslamî nusîyayo. Leteyê ke ino kitabi de înnî:⁹⁷

⁹⁴ Hikmetê ina dunya eqlê mi û Xasî rî nî ya.

⁹⁵ Korkusuz-2, r. 64.

⁹⁶ Malmisanîj, “Panele Mela Ehmedê Xasî” (Neqlkerdox: Lezgîn, Roşan), *Kovara Vateyî*, nr.12(32), r. 121.

⁹⁷ Lezgîn, r. 37.

1. Îman; ferhengê manaya termanê îmanî, tesdîq û heqîqetê îmanî, îman de zêdebiyayîş û kêmbiyayîş, têkiliya îman û emelî, guneyê pîlî
2. Estbiyayîş, Zat û Sifetê Homaî; sifetê zatî, sifetê subûtî
3. İnsan û kerdênê yî; kerdênê insanan û wesifkerdişê yin, îradeyê insanî û qeder
4. Kelamullah
5. Ru'yetullah
6. Ezabê qebre û cuya ke mergî ra pey a
7. Mîrac.⁹⁸

1.3.2. Eserê ke Tewirê Nazîme Di

Ehmedê Xasî, eserê xu zafî ser bi nazîm nuştî û neşr kerdî. Eserê yi ke bi nazîm in î:

1.3.2.1. Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureyşiyî

Eserê Xasî, tewr muhîm Mewlid o. Mi zî ina xebate di ino eser tehlîl kerdo.

1.3.2.2. Menzûmetun Qed Ceme'e Fî-ha Esmailahî'l-Husna

Ino eseri di nomeyonê Homê ra behs beno. Eser, 'Erebî nusîyo û 33 beyît o.⁹⁹

1.3.2.3. Reddiyyetun 'ala Îsmâil el-Îs'îrdî (Reddiyyet'un li'l-Xasî)

Muftîyo meşhur Îsmâil Xetîb Erzenî rê derheqê meseleyanê tesewufî de yew reddiye ya.¹⁰⁰ Eser, pêser 58 beytî yo.¹⁰¹

1.3.2.4. Kitabu Buşra'l-'ibadi fî-'ilmi'l-i'tiqadi

Melayê Xasî, eserê xu bi tarîxê hîcrî 1324 (m. 1906–1907) de bi 'Erebî nuştî. Ino esero menzum, derheqê mezhebanê îtîqadiyan ra Mezhebê Eş'ari do.¹⁰²

1.3.2.5. Şîrê Ey bi Ziwanon Tewirin

Ehmedê Xasî, bi ziwanê Tirkî yo Ğezal nuştî. İnî beyitî cerînî ina Ğezalî di viyerenî:

“Bir qewm kitabsiz olse, dilsiz deware benzer

Dinsiz heyat-i fani yazsiz buhare benzer

⁹⁸ E.v., r. 37.

⁹⁹ Xasî, Ehmedê, *Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureyşiyî* (Destxetê Zeynelabidînî Amedî), Qisma Yoyin, Diyarbekir 1402 [1982], r. 13-15.

¹⁰⁰ Lezgîn, r. 33.

¹⁰¹ Yergîn, r. 53.

¹⁰² E.v., r. 53.

Cehaletin libasi kirli xumare benzer
Libas-i dini soyan uyuz himare benzer

'Adil olan mübarek ebru-i yara benzer
Zalim olan kimesne çehre-i mare benzer

Neqli ilim misilde müsmir eşcare benzer
'Eqli ilim netice içsiz enare benzer...'»¹⁰³

Şîrê Yi 'Erebî

Ehmedê Xasî, 'Erebî zî şîr nuştî. Inan ra yo şîr kîtabê Korkusuzî di vîyarena.¹⁰⁴ Ina şîr howt beyt a û bi qaliba "*fâ 'ilâtun / fâ 'ilâtun / fâ 'ilâtun/ fâ 'ilun*" nusîyawa.¹⁰⁵ Yowna şîr, bi şeklê qesîde di û 53 beyît ser nusîyawa. Abdurrahman Adak ina şîrî ra behs kenê.¹⁰⁶ Di şîrê yi 'Erebî peyniya mewlidî de estî. Yo şîr, ponc beyt a û bi nomeyê "*Haza'n-nezmu't-târîxi li-muellifi'l-mewlidi*" wa. A bîni zî inay dima nusiyawa û yo rêz a.

Şîrê Yi Zazakî

Ina şîr, peyniyê Mewlidê Ehmedê Xasî de vîyarena. Yo beyt a.
"Mâ neqînây hengê behsi emcedî / Kerdî mewlûdi Muhammed Eşmedî"¹⁰⁷

Şîrê Yi Kurmanccî

Ina şîre yi kîtabê Mihanî de viyarena.¹⁰⁸ Mihanî, ina şîr, 1992 di fekê Mela Ehmedê Se'dî ra neqil kerda. Şîr, 11 çarînî a û bi weznê 11 hece nusiyawa.¹⁰⁹ Ina şîri ra çend çarin î:

Dirêj ke Xasiya nezmek cedîde

¹⁰³ Amedî, Qisma Diyin, Diyarbekir, r. 7-10.

"Ina gazel 'eidê Ehmedê Xasî ya. Mi ina gazel kîtabê Zeynelabidînî Amedî ra gurewta. In kîtab (Mewlûdê Kirdî) be alfabeye 'Erebî nuştêyê xeti hedre bîyo...

Gazel, be Tirkîyê o wextî û be herfanê 'Erebî nusîyawa. Egleb sowtêk Tirkîyê o wexti di esti bî, alfabeye Tirkîyê Latînî ekayini di çin î. Inay ra semede pawitişê sowtan û nuştêyo orîjînalî mi herfê Q, W, X'i ku alfabeye Kurdî de şuxulnê... (Lezgîn, Roşan, <http://www.zazaki.net/haber/ehmed-xasden-turkce-gazel-234.htm>, 17.03.2017.

¹⁰⁴ Korkusuz-2, r. 67.

¹⁰⁵ Yergîn, r. 56.

¹⁰⁶ Adak, Abdurrahman, "Şeyh Cüneyd-i Zokaydî ve Mahtut Bir Şiir Mecmuası", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, Nisan 2009, r. 136; Yergîn, r. 56.

¹⁰⁷ Ma tayî behsi berzî vicînê / Ma ê kerdî mewludê Ehmed û Muhammedî

¹⁰⁸ Xasî, *Mewlidê Nebî* (tadayoğ. Mihanî), r. 44-45.

¹⁰⁹ Yergîn, r. 57.

Di piştî çend selam û çend tehiyyat

Li ser Karaziyê ku nav Se'îd e

Dixwîne ew jiber Încîl û Tewrat

Li textê xwe ku rûne Qeyser e ew

Li hespê xwe siwar be 'Enter e ew

Di seyra roj û şev Îskender e ew

Bi wechê xwe li Cahiz bûye deh qat...

1.3.2.6. Mulemmayê Ehmedê Xasî

Edebiyato Farsî û Tirkîyo Kohni di şîrê ke bi di yan zaf ziwanan nusiyenê, înon ra vonî 'mulemma'.¹¹⁰ Mulemma, kelimeyê *lem'* ra yena. Beriqyaye, reng û reng... Manzumeyêka qismêk tirkî, qismêk 'Erebî, qismêk Farsî virazîyawa.¹¹¹ Inay ra yo şîr, bi şeklê mulemma binusîyo her ziwan uca di yo reng hesibyeno û guerê xu şowq dono. Mulemmayê Xasî, 'Erebî, Farsî, Tirkî, Kurmanccî û Zazakî' bi ponç ziwanan nusîyawa.

Ina mulemma, kitabê Zeynelabîdînî Amedî de vîyerena.¹¹² Ina mulemma, ino kitabi di bi nomeyê gzel esena; labelê hetê nuştîşê yo mulemma wa. Mulemmayê Melayê Xasî, heşt poncin û çowres misra ra virazîyawa. Bi weznê hece û 'erûzî nusiyawa û poncês hece wa. Qalibê 'fâ'ilâtun / fâ'ilâtun / fâ'ilâtun/ fâ'ilun' i di nusiyawa. Ina mûlemma ra numuneyêk:

Merheben ya men 'ela bî'l husni teqwîme'l-beşer

Hafizeş Xaliq şevêd ez çeşm-i bednâm û nezer

Mûcidi esbab û alâtû we-mâ minhâ şeder

Dil ji qeydâ leşkeri gem kir rehâ weqti seher

Ah û nalînî verînî bî vinî, nîmend eser...

¹¹⁰ Kurtuluş, Rıza - Pala, İskender, "Mulemmâ", *DİA*, XXXI, 539.

¹¹¹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, r. 997; Doğan, r. 806.

¹¹² Xasî, (Amedî), r. 10–13.

1.4. Mewlidê Ehmedê Xasî

Mewlido Zazakî, ‘edetê mewlidî a temaya ke “Peyğamberê ma medh kena û baxusus bîyayîşê yi ser vinena” ser nusîyawa. Ma ina xususîyet ser nuştîş, mewlido Tirkî inê Süleyman Çelebî û mewlido Kurmonccî inê Mela Husên Batêyî¹¹³ di zî vînenî. Mewlido Zazakî, tedeyê xu ser monen ê mewlidonî bînonî. Ino eser, bi îddîayê ‘Zazakî zî bena zîwanê edebîyatî’ vecîyo wuerte, hetê ‘edetê dînî-tasawwufî seri zî yo mîsalo rasayî yo. Rucêk, çend mallê Kurmancî, bi Ehmedê Xasî yarî kenî û vonî:

“*Aredayîyê û kulturê şima Zazon estî? Bîhesab eserî ma edebî estî!* Mela Ehmed, îni qisonî ra zaf qehiryen û vono:

- *Vinderen, ez mucnena şima!* Ê yo ruc, nimacê Cum’e dima xu qefilnen keye û destê nuştîş keno. Heta dona cum’e nimacê Cum’e ra ver nuştîşê xu qedineno vecêno teber û eserê xu mucneno ê alîmon û vono:

- *Biyeren! Şima rî edebîyatê Zazakî ra numunêka qij.* Ê ke mewlid etud kenî ‘eeb monenî û seyda tebrîk kenî.¹¹⁴

Xasî, bi mîladî serrê 1892 di û bi hîcrî serrê 1316 di Wezîrîyê Maarîfî ra mûsaade gen û Mewlidê Kirdî bi Zazakî (Kirmanckî, Dimilkî) nusêno, bad 7 serî 25 ‘Edar 1899’i di Çapxaneyê Lîtoğrafyayê Amedi di 400 hebî nuxê ser çapbeno. Ina çapxaneya moderni di eserêko tewr vernî çapbîyo eserê Ehmedê Xasî yo. Ino mewlid bi nomeyê xu ‘eslî *‘Mewlidu'n-Nebîyyî'l-Qureşîyyî’* wo.¹¹⁵ Ino mewlid rina bi nomeyê *Mewlidê Kirdî*¹¹⁶ yan zî *Mewlidê Ehmedê Nebî*¹¹⁷ omîyo nomekerdişî. *Mewlidu'n-Nebîyyî'l-Qureşîyyî* 16 lete, 756 misra (rêz) û her rêz 11 heca ra virazîyawa. Ino mewlid bîna xebatê ma heta eka şeş dor alfabe yê Latîni ser transkîb bîyo û newe ra neşir bîyo.¹¹⁸

¹¹³ Mela Husen Bateyî: Derheqê nuştogê Mewlido Şerîfo Kurdî Molla-i Bâtevî çîmeyoni di me’lumatî tewirin estî. Çapanê verînî ê Mewlidê Kurdî di nomeyê bi şeklê Hesên el-Ertûşî ca gurewto ke cîgerayîşêko ma viraştî inay nêdepişenî. Tayî çimê zî nomeyê yi Ehmed qeyd kerdo. Îni qeydonî ser a cîgerayîşêka ma viraşt ma dî nomeyê yi raştîqin Molla Huseyin el-Batevî yo. Yüksel, Müfid, “Molla Huseyin el-Bâtevî ve Kürtçe Mevlid-i Şerîfî”, *Beitüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 129.

¹¹⁴ Korkusuz, Şefik-2, r. 63-65.

¹¹⁵ Xasî, Ehmedê, *Mewlid*, Litoğrafya Matbaası, Diyarbekir Vilayeti, 1899, r. 1.

¹¹⁶ E.v., r. 28.

¹¹⁷ Malmîsanij-1, r. 75-97.

¹¹⁸ E.v., r. 75-97.

- Metnê Mewlid tewr vernî, hetê nuştoğ û cîgerayoğ Mehemed Malmisaniy transkrîb bîya û serê 1985'i di bi nomeyê 'Mewlidê Nebî' pêserokê Hêvî di neşir bîya.¹¹⁹
- 1994'i di hetê Mîhanî ra alfabe yê Latînî ser transkrîb bîya û pêrabestişê tike şîronê Xasî bi nomeyê 'Mewlûdê Nebî' neşir bîya.
- 2005'i di hetê Mela Mehemedê Kavarî ra bi alfabe yê 'Erebî û transkrîbê Latînî Amedi di bi hewayêko qorsan neşir bîyo.
- 2008'i di hetê W. K. Merdimîni ra yo nuşte yê destîyo orîjînal, halêko bi alfabe yê 'Erebî û alfabe yê Latînî ser transkrîp bîya û newe ra çap bîya.
- 2008'i di hetê Roşan Lezgînî ra metnêk nushaya orîjînali ra transkrîb bîya bi nomeyê 'Mewlidê Kirdî' vercu înterneti di dima zî ruecnameyê Newepeli di 16 lete ser neşir bîya. Metneko Roşan Lezgînî transkrîb kerda, metneko orîjînal zeg tarîxê 1899 neşir bîyo û CD'yêka mewlid tede wendîyo pîya sere 2013'i di hetê Nûbîhari ra bi nomeyê 'Mewlidê Kirdî' neşir bîyo.
- Rina metnê Mewlid, rê rê hetê alimonê medrese ra şeklê nuşte yê destî nusîyê û vilabî. Înan ra o ku tewr zaf zonîyeno nuşte yê Zeynelabîdînî Amedî yo.
- Serrê 2016'i di Dr. Osman Özer mewlidê Xasî ser xebatê transkrîpsîyon û dîzînî viraşta.¹²⁰

Mewlidê Ehmedê Xasî, edebîyatê Zazakî di sifteyî ser nuşte yêko erca yo. Eger ino mewlid û eserê Süleyman Çelebi *Vesîlet'un-Necât* bîyen tîvernayîş guerê mewlidonê Kurmanccî tewr weherê yo yemê edebî ya.¹²¹ Mewlidê ke Süleyman Çelebî Tirkî û Mela Husên Bateî Kurmanccî nuştî, sernuşte yê dehkerayonê yin 'Erebî yê; labelê mewlidê Ehmedê Xasî di sernuşte zî Zazakî nusîye...

Mewlidê Xasî ra wetî zî Zazakî di tike mallon mewlidî nuştî; labelê yo zî guerê mewlidê Xasî edebî nîyo. Îno eser, çarêş letoni ra bîyo u bi wezîne 'fâ 'ilâtun/ fâ 'ilâtun / fâ 'ilun' nusîyo. Vîst new rîpel û qismê 'salât û selam'i ra wet hîrîse poncas beyîtî ra bîyo û nusxaya orîjînalê Mewlidî serrê 1898'i di Dîyarbekir di çap bîya. Arşîwê Serwezîrîyê Usmanlî di dosyayê humarê ay 442 di, 56 îşlig humarin û kodê fonê û arşîwêko qeydê ay

¹¹⁹ E.v., r. 75-97.

¹²⁰ Özer, Osman, *Mevlid Ahmed-i Hasi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

¹²¹ Oktay, Adnan, "Klasik Edebiyat Teknikleri ile Bir Değerlendirme: Melaye Ehmedê Xasî'nin Kirmanca (Zazaca) Mevlidi", Internasyonal Conferance on Zaza Studies: The Zaza People: History, Language, Culture, Identity, 28–30 October, 2011, Yerevan, Armenia.

pê tarîxê 25/Za/1316'i na hina yê: "...Ruhsat dîyo çap û neşrê Mewlidê Şerîfî ku Ehmed Efendî ku talebeyonê muqîmê Dîyârbekîrî ra yo Zazakî nuşto."

Îbareko rîpelê sareyinê ina nusxeya çapkerdi di esta hina ya: "Ino Mewlido Şerîf, bi ziwane Zazakî Ehmedê Xasî Efendî te'lîf bîyo; (wu) qezayê Diyârbekir Lice ra dewê Hezan ra wo... (Ino mewlid) Diyârbekiri di çapxaneyê Lîtografya di çap û neşr biyo."¹²²

Tayî merdimî, qismê salati zî sernuşte hesibnên û ino mewlid şîyes letoni ser cîya kenî; labelê peynîyê ina cîgerayîşê ma di, ma dî ke mewlidê Xasî çaryes lete yo. Ino mewlid, tedeyîyê leteyoni ser ê mewlidono bînoni ra zaf cîya nîyo. Her yo lete bi nomeyê "behîs" nome geno û mewlidê Xasî di îni dehkerê estî:

- Hamdele,
- Fazîletê wendişê mewlidî,
- Ezelîyê Homêyî,
- Viraştişê kâinatî,
- Emirkerdişê Homê nuştişê qalemi rî,
- Viraştişê nûrê Âdemî,
- Fetilnayışê Âdem(a.s)î cenneti ra,
- Zewacê bayî û dayikê Hz. Peyğamberî,
- Kowtişê nûrê Muhammêdî dayikê yi Hz. Âmina,
- Bîyayış(welediyayış),
- Bîyayê mucîzewîyê ku reyde welediyayışi dî bî,
- Dîyayışê Hz. Peyğamberî dayikê şitî,
- Omîyayışê wehyî û mîrac,
- Leteyê dûa.¹²³

Mewlidê Ehmedê Xasî, eseronê Zazakî ra numuneyêko tewr verînî o. Tewr zaf besteyê vacîyayışê bîyayon o; inay ra yo meqsedê hunerini ra vet meqsedê xizmet ser nusîyo ke insonê ke Zazakî qiseykenî wa yo mewlid biwunen ke ino mewlid bi wasitayê welidyayışê Hazretî Muhammed aleyhi selam wa şexsîyetê yiya berz û rindîyê sîretê yi bierzo wuerte. Ino mewlid bi ina tekîlî nusîyo û yo vacîyayışo tûtikinî rî feda nêbîyo.

¹²² Okîç, M. Tayyib, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, humar. 1, r. 30.

¹²³ Mela Ehmedê Xasî, *Mewlid* (Transkripsiyon: W.K. Merdîmin), Hivda İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Ehmedê Xasî, kulturê medrese ser rasîyo; inay ra eserê yi di kelimeyê ‘Erebî zaf ê. Mewlid bi ziwanêko zelal nazm bîyo, ca ca zî sen’etê edebî tede estî. Estîyê înî sen’eton hetê edebiyat ser wuestayê Xasî mucnena ra.

Ino eser, temayê xu ser omîşê ‘edetê mewlidon beno û tedeyî ser, zey înî eseron o.

Ino eser, zafî ser bi îddîayê ‘*Zazakî zî beno zîwonê edebîyat*’i vecîyo wuerte.

Ino eser, ‘edetê dînî û tasawwuf ser mîsalêko rasayî yo. Labelê, hîrayê tasawwufî ser tayî vateyê Îsrailîyat estê ke şîyayîşê rîwayetonê Îslamî rî tînîpeykî yê. Vateyo hinayinon ra ma ina xebatê xu di mewlidi di behskênî.

QISIMA DIYIN

1. ŞERHÊ MEWLIDÊ XASÎ

Şerh, ferhengi di yeno îni me'nyonî: "Akerdiş, cîyakerdiş; îzahkerdiş, tefsîrkerdişê (yo vace yan kîtabî); kîtabêko semedê îzahkerdişê çîkek nusîyo, vaciyayişo zelal û teferruatî."¹²⁴

Tehlîl, yo mesdero 'Erebî yo. Karê 'helle' ra yeno. Me'nyayê 'cîyakerdişê cizbonê xu, hellkerdiş, analiz kerdiş'i do.¹²⁵ Ê xebatê ke edebîyato klasîki di sewîyêka akademîki di virazîyenî ma eşkenî hina rêz biker:

"Neşrê metîni, tehlîlê metîni, bîyografî, tarîxê edebîyatî, teori û melumatê edebîyatî, vatesetiş (tenkîd)ê edebîyatî."¹²⁶ Merheleyê xebatê ke qey ronayişê û neşirkerdişê metîni di virazîyenî hina rêz benî:

Tesbîtê metîni, tedqiqê metîni, temirê metîni, viraştişê metîni û neşre metîni. Meqsedê îni paynikon yan merheleyonî tewr verîni, dîyayişê yo metno zixm û dima îmkonê şerh û tehlîlê metîni viraştiş o. Îta di, şerh û tehlîlê metîni xebatonî metîni di bena merheleya diyin. Înon ra şerhê metîni, qey meqsedê fohmkerdişê metîni virazyeno; tehlîlê metîni zî ina meqsed ser virazyeno ke metîno edebî, tarîxê edebîyatî di ça di ca geno, edebîyatê dema vêr senîno, dewlemendîya kultur û urfî çendêk a.¹²⁷ Bi ina melumat esena ku xebatê mi tehlîli ra vet hewayê şerhi da. Ma zî ina xebatî di yo wekenitişê me'na ser şerhê mewlidê Ehmedê Xasî kerdo. Şerhkerdişê mewlidê Xasî ina rêz ser ra wa:

- Kelîmêka me'na ay nêna zonayiş dayişê me'nyayê ayî
- Akerdişê beytonî
- Terîmonê tasawwufî ser melumato kilm dayiş
- Muetişê sen'etono edebî.

¹²⁴ Doğan, r. 1023; Devellioğlu, r. 1306.

¹²⁵ Doğan, r. 1036; Devellioğlu, r. 1342.

¹²⁶ Mengi, Mine, "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007, r. 408.

¹²⁷ E.v., r. 409.

مولد النبي القريشي صلوات الله عليه في البكرة و العشي

بسم الله الرحمن الرحيم

Mewlidu'n-Nebiyi'l-Qureşsiyyî şelawâtullahî 'aleyhî fi'l-bukreti we'l-'aşıyyî

Bismillâhi'r-raĥmâni'r-reĥîm

1.1. Leteyo Yoyin

Leteyo yoyini ra ma vonî leteyê destpêkî. Ino lete 21 beyîfî ra virazîyo. Îta di dehkera şikir esta, şikir sera nusîyawa. Xasî, bi besmele destpekeno qalê xu û Homê bi sifaton û nomeyonê yi keno berz û medh û sena keno. Nî'metonê Homê ra behskeno. Bi ziwane 'eczîyet Homê rî nîyaz keno. Rina rehmetê Homey ser hêvîyê xu ano ziwani.

1- از بيسم الله ابتدا كنا / رازق عامان و خاصان پيا كنا

Ez bi bismillahi ibtidâ kenâ / Râziqi 'âmân û xâşân piyâ kenâ

İbtidâ kerdiş (n. m. 'e): Filâ erebî mazî-yê yey ابتدا (ibtede'e) muzarfî yey بيبدء (yebtedi'u) yu. Me'nayê ay 'destpêkerdiş, vercu, tewr ver'î.¹²⁸ Ina kelime, bi karo ardimkerdoğo 'kerdiş' biya karo pêrabesteyo Zazakî.

Bismillah (n. m. 'e): Kilm wendişê بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ a. Ziwane 'Erebî di besmele, menhût¹²⁹ yo kelime ya. Ina kelime, herfa cer ب nomeyê 'ismi û Ellahî' ra perabeste yo terkîb a. Îta di Xasî herfa edato Zazakî 'bi' ina terkîb viraşta. Îna terkîb 'bi nomeyê Homayo Rehman û Rehîm' yena zonayiş. Zaf dînoni di muqabilê 'besmele' di tayî kelime û tabîr şugulyenî. Mavac, Hînduizm di lafzê 'om' zey besmele şugulyena.¹³⁰

Bismillah, sarê her gurê û her xeyr a. Bisilmone çî gure keno wa bîkero geraka bi bismillahî destpêkero. Bismillahî, berê her xeyr a, her ber bi ina kelime beno a, berê xirabî zî bi ina kelime qefilyêno... Bismillahî, yo pusulaya îstîqametê, sinorê û meqsedê kerde û 'îbadetê bawermendî mucnêna ra. Ma bi ina kelime destpêkênî raywonîyê bimbarekî. Zey Se'îd Nûrsî vati bi; 'Qey rasayişê 'erşê a Rehmet yo mî'rac esta. A mî'rac, Bismillahîr-

¹²⁸ Doğan, r. 549; *el-Mu'cemu'l-wecîz*, Mısır, 1980, r. 39.

¹²⁹ Kelime-i Menhûte: Yo kelime ka eslê ay di kelime wa; labele zey 'hemdele, besmele' bi yo kelime vaciyena. Devellioğlu, r. 853.

¹³⁰ Yıldırım, Suat, "Besmele", *DİA*, XXXV, 529.

*reḥmanîr-reḥîm a.*¹³¹ Qurono Kerîmi di sarê her sure di bismillahî esta.¹³² Rîna sureyê Neml ayeta 30'ini di bismillahî viyerena:

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“*Muhaqqeq o (mektub) Suleymani ra wo û o (mektub) bi nomeyê Homayo Rehman û Rehîm dest pêkeno.*” Derheqê besmele di hedîsi zî estî:

Hiz. ‘Eişe (r.anha minha) vata: “*Resûlullah aleyhissalâtu wesselâm va ke: ‘Şima ra komi çîyek biwero wa bi bismillah biwero. Eg sare di kerd xu vîr wa peni di hina vaco, Bismillâhi fî ewwelîhi ve âxirîhi(sare di û peni diz î Bismillah)*”¹³³

Hiz. Cabir (r.a), vono: “*Resûlullah aleyhissalâtu wesselâm va ke: ‘Kesêk agera keyeyê xu wext şu zere û wext wer werd nomeyê Homê bivaco; şeyton embazonê xu ra vono ‘Şima ri ita di rakowtişi zî û şami zî çînî ya; labelê kesêk, wextê ku bi nomeyê Homê şî zere la bi nomeyê Homê dest pênerd werê şamî; şeyton embazonê xu ra vono ‘Şima rase werê şamî; la ita di şima rî rakowtiş çînî yo. Kesêk, wextê ku bi nomeyê Homê nêşi zere û bi nomeyê Homê dest pênerd werê şamî zî; şeyton embazonê xu ra vono ‘Şima rase werê şamî û rakowtişi zî.*”¹³⁴

Râzziq (n. ‘e): Lugati di me’naya ‘riziq dayiş/riziq dayoğ’ viyerena û kokê رزق ra viraziyawa. O ku zaf û timatim rizq dono. Eger yo wesifê Homê ser razziqî ra behs bikero yena ina me’na: ‘O ku ğidayê ruh û leşoni virazen û dono.’ Kelimeya ‘Rizq’ Qurani di çend ca di wesifê insonon ser ina me’na di viyerena: ‘Wercidayiş, nasîbecikerdiş; wer’. Poncasi ra zêd ayetoni di qalibê kar û nizdiyê poncas ayeti di zî şeklê ‘rizq’i di Allahi rî îzafe bîya... “*Eger yin Homê û rucê axireti rî bawerî bikerden û riziqo Homê do ci, tera rayê Homê di xerc bikerden çi zerar ginenê yin?*”¹³⁵... Ponç ayeti di nomeyê ‘râziq’ bi terkîbê ‘xeyru’r-râziqînî’ bîyo wesifê Home yî.¹³⁶

“*Bîşek Allah, razîqê her kes o. Wu weherê qudretêko pîl o.*”¹³⁷

Rezzaq, İbn Mâce û Tîrmizî di rîwayetê esmâya husnâ di ca geno. Rîna zaf rîwayetonê hedîsi di qewramê ‘rezq’ hacetonê maddî ra vet cayê qîymet û mukâfatono me’newi di şugulyeno. Mîyonê înoni di zey lutfê ‘dînê İslom, qebîliyetê fohmkerdişê

¹³¹ Yıldız, Abdullah, *Haydi Namaza*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, r. 52.

¹³² Doğan, r. 134.

¹³³ Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınevi, Ankara, X, r. 398.

¹³⁴ Belîk, İzzeddin, *Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992, III, r. 335.

¹³⁵ Qur’ono Kerîm, Nisâ: 39

¹³⁶ Topaloğlu, Bekir, “Rezzak”, *DİA*, XXXV, 47-48.

¹³⁷ Qur’ono Kerîm, Zâriyât: 58.

Quronî, şahîdî, sebir, heskerdiş û bereke' ca genî. Hz. Peyğamber bi taybetî enon zeg Îslomîyet newe qebug kerdên yini rî yo du'a saliq dene tede waştîşê rizqî esti bî:

*"Homey mi! Gunonê mi 'efw biker, rehm bîyar mi rî, tima reya raştî ra şîyayîş nasîbê mi biker, weşî û riziq mi di mi!"*¹³⁸

Allah, raziqê her çî yo. Rezzaq, nomeyê Homê ra yo yo. Wu ha merdimo 'ammi'b ha merdimo xasi'b riziq dono herkesî. Îta di nomeyê Homêy ser yo wesifyayîş esto.

'Âmman (w. 'e): Lugati di me'nayê 'şar, insonêkê tekîliye yin wendiş, nuştîş û îdare di zaf çînî ya.' Di viyerena. E kê zumreye filozofon, mutasawwifon û îdarekerdoğoni ra nêyê. Zafiyê şarî.¹³⁹ Umumî, exleb, a ku 'aîdê herkes a.¹⁴⁰

Xâsân (w. 'e): Xususîyet, taybetî; ê kesekê xu şari ra cîya û berz hesabnen, xu di tewireko cîyayî vînenî. 'Eksê ina kelimeya 'amm a.¹⁴¹ Îta di îni wurd kelime, bi cîdarê Zazakîyo '-an' formê zafhumarî di şuguliyê. Guerê tayî merdimonî îta di kelîmeyê 'amman, herindê nomeyê Rehman û xasani zî herinde nomeyê Rehimi di şuguliyawa.

❖ Ina beyiti di benatê '*Bismillahî û îbtîda*' di sen'etê *tenasub* û benatê '*xasan û 'amman*'î di *tezat* esta.

2- رَبِّ حَمْدٌ وَ شُكْرِي أَنْجَاخ تُوْر بِي / كِبْرُو مَذْحُ وَ فُخْرِي بِيْرُو تُوْر بِي

Rebbi hamd û şukrî âncâx tû ri bî / Kibr û medh û fexrî pîrû tû ri bî

Hemd (m. 'e): Me'nayê şikiri di şugulyena; labelê ino şikiri di wesifnayışêk esta û ina dehkera di hemd tena qey Homê ya.¹⁴²

Hemd, kelimeya 'Erebî ya. Hem nomê hemi zî masdar a. Çendêk wesifnayış, şikir, heskerdiş û tazîm estî hewilyenî Homê enon gena zerreyê xu. Fîlolog qebug kenî ke benatê kelimeyonê 'hemd, şikir, medh û sena' di yo tekîlî esta. Tayî 'alîmî la nêzerenî benatê û hemd û şikiri'; la zafinê yin vonî şikir ina me'na da: 'Kesêko ci rî holî bena û wu qedrê a holî zono, weherê a holî wesifnên û a holî rî muqabelê keno û a holî eşkera keno...'¹⁴³

Kuşeyrî zî hemd ser vono '*Me'nayê hemdi di wesifnayış, şikir, rizâ, zobîna heskerdiş û pîl zonayış (tazîm) esta.*'¹⁴⁴

¹³⁸ Topaloğlu, r. 47-48.

¹³⁹ Uludağ, Süleyman, "Avam", *DİA*, IV, 106.

¹⁴⁰ Devellioğlu, r. 1558.

¹⁴¹ Grûba Xebate Ya Vateyî, *Türkçe-Kirmanca Kirmanckî-Tirkî Ferheng Sözlük*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013, r. 501.

¹⁴² Doğan, r. 456.

¹⁴³ Topaloğlu, r. 442.

¹⁴⁴ E.v., r. 442-443.

Gereka ma qebul bikero ‘her hemd, yo şikir o; labelê her şikir herindê hemd nêdepişena; çimkî hemd, wesifdayişî ser tewr qewrama hîra ya.’ Terîmê hemdi di gironîyê aqaîd, inê şikir di gironîyê ehlaq esta.¹⁴⁵

Zaf ayeton û hedisoni di ‘hemd’ vîyerena. Ma çend heb misalon bidi:

“*Û ‘erd û ezmononi di her çi esto inê Homê wo. Û bîşek ma hem şima rî û hem ê kê şima ra ver kîtab dîya bi ci, tewsiye kerdî ke, Allêh ra bitersen. Eger şima înkâr bikerên hol bizonên ‘erd û ezmononi di her çi esto inê Homê wo. Û homa Ğenî (muxtacê çîyeki zî nî) yo, Hemîd (layîğê hemd) o.*”¹⁴⁶

“*Hemd, qey o Homêyê ku yi ‘erd û ezmonî xelq kerdî, tarîfî û ruaşnî viraştî...*”¹⁴⁷

“*Allêhi rî hemdkerdiş, sareyê şikir o. Eger yo ‘ebd Homê rî hemd nêkero Yi rî şikir nêkerdo.*”¹⁴⁸

“*Ebdêk bivaco سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ Homê rî tewr weş qal ina wa.*”¹⁴⁹

Kibr (m. ‘e): Pîltî, xu pîl depişnayış¹⁵⁰ Kîbr, wesifê Homê ra yo wesif o. Nomeyonê Homê ra yo zî el-Mutekebbîr, yeno ina me’na; ‘Zaf pîl, o ku her mesele di pîltîya xu mucneno; berzî, pîltî û azamet taybetîya Homê ya û heqqê yi wa.’

Berzî, pîltî ‘aîdê Allêh a û heqqê Yi wa. Her kom, pê ino wesifê ke ‘aîdê Homê yo biwazo xu biwesifno wu reya heqî ra veciyeno û Ceherme di beno cîronê şetonî. Ino wesif zaf ayetoni di vîyeren. Ma çend hebî ayet û hedîsonî mucnak bîyar:

“*...Homa, qelbê her zorbayo mutekebbîrî hina mûhür keno.*”¹⁵¹

“*(Allah) ‘Ezîz (berz), Cebbar (çi biwazo pê quwwetê xu dono viraştîş) û mutekebbîr (pîltî di pêmendogê ey çînî) o.*”¹⁵²

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعِظْمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَارَ عَنِّي وَاحِدًا مِنْهُمَا قَدَفْتُهُ فِي النَّارِ.

“*Ebû Hureyre (r.a) ra rîwayet bîya wu vono: “Resuûlullah(a.s.m) va: ‘Homê va, Kîbrîya ridâ¹⁵³ yê mi û ‘ezamet îzar¹⁵⁴ ê min a. Kom, înon ra pê komcî mi ver biveciyo ez yi erzeno adir.*”¹⁵⁵

¹⁴⁵ E.v., r. 444.

¹⁴⁶ Qur’ono Kerîm, Nîsa: 131.

¹⁴⁷ Qur’ono Kerîm, En’am: 1.

¹⁴⁸ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, Azim Dağıtım, İstanbul, r. 73.

¹⁴⁹ Konyalı, IV, r. 468.

¹⁵⁰ Doğan, r. 656.

¹⁵¹ Qur’ono Kerîm, Mû’min: 35.

¹⁵² Qur’ono Kerîm: Haşr: 23.

¹⁵³ Ridâ (n. ‘e): Cilêka, hecci di merdim îhromin erzeno kiftanî xu ser. Doğan, r. 931.

Ê ke dunya di zey Fîrawun, Nemrud û Ebuçehîlî dawayê pîltî kenî halê yin destaw, renconîyê yin, rakowtişê yin mucneno yi zeîf, eciz û sist î. Xura, inson weherê kemî yo; inay ra insoni rî kîbîr nêbeno.

Medh (m. ‘e): Nomeyo ‘Erebî yo, yeno me’nayê pîltî, holî û rindîyê yo kesî yan zî çîyek wesifkerdiş û wesifnayış.¹⁵⁶

Qur’oni di zaf ayetoni di wesifnayışê ‘esmaul husna, zatê Homeyî, peyğamberê ma û ê peyğamberî bînî¹⁵⁷, bawermendon, cennet, ehle cennet, nîmetonê cennetî’ esto. Rina Peyğamberê ma zafî sahabîyê xu binome wesifnê û ummetê yi zî bi şîronê şaîron wesifîyê. Labelê Hz. Peyğamber, o wesifnayışê ku raşt nîyo, eksê ehlaqê wo, tede zaf mûbalağa esta men kerdo.¹⁵⁸

Fexr (n. ‘e): Xu wesifnayış, xu pîl depîtiş. ‘Tasawwufî di, a kilawêka derwiş oncenî sareyê xu ayî ra vonî ‘fexr’. Seba inay ra Peyğamberê ma hina vato, “Feqr (feqîrî, çînayî), fexrê min a.” Hina zî ê derwîşî şiyayışê xu ya reyayê çînayî di muetiş ser ina kilaw oncenî sarê xu seri...¹⁵⁹

Îna âlem Allah (c.c) viraşta, viraştişê yi di yo kemî, yo qusur, yo nîmçetî çînî ya. Her çî yo rindî, yo temomî û yo hikmet seri ra viraşto. Yi yo heyatêko weş do ma û bîhesabi zî nî’met dê ma. Nî’met, salikdayiş û şikir wazeno. Ayra merdim gera tima tim Homê xu rî hemd û şikir bîkero. Îna dunya di raştî û heqîqet ser kîbr (*pîltî*), medh (*wesifdayiş*) û fexr (*viraştonê xu ra xu rî yo wesifdayiş waştiş*) insonî rî nêbena; çimkî inson weherê kemî û acziyet o. Înî wasif, tena Homê rî benî; çimkî wu viraştoğê her çî wo.

Homa, viraştoğê her çî yo; inay ra hetê mahluqatoni ra xusosen hetê insonî ra wazeno ‘takdir bivîno, Ci rî hemd, sena û teşekkur bibo, heqqê yi bizonîyê.’ Xura hemd, bi me’nayê xu ‘medhêko tam, wesifnayışêko bîlaqeyd’ o. Ê hina yo hemd û sena zî tena heqqê Homê yo. Qur’on, bi cumleyê ‘Elhemdulillâh’ destpêkeno. Mehluqati di çendêk ‘holî û weşî estî benî sebebê hemdî, medhî, sena û wesifnayışî lutfê Homê yî.’ Ezel ra heta ebed, kom ra yena û komî rî bena medh, fexr, hemd heme qey Homê yî...¹⁶⁰

¹⁵⁴ İzâr: Cilêka, hecci di merdim îhromin naki ra cêr oncenno xu. Devellioğlu, r. 680.

¹⁵⁵ el-Hüseynî, Mansur Ali Nasîf, *Tac Tercemesi* (Tadayoğ: Bekir Sadak), Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1980, V, r. 32.

¹⁵⁶ Doğan, r. 750.

¹⁵⁷ Qur’ono Kerîm, Meryem: 12-15, 30-34, 41-58.

¹⁵⁸ Durmuş İsmail, “Methiye”, *DİA*, XXIX, 406.

¹⁵⁹ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, r. 145.

¹⁶⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *İşaretul İcaz (r. 23.)*, *Mektûbât (r. 230.)*, *Sözler (r. 113.)*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2013.

Xasî zî in zonayiş û edeb ser vernîyê qalê xu di Homê xu rî hemd û şikir keno û aczîyetîyê ‘ebdîyê xu mucneno ra.

- ❖ İna beyti di zî benatê kelimeyonê ‘hemd û şikir’, ‘kîbr, fexr û medh’i di bi tekîlîyê me’na ser sen’etê *tenasub* esta.

3-چۆندە رای بی ماسوا ب حَمْدِ ما / لا بلی نری حسابان چۆند ما

Çende rây bî mâsiwâ bi hemdi mâ / Lâbelî niri hîsâbân çendi mâ

4- حَمْدُ و شُكْرُ تُو ادا قَطُّ نَبِيْتِي / ما سِرا رَبِّ تَزَانِ وِئِنِّي

Hemd u şukri tû edâ qeş nîbenî / Mâ serâ Rebbî ti zâni vînenî

5- حَالِ مِسْكِيْنٍ و فُقَيْرٍ و نَاقِصَانٍ / رُوْرُشْ و زَرَّه سِيَاهِ زِيْ هَسَانِ

Hâli miskin û feqîr û nâqisân / Rûreş û zerre siyâhi zey hesân

Mâsiwâ (n. ‘e): 1. Tamamê eşya ku yo çî ra cîya ya, 2. Homê ra ber her çî yan zî her çîyê ke Homê viraştî, 3. Çîyeko qey dunya yo...¹⁶¹

Mâsiwâ, me’nayê ‘Alleh ra vet her çî’ di yo terîmâ tasawwuf a. Ferhengi di şeklê ‘mâsiwâ, mâsiwallah, mâsiwe’l-Heq’i di zî vîyerena. Ino nome me’nayê ‘çik’i di kelimeya ما û me’nayê ‘zowbînî, yewna, geyr’i di kelimeya سَوَى ra viraziyo. Ferhengi di şeklê ‘mâsiwallah, mâsiwe’l-Haq’i di şugulyena... tasawwufi di estîyê Homê ‘wucûd’, estîyê mahluqati zî ‘mewcûdat’ yena zonayiş. Ê ke mewcûdat ê, ê heme tasawwufi di mâsiwâ yê¹⁶² Yo çiki ra teber ê çîyêkê estî; Alleh ra wet her çî, çîyeko qey ina dunya yo.¹⁶³

Miskîn (w. ‘e): 1. O ku destê yi ra gure nêno, 2. Kesêko zaf pîrikin o, ‘ecîz, sêxek, 3. Tasawwufi di esteneyî û ezî ra vîyerto, ‘emrê xu do Heqqî.¹⁶⁴

Feqîr (w. ‘e): 1. O kesêko debarê xu pêdakerdişi di zuarî oncen, muxtac, bîkes, bîzarar. 2. Tasawwufi di derwîş.¹⁶⁵

Nâqisân (w. ‘e): Kem, o ku tam nêyo, nîmcet, qusurin, o ku mukemmel nêyo.¹⁶⁶ İnî hîrî kelîmê, bi cîdaro Zazakî ‘-an’ formê zafhumarî di şuguliyê.

Rûreş (w. Z): Rîyo sîya¹⁶⁷ Melayê Cizirî zî ina kelime yo şîrê xu di eynî me’na di şugulnêno:

¹⁶¹ Doğan, r. 742.

¹⁶² Uludağ, Süleyman, “Mâsiwâ”, *DİA*, XXVIII, 76.

¹⁶³ Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınları, Ankara 2007, r. 49; Devellioğlu, r. 816.

¹⁶⁴ Doğan, r. 777.

¹⁶⁵ E.v., r. 364

¹⁶⁶ E.v., r. 829.

¹⁶⁷ E.v., r.

“Lê ko hişyar im gelo yan xewn e min dîtî bi xwab

Dêwê mel'ûn û munafiq ê Xudê rûreş kirî

Ma bi bala hilkişêtin 'aqibet çî bit selab’”¹⁶⁸

Hesân (n. Z): Yo kerraya sîya ya te ra vonî *sane zî. Zey kard, dare, naçik, tuerzî, waştorî... hacêt bi ay seqiyenî.*¹⁶⁹

Înî hîrî beyti zî edakerdişê hemd û şikrî ser vinenî.

Nî'metî Homey, endek zaf î, bi vatiş û humartiş nêni hîsab. Rina nî'metî yi tewr qickeki zî gureyayişê xu ser nî'metêkê pîl î. Mavaj, tîc rucêk tena nêvecîyo, heva yo lehza vindero nê cuwiyayiş nê zî heyat moneno; ayî ra *'inson, heywon, waş û dar, 'erd û ezmon'* bîyen yo ca û bîben yo fek û Ellahî rî hemd bîkerî rina nêşkenî o hemdêko Homa wazeno û tera razî beno bîkeren. Yo holî ser qelb bi hîssê medh û şikir bena de û weherê a holî rî hurmet bena ku ino halê hemdkerdiş o. Tekîlyê hemd û şikrî kilmî ra 'umum u xususî ya. Yan her şikir, eynî wexti di yo hemd o; labelê her hemd, yo şikir nê yo.

Hemd, teqdîmkerdişê îkram û îzzetê ka Homê dawa ma û hemînê mexlukatonî.

Şikir, binêna bi taybetî ser nî'metêko dîyo insonon qedrê ê nîmetî zonayiş û vatiş o. Inay ra kelimeyê şikir herinde hemd nêdepişêna. Hemd, hina hîra û vilabîyayî wa.

Xulasayê Quronî sureyê Fatîha bi *'el-hemdu li'llahî Rebbî'l-'alemîn'* destpêkena. Qey inson, bi destê Homey terbîye bîyayiş îhsan û îkramêk o. Tîc, terbîyêki ra vîyerta ku germî dona; astereyon dorê xu di çarnena. Ma zî o Homa ku ay hina terbîye kerda ma yi rî hemd û sena kenî. Yo zî ina terbîye di cîhetêk esta, onêna insonî û inson bi dewomê heyat û heyatê xu tîcî ra îstîfade vînenî. Yan, ina terbîye insonî rî îhsanêk a. Ma Rabbê xu rî hemd kênî ku, yi oqşîjen û hidrojen cîya cîya terbîye kerdî û dima wurdî zî terbîyêka newe ra vîyarne û kerdî awî. Çimkî viraştişê aw, ro, guel û dengizî sen'etêko pîl o û ine Home yo, ma rî zî îhsanêko pîl o.

Ma Rabbê xu rî hemd kênî ku, yi çimî ma dîyayiş, destî ma depiştiş, pişê ma nefes gurewtiş ser terbîye kerdî, hina viraştî. O Xaliqê ma wo ku, yi cennet qey bawermendon û ceherme zî qey munkiron terbîye kerdo (virašto). Qey îhsanon hinayinî ma Rabbê xu rî şikir ser dendar î. Hemd, zîkrêk o; medh û şikirî pîya gena zerreyê xu.

¹⁶⁸ Melayê Cizîrî, *Dîwan* (transkripsiyon Arif Zêrevan), Nefel Yayınları, Stockholm, Çapa dijîtal 2004, r. 50.

¹⁶⁹ Grûba Xebate Ya Vateyî, r. 342.

Xasî, edakerdişê hemd û şukrê Homê ser nîmçetîyê û kemîyê insonon hevîlnên Homêyî û vono heta ma destî ra yena ma tu rî hemd û şikir kenî. Tu halê ma vînene ke ma ‘ecîz, kem û zaîf î. Gunon û şerme vera ma bî reş û zerê ma zî bîya siya zey hesanî.

- ❖ Înî hîrî beytoni di kelimeya ‘çend’ di dor tekrar bîya, seba inay sen’etê tekrar esto; benatê kelimeyonê ‘hemd, şikir, eda, Rebb’ û ‘mîskînî, feqir, naqisan’i de sen’etê tenasub esta. Kelimeyî ‘mîskînî, feqir, naqisan û rûreş’ me’naya mecaz ser şugulîyê. Rina peymonayîşê ‘reşîyê rî û sîyayê zerrî hesani rî’ di sen’etê teşbîh esta. Îta di halê *gunakarî* muecnîyawo *rîsîyayî* û *sîyayê qelbî* zî reng û wuşkî ser muecnîyawa *hesanî*.

6- هَرُ نَفْسُهُ فَاجٍ حَمْدٌ وَ شُكْرٌ تَوْ / وَاجِبٌ بِي شُبَّةِ أَنْجِي حَقٌّ تَوْ

Her nefesde vâci hemd û şukri tû / Wâcibu bîşubhe âncî haqqi tû

Wacib (w. ‘e): Dinê Îslami di çîyêko terkê yi nêbena, viraştîş û edakerdişê yi lazim a; a ku hetê hukum ra farzi ra dima yena; Urfê fuqeha di terkê wacibi bi ceza, caardişê di mukâfat esto.¹⁷⁰

Beytonê corîni di Ehmedê Xasî, behsê lazimîyê şikrê Homê kerdi bî û rina ina dehkerê ser dewom keno. Nîmetonê Homê rî şikir çîyêko pîl o. Homa yo ayeti di vono:

“ Eger şima şikir bikerên ez tewr zêd dono şima. ”¹⁷¹ Tike alîm vonî:

“Şikir, sabir ra tewr vernî da.”¹⁷² Çimkî, inson wexteko tengî, nêweşî, zuarî bionc eczîyetîyê xu vînen; ayra Homa lez yeno yi vîri; labele hîrayî, weşî û rehetî hina nêya. Înson ek ino hale di bi, eczîyetîyê xu nêvînenono vono bêla ina hîrayî û rehetî eqlê mi ra yê; ayra eczîyetê xu keno xu vîri ra û kîbr û pîltî yi depîşena.

Xasî, ita di ina heqîqet ano verê çimonê ma û zêdîyê nî’metonê Homê ser vono, eger ma her nefes gurewtîş û dayîşî di nêvînder şikir biker, Homê rî hemd biker ina yo heqq a û tena zî Homê rî omîş bena.

- ❖ Ina beyîti di nefes, herindê insoni di şugulîyawa. Seba ino şugulîyayîş Mecazo mursel esta; rina benatê kelimeyê ‘hamd u şikir’, ‘wacîp u heq’i di hunerê tenasub esta.

¹⁷⁰ Doğan, r. 1109; Sarı, Mevlût, *el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul, r. 1632.

¹⁷¹ Qur’ono Kerîm, Îbrâhîm: 7.

¹⁷² İmam Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûm’id-dîn* (Tadayoğ: Ahmet Serdaroğlu), IV, Huzur Yayınevi, İstanbul, r. 249-300.

7- مَاتَنُو إِيْنَه سَرُو شُكْرِ چِمَانُ / دَسْتُ و لِنْگُ و پِيَا بِأَعْضَاءِ بِيْنَانُ

Mânenû îne serû şukri çimân / Dest û ling û piyâ bi e'zai bînân

Her nefesi di şikir bîyokerdiş rina zî pîltîyê û raziyyê Homê ser tay monena. Geraka destî, lîngî, çîmî... çendek weslê inson estî yini ver şikir lazim o.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

*Ey kesêko (şima) bawerî arda! Eger şima tena hê yi rî 'îbadet kenî o riziqo pako ku ma do şima tera biwuerên û Homê rî şikir bikerên!*¹⁷³

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ

*"Eger hina wa, mi bîyarên xu vîrî ku Ez zî şima bîyarî xu vîr û mi rî şikir bikerên û nonkuarî mekerên!"*¹⁷⁴

Muğîre bin Şube vono: Peyğamberê ma silom Homê yi seri bo, yi şew heta lîngî yi masenî yi îbadet kerd. Yi ra persîya: *"Ya Resulê Homê, ha vîyerte ha omeyê çendek gunayî tu estî Homê aflu kerdî; çira ti rina xu endek kene rencon?"* Peyğamber ma silom Homê yi seri bo, yi va: *"Ya 'Eîşe! Ez nêbî'w 'ebdêko Homê rî şikir keno?"*¹⁷⁵

Her insoni rî şikir lazim o; çîmkî her inson yowna inson bîni ra ho yo merteba hol û berzi do. Kesêko yo çîmê yi çînî yo herinde di çim kuari di hol o, o ku yo destê yi şikîyayo herinde di dest şikayi di hol o. Molla Xelîl es-Si'ridî zî kîtabê xu Nehcu'l-enâm di 'Mebhesu wezâ'ifi'l-e'zâis-seb'eti' di wazîfeyê 'çimon, gueşon, ziwan, pîze, ferç, lîngon û qelb' ra behskeno û vono her aza ri şikir lazim o. Misalen mavac; şikrê çiman çita wo, gereka nêono herami ra, şikrê qelbî gereka pak bidepişiyi.¹⁷⁶

- ❖ Benatê kelimeyonê 'çiman, dest, lîngan û e'dayê bînoni' di sen'etê tenasub û rina sen'etê mecaz'ul mursel esta; çîmkî çîm, lîng û destoni ra leşa insonî qesd bîya.

8- كَيْ يَنْوُجَا رَبِّ حَقَّ شُكْرِ تُو / كَرَّ أَزَلْ رَا تَا أَبَدُ مَا ذُكِرَ تُو

Key yenû câ Rebbi heqqi şukri tû / Ger ezel râ tâ ebed mâ zikri tû

9- تَمَّ بِكَرِّ قَطِّ غَافِلِي نِي بِنْ مُدَامَ / هَرَّ مَحَالَّ كَرَّ أَدَا كَرَّ مَا تَمَامَ

Tim biker qeş gâfilî nîbin mudâm / Her mehâl ger edâ ker mâ temâm

¹⁷³ Qur'ono Kerîm, Beqera: 172.

¹⁷⁴ Qur'ono Kerîm, Beqera: 152.

¹⁷⁵ Konyalı, II, r. 57.

¹⁷⁶ Molla Xelîl el-'Umerî es-Si'ridî, Nehcu'l-enâm, Yenda, İstanbul, r. 60-63.

Zîkîr (n. ‘e): Vîrardiş, vatiş, behsê yi kerdiş; bi tike kelimeyan (zey ‘Subhanallah, Elhamdulillah, Ellahu Ekber, Lâîlaheîllallahu...’) vatişê nomeyê Homêyî.¹⁷⁷

Ğafîl (w. ‘e): Kesêko ê raştîyê ke dorverê yi di enan nêvînenê, hîs nêkeno, bêilm o, xu di nîyo.¹⁷⁸

Mudam (n. ‘e): Çîyêko her tim dewom keno.¹⁷⁹ Ina kelime, mewlidê Suleyman Çelebî di eynî me’na di vîyerana: *‘Her nefeste Allah adın de müdam / Allah adı ile olur her iş tamam’*¹⁸⁰

Meħal (n. ‘e): Ca, çorme, dorûver, mewzî.¹⁸¹

Eka yo merdimi ra bivaciyo *‘Ma aġatî yo dew bidi tu û tu yo çimê xu bidi ma!’* vono *‘Nê!’*, eger bivaciyo *‘Ma walîti donî tu û ti di çimonê xu bidi ma!’* vono *‘Nê!’*, eger bivaciyo *‘Ma ina dunya pawa her çî donî tu û ti eqlê xu bidi ma!’* rina vono *‘Nê!’*. Madem, heqîqet hina wa, inson o nî’met, weşî, rindî û hirayî Homê dawa ci û enon çîyêkê ina dunya rî nêbedilneno gera qiymet bizon û şîkrê xu biyaro ca; labelê inson Hete şikir ra sist o. Ina heqîqet, Quroni di vîyerena:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

*“Bîşek ma, rîardi di ca da şîma; ma uca di şîma rî yo debiryayîş viraştî. Şîma çîqas tay şikir kenî.”*¹⁸²

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

*“(Ey Qasidê mi) Vac: ‘O ku şîma viraştî, guêş, çimî û qelbî dê şîma O (Homa) wo. Şîma çîqas tay şikir kenî.”*¹⁸³

Ehmedê Xasî zî inay zono û vono, ‘Raştî ser şîkrê Rabbî zulcelal çire nîno ca, belka ezel ra ta ebed inson zîkrê Homê bikero, reyê heq ser ra bi’edilyo bena bibo yo ebdêko şikirdar. İno şîkr û zîkrê Homê ser gera inson tim hişyari bo û ğefleti ra xu dûr depişo. Ma her ruc, nimacê di suez donî Homê û vonî; *‘İyyake nê ‘budu we iyyake neste ‘înî / ma tena tu rî ‘ebd’i kenî û tena tu ra ardim wazenî.’* Rina Homa yo ayeti di vono:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ

¹⁷⁷ Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, XLIV, 409-412.

¹⁷⁸ Devellioğlu, r. 355.

¹⁷⁹ Doğan, r. 393.

¹⁸⁰ Pekolcay, Necla, *Mevlid (Vesîletü’n-Necat) Süleyman Çelebi*, TDV Yayınları, Ankara 2010, r. 46.

¹⁸¹ Devellioğlu, r. 793.

¹⁸² Qur’ono Kerîm, ‘Eraf: 10.

¹⁸³ Qur’ono Kerîm, Mulk: 23.

‘Şima zikrê mi bîkeren E zî zikrê şima bîkerî, inay ser Mi rî şikir bikeren û nankuarî mekerên!’¹⁸⁴

❖ Benatê kelîmonê ‘şikir u zikir, ezel û ebed’î di sen’etê tenasub; rina benatê ‘ezel û ebed’î di tezat esto. Rezê “Key yeno ca Rabbî heqqê şukrê tu?” di muetişê luzumê şikir ser îstîfham esta.

10- لَا بَلِيَّ مَا زَانَ رَحْمًا بِي حِسَابٍ / تُو هَتَهَ أَسْنَا وَ مَا بِي دِلِ كَبَابٍ

Lâbelî mâ zâni rehîmâ bîhisâb / Tû hete estâ û mâ bî dil kebab

Dil kebab: Me’nayê ‘zerr veşaye’ di yo îdyoma Kurmanccî ya. Yo me’naya mecaz kirişnena. Dil, yo nomeyo Farsî¹⁸⁵ û Kurmanccî wo. Ina kelima, Zazakî di ‘zerr’ yena zonayiş. Klasîk edebiyati di ‘dil’ zaf vîyerena. Dilê heskerdoğî tima ha heskerdeyê xu dima wa. Dil, seba heskerdeyê xu tima veşayîwa, her ruc û şew qey heskerdişê heskerdeyê xu ızdırab oncena. Dil, seba inay tima nêweş a, birîndar a, bîçare wa. Toxtorê ina nêweşî, daruyê ina birin bi mecazî lewî heskerdeyî¹⁸⁶ û bi raştî ser rasayişê rehîm û efwê Homê wa:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“(Ey Qasidê Mi) Vac: ‘Ey ‘ebdê mi ke şima nefşê xu rî xirabî kerda, rehîmê Homê ra hêvîyê xu mebirnê. Bîşek, Homa temomê gunon effukeno. Bîşek Wu Ğafûr û Rehîm o.”¹⁸⁷

Înson çiqas acîz o Rabbê yi endek zixm o; çiqas kê m o Rabbê yi endek kêmtî ra dîr o, çiqas zeîf o Rabbê yi endek Qewî yo; ayra merdim bawermend wextêko zêrrhîra ser bihevilyo Rabbê xu, a ku destê yi ra yena şikrê xu bîyaro ca û zikrê Homê bikero, gunonê xu ser ra tobê biker û Rabbê xu ra ‘efw biwazo û rina hêvîyê xu rehîmê Homê ra nêbirno wa bîyo zonayişî ku rehîmê yi bîhisab a.

❖ Îta di sen’etê teşhis esto; çimkî zerr, zey gueştêko beno kebab fikiryawa. Îta di zerr nêvacîyawa kebab vacîyo; ayra sen’etê îstîfare hemî zî me’nayê mecaz esta. Rina îta di ayeta corîni ra me’na ser yo îqtîbas esto.

11- وَازِنِ مَا لَطَفَ تُو هَر كُو هُوَه / تِم بَزَارِيَّ وَ فِغَانُ رُوحُ وَ شَوَه

Wâzeni mâ luftî tû her gû hewe / Tim bizâriyy û figân rûc û şewe

¹⁸⁴ Qur’ono Kerîm, Beqera: 152.

¹⁸⁵ Pala, r. 117.

¹⁸⁶ Pala, r. 168.

¹⁸⁷ Qur’ono Kerîm, Zumer: 53.

Lutuf (n. ‘e): A holî, ardim, bexşêka, kesêko rumetin û cê yi zonîyena ra yena. Benatê kelimeya lutuf û kelimeyanê ‘lâtîf û letâfet’i di tekîlî esta. Şîrê Dîwani di tima tim waştî ra tewironê cîya cîya lutuf wazîyena...¹⁸⁸ Edebîyatê dîwani di waştî me’naya mecaz ser herindê Homê di şuguliyena.

Zarrî (m. ‘e): Bermayiş, nalayiş.¹⁸⁹

Fîğan (n. f): Bi dejayiş qerayiş, vengdayiş, nalayiş û ax kerdiş.¹⁹⁰

Inson, verê Rabbê xu di gera tima ‘ecizîya û kemîya xu bivînî û bi dua û nîyaz milê xu çotkero. Homa yo ayetê xu di vono:

قُلْ مَا يَعْجَبُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ

(Ey Muhammed) Vaco ‘Eg duayê şima çinê bî ceyê Homey di çi qiymeta şima esta.¹⁹¹

Gera merdimo Bisilmone her wext zerri ra rehm û lutfê Home biwazo. Edebiyato Klasîki di zafî şâîr, şîronê xu di seba teqdîm kerdişê ‘eczîyet û kemîyê xu ca do nalayiş û feryadi. Şîro Klasîki di beynatê waştog û waştî di tayî manî’ estî. Waştog (merdimi aşiq) çira waştîya xu ra nîzd nêbeno, şew û ruc bi decê cîyayî ax û feryad keno¹⁹²:

“...Ey diyen sabr kıl âh eyleme yâri göricek

Bana düşvârdır ol ger sana âsan görünür...” (Fuzulî)¹⁹³

Gice gündüz işüm âh u zâr u efgân oldu gel

Bu benim dîvâne gönüm gel ki vîrân oldu gel¹⁹⁴

Xasî zî ina bawerî ser kemîye xu zono û lutfê Homê tima tim, hergu hew, ruc û şew bi berme, zarrî û fîğan wazeno.

- ❖ Kelimeyê ‘zarrî u fîğan’ û ‘her, hew û tim’i di sen’etê tenasub, ‘rûc u şewe’ di sen’etê tezat esto.

12- اِنْ قَسَمْتُ دَائِمًا بِدَاتِ تُو كَنَا / هُمْ بِيَوْمِ اِنْ صِفَاتِ تُو كَنَا

Ez qesem dâim bizâti tû kenâ / Hem bi yew yew ez şifâti tû kenâ

¹⁸⁸ Pala, r. 292; Devellioğlu, r. 781.

¹⁸⁹ Devellioğlu, r. 1525.

¹⁹⁰ Pala, r. 157.

¹⁹¹ Qur’ono Kerîm, Furqan: 77.

¹⁹² Çakıroğlu, Tuba Onat, “Fuzulî Divânı’nda Âh Kavramı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer 2013, Ankara-Turkey, r. 1981.

¹⁹³ E.v., r. 1978.

¹⁹⁴ Dîvâne, Selim, *Burhânü'l-Ârifîni ve Necâtü'l-Gâfilîni*, (Mümine Ceyhan Çakır ile), Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Qesem kerdiş: Qesem karê ق س م ra yo nomeyo ‘Erebî yo. Bi karê kerdiş biyo karo pêrabesteyo Zazakî. Sond wendiş. Zafhumara ina kelime ‘eqsâm’ a. Îslomi ra ver mîyonê ‘Ereboni di sond zaf meşhuri bi. Qur’ano Kerîmi zî bi ziwanê ‘Erebî omîyo û sond ser edetê ‘Erebon muhafaza kerdo. Sond, seba tesîrê qal o. Rê rê, seba qiymet û muhimîya çîyek muetiş û dîqet ontîşi zî wunyeno. Qurano Kerîmi di zaf ayetoni di sond vîyeren¹⁹⁵: “*Cayê asteroni rî qesem keno û bîşek eger şima bizonê o qesemêko pîl o.*”¹⁹⁶

Zât (n. ‘e): Kes, şexis, xu. Nefs, esil, cewher, esas, estîya esil, hesibyeye, keso muteber. Zât, çîyek keno o çî û ê çîyonê bînani ra keno cîya. Zât, kesî ra umumî yo. Zât hem cîsîmi rî hemî zî tebere cîsîmi rî beno nome; labelê kes tena cîsîmi rî beno nome.¹⁹⁷

Şîfat (n. ‘e): Muecnayîş û nomekerdişê taybetîyê ‘gure, wazîfe û ca’yê kesêkî.¹⁹⁸

Yo merdim yo mesele ser eger raştî bo yan zî xu raşt bimuecno ra sond wuneno ke wa insonî bawerîyê yi bîkeren. Xasî ita di ina rez, di heb me’non ser vono:

Yo me’na ‘*Yanî ez ino vatişê xu di raşt o, bawerîyê Homê keno, verê pîltîyê yi di ‘ecîzîyê xu zono û nî’metonê yi rî şikir keno û mil çotî ser rehmê yi wazeno.*’

Me’nayê diyini di yo mesele ano raştî. Înson egleb bi nomeyê Homê nê; zey ‘*Quran, Qabe, comi, non...*’ zobîna çîyan ser sond wunenî. Îna ğelat a û caîz nêya; çîmkî guerê fiqihî sond/qesem tena bi nomeyê Homê beno û hina yo sond, sond hesibyeno. Peyğamberê ma(s.a.s) yo hedîsa xu ya şerîfî di hina vati bi: “*Eger kom wazeno sond biwuno wa bi nomeyê Homê sond biwuno yan wa sowtê xu nêker!*”¹⁹⁹

13- كَرِ أَبَدٍ يَوْمَ حَمْدٍ تَوْ قِطْنِي كَرُوا / رَحْمَتِي تُو أَنْجِي يُو كُو هَرُ بَرُو

Ger ebed yew hemdi tû qeş nîkerû / Reşmetey tû âncî yû gû her berû

14- چُونَكِ رَحْمَتِي تُو بِقِيْبِي يِي بِيَا / كَرُ جِفَا شَرْمَنْدَه وَ سِيْنَه سِيَا

Çûnki reşmey tû bi qeybî yî biyâ / Ger çiqâ şermende û sîne siyâ

15- رَبِّ حَالٍ مَا بَخُو تُوْرَا عِيَانُ / لَازِمِي هَنْدِي چِيَا فَاجُ زَوَانُ

Rabbi hâli mâ bi xû tû râ ‘eyân / Lâzimey hendî çiyâ vâcu ziwân

¹⁹⁵ Kırca, Celal, “Aksâmü’l-Kur’ân”, *DİA*, II, 290-291.

¹⁹⁶ Qur’ono Kerîm, Wâqi’a: 75-76.

¹⁹⁷ Doğan, r. 1161.

¹⁹⁸ Doğan, r. 977.

¹⁹⁹ Canan, XVI, r. 218.

Şermende (w. z): Şerme, şermayış.²⁰⁰

Sînêsiya (w. z): Sîneyo sîya wo.²⁰¹ Bi me'nayê mecaz; zerrêka (zaffiyê xeton û gunonî ra) bîya wuşk û bîrehm û bîhîs.

'Eyan (w. 'e): Çîyêko eşkera yo, ho wuerte di, çimoni ra eseno²⁰²

Qur'ono Kerîm, zaf ayetoni di tekîliya Homê û insonî ra behs esta. Ina tekîlî, tekîliya 'Rab û ebdî' wa: "*Raştî ra ma inson, weş yo viraştişi di virašto.*"²⁰³

"(Ey Qasidê mi) Vac: 'O (Allah) ki, şima xelq kerdî, qey şima guêş, çimî û qelbî viraştî. Şima çiqas tay şikir kenî."²⁰⁴

Allêh îni nîmetî dê inson û muqabilê îni nîmeton şikir wazeno. Inson, îni nîmetoni rî çendek şikir bikero rina tay o.

"Û her çîyeko şima wašto Yi do şima. Eger şima biwazên nîmetonê Homê bi omaren şima nêşkenî yin bihesibnên. Bîşek inson, zaf zalim û zaf nonkuar o."²⁰⁵

Ehmedê Xasî zî inay zono û vono, "*Ger ebed yew hemdi tû qet nikerû/ Reħmetey tû âncî yû gû her berû*" bi ino vatişê dono hiskerdiş çendek inson, gironîyê xu nêzono, hemd û şikrê Homê ser sisti bi û mîyonê gunoni dix û şaşbikero rina rehmê Homê her çî gurewto zerreyê xu. Rabbê ma halê ma insononî naqison, 'ecîzon û gunehkaron tim tu ra eseno ke tu Basar î. Basar, yo terîmê kelim o û wesifonê Homê ra me'nayê 'vînayış, zonayış, hîskerdiş; azayê vînayışî û çimî' ifade keno. Roşni û tarîyî di, teber û zerre di, eşkera û limti ma nêşkenî xu tu ra bilimno. Dîyayış, şinawutiş, zonayışê tu di sinor çîni ya; her çî ho verê çimonê tu do. Murcelêka sîya yo şewa tarî di serê yo siya sîya di bigero, ti ayî zî vîniene û şinawenê. Aya ke ma şikrê tu û wesifdayişê pîltîyê tu ser ra vata tay a, rina lazim a endek çîyo vacu zivanê ma. Kom, bi dua û tewbe dergahê Homê di vindero, Homa yi 'efwu keno:

*"Wexto ke ebdî mi tu ra Mi bipersên muhaqeq ez zaf nîzd o. Yin çî wext veng da mi (dua kerd) ez duayê yini rî icabet keno..."*²⁰⁶

²⁰⁰ Hayıg Rosan-Werner Brigitte, *Zazaca Türkçe Sözlük-Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2012, r. 254; Devellioğlu, r. 1307

²⁰¹ Özer, r. 174.

²⁰² Devellioğlu, r. 71.

²⁰³ Qur'ono Kerîm, Tîn: 4.

²⁰⁴ Qur'ono Kerîm, Mulk: 23.

²⁰⁵ Qur'ono Kerîm, İbrahîm: 34.

²⁰⁶ Qur'ono Kerîm, Beqera: 186.

- ❖ Benatê kelimeyanê ‘*hemd, rehîm û Rab*’, ‘*hal û eyan*’, ‘*vac û ziwan*’, ‘*şermende û sînesîya*’ di sen’etê tenasub esta. Rina îta di ziwan herindê insoni di şuguliyawa seba inay ra mecazo mursel esto.

16- خَالِقٍ مَا تَمَّ تَبِي بَارِي خُدا / شَافِعٍ مَازِي مُحَمَّدٌ مُصْطَفِي

Xâliqi mâ tim ti yî Barî Xudâ / Şâfi’i mâ zî Muħemmed Muştefâ

Xâliq (n. ‘e): Nomeyonê Homa (Esmâul ħusnâ) ra yo nome yo. Masdarê خلق ra me’nayê viraştoği di yo wesif o. Pîsporê ziwanê ‘Erebî qebl kenî ke ina kelime di me’naya esil ‘teqdîr’ a... İna kelime me’nayê xu esili di tena herindê Allah idi şuguliyena û yena me’nayê ‘O ku bîmadde û bîmodel eşya û erminon virazeno.’²⁰⁷

Barî (n. ‘e): 99 nomeyê Homê ra yo yo, viraştoğ. Nomeyonê Homa (Esmâu’l-ħusnâ) ra yo nome yo. Ino nome, ina me’na do: ‘Viraştoğ, O ku bîmadde û bîmodel virazeno; o ku wesifonê xu di nêmoneno mehluqoni.’²⁰⁸

Xuda (n. k): Kurmanccî di herindê nomeyê Allah’i di şuguliyeno, Homa.²⁰⁹

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah, O (Homa wo) ku Xâliq û Barî û Muşewwir o, nomeyê holî inê Yi wê. Ê ke ezmonon û ‘erdi de Yi rî tesbîh kenî û Wu ‘Ezîz û Ĥekîm o.’”²¹⁰

Şâfi’(n. ‘e): Kesêko qey ‘efwkerdişê sucê yoyî yan zî caardişê waştayê xu benati di mabenî keno. Xususen benatê Homê û ‘ebdi di mabenî keno... Seba dîyayişê yo gureyî yoyi rî dua û lavey kerdiş. O ku şefeet keno ci ra voni ‘eş-şâfi’, eş-şefî’. Rina Şefî’i yeno ina me’na ‘O ku qey afwkerdişê sucê yan zî caardişê waştayê yo yî benatê o kes û yowna bînî di mabençî yo, xususen mabençîyêko benatê Homê û ‘ebd’i do.’²¹¹ Ayeta cêrîni di şefeet yena me’naya ‘wesila biyayiş, ardim kerdiş û reberî kerdiş’î:

“Kom yo gureyo holi di şefeet bikero (bibo wesîle), ci rî o gure ra nasîb (sewab) esta û komi zî yo gureyo xirabi di şefeet bikero ci rî o gure ra yo bar (zehmet) esta...”²¹².

Guereyê bawerî Homa, axireti di semedê şefeet kerdiş yetkî dono peyğamberê ma Hz. Muhammedî. İta di şefeet, yo torpil nêya yo dua û waştayê a.²¹³

²⁰⁷ Topaloğlu, Bekir, “Hâlık”, *DİA*, XV, 303-304.

²⁰⁸ Doğan, r. 112; Topaloğlu, Bekir, “Barî”, *DİA*, XV, 73.

²⁰⁹ Devellioğlu, r. 529.

²¹⁰ Qur’ono Kerîm, Ĥeşrî: 24.

²¹¹ Doğan, r. 1012; Devellioğlu, r. 1297.

²¹² Qur’ono Kerîm, Nisâ: 85.

Ey Homayê ma, Xaliqê ma tima Tu yê. Ti ma ina rindî, başî, holî û aqilmendî ser viraşt. Weherê ma, viraştogê ma, bağşendoğê ma Homê ma ti yê.

İslamîyeti di meseleyê şefeet tay tîmonkerdî ya. Tike alîm vonî şefaet çînî ya, alîmonê ehlî sünneti ra zafî voni şefeet esta. Homa yo ayeti di vono:

*“İznê yi (Homê) çînî bi, kom esto cê yi di şefaet bîkero.”*²¹⁴

Buhârî û Muslim rîwayet kerda ke Peyğamberê ma (s.a.s) yo hedîsê xu di vono: *“Her Peyğamberi rî duayêka zaf xas esta, E zî biîznê Homê ina duayê xu xasi, wazeno qey şefaetkerdişê ummetê mi bilimnî ru ecê qiyametî.”*²¹⁵ Yanî ‘alîmê ke vonî şefaet esta, ina ayet û hedîsa şerîf ser hereket kenî vonî:

‘Erê iznê Homê çînî bi, kesi zî nêşkeno şefeet bîkero; labelê Muhammed Mustafa(s.a.s) qasid, hebîb û resulê Homê yo, Homê meqama mehmud²¹⁶ dawa ci, wu îni alemonî rî seba rehmet şirawuto; ayra heqqê şefaet dîyena yi.’

Ina beyti di Ehmedê Xasî dono fohm kerdişî ke ‘madem dehkera hina wa, hîvîyê ma esta o Muhammed(s.a.s) ku ummetê xu ra zaf heskeno û dejê yinî yi rî giron yena wu ru ecê Heşri di ma rî şefaet bîkero.’²¹⁷

17- هندی ما شیطان را پروای چیو/ یوکو تورا تم بیو بی هیقئو

Hendî mâ şeytânî râ perwây çiyû / Yû kû tû râ tim biyû bîhîviyû

Perwa (n. f): Xukerdiş, xupawitiş, ters.²¹⁸

Bîhîvi (w. z): A bawerîyêka hêvîkerdişî ra veciyena, hîvî nêkerdiş.²¹⁹

Endek nî’metonî ser a bawerî ku zerre ma di virazîyaya ma şeytonî rî perwa nîkenî. Duştê weswesonê yi ma nêtersenî, çimkî ma Homê xu rî şikir kenî û ma Peyğamberê yi Hz. Muhammed aleyhî’s-selamî ra heskenî û hemî zî ma rehmê Homê ser hîvidar î. Tenika ê ku şeytonî ra xu nêkenî û nêpawenî rehmê tu ra bîhîvi yê. Homa(c.c), Quroni di vono:

*“ Qesemi bi, ... Yin ser yo quwwetê yi ku zuar dono çînî; labelê ma (ino îmkonê xapinayiş û reya ra vetiş da ci ku) cîya bîkero ê ku axîreti rî bawerî arda û o ku ayi ra şek keno. Rabbê tu her çî ser pawitoğ o.”*²²⁰

²¹³ Canan, XIV, r. 202-203.

²¹⁴ Qur’ono Kerîm, Bakara: 255.

²¹⁵ Konyalı, IV, r. 439.

²¹⁶ Qur’ono Kerîm, Îsra: 79.

²¹⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “İslam’da Şefaet”, *DİA*, XXXVIII, 412-415.

²¹⁸ Devellioğlu, r. 1142.

²¹⁹ Grûba Xebate Ya Vateyî, r. 344.

²²⁰ Qur’ono Kerîm, Sebe: 20-21.

“...*Bîşek, hîleyê şeytanî zayif a.*”²²¹

18- *آی برای دینی تم گۆشدار بی / هم بقلب خو بخو هشیار بی*

Ey berâyi dînî tim gûşdâri bî / Hem bi qelbi xû bi xû hişyâri bî

Hîşyar (w. z): Kesêko hîş/eqlê yi ho ca do, hîşê yi yî rî faydi dona.²²²

Ey birayê dînî bizano ‘*Dînî, nesîhat o.*’²²³ Ayra gera merdim bawermend tima tim gueş bido ayetonî Homêyî, hedisonî peyğamberî û vateyî alîmonî. Înî heme ma rî zey çila yê. Şewa tarî di çila sînî her ca kena raşni; ayêt, hedîs û vateyî zî reyê îmtîhonî di a tarîtî û teşweşî şeyton û nefis viraşta ayî kenî raşni û zerrê inson verê Homê dî kenî zelal û pak o.

Xasî zî alîme ku xu di heqqê nesîhet vînenî û inay vono.

❖ İta di vatê ‘*Ey beray dînî*’ di sen’etê nîda esto. Rina benatê kelimeyonê ‘*gûşdâri, qelbi û hişyâri*’ di me’na ser yo tekili (tenasub) esto.

19- *کى شىما دى نامى شاه شىما / آمه فائش سننت فاج شىما*

Key şimâ dî name-î şâhi şimâ / Âme vâtiş sunnetu vâci şimâ:

20- *الصلاة والسلام يا حبيب / دائما ثوروا بقر يا طيب*

“**Eş-şelatu wes-selamu ya hebîb / Dâimâ tû rû bivari ya tebîb**”

21- *وازين كز ما خلاصيا تمام / فائش ما الصلاة والسلام*

Wâzeni ger mâ xelaşiyây temâm / Vâtişi mâ Eş-şelâtu wes-selâm

Şâh (n. f): Serekê İron yan Afganîstan î, qayê satrancî di kerrêya tewr muhîm a her hetî di eşkena yo qarê şîyo; kesêko emsalonê xu ra tewr pîl o, hol o, baş o; pîrê ‘Elewîyon.’²²⁴

Sunnet (n. ‘e): Hal, hereket û vateyê Hz. Muhammed aleyhi selamî ku gera Bisilmone enan dima şîyo.²²⁵

Hebîb (n. ‘e): Sînîyaye, o ku heskerdyeno, wazyeno; wesfê Peyğamberê ma Hz. Muhammedî.²²⁶ Waştî. Ina kelime şîro klasîki d izafî ser formê Hebîbullâhi di şuguliyena.

Bi her kemâlât Şâho kâmil’ib / Qey inay wu Hebîbullâh’ib (Süleyman Çelebî)²²⁷

Tebîb (n. ‘e): O ku nêweşo tedawi keno, hekîm, toxtor.²²⁸

²²¹ Qur’ono Kerîm, Nîsa: 76.

²²² Devellioğlu, r. 543.

²²³ Sağlam, Kazım, “Din Nasihattir”, <http://www.medeniyetvakfi.org>, 27.06.2017.

²²⁴ Devellioğlu, r. 1285.

²²⁵ Devellioğlu, r. 1281.

²²⁶ Devellioğlu, r. 407.

²²⁷ Pala, r. 407.

Xelasî (n. ‘e): Zuarî, nêweşî, feqîrî, bîkesî, tengî ra veng bîyayiş, dûr kowtiş.²²⁹ In nome, hînî bi mesderê ‘xelisayiş’ formê Zazakî di şugulyeno.

Şelât (n. ‘e): Dua û wesifdayişê ke qey peyğamberî ma û keyeyê yi, eshabonê yi wunyenî. Ê salâ ke bi taybetî nimacê Cum’a û tay nimaconî wexti ra ver, şewa qendîl û qey cinazonî wunyenî yini ra zî vonî salawât. Ina kelime yena me’nayê nimaci zî. Duayî salawatî inî î: ‘*Salawatullâhî aleyhi, aleyhîssalam, sallallâhu aleyhi wessellem*’. Sareyê kîtabonê verînoni di qîsmê salawwat esti bî. Buharî ra hedîsêk neql bîya uca di peyğamberî ma vono: “*Kom, yo nuşte binuso tede mi rî salawat binuso heta nomeyê mi o nuşte di bo melekêti qey yi îstîğfar kenî.*”²³⁰

A nesiheta ku beyta verîni di saliq dîya ina ya. Wexteko nomeyê Muhammed aleyhissalam bişinawiy gera ma yî rî salât bîyar. Yi rî salât û selam ardiş hem bi ayet hemi zî bi hedîs bîya wacîb. Ma ina wacîbî inî ayêt û hedîsoni di vînenî:

“*Raştâ ku Allah û melekêti nebî (Muhammed) rî salawat anî, ya ê kesêkî bawermendî (şima zî)yî ser bi teslîmîyetêka tam salât û selam bîyaren!*”²³¹

*Ebu Hureyre (r.a) ra rîwayet bîya û vono: “Peyğamberê ma rucêk vono ‘... O ku nomeyê mi şinawen û inay ser mi rî salawat nêano wa pirnikê yi bisawiyo ‘erdi.’”*²³²

1.2. Leteyo Diyin

أَنْوُ مَبْحَثِ تَرْتِيبِ مَوْلُودِي أَوْ فَضْلِي وَنَدِشِي

Enû mebhesi tertîbi mewlûdî û fezley wendişî

Ino lete di mebhesê “*Tertîbî Mewlûdî û Fazlê Wendişî*” esta. Ino lete, 45 beyt o û tede tertîb, fazîlet û rumetê mewlidî vaciryeno. ‘*Edetê mewlid, sebebê viraştîşê merasîmê mewlid, sînîniyê hedreyê mewlidêko hol û fazîletê wendişê mewlidî komcî wexti di tewr baş o*’ ra behs esta. Xasî, beyan keno ku mewlid wendişî di wendişê şew tewr xeyrin a, çimki guerê vatişê Xasî Hz. Muhammed aleyhî’s-salam şew omîyo dunya.

22- لَازِمُو تَرْتِيبِ مَوْلُودِي تَمَامَ / مَا سَرُو فَاجِنُ بَرَانِ خَاصُّ وَ عَامُّ

Lâzimû tertîbi mewlûdî temâm / Mâ serû vâcin bizâni xaş û ‘âm

²²⁸ Doğan, r. 1032.

²²⁹ Doğan, r. 452.

²³⁰ Pala, r. 390.

²³¹ Qur’ono Kerîm, Ehزاب: 56.

²³² Canan, c. 16, r. 275.

23- گرت یو مولود خور وندش بد / لازمؤ ترتیب بزآن بی بد

Ger ti yew mewlûd xû ri wendiş bidi / Lâzimû tertîb bizân yî bidi

24- اولأ تزیین خو و عیلان خو / لازمؤ تور بقاس حال خو

Ewwelâ tezyîni xû û 'eylâni xû / Lâzimû tû ri biqâsi hâli xû

25- جا بیار بجد جو غودو بخور / شربت و مومان زی رون بی قصور

Câ biyâri be'di cû ûd û buxûr / Şerbet û mûmân zî rûni bîquşûr

26- هنکی نان و صوله زی رون پرا / فنده چنده مردیمان قاس خورا

Henkî nân û şûlê zî rûne birâ / Vende çende merdimân qâsi xû râ

Tertîb (m. 'e): Rêzêka nizamini di runayiş, rêzkerdiş; hedrekerdiş, nîzam...²³³

Xas (w. 'e): Me'naya ina kelime beyta yoyini di vîyertibî.

'Amm (n. 'e): Me'naya ina kelime beyta yoyini di vîyertibî.

Tezyîni (m. 'e): Tîtiknayış, nejrînayış, xemilnayış.²³⁴

'Eylan (n. 'e): Keye, familya, hacet û hal.²³⁵ Ina kelime yo şîri di hina şugulîyawa:

“Tutî kotî ra

Efendî qezate wuneno

'Eyalî ha deştene derzena.”²³⁶

Ûd (n. 'e): Buyeka dara ûdî ra virazyena' musîkî di hacetêka pîzeyê ay hîraya û pê mizrab cenîyena.²³⁷

Buxûr (n. 'e): Maddeyêko daronî buxurî ra virazyena û merasîmonê dînî di qey buy dayiş veşiyena.²³⁸

Henkî (n. z): Tay, tîkê, binek.²³⁹

Guerê 'edeta dayiş û wendişê mewlidî, wendişê mewlidi rî yo tertîb esta. Gereka dayiş û wendişê mewlidi di ina tertîbi ra fek veranêdîyo û ina ûsulî zî biyo vatişo ku wa xas û 'am kom esto wa a ûsul bizanê. Îna tertîb çita wa, sînîna?

²³³ Devellioğlu, r. 1423.

²³⁴ Devellioğlu, r. 1447.

²³⁵ Özer, r. 76.

²³⁶ Kanık, Orhan Veli, *Bütün Şiirleri (Tenezzüh)*, Varlık Yayınevi, Ankara 1956, r. 64.

²³⁷ <http://www.zemzemesans.com/buhurdanlik-tutsu/195-ud-agaci-buhur.html>, 14.06.2016;

Devellioğlu, r. 1458.

²³⁸ Devellioğlu, r. 146.

²³⁹ Özer, r. 119.

Merdimêko mewlid bido wendiş, gereka tewr vernî xu û ‘eylan û gedeyê xu bixemilno, zereyê keyeyê xu di pakî biwiraz û kincono rindon xura do. Tezyînî û xemilyayîşê xu di gereka zaf awer nêşu, îsraf nêkero guerê eşkiyayîşê xu mesraf bikero.

Ina tezyînî dima ûd û buxur, şerbet û mûmon, çengêk suali zî bîyaro runo. Wa înoni di kemî çînî bi. Guerê ‘edetî wexteku yo merdim mewlid bido, gereka zerreyê kîyeyê xu bido arî, xu û qijanê xu bixemilno, wuadeko mewlid tede wunyeno ey hedre bikero.

Îna hedre çita ya?

Wuertê wuade di yo sehpa nêyena ru, şerbet a sehpa ser nêyena ru, yo laçik erzîyena şerbet ser û kiştê şerbeti di tîkê sual nîyena ru, ûd û buxur fînîyen ta wa buya weş bido, mumî zî fînên ta wa yo raşto tarîyin bido. Eg her çî bihedre hînî guerê qasî xura çend merdim vengdîyeno ci.²⁴⁰

“...Zey heme merasîmon merasîma mewlidi zî merhelayî hedreyî, destpêkerdiş, dayiş û qediyayîşi ra bena... Merhelaya hedreyî di goma verînî de’wet a... Goma diyin hedreyê îkram a. Guerê waştîşê, meîşetê, edebê, adetê weherê keyeyî ino îkram hedre beno. Yo sehba yan masa nîyena ru, zereyê qaw yan poşetoni di xeleyî, ardî, şeker, sual, birinc, gele beno. Zereyê surahî di aw esta, rina samedê îkram kerdişê meymanon awagul, runêgul, esans, buxur masa ser nîyeno ru. Înî çiyoni di yo me’naya mîstîk û sembolik esta û cira bereket û şîfa pawiyeno. Merheleya hedreyî di goma hîrînî hedreyê mekân o. Pakkerdişê, hemilnayîşê keyeyî, hedrekerdişê cayê runiştîşî înnî gureyoni ra yê.²⁴¹

Tayî cayan de meymononi rî teberuken sey mîsk û anber, sol û berğul, şeker, xorma, şerbet çîyan kenî vila. Dewoni de egleb mewlidoni di wer donî. Şarê dewi ra kom mewlidê xu di wer nêdo ino çîyeko ‘eyb hesibyeno. Ha werdiş ra ha zobi ikromi ra ci beno, wendişê mewlidî dima diyeno. Berğul û sol kenî tîmîyon ra û kenî zerrê yo tas, şerbet virazenî kenî yo sîtil û serî yo sehpa di nonî ru. Wendişê mewlidi dima tasê berğul û sole çarnenî, her kes sey “teberukî” ina tasi ra çend hebî berğul û tay sol geno erzeno xo fek, dima şerbet weno. Ino edet, welatê Zazayon û Kurmonconi di zaf cayani di esto. Tayî merdimî berğul benî keye de erzenî embarî miyanê werê xu ke wa bereket biko ci. Vilakerdişê berğuli ra

²⁴⁰ Notê nuştogî: Mi bi xu, qictîyê xu di ina tertîbkerdiş zaf dor dîya.

²⁴¹ Akarpınar, R. Bahar, *Mewlid Törenlerinin Yapısı*, www.turkbilig.com/pdf/200612-247.pdf, r. 48, 13.06.2017.

pey sol û şerbetî ya wer donî. Her kes werê xo weno, weharê mewlidî rî teşekkür keno û vono: “Homa mewlidê şima qebl bikero.” û beno vila.²⁴²

Înî ‘edetî hinayin eslê xu ser Îslomi di çînî yî. Tike vato ser, îinî ‘edetoni ra zafî Misira Kuhun, Yahudî û Şamanîzm ra mendî;²⁴³ rina tike vato seri zî ina tezyîni û hedre wextê Hazretî ‘Umerî ra²⁴⁴ yena û rucê İnî û di rueşononi di zî virazyena ku tera bereket bipawiyo. Rina wextêko mewlid wundîyeno tay ‘edetê şarî ma vecîyenî vernî:

‘Qismê merhaba di pay wuriştiş, giradiyişê deston û hevilyayişê qible; qismêka welidiyayişê Hz. Muhammedî wunyeno dest pirokerdişê paştî; runayişê şeker, aw, rîz, nehayon vernîyê mewlidxanî di...²⁴⁵

- ❖ İnî beyitoni di îinî hunerî estî: Benatê kelimeyanî ‘xaş û ‘âm’i di tezat; seba tekîlîya me’na ser kelimeyonê ‘*tertîb, wendiş, tezyîni*’ û ‘*ûd, buxûr, şerbet, mum, nan, sül*’i di tenasub esto. Rina kelimeyî ‘lâzim, tertîb’ çend gering vaciyê. Inay ra sen’etê tekrar esto.

27- كَرُ بِيْرَسِي وَنَدِش رُوجُو شَوَه / وَنَدِش شَوُ بَاشْتِرُو هَر كُو هَوَه

Ger bipersî wendişî rûc û şewe / Wendişî şew bâştir û her gû hewe

28- چُونَكِ شَوْبِي اَمَه شَاهِ اَنْبِيَا / نَا دُنْيَا هَم مَكْدَه اَي عَاشِقَان

Çunki şew bî âme şâhi enbiyâ / Nâ dunyâ hem Mekkede ey ‘âşiqân

29- عَلْتِي شَوُ چُونَكِ عَصِيَانِ كَمِي / تَم بِنَا وَاَقَعِ بَابِنِ اَدَمِي

‘Îletî şew çunki ‘işyân kem î / Tim benâ wâqî’ bi ibni âdemî

30- خَاصَّةً يُو رِي دِ دُنْيَا اَي شَوِي / قَطُّ كُنْهَكَرِي كِ نِي بِي يُو هَوِي

Xaşseten yew rey di dunyâ ây şewî / Qeş gunahkarî ke nîbî yew hewî

31- كَرُ بِيُو فَاتِش دَلِيلِ مَا چِيُو / نَكْسِ لَاتِ پُوْتِ و نَارِ فُرْسِيُو

Ger biyû vâtiş delîli ma çî yû / Neksi Lât û pût û nâri Fursiyû

32- عَلْتِ يُو زِي دُنْيَا بِيْبِي ظَلَامِ / كَفَرُو شَرِكِ رَا هَمَا بِيْبِي تَمَامِ

‘Îletu yew zî dunyâ bîbî zelâm / Kufri û şirki râ hemâ bîbî temâm

33- يُو بِشَوُ اَمُو كُو لُوْمَا مَا بِزَانِ / كَفَرِ دُنْيَا كَرْدِ بِي شَوُ بِي كُمَانِ

Yû bişew âmew kû lûmâ mâ bizân / Kufri dunyâ kerde bî şew bîgumân

Bâştir (w. k): Tewr baş, zaf hol.²⁴⁶

²⁴² Uzûn, r. 71-72.

²⁴³ Akarpınar, r. 45, 57.

²⁴⁴ Sargon, Erdem, “Buhur”, *DİA*, VI, 383-384.

²⁴⁵ Yanmış, Mehmet, “Diyarbakır’da Mevlid Geleneği ve Bazı İller ile Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, Humar: 1, Bursa 2012, r. 126.

Şâh: Ina kelime beyta 17'ini di vîyertibî.

‘Âşiqân (n. ‘e): O ku, yo kesî yan zî çîyêk ra zedi ra heskeno û zerr kono cı, sînayişê xu di xuari yo.²⁴⁷ Edebîyato qlasiki di şaîr tima tim ‘aşiq o. Ayra her çî, peynî di bi ‘eşq temaşa beno... Eşq, samîmî yo; tekîlîya ‘eşq û maddiyat çînî ya. Xidaya ‘eşqî tima dec û verkotiş a.²⁴⁸ Zafhumarê kelimeya ‘aşiq a. Ino nome, bi cidarê zafhumarî ‘-an’ formê Zazakî di newe ra virazîyo.

Enbîya (n. ‘e): Zafhumarê nebî ya, fiîlê **ن-ب-ء** ra virazîyawa. Ê ke xeber donî, anî. Nebîyî, peyğambêrî.²⁴⁹

‘Îllet (n. ‘e): Nêweşî, xesletêka hînî bîya nêweşî; herimyaye; kesek û çîyeko hers kenô; sebab.²⁵⁰ Gramerê ‘Erebî di bîyayişê halê herfonê îlletî (elîf, waw û ye) ra vonî.²⁵¹

‘İşyân (n. ‘e): Sarewedartiş, îteat nêkerdiş, guna.²⁵²

Defîl (n. ‘e): Herinde ka inson resnena raştîyêka gereno ci; alemet; qanit, rayber.²⁵³

Neks (m. ‘e): Suezê xu wuerdiş, xeripnayış, (gire) akertiş, peyser fînayış.²⁵⁴

Lât (n. ‘e): Îslomi ra ver ‘Erebon putonî rî bawerî û ‘ebdî kerden û yîni rî bueraq birnenî. Lati zî îni putoni ra yo heb o û Taîfi di runayi bi.²⁵⁵

Nâr (n. ‘e): Adir. Quron û hedisoni di qey adirê Ceherme şugulîyeno. Nomeyo ku kokê ‘ne-we-re’ yo vîrazîyawo û me’nayê ‘çilayin û roşn bîyayişî’ di şugulîyeno. Râgib el-Îsfahanî vono ‘Nâr û nûr eynî koki ra yenî û herindê yobînoni di şugulîyenî.’²⁵⁶

Kufr (n. ‘e): Me’nayê meselayanî dîni di peyğamberi rî bawerî nêardiş, yi tesdîq nêkerdiş û înkâr kerdişî di yo terim o. Ferhengi yeno îni me’nayon ‘serrontiş, limitiş, nunkuarî.’²⁵⁷ Şîiro klasîki di mavac timatim kufr û îmon pîya şugulîyenî; kufr, ziddê îmon yeno zonayış.²⁵⁸ Qur’oni di derheqê kufr zaf ayeti estî:

²⁴⁶ Farqînî, Zana, *Ferheng Sözlük*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2014, r. 41.

²⁴⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Qâmûsu’l-Muhît*, Muessesetu’r- Risâle, Beyrut 1994, r. 1174.

²⁴⁸ Özer, r. 75; Pala, r. 37.

²⁴⁹ Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011, r. 155.

²⁵⁰ Devellioğlu, r. 1558.

²⁵¹ Doğan, r. 537.

²⁵² Fîrûzâbâdî, r. 1692.

²⁵³ E.v., r. 1292.

²⁵⁴ <http://osmanlica.ihya.org/nek-nedir-ne-demek.html>, 16.06.16; *el-Mu’cemu’l-wecîz*, r. 634.

²⁵⁵ Fehd, Tefîk, “Lât”, *DÎA*, XXVII, r. 107; Qur’ono Kerîm, Necm: 19.

²⁵⁶ Topaloğlu, Bekir, “Nâr”, *DÎA*, XXXII, r. 385.

²⁵⁷ Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *DÎA*, XXVI, 533.

²⁵⁸ Pala, r. 280.

“... *Û ê kesî ke înkâr kerdo, semede kufrê yinî yini rî şimitişî awa giryaye û ‘ezabeko ğidar esto.*”²⁵⁹

Şirk (n. ‘e): Homê rî şerik depiştiş. O ku, Homê ra vet îlah qebul keno yan zî hukum, îbadet û wesifoni di Home rî wuertağ zono ayî ra vonî muşrîk.²⁶⁰

“ *Wexto Homê yo tuto saleh da yînî, o çîko Homê da ci, o çî Homê rî kerd şerik. Û Homa şerik depiştişê yini ra pak û munezzeh o. Gelo yi hê çîkêko nêşkeno xelq bîkero û wu zî bixu xelq bîyo Homê rî kenî şerik?*”²⁶¹

Zelâm (n. ‘e): Tarî, zulumat.²⁶²

Bîgumân (z. f) : Bîşik, bîşuphe; helbet.²⁶³

Beytonî corîni di yo behs pîserî ser omîya ziwanî. Ita di Xasî, wendişê wextê mewlidî ser cewap dono persêk. Ina persi di wendişê şew û ruc serrawa. Şaîr, ina pers ser vono wendişê şew wendişê rucî ra tewr baş a. Inay zî beno girodono îni sebebonî:

- Şahê enbîya Hz. Muhammed aleyhi’s-selam şew omo ina dunya
- Şew wextê vindertiş a, hown a û tenatî ya; inay ra şewi di ‘isyon û gune tay î.
- Yo dori zî bi bo a şewêka Peyğamber ma tedi omîyo dunya xatirê a welidyayiş qet gunahkarî nêbîya. Ino vate ser delîl bîyo waştîş, delîl ina wa; a şew îni mucîze viraziyê:

- ‘Eynî şew, ê putî ke hê Qabe de ser cîer qeldiyê,
- Guelê Sawe muqqedes hesibenyî, awê ina guel a şew oncîyaya û guel bîya zipzua,
- Qesrê hukumdarê Farsîjon zey gongila şiyaya tî û 14 heb estunê ay şikiyê û qeldiyê,
- Adirê Mecusîyonî ku hezar seri biveşnaye bi a şew nişka şî bi hona.²⁶⁴

“Çimeyî zafî rîwayeton qeyd kenî û vonî, wextêko peyğamberî ma kowto rehma dayika xu heta dayika xu ra bîyo tayî biyayeyî ‘ecaib viraziyê û Hz. Âmine zî înoni ra çend hebî rî şahîdî kerda. Riwayetî hinayin hetê muellifonî verînoni ra zaf neqil nêbî û hetê cigerayoğonî newe zî tenkîd bî û ina qeneat viraziyawa ‘raştîya îni bîyayon çînî ya.”²⁶⁵

❖ Ita di beyta vîst û hotini di kelimeyanê ‘*roc û şew*’ hem sen’etê tezat hemi zî tekrîrî mîsal ê. Beyta vîst û heştini di ‘... *Ey aşiqan!*’ sen’etê nîda ri mîsal a. Beyta hîrîs û diyini di benatê kelimeyanê ‘*zelam, kufr û şîrk*’i di sen’etê tenasûb esto.

²⁵⁹ Qur’ono Kerîm, Yûnus: 4.

²⁶⁰ Pala, r. 433.

²⁶¹ Qur’ono Kerîm, ‘Erâf: 190-191.

²⁶² *el-Mu’cemu’l-wecîz*, r. 598; Özer, r. 204.

²⁶³ <https://www.vajehyab.com/dekhoda/بی‌گمان>, 28.07.2017; Grûba Xebate ya Vateyî, r. 335.

²⁶⁴ Suruç, Salih, *Kâinatın Efendisi Peyğamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012, r. 67-70.

²⁶⁵ Topaloğlu, “Âmine”, *DİA*, III, 64.

34- حَاصِلِي قَطُّ نَيْنِ قَاتِشِ وَصَفِ يِي / مَا بَفَاكَ تَعْرِيفَ بَكْرَ هَمَّ مَذْحِ يِي

Haşilî qeş nîni vâtiş weşfi yî / Mâ bi fek te‘rîf biker hem medhî yî

35- يُو كُو خَلَقِ جِهَانَ مَذْحِ يِي / كَرْدُ مَا هَنْدِي جِهَ فَاجِنِ وَصَفِ يِي

Yû kû Xellaqi cihani medhî yî / Kerdu mâ hendî çî vâcin weşfi yî

36- وَازِنِ كُرْ مَا خَلَاصِيَا تَمَامِ / قَاتِشِ مَا أَلْصَلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelâsiyyâ temâm / Vâtişi mâ eş-şelâtu wes-selâm

Medh (m. ‘e): Wesifkerdiş, wesifnayış²⁶⁶

Wesif (n. ‘e): Medhkerdiş, wesifnayış²⁶⁷

Xellaqi cihan: İna yo îzafeyê ‘Erebî wa. Xellaq, nomeyonê Home ra wo, O Homa ko ina dunya û çî esto û çînî yo viraştogê enan o.²⁶⁸

Qal çendêk bena derg wa dergi bi, nuştê çendek yenî nuştiş wa binusîyen wesfê Muhammed aleyhî’s-salam ser kem monenî. İmam Rabbani²⁶⁹ kîtabê xu Mektubati di vono: “*Ya Muhammed bi qalonê mi ti nêwesifîyê; labelê bi nomeyê tu qalî mi wesifîyê.*”

Yo merdimêko bi nomeyê yi vateyî rumet bigerên û Xellaqê Cihan wa yi biwesifn wa meqamê yi bikero berz wa wehertîyê howzê Kewser bido ci wa alemonî rî bikero wesîleyê rehmet wa heqqê şefaata kerdiş bido ci hînî kom eşkeno inay ra veti wesfê yi bikero. İta ra pey eg ma xu rî xelasî wazenî gera ma ino merdimo pîl Muhammed aleyhî’s-salam xu rî biker vernî û reber, ma sunnetê yi depiş û yî rî zerr weşî ser selawat bîyar o.

❖ Kelimeyonê ‘wesif, fek, te‘rîf û medh’i di tenasûb esto.

37- نَفْعُ مَوْلُودِي شِمَا پَرَسِ بَرَانِ / قَطُّ أَبْدُ نَيْنِ حِسَابِ دَفْتَرَانِ

Nef‘i mewlûdî şimâ persi bizân / Qeş ebed nîni hisâbi defterân

38- بَلْكَى يُو يُو لَازِمِ فَاجِنِ شِمَا / پِي بَرَانِ پِيلِيئِي آي شَاهِ مَا

Belkî yew yew lâzimi vâcin şimâ / Pî bizâni pîliyey ây şâhi mâ

Nef’ (m. ‘e): Ina kelime fi’lê ع-ف-ن ra viraziyawa²⁷⁰, na‘hf, fayde, qezonc.²⁷¹

²⁶⁶ Devellioğlu, r. 834.

²⁶⁷ Devellioğlu, r. 1485.

²⁶⁸ Devellioğlu, r. 431.

²⁶⁹ İmam Rabbani: Ebu’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidînî el-Fârûkî es-Sirhindî (m. 1034/1624) Tarîqatê Neqşibendî ra runayogê gilê Muceddidî. 14 Şewwal 971’de (26 Gulon 1564) Pencabo Ruechelati di Sirhind di omi dunya. Miyonê tarîqatê Neqşibendî di bi unwanê “muceddid-i elf-i sâni” şinasyeno. Algar, Hamid, “İmam Rabbani”, *DİA*, XXII, 194-195.

²⁷⁰ Fîrûzâbâdî, r. 991.

²⁷¹ Devellioğlu, r. 1087.

Pîlî (n. z): Meqom, amel, ehlaq yan zî ‘emr ser vernîyî.²⁷²

Şâh: Qey me’ nayê ina kelime bionên beyita 17 û 28’in.

Mewlid dayiş û wendiş, wextê Peyğamberê ma di çînî bi û ino gure ser ra zî ayet û hedîsi di yo delîl çînî ya; labelê baco qey wesifnayışê Peyğamberî ma mewlidî nusîyê. Înî mewlidî cuwiyayışê Muhammed Ehmed aleyhî’s-selami ra behskenî û yi seri selawat anî û doni ardiş. Seba inay tike alîm, wendiş û dayişê mewlidi di sewab pawenî.

Alîmonê Îslâm ra Celâleddîn Abdurrahmân bin Abdulmelik Kettânî watî bi:

“Ruecê û şewa Mewlidî berz a; yanî şeref û qiymeta ay zaf a. Seyyîdê ma Resûlullah ê ke yi dima şînî qey yino wesileyê xelasî yo; seba bîyayışê yi şabîyayış ezabê Ceherme keno tay. Ina şewi rî hürmet, şewi ra heskerdiş qey a serr beno sebebê bereketî. Fazîleta ruecê mewlidî zey fazîleta ruecê Cum’e ya... Merdim, gereka şewa mewlidî şayîya xu eşkera bikero, zaf xeyr bikero û icabêta dawet bikero.”²⁷³

Xasî zî îni ‘alimoni ra wo. Ayi ra vono dayiş û wendişê mewlidi di endek fayde esto; eger îni fayde bihesibyên nê qelemî nê zî hesabî ci rî kafî yenî. Rina zî şîma seri yo wazîfe ya, şîma îni faydon vacên ku bi inay wa pîlîyê û rumetê Muhammed (s.a.s) bîyo zonayış.

❖ Kelimeyonî ‘*nef’i, hisab û defter*’i di tenasûb esto. Tewr zêdîya qezoncê mewlid muetişi di reza ‘*Qeş ebed nîni hisâbi defterân*’i di sen’etê mubalağa esto.

39- يُوْتِرَا وَنَدِشْ بِيُو كَرْچِي سَرُو / كَامُو بُورُو كُو هَزَارِ عَلْتْ بَرُو

Yew terâ wendiş biyû gerçî serû / Kâmû bûrû gû hezâr ‘illet berû

40- هَمْ بَدَلْدَه رَحْمَتُو كَيْفُ و سُرُورُ / نَازِلِ قَلْبِي بِيُو هَمْ فَيْضُ و نُورُ

Hem bedel de rehmetew keyf û surûr / Nâzili qelbî bibû hem feyz û nûr

Surûr (n. ‘e): Şayî, keyfweşî.²⁷⁴ Îta di keyf û surûr dileta hemvengin a.

Nazil bîyayış: Wuar omayîş, Zey varon sercêri ra kowtiş, O wehyê ku Homa be wasitayê Cebraîl(a.s) peyğamberonî rî şîraweno.²⁷⁵ Îta di mesdero ‘Erebî ‘nazîl’ û karo ardimkaro Zazakî ‘biyayış’î ra yo karo pêrabeste virazîyo.

Feyz (n. ‘e): Gumrahî, bitirbiyayışî, bereket; zêdbîyayış, zafbîyayış.²⁷⁶

²⁷² R. Hayig-B. Werner, r. 201.

²⁷³ Hadîs-i Şerîf ve Ehli Sünnet Kaynakları, *İbâdet Takvîmî ve Dualar*, Misvak Neşriyat, İstanbul 2017; Malkoç, Nihat, “Kâinatı Aydınlatan Işık: Mevlid Kandili”, www.siyerinebi.com, 01.07.2017.

²⁷⁴ Özer, r. 175.

²⁷⁵ Doğan, r. 835; Sarı, r. 1504.

²⁷⁶ Özer, r. 106.

Wendişê faydonî mewlidi ra yo ina wa; eger mewlid bîyo wendiş hetta zî komêko o mewlid ser biwero ha nefsê kesî ra ha ewlad u îyalê yi ra, ha nêweşî ha zî tengî ra hezar ‘illet/nêweşî bena. Hem wendiş, dayiş û wuerdişê mewlidi di keyf û weşî ser yo bedel esta. A bedeli zî rehmê Homê wa, inay ser qelbê insoni di yo hîrayî virazyena û qelbî bi feyz û nûr kena de.

41- مَجْلِسًا مَوْلُودٌ بِيُو وَنَدِشْ تَدَه / كُو بِيُو عَرَقُ آي دِ نُوْرٍ اَحْمَدَه

Meclisâ mewlûd biyû wendiş tede / Gû bibû ğerq ây di nûri Eħmede

42- حَاصِلِي كَامُو كُو كُوشْدَارِي بَكُو / يَان بَوَان يَان سَبَب بُو بِي شِكُو

Ĥaşilî kâmû kû gûşdarî bukû / Yan biwânu yan sebab bû bîşikû

43- جَنَّتِ فِرْدَوْسِ اِيْرِ هَمْ قَرِي / بُوْرُو بُو طَاسِكِ آوِي كُوْتَرِي

Cenneti Firdewsi îri hemverî / Bûrû yû řâsike âwey Kewserî

44- هَمْ جَوَابِ قَبْرِ زِي اِيْرِ سَهَالِ / كُو بِيُو تَافِلِ بَدُوْعَمَا يَسَالِ

Hem cuwabi qebre zî îri sehâl / Gû bibû tâvil bidû ‘emma yusâl

Ĝerq (m. ‘e): Pira řiyayiř, wuar řiyayiř, fatisyayiř.²⁷⁷

Nûri Eħmede (î. n. ‘e): Nûr, kokê ‘newr’ ra virazîyawa. Ferhengi di me’nayê ‘rořn û çilayin’i da. Rina o çîyêko eşkerayo û mahîyêtê erminon û meseleyon ano wuerte û keno rořn eyî ra zî voni ‘nûr’... Qur’ono Kerîmi di nomeyê sureya 24’in ‘Nûr’ a; çimkî ina surê pê ayetê ‘Allah, nûrê asmonon û erd o.’ Destpêkena. Nomeyê ‘nûr’ rîwayetê esmau’l-husnâ di ca gurewto.²⁷⁸

‘Homê rî, peyğamberi rî, o nûro ku ma řirawito eyi rî bawerî bikerên!’²⁷⁹ Îta di nûri ra meqsed Quron o... Sahabeyon û sofîyonî verînoni di eğleb fikrê nûr esti bi. Sehl b. ‘Ebdullah et-Tusteri, tefsirê Beqera 31, Nûr 35, ‘Eraf 172’i di ‘nûrê Muhemmed/Eħmed’i ra behs kerdo û vato, ‘Tewr ver, nûrê Muhemmedî virazîyo.’ Dima Hallâc, kîtabê xu di vato , ‘Nûrê Muhemmedî, qedim û ezeli yo.’ Guerê inay, Homê vercu nûrê Muhemmed virařto; dima her çî ino nûri ra û qey xatirê ino nûr virařto. Ino nûr, hemînê peyğamberoni ra resawo Hz. Muhemmedî û yi di vinderto.²⁸⁰

Hemwer (n. z): Hinkuf, têçağ, hemserr.²⁸¹

²⁷⁷ Devellioğlu, r. 353; *el-Mu’cemu’l-wecîz*, r. 448.

²⁷⁸ Topaloğlu, Bekir, “Nûr”, *DÎA*, XXXIII, 243.

²⁷⁹ Qur’ono Kerîm, et-teğabûn: 8, en-Nisâ: 174.

²⁸⁰ Uludağ, Süleyman, “Nûr”, *DÎA*, XXXIII, 244.

²⁸¹ Grûba Xebate Ya Vateyî, r. 340.

Âwê Kewserî (n. 'e): Howzêka ha Cenneti di. Qurano Kerîmi di sureya Kewser esta. Tefsîroni di derheqê Kewseri di zaf melumatî estî. Tayî vonî Kewser yo çem a, dergîya ay guerê benateyê Mekke û Yemen, hîrayîya ay guerê benateyê Safâ û 'Aden a; dorverê ayi di zaf uskurayî qiymetin estî, kom a awi ra hewêk biwero çira nêbeno teyşon... Awa Kewserî, şiti ra sipî, engîmîni ra şîrînî, vori ra serdin, serşiti ra nerm a. Tayî vonî, kewser yo howz a, bitaybetî dîyawa Peyğamberê ma. Edebîyati di me'naya mecaz ser herindê lewonê waştî di şugulyena.²⁸²

Firdews (n. 'e): Cennet, baxçe, keyber, howt cennetoni ra yo cennet²⁸³ Ina kelime, Quroni di tena di ayetoni di vîyerana û me'na ser herinda Cenneti di şugulyawa:

*'Bîşek, ê ke bawerî anî û amelo salîh kenî qey mendişê yini Cennetê Firdews estî.*²⁸⁴

Rina yo Hedîsa Şerîfi di qey Cennetî Firdews Peyğamberê ma hina vono:

*"Cenneti di se derenca esta ku; Homê, îni ê ke reyayê Allêhi di cîhad kenî qey yini kerda hedre. Benatê her derenca di guerê erd û ezmon durî esta. Şima wext waştî, Allêhi ra Firdews biwazên. Muheqqeq uca, wuertê Cennet a û Cenneti di tewr cayo berz a. Ayra ser 'erşê Rehman a ku çemî Cennetî uca ra kelyenî."*²⁸⁵

Sehâl (n. 'e): Asan, rehet, şenik.²⁸⁶

Tâvil (n. z): Nişka²⁸⁷, wexteko kilm²⁸⁸

Yusal (f. 'e): Ina kelime karê ل -أ -س ra virazîyawa. Raweyê karo dema ameyoği di bi formê meçhul oncîyawa. Sualî ra yena, çikeko persîyeno.²⁸⁹

Îta di nûrê Ehmedî ra yo behs esto. Nûrê Ehmedî, yo wesif o. Ina behis, zaf mewlidoni di vîyerena. Mewlidê Xasi di zî qisma çarini di ina behs ser yo melumat esta; rina destpêki di ma inay ra behs kerdo. A meclîsêka tede mewlid wunyeno, bi nûrê Muhammed aleyhî's-selam bena de. 'Ebdullah b. Mes'ud (r.a) hina va:

*'Wextê ku şima Resulellahi rî salawat ard, a salawat weş bîyarên; şima nêzonî belka a salawatê şima rasena yi.*²⁹⁰

²⁸² Pala, r. 268.

²⁸³ Doğan, r. 382; Sarı, r. 1144.

²⁸⁴ Qur'ono Kerîm, Kehf: 107 û Mu'minun: 11.

²⁸⁵ Canan, XIV, r. 237.

²⁸⁶ Devellioğlu, r. 1229.

²⁸⁷ Grûba Xebate Ya Vateyî, r. 467.

²⁸⁸ R. Hayig-B. Werner, r. 260.

²⁸⁹ Özer, r. 201; Sarı, r. 727.

²⁹⁰ Canan, XVII, r. 13.

Yo meclîsêka tede zîkrê Homê beno berz, wesifnayışê Muhammed aleyhî selam dîyena û yi ser selawat oncîyena hînî a meclîsî ra qiyet yowna meclîs esta?

Yena zonayış, şairî peyğamberî ma *Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik û Abdullah b. Revâha'* bî û yin verê muşrîkoni di beyt wenden û îni beytoni di '*Homê kerdên berz, rindîyê Îslom vaten û Peyğamberî ma wasifnen.*'²⁹¹ Ina zî weşê Peyğamberê ma şiyene. Heta wextek şair *Ka'b bin Zuheyr* yeno cayê Peyğamberê ma yî pê şîrêka (nomeyê ay *Kasîdeyê Bânet Suad* a) wesifnen û ino wesifnayış zaf weşê Peyğamberê ma şina û inay ser abaya xu şerîf ino merdimi rî keno xela.²⁹² Xasî zî ina zonayış ser qiyas virazeno û vono:

'O ku mewlid ser yo tekîliyê ey esta ha wendiş ra ha dayiş ra ha gueşdarî ra ha wuerdiş ra ha sebebî ra yî rî Cenneto Firdews esta, cewabê qebrî yî rî bena şenik.'

❖ Îta di meclîs, ê ke a meclîsî di nişenî ru herindê yin şuguliyawa; seba inay mecazo mursel esto. Ğerq, mecaz yo me'na da. Kelimeyonî '*cennet, kewser û tas, awî*' di tenasûb esto. Rina, kelimeyonî '*cuwab û yusâl*'î diz î tenasûb esto.

45- حَضْرَةَ صِدِّيقِ قَاتٌ وَ يُوْ كَلَامٌ / بَاشْ بَرَانِي پِي بَغِيرِ خَاصُ و عَامُ

Hezreti Şiddîqî²⁹³ vâtû yew kelâm / Bâş bizânî pî bigîrî xâş û 'âm

46- خَرْجُ كَرُو يُوْ دِرْهَمَه كَامُو تَمَامٌ / يُوْ هَقَالِ مَنْ دِ جَنَّتْ دَه مُدَامُ

“Xerc kerû yew dirheme kâmû temâm / Yû hewâli min di cennet de mudâm”

47- حَضْرَةَ فَارُوقِ زِ تَعْظِيمِ يِي / قَاتٌ مَارَا پِي بَرَانِي قَدْرِي

Hezreti Farûkî²⁹⁴ zi te'zîmi yî / Vâtû mâ râ pî bizânin qedri yî

48- قَدْرِي كَامُو بَغِيرُو پِي رِيَا / زِي مُحَمَّدُ أَحْمَدِي بِيَارُو دُنْيَا

“Qedri yî kâmû bigîru bîriyâ / Zey Muhammed Eħmedî biyârû dunyâ”

²⁹¹ Dursun Hazer, *Hiz. Peygamber (sav)'in Şairleri*, Hititkitap Yayınevi, Ankara 2008.

²⁹² Suruç, r. 730-734.

²⁹³ Hezreti Şiddîqî: Ebû Bekr 'Ebdullâh b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Qureyşî et-Teymî (m. 13/634). Bisilmonon ewwilini ra, Xulefâyî Râşidînî ra yoyin o. Weqaya Fîli ra hîrî ser dima Mekke di ome dunya... Hetê dayî û bawîyê xu ra qebilaya Teym ra wo û neseba yi Murre b. Kâ'bi di resana Hz. Peyğamberî. Fayda, Mustafa, “Ebu Bekir”, *DİA*, X, 101.

²⁹⁴ Hezreti Farûkî: Ebû Hafs 'Umer b. el-Hattâb b. Nufeyl b. Abdiluzzâ el-Qureyşî el-Adevî (m. 23/644). Xulefâyî Râşidînî ra diyin o. Weqaya Fîli ra hîrîyes ser dima, guerê yo rîwayeti zî Herbê Fîcar Çarini ra çar ser vercu Mekke di ome dunya. Hetê bawî ra raseno qeîlaya 'Adiy b. Qabî ke ina qebila dewra cehaleti di gureyonê Qureyş ra onên gureyê sefaretî. Qâ'b b. Lueyi di raseno neseba Hz. Peyğamberî. Dadiya yi qabilaya Mehzûm ra wa. Derheqê heyatê Hz. Umer ine cahîliye zaf melumat çînî ya. Vaciyawa ku yi devevî çerinen, hetê reqî û cînî ra sistî'b, hol nişten astuerî, silah hol şugûlnên û zey pehlîwonon zixmî'b... Bi nomeyê Qureyşî seffrî kerdên. Wextêko peyğamberî newe eşkera bî. Umerî zî putoni rî îbadet nêterikna, Bisilmonî rî duşmenî kerd û her çî ê ku qebilayê yi ra bibî Bisilmonî eziyet kerdên yini. Eşkerakerdişê peyğamberî serra şeşin bi Bisilmone... Wu bi edaletê xu namdari bi. Faruq, leqabê yi wa. Yena ina me'na: O ku raşt o ğelat, heq û nêheqî yobînoni ra cîya keno. Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 44-51.

49- حَضْرَةَ عُثْمَانَ يُؤَكِّرَارِ صَفًّا / هَرُ دِنَانًا فَاتَتْ عَجَبٌ جِي كَو شَرَفًا

Hezreti ‘Usmâni²⁹⁵ yu Kerrârî²⁹⁶ şef / Her dinân vâtu ‘eceb çikew şeref

50- يَوُّ بَدُو يَوُّ دِرْهَمَه بِقَلْبُ شَدِيدُ / زَى دِ بَدْرُو هَمَّ حُنَيْنُ دَه بُو شَهِيدُ

“Yew bidû yew dirheme biqelbu şedîd / Zey Bedr û hem Huneyn de bû şehîd

51- هَمَّ بَغِيرُو قَدْرِ اِيْزَى اَى بِرَانُ / يُو دُنْيَا رَا نَى فَجِينُ بَى اِيْمَانُ

Hem bigîrû qedri î zî ey birân / Yû dunyâ râ nîvecînu bîmân”

Mudâm (w. ‘e): Timatim, her tim, daîmî.²⁹⁷

Te’zîm (n. ‘e): Hurmet kerdiş, qedr û qiymet ci dayiş, meqamê yoyî berz kerdiş.²⁹⁸

Bîriyâ (n. ‘e): Rîya, diritî ya. Ina kelime îta di bi cidaro negatîf ‘bî’ yena ina me’na; diritî nêkerdiş.²⁹⁹

Kerrar: Kesêko leci di ageraye ageraye lec keno. Leqabê Hz. ‘Elî wo.³⁰⁰

Bedîr (n. ‘e): Aşma gulerin, aşma çarês şewin.³⁰¹ Îta di Bedir, benatê Mekke û Medîna di nomeyê yo cay o; Peyğamberê Allah Hz. Muhammed uca di muşrîkonê Mekke di herb/leckerdo. Îno herbi ra vonî ‘Herbê Bedir’.³⁰²

Huneyn: Benatê Mekke û Tâîfi di cayêk o. Îta di benatê Peyğamberê Allah Hz. Muhammed û qebîlayê Hewazîni di herb virazîyo.³⁰³

Herbê Bedîr û Huneynî, tarîxê Îslami di zaf cayo muhîm genî. Herbê Bedîr, reyayê Homê di, herbo ewwilin o. Ino herbi di Bisilmonê zaf tayî bî; labelê îmonê yin zixmi bi.

²⁹⁵ Hezreti ‘Usmân: Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zu’n-nûreyn ‘Usmân b. ‘Effân b. Ebi’l-Âs b. ‘Umeyye el-Qureşî el-Ûmevî (m. 35/656). Bisilmonon verînoni ra û hîrîyinê Xulefâyî Râşidînî ra wo. Weqaya Fîil ra şeş serr dima Taîfi di ome dunya. Bawîyê yi ‘Effân tuccarêko dewlemendi bi. Dadîyê yi Erwa emkenayê Peyğamberî ma wa. Qebilaya Emewî, Abdûmenâf bînî Qusayi di resena kalikonê Peyğamberî ma. Xuertîya xu di yi zî ticaret kerdên. Bi wesîlayê Hz. Ebubekîr bi Bisilmone. Peyğamberî ma tî dima di keyneyê xu Hz. ‘Usmani di zewicne. Seba inay leqabê ‘Zînnûreyn’ gurewti bi. Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 438.

²⁹⁶ Hezreti ‘Elî: Ebu’l-Hasen ‘Elî b. Ebi Tâlib el-Qureşî el-Hâşimî (m. 40/661). Deza û zomayê Hz. Peyğamberî Xulefâyî Râşidînî ra çarin o. Hîcreti ra vîst serr vercu Mekke di dadîyê x ura bi. Bawîyê yi Ebu Talîb, apê Peyğamberî wo, dadîya yi Fâtuma bintî Esed b. Hâşim a. Peyğamberê ma semedê destegiriyê apê xu wu qicî ra gurewto himayeya xu. Hz. ‘Elî tewr ver Peyğamberî ma rî bawerî arda... Hz. ‘Elî, herbi di zaf bîters û mêxasi bi; inay ra hem bi leqaba Heyder hemi zî “Haydaro Kerrâr” bibi meşhur. Wu, yo şêr senî kono mîyonê qeflaxa gexalon hina kowte mîyonê leşkerê dişmenon û ageraye ageraye eşten yin ser. Fiğlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, II, 371-374; Konukçu, Enver, “Haydar”, *DİA*, XVII, 24.

²⁹⁷ Sarı, r. 530-531; 284; Doğan, r. 802.

²⁹⁸ Fîrûzâbâdî, r. 1470; el-Mu’cem’ul-wecîz, 424.

²⁹⁹ Özer, r. 168.

³⁰⁰ Devellioğlu, r. 726; Doğan, r. 636.

³⁰¹ Doğan, r. 124.

³⁰² Hamidullah, I, r. 224-233.

³⁰³ Hamidullah, I, r. 490-491.

Ino herbi di Allêh, Bisilmononi rî ardimê xu eşkera şiraweno³⁰⁴. Ina heqîqet ayeti di vîyeren: *“Bîşek ay di qeflê ke (Bedîr di) omê tîvera qey şima yînî di yo îbret esto. Yo qeflâ reyayê Homê di herb kerdên û qefla bînî kafîri bî û kafîron pê çimonî xu diyen ke Bisilmonê di qatî yin ra zêd î...”*³⁰⁵

Herbê Huneyni di Bisilmonê zafî bî; labelê yin a zafî ser tayêk kîbr yin depîşti. Yin, quwwetê xu zafiyê xu ra zona. Ino hal weşê Homê nêşi, seba inay sareyê herbi di yo darb gurewt û bî vila; labelê baco bi telkînî peyğamberî ma hîşê yin omî yin sare û Homê rî tewbe û îstiğfar kerd. Rina Homê, zafer da ci³⁰⁶. Ina mesela zî ayetoni di vîyeren:

*“Bîşek Homê zaf cayoni di şima rî ardim kerdo û rucê Huneyni di (zî ardim kerdo), o wext pê zafîya xu şima di fexr virazîya û feyda zafîya şima nîresa şima. Ê bi temomê hîrayîya xu rî’erdî şima ri bi teng û baco şima pêser remayî.”*³⁰⁷

Ehmedê Xasî behsê faydayê dayiş û wendişê mewlidi di pîtkerdişê vateyê xu ser îni beytonê cerînoni di çend delîlon ano. Hz. Ebubekîrî ra depîşen heta Hz. ‘Elî û Fexrî Razî ra depîşen hetta Sirru Seqtî ra îni delîlon ano. Ma sihatê îni rîwayeton ser vîndenî; labelê ma vercu îni delîlê ke Ehmedê Xasî ardî enon bikeri rez:

- *‘(Peyğamberî ma) Kom, mewlidê mi rî yo dîrhem xerc bikero wu cenneti di tima tim ombazê min o.’* (Hz. Ebubekîr)³⁰⁸
- *‘Komêko qedrê mewlid bîrîya bizon û yi hina yo gureyo pîl kerdo zeg Muhammed(s.a.s) pê cesedê xu newe ra bîyaro ina dunya.’* (Hz. ‘Umer)³⁰⁹
- *‘Eger yo merdim qey mewlid dîrhemêk zerr weşî û be qelbêko şedîd bid zey herbê Bedr û hemi zî herbê Huneyn de bi bo şehîd; hina yo mertebêka berz a. Hem rina kesêko dayiş û wendişî ser qedrê mewlid bîgero wu ina dunya be îman xelisneno.’* (Hz. ‘Usman û ‘Elî)³¹⁰

Mewlidê Mela Husen Bateî di zî beyit hinayin vîyerenî. Kesêko mewlid wunen û dono wendiş mûkâfatî ku dîyenî yin pê rîwayeton rêz beno. Îni vateyê ke goya Hz. Ebubekîr (r.a), Hz. ‘Umer û merdimono salîhonî vato; şerhêko mewlidê Bateî ser nusîyawa

³⁰⁴ Suruç, r. 374-394.

³⁰⁵ Qur’ono Kerîm, ‘Elî îmrân: 13.

³⁰⁶ Suruç, r. 702-710.

³⁰⁷ Qur’ono Kerîm, Tewbe: 25.

³⁰⁸ es-Suyûtî, Celaleddin, *Hüsni’l-Maksid fî-‘ameli’l-Mewlid*, Dar’ul-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 1985; el-Heytemî, İbn-i Hacer, *en-Ni’metu’l-Kübra ‘ale’l-‘âlem fî-Mewlidi Seyyidi veledi Adem*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2003, r. 5-7.

³⁰⁹ el-Heytemî, r. 5-7.

³¹⁰ E.v., r. 5-7.

uca di vono îni rîwayetî ke he mewlidi de nêrasenî çimeyonê zixmonî, sist monenî.³¹¹ Ma zî vonî, îni vateyê hinayin mewlidê Xasî di zî vîyerenî zixm nîye, sist î.

❖ Beyta poncasini di kesêko mewlid dayiş ser masraf keno û tedarîk vînenî, sewabêka wu geno ay ser zey ‘*şehîdonê Bedîr û Huneyn*’ hesibyî. Ayra sen’etê teşbîh esto, hemî zî vîromîyayişê îni wurd herbonî ser sen’etê telmîh virazîyo. Beyta poncas û yoyini di izafetê ‘*ey biran!*’î di sen’etê nîda esto.

52- شَيْخِ بَصْرِي فَاتُ رِي كُوهِ أَحَدُ / زَرْدِ مَابِ كُو دِ يَوْمَ مَوْلُودِ دِه بَدِ

Şeyxî Beşrî³¹² vâtu zey Kûhe Uhud / Zerdi mâ bi gû di yew mewlûd de bid

53- فَخْرِ رَازِي فَاتُ وَقْتَا رُونَنِي / نَانَ أَكْرُ يَوْمَ بُورِ لُقْمَى كِ تَنِي

Fexrî Râzî³¹³ vâtu wektâ rûnenî / Nân eger yew bûru lukmeyke tenî

54- بِيْزِه دِه كُونَانَ بَكُو جُوشُ وَ طَرْبِ / كُو بَوَازُو تِمَّ عَفُو فَاجِ أَرْبِ

Pîze de gû nân bikû cûş u tereb / Gû biwâzû tim ‘efû vacu e Rab

55- آي كُو آزُ وَرْدَا كُنْهَكَارُو عَفُو / وَازْنَا اِيْرِبْنَامِي تُو عَفُو

Ây kû ez werdâ gunehkârû ‘efû / Wâzenâ î ri bi nâmeî tû ‘efû

Kuhî Uhud: Ino ko, zimmeyê Medina do; Mescida Nebewî ra 5 km yo mesafe do. Uca di yo sîlsîleya ko esta, Uhud, înan ra yo ko yo. Dergî ser 8 km, berzî ser 720 metre yo. Herbo diyino ku muşrîkonê Mekke di virazîyo nomeyê xu ino ko ra geno.³¹⁴

Zonayişê ina qiymetê Uhud seri goya Şeyxî Basrî ê sewabêko dayiş û wendişê mewlid ser dîyenî zeg ti guerê gironîyê Kuyê Uhud zerd sedeqa de, hina wa³¹⁵. Hem ino hetî ra hemî zî ê hedisî şerîf qey Kuyê Uhud vacîyê hete enan ra cê Bisilmononî di Kuyê Uhud ser yo rumetî esta. Hz. Enes (r.a) vono: “*Resûlullah aleyhîssalatu vesselam va ku: ‘Uhud, hina yo koyê ku ma yi ra heskenî, wu zî ma ra heskeno’...*”³¹⁶

³¹¹ Amidi, Zeynel Abidin, *Behçetül Enam bi- şerhil Mevlidi Sâhibil Enâm*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2010, r. 160.

³¹² Heseno Basrî, wextê xilafetîyê Hazretî Umer hicrî serê 21 di omîyo dunya. Pilonê Tâbîyoni ra yo. Zahîd, muhaddîs, fakîh û mufessîr o. Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, XVI, 291.

³¹³ Fexrî Râzî: Ebu Abdillâh (Ebu’l-Fazl) Fahrüddînî Muhammed b. Umer b. Huseyn er-Râzî et-Taberîstânî (m.606/1210). Alîmonê mezheba Eş’arî ra wo. Wareyî kelâm, felsefe, tefsîr û usûl-i fiqhî di xebitîyo. Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, XII, 89.

³¹⁴ Hamidullah, Muhammed-Avcı, Casim, “Uhud Gazvesi” *DİA*, XLII, 54.

³¹⁵ el-Heytemî, r. 5-7.

³¹⁶ Canan, XVII, r. 406.

H. Enes lacê Malîk rîwayet kerda: “*Hewna ruejek Resulê Homê, pîya yi Hz. Ebu Bekîro Siddîq, Hz. Umer, Hz. Usman bi bî. Çar hemî vecîye Kuyê Uhudî. Ku, şayî ra kowt hereket û lerzîya. Fexrê ‘Âlem Hz. Muhammêd, bi lingê xu bimbarik da ku rî û veng da ci:*

- *Vinder, ya Ūhud! Serê tu di yo Nebî, yo Siddîq û de heb şehîd estî.*”³¹⁷

Cûş (m. ‘e): Fî’lê ش - ی - ج ra yeno. Kêl kowtiş, kêf kerdiş.³¹⁸

Terab (n. ‘e): Şayî, kêl kowtiş, cûş³¹⁹

Fahredden er-Râzî, sewabê dayiş û wendişê mewlid ser vono, wuerdişê nonê mewlidî hina çiyeko weş o, o non pîzê insoni di yo kelkowiş û şîname virazen û heme zî ino wuer kesono gunehkaroni zî hevîlînen tewbe û yi zî bi nomeyê Homêy ‘Efû, ‘efû wazenî.³²⁰

❖ Îta di kuyê Uhud ser sen’etê teşbîh esto. Beyta ponca û hîrîyini di, benatê kelimeyonê ‘*nan, bur û lukme di*’ tenasub esto. Beyta poncas û çarin û poncini di vatişê ‘*Pîze di nan biku cûş û terab/ Go biwazo tim afw û vacu e Rab!*’i di yo kesî dîyaya nonî. Îta di non, zey yo insonî fikiryeno û qalkeno. Ino sebebi ra sen’etê teşhis û întaq esto. Cayêko sen’etê teşhîs tede esta, rina uca di sen’etê îstîfare esto; çimkî ita di munayoğ ‘non’ vacîyo, muecnîyoğ ‘inson’ nêvacîyo. Ino hetî ra yo îstîfareya qefîlnaye esena. Rina benatê ‘*gunehkâr û efû*’ di sen’etê tezat esto.

56- سِرِّى سَقَطِي فَاتُ جَاوْ مَوْلُودُ تَدَه / وَاِنِّي يُو جَنَّتْ بِي هَاى تَدَه

Sirrî Seqî³²¹ vâtu caw mewlûd tede / Wânenî yû cennetu yî hây tede

57- چُونَكِ قِي حُبِّ حَبِيبِ بَا صَفَا / اِي يَتِي پِي سِرْ كِنِي دُوقُ و صَفَا

Çunki qey hubbi hebîbi başefâ / İy yenî pîser kenî zewq û şefâ

Hubb (m. ‘e): Rind, weş, hol.³²²

Sefâ (m. ‘e): Safî, zelalî; şayîyê zerrî, bîgemî, zewq.³²³ Kederî ra xelisyayiş.³²⁴

Kelimeyê ‘basefâ’ di herfê ب edat a, me’nayê ‘pîya’ di şuguliyawa.³²⁵

³¹⁷ Suavi, Cüneyd, *Gül Kokulu Resulden Mucizeler*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016; Akkaya, Veysel, “Efendimiz’i (s.a.v) Seven Dağ”, *Altınoluk Dergisi*, Humar: 347, 2015.

³¹⁸ Devellioğlu, r. 187.

³¹⁹ Sarı, r. 462; el-Mu’cem’ul-wecîz, r. 378.

³²⁰ el-Heytemî, r. 5-7.

³²¹ Sîrrî Seqatî (w. ? - m. M. 867 / H. Remezî 253), mutasawwif û ewlîya yo. Beğdatî di cuwîyo û uca di wefat kerdo. Me’rufê Kerhî ra feyz gurewto, hem şeyxê hemî zî xalê Cuneydî Bağdadî yo. Weherê teqwa yo merdîm o. Halıcı, Yusuf, “Sîrrî Sekatî”, *Somuncu Baba Dergisi*, Malatya 2006, humar: 72, r. 60-62.

³²² Devellioğlu, r. 527; el-Mu’cemu’l-wecîz, r. 130.

³²³ E.v., r. 1201.

Sirrî Seqatî zî ina dehkera ser, cayêko wendişê mewlid tede beno uca zey cennet vînen³²⁶; çimkî, inson qey yo menfeet, yo kay, yo weyve nêni yo ca, yi tena qey sîna ye û heskerdişê Hebîbê Homêy yenî yo ca. Zewq û keyfê yin ina heskerdiş sera wa. Hemi zî cayêko mewlid tede wuneyno uca beytonê cerîni di zey cennet hesibyeno.

❖ Beyta poncas û şeşini di, sen'etê îstîfarê şugulîyo; çimkî muecnîyox 'cennet' nêvacîyo, muneyoğ 'ca' vacîyo. Beyta poncas û hotini di kelimeyonê 'hubb, hebîb, başafâ, zewq û şafâ' di sen'etê tenasûb esto. Rina di hebî kelimeya 'şafâ' estî ke wendişê yin zeypî me'naya yin cîya wa. Seba inay cinas esto.

58- ای زی فأت یو حدیث گو نفیس / من أحببتي هو عندي جلیس

İy zî vâtu yew hedîsikew nefîs / Men Ehebbenî huwe 'indî celîs

59- جنت فردوس ده حتی حتی / بس نیو هندی چی قاچی آی فتی

Cenneti Firdewsi de hettâ hettâ / Bes niyû hendî çî vâcî ey fetâ

Celîs (n. 'e): Qalibê îsmo fâîli do. Ê ku pîya nuşenî ru, ombaz.³²⁷

Fetâ (n. 'e): Xuert, con, cumerd, mêr.³²⁸

Hz. Enes lacê Malîk (r.a) rîwayet kerdo, Peyğamber aleyhissâlat wesselam yo hedîse xu di vono: '*Kom mi ra hesbîkero wu Cennetê Firdewsî di (o wext Peyğamberê ma di heb giştonê xu ano tîver û muecneno eshabonê xu) hina hina cê mi di runiştowo.*'³²⁹

Ey kesêko con û xuert! Eg heskerdişê Muhammêdî ra a ku tu rî monena qayilê bimusî ê ku cueri ra heta îta omê vatiş û hemi zî mijdonê ina hedîs ser gera tu rî besi bi.

60- شیخ جنید یو جلال الدین ما / فأت هم معروف کرخی زی تبأ

Şeyx Cuneydiyyû³³⁰ Celâluddîni³³¹ mâ / Vâtu hem Me'rûfi Kerxi³³² zî tebâ

61- هئکی نفع وندش مولود پی / کز بیی فأتش شنی فسنت پر بلی

Henkî nef'i wendişi mewludi yî / Ger biyî vatiş şinî vist per belî

³²⁴ *el-Mu'cemu'l-wecîz*, r. 367.

³²⁵ Devellioğlu, r. 78.

³²⁶ *el-Heytemî*, r. 5-7.

³²⁷ Özer, r. 91; *el-Mu'cemu'l-wecîz*, r.111.

³²⁸ *el-Mu'cemu'l-wecîz*, r. 462

³²⁹ Gadban, İbrahim, *Peyğamber Efendimiz (s.a.v)'den 55 Altın Öğüt*, Neda Yayınları, Konya 2009, r. 38.

³³⁰ Cuneydî Bağdadî, pîlê ewliyoni ra yo. Reyê tasawwufî diz af meşhuri bi, leqabê yi 'Seyyid-üt-Tâife' bi. Nîhawend di welidiya, Beğdadi di bi pîl û uca di cuwiya.

³³¹ Mevlânâ Celâleddîni-î Rûmî, 30 Keşkule 1207i di omîyo dunya û 17 Kanunê ewwîlînî 1273i di wefat kerdo. Şâir, muteffekîr û mutasawwif o. Tasawwi di pîrê tariqatê Mewlewî yo.

³³² Marufê Kerxî, Tasawwufî di zaf ercîyaye yo welî û sofî yo. Famîliyakê File ra yo. Qissayê Bisilmone bîyayîşê yi tasawwufî di zaf meşhur a.

62- قَدْرِي كَرَّمَا بَرَانِنِ اَنْدَه بَسْ / كَافِيُو مَا رِ حَتَّى اٰخِرِ نَفْسِنِ

Qedrî yî ger mâ bizânin ende bes / Kâfi yû mâ ri hetâ âxir nefes

Perr (n. z): Pel, kuel, het.³³³

Qedr zonayiş: Qedr yo nomeyo ‘Erebî wo. Me’nayê ‘quwet, qiymet, rumet û îfîbarî’ kirişneno³³⁴ û pawa karo Zazakî zanayiş bîyo yo îdyom. Kesêko qiymet zono.³³⁵

Bes (w. z): Kafî.³³⁶ Înî wurdî kelîmê zî hewayê hemvengî di şugulîyê.

În hîrî merdimî salîhî zî a fayda û sewab wendişê mewlidi ra hasil beno ser qalê xu kem nêkerda³³⁷ û Xasî vono: ‘Îna dehkerâ ser qal çendek bena derg wa dergi bo vîst per vîyerena.’ Eger endek vatiş û delîlon ser ma qedrê wendiş û dayişê mewlid bizan ma rî heta nefesa peyînî bes a. Zonaye o ku, qali ra fohm keno, yî rî zêdi ra te’rîf gerek nêkeno.

63- حَاصِلِي مَا كُورِي بِي حَدُّو قِيَّاسُ / مَا چِه زَانِ قَدْرِ مَوْلُودِي بِنَاسِ

Haşilî mâ kûri bîhedd û qiyâs / Mâ çihî zânî qedri mewlûdî binâs

64- بَلْكَى زَانُ و قَدْرِي بِي رَبِّ كَرِيمُ / مَدْحِي بِي لَوْمَا دِ قُرْآنِ عَظِيمِ

Belkî zân û qedri yî Rebbi Kerîm / Medhî yî lûma di Qur’ânu ‘azîm

65- كَرْدُو قَاتِ يَا مُحَمَّدُ يَا آمِينَ / أَنْتَ مَنِّي رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Kerd û vâtu yâ Muhammed yâ Emînî / Ente minnî rehmetun li’l-âlemînî

66- وَاَزِنِ كَرُّ مَا خَلَّصِيَا تَمَامُ / قَاتِشِ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger ma xelaşîyâ temâm / Vatişî ma eş-şalâtu wes-selam

Haşilî (w. ‘e): O ku vecîyeno meydon, bellî beno; peni, netice.³³⁸

Bîhedd (n. ‘e): Hedd; sinor, cayêko ‘ardê di dewletonî rî sinor o, dereca, cezayêka bi şerîat dîyena. Ina kelime, bi cidarê negatîf ‘bî’ bîya bîhedd, bîsinor, bîdereca.³³⁹

Qiyas (n. ‘e): Çîyeko zey çîyeko bînî depişyen û hukum dîyeno ci; tîvernayiş, mîsal ardiş.³⁴⁰

Lûma (e. ‘e): Bi me’nayâ esil ‘hers bîyayiş, lewme kerdiş’ a³⁴¹; Îta di ina kelime, pêrabestî wa. Edatê ‘ما’ û ‘لُو’ ra viraziyawa; me’nayê ‘inay ra, seba inay’i di şugulîyawa.

³³³ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 409; Hayig-Werner, r.189.

³³⁴ Fîrûzabadî, r. 591.

³³⁵ Hayig-Werner, r. 209.

³³⁶ Hayig-Werner, r. 49.

³³⁷ el-Heytemî, r. 5-7.

³³⁸ Doğan, r. 466.

³³⁹ Devellioğlu, r. 412.

³⁴⁰ E.v., r. 736; Doğan, r. 653.

Ente minnî rehmetun li'l-‘âlemînî: Ino îbare, ‘Erebî yo. Yanî ‘Muhammed, tu hetê mi ra her çî rî wesileyê rehmet ê.’ Îta di sureya Enbîya ayeta 107’ini rî yo telmîh esto.

Înson, qedrê nîmet zonayiş û şîkrê nîmet kerdiş ser zaîf, acîz û nankuer o. Reya heqqi ra lez vecîyen û gomone şeyton û nefis dima bi vazdayiş şîno. Xasî zî zonayişê ina heqiqet ser vono, ‘Vînayiş raştî û heq ser ra ma kuarî hemi zî kuarî ma di yo sinorî zi çînî ya. Ina kuarî ma endek cahîl verdawa ma qedrî mewlidî zonayiş ra dûr î. Rina zî eg ma qedrê yi nêzona şîma bizonen qedrê Muhammed aleyhîssalam Rebbê yi Kerîm zono û hemi zî Qurono ‘Azîmi di medhê yi, wesfkerdişê yi kerdo û vato:

“(Ya Muhammed!) Ma tu alemoni rî tena qey (wesileyê) rehmet şîrawit.”³⁴²

Endek kuarî, cahîlî û qedr û qiymet nêzonayiş ser eg ma rina zî xelasî wazenî, bizonen xelasî bi rehme Homê wa, bi dimtîyê Muhammed aleyhîssalam a; inay ra vatişê ma tima tim gera ‘*essalâtu wesselam*’i bi.

- ❖ Rezê "*haşîlî mâ kûri bîhedd û qiyâs*"i di kelimeyê ‘kor’ me’nayêka limitî ser yo nîşon a, ita di ‘kor’i ra meqsed ‘*heqi ra dûr kowtiş, xu dûr depiştîş*’ a. Ina me’naya limitî ser sen’etê mecaz esto.

1.3. Leteyo Hîriyin

أَنُو مَبْحَثِ چِنِي بِيَايِشِ أَشْيَانِ و سِرِّهُمَا يُو

Enû mebheşi çinî biyâyişi eşyân û sirri Humâ yû

Ino lete di ‘çînî bîyâyişê eşyân u sirrî Homâ yû; viraştîşê kaînatî ra ver halê çînîbîyayiş ra, hikmet û qudrê Allehi ra, sirrê estîyê Homê ra û hete zatîyê Homê ra te’rîf û teswîrkerdiş beno yan nêbeno ra’ behs bîyo a. Ino lete di 16 beyitî estî.

67- عَوْلَى خَلْقِ كُلِّ مَاسِيَوَى / تَمَّ تَنِيْبِي بِأَشْنِ بَرَانِ بِي نَوَى

‘Ewwulî Xellâqi kulli mâsiwâ / Tim tenî bî bâş bizâne bînewâ

68- نِي أَنُو عَرْدُو أَنِي عَزْمَانِ بِي / نِي پَرِي و چِنِي نِي إِنْسَانِ بِي

Nî enû ‘erdû enî ‘ezmâni bî / Nî periyy û cinnî nî insâni bî

69- نِي أَنِي رُوچُو شَوَى نِي نَزْدُو دُوْر / نِي زَمَانِ نِي مَكَانِ بِي فُتُوْر

Nî enî rûciw şewî nî nîzîd û dûr / Nî zemâni nî mekâni bîfutûr

³⁴¹ Devellioğlu, r. 775; Sarı, r. 1399.

³⁴² Qur’ono Kerîm, Enbîya: 107.

70- يَأْنِي هَاجَا وَ تَيَا أَنكَا وَ فَرَى / قَطَّ جِنِّييَ هَمَّ جِنِّييَ زَى فَرَى

Yâni nî hâcâw tiyâ enkâw verî / Qeṭ çinî bî hem çinîkî zey verî

Mâsiwâ (n.‘e) : Qey ina kelime, bionên beyta hîrîyin.

Bînewâ (n.‘e): 1- Sowt, qudret, dewlemendî, Musîkîye ruejkowte di yo meqam; dendik, bezre, atom³⁴³ Îta di newa, pawa herfa negatif ‘bî’ şuguliyawa û yena ina me’na:

“Estîya Homê di şîlî, felqeyî, bezreyî çînî ya. Estîyê yi bîsinor û bîpenî ya.”

Bînewâ (n. f): 2- Feqîr, bîçare, o ku her çî ra mehrum û muxtac o.³⁴⁴ Îta di kelime bi eslê xu bînewa ya û yena ina me’na: “Ey (keso) feqîr, hol bizono, Xaliqê her çî Homa vercu tena bi; bîyi çîyêk çînî bi.” Guerê herikyayişê me’na zî ma eşkenî vaci, îta di kelimeya bînewa, me’nayo diyini di şuguliyawa.

‘Erd (n.‘e): Câyoko inson, heywon û nebatî hê tede cuwiyenî. ‘Erd, yo gerayoğ a û tîc dima şina, dorê tîci di gerena. Dunya.³⁴⁵ Ina kelime bi eslê xu ارض nusîyena; labelê Zazakî di herfa ض çînî ya; ayra Ehmedê Xasî ina kelime şeklê ارد di nuşta.

‘Ezmân (n.z): Yo vengîya kewe ya û serê ‘erdî zey qube qefilnawa. ‘Ezmân, hot tebeqa ya. Ina kelime Farsî di bi telaffuzê ‘āsmān’ şuguliyena.³⁴⁶

Perî (n.f): Yo estî ya ku heyato raştîqîni di çînî ya, ğiyala insoni di vîrazîyawa, vistonikoni di vîyerenâ.³⁴⁷

Cîn (n.‘e): Bîyayê ke limtî, rîpeşin û çîyêke nêesenî; ê esteneyê ke pê ‘azayon nîni fohmkerdiş, konî şeklo tewirin, adiri ra virazîyê; Sureya Zarîyat ayeta 56’ini di bi vatê Quronî, cîni zî zey insonî qey îbadet xelq bî. Inay ra cînî zî mukellef î û yini ra zî hem Bisilmonî hemi zî kafîrî estî.³⁴⁸

Bîfutûr (z. ‘e): Ina kelime, pêrabeste yo kelime ya. ‘Erebî di ‘bilâ-fütûr’ viyerenâ û yena ina me’na; bîters, ehemmîyet nêdayîş, bîperwa...³⁴⁹

Hâcâ: Zamîro Zazakî yo. Zamîrê mekân o, cayêko tay durî muecneno. Tayî cayani di ‘uca, aca’ zi şuguliyena.³⁵⁰

³⁴³ *el-Mu‘cemu’l-wecîz*, r. 641.

³⁴⁴ Salahi Mehmet, *Kamûs-ı Osmanî*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1896-1905, r. 233.

³⁴⁵ *el-Mu‘cemu’l-wecîz*, r. 13.

³⁴⁶ Devellioğlu, r. 58.

³⁴⁷ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, pdf, r. 2881.

³⁴⁸ Doğan, r. 194; Devellioğlu, r. 184.

³⁴⁹ Devellioğlu, r. 353.

³⁵⁰ Beki, Abdulaziz, *Zazaca Dilbilgisi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 183.

Enkâ: Zarfo Zazakî yo. Zarfê zeman o, o wextê ku gure tede beno. Tayî cayani di ‘nika, eka, inka’ zi şuguliyena.³⁵¹

Ey wendekar û gueşdarogê bîçare, bizon! Her çî ra ver, wextêko hema yo çî zî çînî bi hema Homê ra vet çîyek çînî bi wu bibi û xu sera bi. Estîyê yi yi ra wa, nê weledîyo nê zî welednîyo; estîyê yi ezêlî (bîvernîyî) û ebedî (bîpenîyî) yo. Estîyê Homê bi cûzon, leteyon, şilon, parçe û atomon ra nê yo. Wu estîyê xu di bîqusur o, kemî ra dûr û pak o. Wu bi estîyê xu esto. Samed o; yanî Homa, qet kesî rî muxtaç nêyo; labelê her çî muxtacê eyo. Wu guro nê xu bîardim û bîdestek virazeno. Eg biwazo çik bîyaro meydon o çî ra vono ‘Kun / Bi bi!’ wu zî ben û virazyeno.³⁵²

Estîyê, nomeyonê û wesifonê Homê ser melumat, dehkerayê îlmê kelim a. Guerê Îslom, ina mesela bi ‘eqîda (bawerî) nomeyena. “Guerê ‘eqîdaya Îslamî Homa yo û tena yo. Ina yoyitî, hetê humartişî ra nêya; çimkî humari rî bar beno û qat beno. Allah, inay ra berz o. Yoyitîyê yi hetê zatê, wesifonê, nomeyonê û karonê yi ra wa. Rab bîyayişê û hakîmîyetê Homê di hinkuf, hemver û zeyciyê yi çînî yo.”³⁵³

Viraştîşê ina kaînati ra ver, eger ma kilmî ra vaci çikêk çînî bi, eger ma inay aker û çîyo bihesibn ma vînenî nê ‘azmon nê ‘erd, nê perî nê cînî, nê ruc nê şew, nê nîzd nê dûr, nê zemon nê mekon, nê haca nê eka nê zî ver... çînî bi. Biyayişê her çî pêrabestîyenî waştîşê Homê û her çîyêko ‘ha bi şeklê xu, ha bi buyê xu, ha bi sowtê xu, ha bi fohmkerdişî, ha bi bawerî, ha zî bi cigerayişê îlmî yi ra salik dîyena’ estî, înnî heme pîser Homê viraştî. Ina dehkera ser zaf ayêt û hedîs estî, ma zî misal ser bion çend ayetonî:

“ Wu, çînîbiyayiş ra viraştogê ‘ezmonon û ‘erd o. Wu, çî wext biwazo yo gure bibo; tena ê ra vono ‘bibo!’ û o zî cadî beno.”³⁵⁴

“ Û Allah, her gonîyî awî ra viraştî. Aha înon ra tike pîze ser erd ra şînî, tike zî di pay ser gerênî û tike zî çar pay ser gerênî. Allah, çita biwazo yî xelqkeno. Bîşek qudretê Homê rasena her çî ser rî.”³⁵⁵

❖ Îta di sen’etê *leff* û *neşr* esto; çimkî beyta yoyini di ‘Kulli masiwa’ ra qesit çita wo ê beytonî binoni di vato, kerdo a. Benatê kelimeyonî ‘erd, ezmon û perî û cînî”i di

³⁵¹ M. Malmîsanij, *Kurmanca İle Karşılaştırmalı Kırmanca(Zazaca) Dilbilgisi*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2015, r. 167.

³⁵² Komisyon, *İlmihal/ İman ve İbadetler*, TDV İslami Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1998, I, r. 83; Rina derheqa ina mesela bionên tefsîronî sureya Îxlas î’.

³⁵³ E.v., r. 83

³⁵⁴ Qur’ono Kerîm, Beqera: 117.

³⁵⁵ Qur’ono Kerîm, Nûr: 45.

omîşê me'na ser *tenasub* esta. Beyta şêşti û new û howtayini di benatê kelimeyonê 'şew, roc, nizd, dûr' û 'haca, tiya, enka, veri' di me'na ser sen'etê *tezat* esta.

71- لَا بَلَىٰ فِكرٌ وَ تَأْمَنُ قَطْمَكَّه / عَقْلٌ حَيَوَانِي أَبَدٌ فَرِي مَكَّه

Lâbelî fikr û teemmul qeţ meke / 'Eqli heywânî ebed ver pî meke

72- يُو عَقْلٌ كُو أَصْلِي أَوْ حَرِي / يُو جِه زَانُ حُكْمِ شَاهِ أَكْبَرِي

Yû 'eqil kû eşli yî âwew herri / Yû çihî zânu hukmi şâhi ekberî

Fikr (n. 'e): Hîş, îdrak, vîr, 'eql, rey, zan, bawerî, nîyet.³⁵⁶

Teemul (f. 'e): Ina kelime, raweya emiri di şuguliyawa; bi me'naya mesderî 'Hîrayî, holî ser fikirayiş' a.³⁵⁷

'Eqil (m. 'e): Ina kelime, eslê xu 'Erebî mesderê عقل a. Hetê mesder ra me'nayê 'vernî gurewtîş, dest seranayîş, giredayîş'i di; hetê nome ra me'nayê 'eql, fohm, zekâ, tîvernayîş, hîşî' di şuguliyena. 'Eql, qey musayîş yo quwet o. 'Eql yo quweto ruhî yo bi îlîm inson paweno, yi geno zerrê qela û yi reya nêbaşî ra xelisneno.

Guerê Qurono Kerîm, 'eqil inson keno inson, yo me'na dono gureyonê yi, verê emrê Homê d iyi erzeno binê barî û mesuliyet nona kiftonî yi ser.³⁵⁸ Guerê fikrê tasawwufî 'eqil, yo çilo wo heq û batil yobinoni ra cîya keno; fohmkerdişê xitabâ îlahî di yo hacet o.³⁵⁹ Quroni di zaf ayetoni 'eqil kerdiş, 'eqlê xu şugulnayîş ser ayetî estî.³⁶⁰

Şâhi ekber: Ina kelime beyta 17'ini di vîyertibî. Îta di 'şâhi ekber' herinda Home di şuguliyawa.

Dînê Îslomi di tefekkur zaf muhîm o. Zey yo 'mesela, bîyaye, erd û 'azmon, viraştîş û şîyayîş, tîj û aşm' ser tefekkur inson paweno, rasneno û beno reya raşt ser. Ayeton û hedîsoni di semede tefekkur gelek delîlî estî:

"Ê (bawermêndî) ke pay ra, runiştîş ra, kişt ser rakowtişî ra Homê zikir kenî. Viraştîşê 'azmonon û 'erd ser fikiryenî û vonî 'Ey Rabbê ma! Tu îni bîlasebeb nêviraştî. Ti her kemî ra pak û munezzeh(dûr) î û ma 'ezabê ceherme ra bipaw!"³⁶¹

"Yo seet tefekkur, re re îbadetê serri ra tewr xeyrin a."³⁶²

³⁵⁶ Fîrûzâbâdî, r. 588; Devellioğlu, r. 345.

³⁵⁷ Fîrûzâbâdî, r. 1245; Devellioğlu, r. 1385.

³⁵⁸ Kutluer, İlhan, "İslam'da Bilgi Kaynağı Olarak Akıl", *İslam'a Giriş –Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar–*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, r. 41-54.

³⁵⁹ Üstüner, r. 231.

³⁶⁰ Qur'ono Kerîm, Beqera: 197, Yunus: 100, Hûd: 51, Saffat: 47, Mulk: 10 u.s.b.

³⁶¹ Qur'ono Kerîm, Âl-i 'Imran: 191.

İbn ‘Ebbâs (r.a), vono: “Çend tenî, derheqê Homê di tefekkur kerdên. Hz. Peyğamberî (a.s.m), yini ra va: ‘Her çî ser bifikiryen; labelê zatîye Homê ser mefikirnen! Çimkî şima nêşkenî zatê Homê ser bifikiryên.”³⁶³

Ehmedê Xasî zî îni beyitoni di ina heqîqet ser vineno. Guerê Xasî, ‘eqlê insonî ‘eqlêko kem o. Nêşkeno her çî bifikiryo, ‘eqlê ku eslê yi aw u herr a hina yo ‘eql nêşkeno hukmê, hikmetê, pîltîyê û gueronê Homê bino tîvern û hemînê yin pîser bizono.

“Çimî nêşkenî yî îdrak bikerên û wu, çîmon îdrak keno.”³⁶⁴ Şaîri zî vono:

Fohmkerdişê çiyonî berzon ino ‘eql qiji rî gerek nêkena

Çimkî ino terazî endek gironî nêşkeno bionco. (Ziya Paşa / Terkib-i bent)³⁶⁵

❖ Îta di benatê ‘eql û teemmul, aw û herri di hunerê tenasûb, kelimeya ‘eql, tekrar bîya; seba inay tekrar û Şahi ekberi ra qesit Homa wo; ayra mecazu’l mursel esto

73- كُرُ بِيْرَسِ حِكْمَتِ هُمَايْ تَرَا / كُو بِيُو زِيْ مَشْكِ پَرِچِهْ اَيْ بَرَا

Ger bipersi hikmeti Humây terâ / Gû bibû zey meşke perçe ey birâ

74- اِخْرِی قَطُّ یُو بَعْقَلْ و مَاهِرِی / نِرْسَنْ مَعْرِفَتِ بِي قَادِرِی

Âxirî qeş yew bi ‘eqlû mâhirî / Nirsenu me‘rifeti yî Qâdirî

75- بَلْکِی اَنْجَاخْ اَهْلِ قَلْبِ مَحْرَقْ / یُو بَرَانْ جُرْنِکْ سِرِّ حَقْ

Belkî encâx ehli qelbi muşreqi / Yû bizân cuz’ike sirri heqqi

Meşke: Zazakî yo nomeyo mayî wa. Puestê heywonî ra vîrazyena, şit û dû kenî de û şonî tî ke wa ron bivecîyo.³⁶⁶

Hikmet (n. ‘e): Karê حکم ra virazîyawa. Alîmtî, felsefe, sebebo limtî, meqsedê Homê ku gueronê yi seri do û inson ino meqsed fohm nêkenî. Zonayîşê heqîqetonî, xususîyetonî, sebebonî xelqkerdişî, tesîronî eşya yo û guerê inay amelkerdiş o.³⁶⁷

“(Meleketon) va: ‘Ma tu tenzih kenî. O çîyêko tu do ma zonayîşî bîay zonayiyê ma çîni yo. Muheqq tu, tu ‘Alîm (weherê ‘ilm) û Hekîm (weherê hikmet) î.”³⁶⁸

“Senî ku ma miyonê şima ra şima rî yo peyğamber şirawiti, wu ayetonî maş ima rî wuneno, şima tezkiye keno û kîtab û hikmet dono şima musnayışî.”³⁶⁹

³⁶² Canan, XVI, r. 317.

³⁶³ Belîk, II, r. 97.

³⁶⁴ Qur’ono Kerîm, En’am: 103.

³⁶⁵ Kolcu, Ali İhsan, *Tanzimat Edebiyatı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011, I, r. 118.

³⁶⁶ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 383.

³⁶⁷ TDK, r. 1607; Pala, r. 208.

³⁶⁸ Qur’ono Kerîm, Beqera: 32.

Mahîr (n. ‘e): Maharetin, hunermend, destê yi ra gure yeno, cîhatî.³⁷⁰

Nirsên (f. z): Karê resayişi ra raweyo negatîfo dema ameyox o. Nêrasayişê çîkek.³⁷¹

Me’rifet (m. ‘e): Karê ف - ر - ع ra mastar o. Yo çîyêk pê îlm zonayîş.³⁷² Wuestayîka herkes nêşkeno bîkero; taybetîyaka her çî di nêêsena; çîyeko bi wuestayî virazîyo. Huner, sen’et, zonayîş.³⁷³ Zey ‘zonayîş, îlmo tecrubî û ‘amelî, îlmo zerreyin, şinasyayîş’ me’nayê ina kelime estî. Me’rifet, o îlmêko Homê derheqê Xu di dawa o kesêko reya heqî ra şino... Me’rifet, halê ê kesê ku cehaleti ra durî yo.³⁷⁴

Muhreq (n. ‘e): Ina kelime ismo mef’ul a. O ku veşo, veşeno; zerrveşaye.³⁷⁵

Sirr (n. ‘e): Çîyêko limtî depîşyen û nêvacîyeno. Sirr, tasawwufî di ê halî ke benatê Homê û ‘ebdî di limtî û mîyanî monenî û cayê dîyayîşê û onayîşê uluhîyeta Homê yo... “Sirrê herkesi o Xaliq zono / Reyayê dînî aşîqo sadiq zono.” (Nesîmî, Mesnevî, 3/ 19)³⁷⁶

Eger hikmetê Homê ino ‘eqlo kêm û noqşani ra bipersîyo şerhê beyta cuerini di zî Ehmedê Xasî vatibi, her çî pê ino ‘eqil nêzoniyeno û fohm nêbeno. ‘Eqlêko yi di halê ‘vîrkerdiş, hîşa xu vînkerdiş, a ku nêdiya û nêşinawita nêzonayîye’ esta. Ino ‘eqil senî guronê Homê û ê hikmetî hê guron û hukmê û pîltîyê yi da bizon û fohmbikero? Eger ino ‘eqil heddê xu nêzon, pê pîltî û kurretî bivecîyo wuerte û bivaco:

‘Ez, ez a; ez her çî zona; mi ‘erd ser endek çî ardî peya û pê fikrê xu îni heme çî mi viraştî!’ ina cewab dîyena ci: *‘Eger tu endek zonaye yê di nêweşî, merg xu ra dîr bidepiş; yo çilkê gûn û yo pelê mîyes biviraz!’*

Madem hinawa gera ‘eqil cayê û gironîyê xu bizono; quwwet û fikrê xu qey ‘ilm, tefekkur, xebat, averşîyayîş, heq, pîkowtiş, ardimkerdiş... bişuğulno. Eger ino ‘eqil, hîşê xu arînêdo xu ra şino, xu keno vînî, beno gej û rina zey meşkê du beno perçe perçe.

Welhasil ‘eqlêko tewr mahîrî zî bi, heta zey peyğamberon, merdimono feylesofon û zonayon weherê ‘eqleki bi rina îlm û hikmetê Homê guerê qedrê yi nêşkeno bizon û bimuso. Ê ku qelbê yin pê îmon dekerdo, fikrê yin tima heq serra ya belka ‘cewherê, hikmetê û me’rifetê Homê’ ra yi perçêk bizonê.

³⁶⁹ Qur’ono Kerîm, Beqera: 151.

³⁷⁰ Devellioğlu, r. 796.

³⁷¹ Özer, r. 156.

³⁷² Fîrûzâbâdî, r. 1080.

³⁷³ Devellioğlu, r. 813.

³⁷⁴ Üstüner, r. 127.

³⁷⁵ Sarı, r. 294-295.

³⁷⁶ Devellioğlu, r. 1254; Üstüner, r. 176.

Çimeyê hikmet, zafî ser wahîy û îlham o. Ina hoke ra guerê meqomê yin ma eşkenî vaci, ‘peyğamber û alîmî zî ehlê hikmet î.’ İna dehker a yet û hedîsi di hina vîyerena:

" Homa, komî biwazo hikmetê xu dono yî. Û komî zî hikmet bidîyo ci, raştî ra xeyrêko zaf dîyo yi û bîla weherê ‘eqil yowna bînî îbret nêgeno. ”³⁷⁷

“İbn Abbâs (r. a) vaten: ‘Rasûlullah (s.a.s.), sareyê mi ca qeşingê xu û va: ‘Allahê mi, îni dîni di biker feqî û hikmet û tewîlê Kîtabî bimusn yî!’³⁷⁸

- ❖ İni beyitoni di rêzê ‘... Bibo zey meşkê perçe’ di sen’etê teşbîh, vateyê ‘... ey bira’ di sen’etê nîda, benatê kelimeyonê ‘eql, mahir û merifeti’ di sen’etê tenasûb û îzafeyê " qelbê muhreqî" di vateyeko mecaz esto.

76- نَشْكُنُ يُوْزَى بِكُوْ تَعْرِيفِ هَمَّا / جَوْهَرٍ مَعْرِفَتِ خَلْقِ مَا

Nişkenû yû zî bikû te‘rîf hemâ / Cewheri me‘rifeti Xellâqi mâ

77- جُوْنِكِي حَذَّ حَرْفٍ وَ صَوْتَانِ قَطِّ نِيُوْ / سِرِّ خَلْقِ جِهَانِ يِي فَاجِيُوْ

Çûnkî heddi herf û şewtân qeş nîyû / Sirri Xellâqi Cihân yî vâciyû

78- هَمَّ مَعَانِي دِ قَلْبِ عَاشِقَانِ / بِيْرِ قَاتِشِ يِي بِنُطْقِ نَاطِقَانِ

Hem me‘âniyyi di qelbi ‘âşiqân / Bîri vâtiş yî binuşqi nâtiqân

79- جُوْنِكِي حَرْفٍ وَ صَوْتِي تَمَّ جِهَاتِيِي / سِرُّو مَعْنَى جِهَاتَانِرَا خَالِيِي

Çûnkî herf û şewtî tim cihâtî yi / Sirr û me‘nay cihetân râ xâlî yi

Cewher (n. ‘e): ‘Eslê çîyek, mîraz/omîni, gevher; kerraya rumetin; wuestayîya baş.³⁷⁹ Tasawwufi di cewher, çîyêko xu bi xu yo estîya yi esta û qey bîyayîşê ey zobî yo ermini rî ihtîyac çînî yo. Cewher, çi wext vuriya yan bediliya beno âraz. Cewher, mende yo, ârazi zî vîyerte yo. Tasawwufi di cewher Homa yo, Yi ra vet her çî âraz o.³⁸⁰

Me‘ânnî (n. ‘e): Zafhumarê ‘me’na’ wa. Me’nayî. Edebiyati di yo şağa îlm a, ino îlm cumle di ziwan senî şugulyeno, tenikîya ziwan cumle di senî bena inon musneno.³⁸¹

‘Âşiqan (n. ‘e): Ê ke heskerdiş û sînayîya yin zaf a.

Nutq (n. ‘e): Qalkerdiş; **Natiq (n. ‘e):** Qalkerdoğ.³⁸²

Cîhat (n. ‘e): İna kelime karê وجہ ra zafhumar a. Hetî, cayî, cîhetî.³⁸³

³⁷⁷ Qur’ono Kerîm, Beqera: 269.

³⁷⁸ Konyalı, III, r. 423.

³⁷⁹ TDK, r.656.

³⁸⁰ Pala, r. 89.

³⁸¹ Özer, r. 142; Pala, r. 299.

³⁸² Özer, r. 158, 152.

Xalî (n. ‘e): Tenha, veng, cayo bîweher; cayo akerde.³⁸⁴

Çendek sirr û hikmetonî Homê ra zonayîş ser bar dîyawa peyğamber û ‘alîmon rina zî kesî, raştî û heqq ser nêşkeno cewher û me’rîfetê Xellaqê her çî bizon û te’rîf bîkero.

Înson, estîyê xu ser sinorin o. Zey zemon, mekon, zixmî, îmkon û îlm... Her çî ser insoni rî yo sinor esta. Çiyêko sinorin nêşkeno çîyo bîsinorî ser bifikirno! Homa zî, bi xu bîsinor o, nâmûtenahî yo; ayra insonî ke sinorin fikirnenî nêşkenî cewherê Homê îdraq bîkerên. Bîsinorî çîta wa, inson zonayîşê ayî ra zî ‘ecîz o. Şaîro Almon Goethe, vono:

“ Ti bi henzar yo nomeyonê tu zîkîr kenî, ya Mewcûdo meçhul! Henzar nê, bi henzaron nomon ez tu zikir bîkerî rina zî ez nêhesibyena ku mi, tu senâ kerda. Çimkî ti, her tewir wesîfî ri dûr ê.”

Allah, senî zonîyeno. Wu çimeyê û sebebî vîraştîşî û îlmî sifteyin o. Yanî her çî Yi viraşto, kâinat yî viraşta. Estîyê ma, versîyê nûrê estîyê Yi wa û îlmê ma yo çîlkê îlmê Yi bîsinorin a.³⁸⁵ Îna dehkera ser ayêt û hadîs zaf î. Ma, di heb ayetonî mucnak bimuecn:

“Allah, O yo ku, şîma viraştî, dima riziq do şîma; dima şîma mirineno, dima şîma keno gonî. Gelo ê ke şîma yin (Homê rî) şerik depîşenî ênon ra yo esto înon ra yoyî bîkero. Allah, ê şerikonê yin ra munezzeh û pak o.”³⁸⁶

“ Wu Homêyî ‘ard û azmonon û ê zî benatê yini de wo. Û wu Homê heme rocveteyon o.”³⁸⁷

Înson, halê xu encağ bi nuştîş û qalkerdiş eşkeno vaco. Nuştîş û qalkerdişî zî tena pê herfon û sowton bena. Zey her estene, herfon û sowtonî rî yo sinor esto. Ina âlem endeq pîl a, inson bi vaciyayîşê xu zaf dor nêşkeno pîlî û rindîya ina kâinat bi herfon û sowton îzah bikero, wu ina di ‘ecîz moneno; ma inay zî wuar verd inson qey yo kesî qelbê xudi yo sînayîş paweno; labelê a heskerdişê xu teberdayîşî di herfon û sowton ser ‘ecîz moneno. Îna dehkera ser şaîr vono:

Kelîmê yenî zîwanê mi

Ta zêrri ra qerifyaye, xuarî ra omaye

Vatişî zî esta ‘eqlê mi di, esta zî

Bîkîfayet monenî kelîmê

³⁸³ Özer, r. 93; Fîrûzâbâdî, r. 1620.

³⁸⁴ Özer, r. 113; <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> حال, 22. 06. 2017.

³⁸⁵ Akıncı, Âdem, *İnsanın Allah'la İrtibatı*, <http://www.islamdacocuk.com/> 09.09.2015.

³⁸⁶ Qur’ono Kerîm, Rûm: 40.

³⁸⁷ Qur’ono Kerîm, Saffat: 5.

Vatişi rî quwwetê ay nêveceno

Gêrîyenî, giredîyenî kelimeyî...³⁸⁸

O Homa ku ‘inson, ‘eqlê inson, ilmê inson, qalkerdiş û nuştişê inson’ virašto. O ku viraziyo çirre eşkeno viraštoğê xu te’rîf bîkero. Qelem çirre eşkena nuštoğê xu, ber çirre eşkeno wuestayê xu, cil çirre eşkena derzîyê xu bido te’rîf kerdiş? Ayeti di hina vîyerena:

“Eger temomê daronê rîardî biben qelem û temomê behrî zî pa hot qatonê xu hubir (murekkeb) bân honcî nêêşkenî kelimeyonê (vatê û ilmê) Homê binusen. Bîşek Homa ‘Ezîz û Hakîm o.”³⁸⁹

❖ Îta di benatê kelimeyonî ‘terif, cewher, merîfet’ û ‘herf, sewt û me’na, sirr’ û ‘qelb, aşiqan û nutq, natiqan’ di me’na ser tekîlî esta; ayra hunerê tenasûb şuguliyawa. Herf û sewt, îni beyîtani di xususîyeta insonî gurewta seba inay ra sen’etê teşhis û întaq esto. Seba tekrarê kelimeyonî ‘herf, sewt, Xellaq, me’na’ sen’etê tekrîr esto.

80- حَاصِلِي قَطِّ أَشْكَنِ رُوشِنِ چِرَا / حُكْمِ رُوجِي سِسْنَتِ كَرُو حُكْمِ خُورَا

Hâsilî qet eşkeni rûşni çirâ / Hukmi rûcî sist kerû hukmi xu râ

81- عَقْلٌ وَ حَرْفٌ وَ صَوْتٌ مَازِي يُوقَدِرُ / أَشْكَنِ سِرَّانِ بِفَكِّ بِيَارِ تَبِرُ

‘Eql û herf û şewti ma zî yû qeder / Eşkeni sirrân bifek biyâri teber

82- وَازِنِ كُرْ مَا خَلَّاصِيَا تَمَامًا / قَاتِشِ مَا الصَّلَوَةُ وَ السَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelaşiyâ temâm / Vatişi mâ eş-şalâtu wes-selâm

Rûşn: Ina kelime Zazakî û mayî wa. Quwet û çilayê ka cayêk kena roşnî; çila, nûr.³⁹⁰

Hukm (n. ‘e): Yargî; serkoteyî, hakîmîyet; qiymet, tav biyayîş; tesir, lez, tada; qerar.³⁹¹

Qeder (n. c. ‘e): Ê her tewir gureyêku yênî sareyê insonon, qey Inan hukm û teqdîrê Homê.³⁹² Ê ku Lewh-î Mehfuzi di semedê her çîyekî benî nusîyayê vonî ‘qeder’; eger wextî yin omê û îni çî bî/vîrazîyê vonî ‘qeza’.³⁹³ Qeder û qeza rî bawerî kerdiş ruknê îmon o. Ina heqîqet, ayet û hedisoni di vîyerena:

³⁸⁸ Utkan, Çamurcu, *Kifayetsiz Kalıyor Kelimeler*, <http://www.antoloji.com/> 11.09.2015.

³⁸⁹ Qur’ono Kerîm, Loqman: 27; Çolîg, r. 412.

³⁹⁰ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 440.

³⁹¹ Güncel Türkçe Sözlük, *hüküm*, <http://www.tdk.gov.tr>, 22.06.2017.

³⁹² Devellioğlu, r. 688.

³⁹³ Pala, r. 247.

“*Muheqqeq ma her çî pê yo qeder (peyme) viraşto.*”³⁹⁴

Meşhûr hedîsa Cibrîli di vîyereña ku Cebrail(s.a.s), peyğamberî ma(s.a.s) ra perseno: ‘Îman çî yo?’ wu zî hina cewab dono: ‘Bawerîya Homê, meleketon, kîtabon, peyğamberon, ruçê axirêt û bi xeyr û şerre ay bawerîya qeder o.”³⁹⁵

Peynî di ma qedinaşişê ina dehkera ser vînenî Ehmedê Xasî weş, yo misal dono. Raşnîyê çira çirre eşkena hukmê ruçê sist bikero, ay ser bimono. Senî qey tanayişê çilayê insononî rî ya gaz ya cerîyon lazim a, hina zî herf û sowtonê insononî rî yo alfabe lazim a.

Senî duştê raşnîyê tîji di raşnîyê yo çila nê; temomê çilonê ina dunya bîhukum monenî, tawistişê yin verê hukmê tîji di battal bena, mesele herf û sowtonî zî wesifnayişê Homê û sînînîyê Yi di hina bîhukum ê û sist û ‘ecîz monenî. Çimkî hem ‘eql hem herf hemi zî sowtoni rî yo qeder, yo peyme, yo sinor esto. Înson, derd, keder, weşî, hîs, fikir û sirronê xu encağ eşkenî pê fek bivacen!

Endek kuarî, cahîlî û qedr û kimet nêzonayiş ser eg ma rina zî xelasî wazenî, bizonen xelasî bi rehmê Homê ya, bi dimtîyê Muhammed aleyhîsselam a; inay ra vatişê ma tima tim gera ‘essalâtu wesselam’i bi.

- ❖ Înî beyîtoni di kelimeyonê ‘*roşn, çira, roc û herf, sewt, fek*’ pê tekîlîyê me’na tenasubî rî misal ê. Rina hukum û sistkerdiş taybetîyê inson a, ina taybetî zeg roşnê çira di esta hesibyawa û hina yo rêz nusîyawa; ayra sen’etê teşhis esto.

1.4. Leteyo Çarin

أَنُو مَبْحَثِ خَلْقِ بَيِّنْمَبْرِ مَا أَوْ خَلْقِ أَشْيَانُو

Enû mebheşi xelqi peyğamberi mâ û xelqi eşyânû

Ino lete di behsa “*Xelqê Peyğamberê Mâ û Xelqê Eşyânû*” esta. Ino lete di 29 beyît estî. În rêzoni di cewabê înnî person wunyena:

“Xelqkerdiş sifte senî bi? Mexluqat senî vilabîyo? Ruhê peyğamberê ma komcî paynikê viraştişi di virazîyawa?”

Zobîna, rina âlemê sirroni di ê duyês hebî cîl û perdeyî manewî ku estî û ê piradayeni û onciyenî ruhê Muhammêd aleyhî’sselamî. Xasî zî înnî ciloni ra behs keno û hina rêz keno:

³⁹⁴ Qur’ono Kerîm, Qemer: 49.

³⁹⁵ İlmihal/ İman ve İbadetler, I, r. 134-135.

“Merhamet, Keramet, Minnet Menzilet, Nubuwwet, Ta’at, Saadet, Rifet, Hîdayet, Ta’zîm, Şefa’at û Qudret.”

83-عَوْلَى دَارَى يَقِينَى رَبِّ مَا / كَرْدَه خَلْقُ و پَا بَى چَارُ شَاغَى هَمَا

‘Ewwullî dêrey yeqînî Rebbî mâ / Kerde xelq û pâ bî çâr şağî hemâ

Yeqîn (n. ‘e.): Kuekê ina kelime ‘yeqîn’ a. ‘Îlmo zixm, hol û bîşek zonayîş.³⁹⁶ Yeqînî, yo îlmeko ‘aksê yî rî îhtîmal çînî yo, tede şêk çînî ya, yan îlmeko zixm û bawerîyo dereceya qet’î di ca gurewto.³⁹⁷

Şağ bîyayîş (f. z): Gil vetîş, qey ley zîl dayîş.

Îlmê tasawwufî di yena vaciyayîş, Homê her çî ra ver qelem viraşt û bi riwayetê İbni ‘Ebbasî hedîsê Muhammed aleyhis-salam ina vaciya wa:

“Allah sifte qelem viraşti. Qelemi zî her çîyeko beno plan û programê kaînati, yan qeder nuşt. Dima Homê aw, viraşti û helmê awi ra zî azmonî viraşti. Dima zî Homayo ‘Ezîz ‘Nun’ viraşt û ‘erdi zî ay ser kerd ra. Wexteko ‘arz hereket kerd bi koyî kerdî pît. Ê Peyğamberê ma (s.a.s) ayetê ‘Nûn. we’l-qalemî we mâ yesturûn’ wend.”³⁹⁸

“Hema estenê nêviraziya bi û Alleh ra vet çiyêk çînî bi.”³⁹⁹ Homey, waşte ku, zatê yi wa bişinasîy û bizoniyo. Seba tecelliyê nome û wesifonê xu kaînat viraşti. Yo hedîsa Qudsî di Homa fermon kerdo:

“Ez xezinêka limtî bî yo, mi waşti ez bizonîy û bişinasîy mi mexluqat viraşti.”⁴⁰⁰

Guerê ina hedîs Allah’u Teâla, seba şînasnayîşê xu kaînat xulqkerd. Meqsed û armancê xulqkerdişî şînasîyê Xaliq a. Alleh(c.c) zî inson virašto ku wa inson Homayê xu bi îmon bişinasn û bi îbadet yi rî te’at bîkero. Nuşteyonê tasawwufî û edebî di sembol tewr zaf ca genî, îni sembol exleb tebî’eti ra vîcnîyenî: ‘*Aşm, tîc, ko, estare, ro, behr, şîlî, çilk, azmon, ‘erd, dar, fêkî, kerra, herr, va, aw, adir...*’

Her sofi, wextê xu, dorûver û kulturê xu ser sembolon şuşulno. Çendek, ê sembolî cîya yî; rina heme zerreyê yo giredaye di rasenî yo me’na. Ino her çî yo îlm o û tera vonî yeqîn. Vernîyê viraştişî ra heta penîyê viraştişî çî est û çînî yo ma ‘îlmê yi ra vonî yeqînî.

³⁹⁶ Devellioğlu, r. 1508;

³⁹⁷ Fenni, İsmail, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, r. 91; Doğan, r. 1126.

³⁹⁸ Yazır, VIII, r. 255.

³⁹⁹ Çağrıci, Mustafa, “Yaratma”, *DİA*, XLIII, 327.

⁴⁰⁰ Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2000, r. 98-99.

Homê ma, darê yeqînî zî pa çar şaği viraştî.⁴⁰¹ İta di zî, şaîr, hina yo tercîh ser ‘yeqînî’ zey yo dar fikirnên û destpêkî xulqkerdişî bi şugulnayışê sembolon ano verê çimanî.

❖ İta di, ‘darey yeqînî’i di, seba bîyayışê monen û monîyen teşbih-i belîğ esto.

84- بَعْدُ جُو یی پادِشاهِ سَرْمَدِی / هَنْكِی نُورِ خُو كَرَوْتُ قِی أَحْمَدِی

Be‘di cû yî Pâdişâhi Sermedî / Henkî nûrê xû girewt qey Eħmedî

85- فَا بِيَه أَحْمَدُ هَمَا شَاهِ وَدُوْدُ / شَكْلِ طَيْرِا طَاوُسَه آمَه وَجُوْدُ

Vâ: "Bibe Eħmed!" hemâ Şâhi Wedûd / Şekli teyrâ řâwuse âme wucûd

86- بَعْدُ جُو نا دَارَه سَر رَبِّ الْأَمَمِ / ذِكْرِ يِی كَرْدِ بِي حِسَابِ نِينُ قَلَمِ

Be‘di cû nâ dâre ser Rebbu’l-umem / Zîkrî yî kerd bî ħisâb nînu qelem

87- بَعْدُ يِی ذِكْرَانِ هَمَا رَبِّ وَرَى / آزْدَه يُوْعَيْتِي حَيَا نا بِي فَرَأُ

Be‘di yî zîkrân hemâ Rebbi werâ / Ârde yew ‘eyney ħeyâ nâ yî verâ

Padîşah (pâd-şâh-n. f): O ku hukum yi deste do, serekê yo mîleti, hukumdâr; hukumdarê dewleta ‘Usmanlî, weherê hukmo mutlaqî Allah (mecaz).⁴⁰²

Nûr: Seba me’nayê ina kelime bionên beyta 41’in.

Sermedî (w. f): Timutimî, ebedî, hertimin, nêmiranî,⁴⁰³

Eħmed (n. ‘e): Zaf, tewr zaf wesifyaye, medh bîyaye; nomeyonê Peyğamberî ma ra yo nome yo.⁴⁰⁴ İno nome, Sureyê Saffî di ayeta 6’ini di bi ina me’na vîyereneno.

Wedûd (n. ‘e): Zaf muhabbetin, zaf şifqetin (nomeyonê Homê ra yo.); O ku ‘ebdonê xu ra heskeno û pê heskerdişê xu onêno yini ra.⁴⁰⁵

Teyrâ tawus (n. c. ‘e): Familyayê Sûlûnoni ra yo teyr a, muyê nerî ay derg î, boçikê ay beriqyaye, rengê ay rind a, sowtê ay tuj û bare yo; keyê di pawîyena (Pavo).⁴⁰⁶

Wucûd (n. ‘e): Biyaye, virazîyaye, estene; govdeyê inson yan heywonî; leş.⁴⁰⁷

Umem (n. ‘e): Ummêt.⁴⁰⁸

Qelem (n. ‘e): Yo hacetêka pê ay nuşte nusyena; kelimeya qelem Quroni di îni wurd ayetoni di vîyereneno: “Eger darî rî’erdoni di heme bibên qelem, behr û pa howt hebî behrî

⁴⁰¹ Güler, Zülfî, “Yunus Emre’nin Nûr-ı Muhammedi Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2006, XVI, r. 68.

⁴⁰² Devellioğlu, r. 1130; Doğan, r. 884.

⁴⁰³ E.v., r. 1245; r. 972.

⁴⁰⁴ Doğan, r. 24;

⁴⁰⁵ Devellioğlu, r. 1492; İzzeddin b. Abdusselam, *Marifet Ağacı* (Tadayoğî: Suat Yaşasın-M. Halil Varol), Dua Yaayıcılık, İstanbul 2006, r. 44.

⁴⁰⁶ TDK, r. 3459; Doğan, r. 1051.

⁴⁰⁷ Devellioğlu, r.1505.

⁴⁰⁸ E.v., r. 1471.

*zî bibên murekkeb honcî nêşkenî kelimeyonî Homê binusê. Bîşek Homa, 'Ezîz û Hekîm o.'*⁴⁰⁹ û "*Nûn, qesemi bi qelemî û çîyêkî pê (qelem) nusîyeni.*"⁴¹⁰ Qelem, her çî ra ver yêmê îlîm a. Lewh-i mehfuzî di yo qelem esta, ê çîyêkî benî enon nusena. Allêh, her çî ra ver lewh û qelem viraştî. Guerê tasawwufî, lewh îlmê Homê û qelem îradeyê yi wa.⁴¹¹

Werâ (n. c. 'e): Şar, mexluq, 'âlem, kâinat.⁴¹²

'Eyne (n. f): Camo sîrin û cîlayîna ku roşn û estenê zimiyayîş ser tera esenî; 'eyne tasawwufî di herindê inson şugulyena û me'naya mecaz 'qelbê insono kâmil' zonîyena.⁴¹³

Darey yeqînî dima Homê, nûrê xu ra yo parçê gurewt û o nûre ra şeklê teyrâ tawusî ra ruhê peyğamberê ma viraştî. Teyrâ tawus, rindî ser yo mîsal â. Raştî ra ruhê peyğamberê ma Muhammed senî yo şekil ser virazîyo ina dehkerî di ma destê di yo me'lumat çînî yo. Labelê rîna ina dehkerî ser ayet, hedîs û vatêyê vateyoğoni di behs esto.

Sûfî vonî; Homê sifte nûrê Muhammed (s.a.s) û nûrê yi dima hemeyê mexluqat viraştî. Ino hete ra nûrê Muhammed (s.a.s), 'nomeyê estene ra çî esto, temelê xulqkerdişê her çî yo' û 'tewr temelo paynikê estenon o.'⁴¹⁴ Ina paynik, paynikê '*lâ taayyûn / wuerte di çîki zî çînî yo*' dima wext taayyun vecîyo a paynik bi nomeyê '*taayyun-î ewwel*' nomekerdo. Yin weherê ina dereca bi wasîfê 'insano kâmil', heqîqetê însânîyyê û heqîqetê âdemîyye' wesfkerdi bi.⁴¹⁵ Qur'ono Kerîm û Sunneta Senîyye di⁴¹⁶ fikrê 'nûr-i Muhammedî' ser paştgîrî zîxm esta. Zafî sofî bi ina ayeta cerînî fikrê nûrê Muhammed (s.a.s)î rî yo yêm viraştî:

*" Homê, wextêk peyğamberoni ra hina suez gurewti bi: 'Sondi bi, mi kîtab û hikmet da şima, dima şima rî peyğamberêk bîyo o ku ceyê şima do wu tesdiq keno; muheqeq şima bawerî yi bikeren û muheqeq şima yi rî ardîm bikeren. (Homê) va: 'Şima ina îqrar kerd, inay dima şima ahde mi qebulkerd?' Enani zî vati bi 'Ma îqrar kerd! (Homê zî) va: 'Hîni şahîdî bikerên û ez zî piya şima wa şahîdoni ra wo.'*⁴¹⁷

⁴⁰⁹ Qur'ono Kerîm, Luqman: 27.

⁴¹⁰ Qur'ono Kerîm, Qelem: 1.

⁴¹¹ Pala, r. 253; Devellioğlu, r. 694

⁴¹² Devellioğlu, r. 1498.

⁴¹³ TDK, r. 306; Doğan, r. 91.

⁴¹⁴ Erzurumî, İbrahim Hakkı, *Marifetname* (Sadekerdoğ: M. Fuad Başar) , Âlem Yayınları, İstanbul 2003, r. 15.

⁴¹⁵ Mehmet Demirci, '*Nûr-i Muhammedi*', *DEÛİFD*, humar: I, İzmir 1983, r. 244.

⁴¹⁶ İsmail Karagöz, *İslam'ın Ana Kaynakları Kur'an ve Sünnet*, DİB Yayınları, Ankara 2004.

⁴¹⁷ Qur'ono Kerîm, 'El-i İmran: 81.

Îna dehkera di, sofiyon vati bi, suez gurewtişê Homeyê peyğamberoni ra muecnenena ra ku nûrê Hz. Muhammed(s.a.s) hemini ra ver teqdîr bîyo. Ino fikîr ra sofiyon ina me'na veta ke, nûrê nubuwwetê Muhammedî, dorê nûrê peyğamberono bînon gurewta.⁴¹⁸ Rina sofi vonî ina ayetê “ *Bîşek şîma rî Homê ra yo nûr û zaf akerde yo kîtabî zî ome.*”⁴¹⁹ di nûre ra meqsed, Hz. Muhammed (s.a.s) o û Îslam pê yi eşkera û vila bîyo.⁴²⁰

Viraştişê ruhê peyğamberê ma Ehmedî aleyhîs-selam dima Rabbê heme ummeton peyğamberê ma da wasifdayiş; labelê wasfê Muhammed aleyhisselam hina zaf, rind û berzî eg qelem îni wasifon bi nuştiş bido hesabkerdiş nêşkena bihesibno. Ê fikreko ina dehkera de sifte bi hetê Sehl b. ‘Ebdullah et-Tusterî’⁴²¹ omîye vatiş.

“*Allah, paştê benîademî ra sulbê yin gurewti yin, qey (nefsê) yini rî şahît depiştî û vati bi ‘Ez, Rabbê şîma nê ya?’ Yini zî hina cewab da bî ‘Êrê ma şahîd î.*”⁴²² Tusterî ina ayet, fikrê ‘Nûr-i Muhammedî’ rî yo deyağ hesibna û hina vato:

“*Zurriyet hîrî yo. Yoyînî Hz. Muhammed o. Çimkî Homê, wexteko vaştî Muhammêd bivirazo nûrê xu ra yo nûr eşkera kerd, o nûr zeg resa perdeyê âzametî Homê rî yo hew secde kerd û Homê secde yi ra yo sutuna gird viraşt. Zerê û teberê ina sutun zey comi bî, aye di ‘eslê Muhammêd esti bî...’*”⁴²³

❖ Beyta hêştês poncini di ‘*şeklê teyra tawuse*’i di teşbîh virazîyo. Beyta hêştês şeşini di benatê kelimeyonê ‘*zîkîr, hisâb û qelem*’i di tenasûb esto.

88- وَقْتُ نُورِ أَحْمَدِي أَنِّيَا تَرَا / بِي حِسَابِ بِي كَرْدُ حَيَا رَبِّ خُورَا

Weqtu nûrî Ehmedî anyâ terâ / Bî hisab yî kerd heyâ Rebbî xû râ

89- أَرَقَّكَ دَا هَمَا شَسَّ جَلِّكَ بِي / كَوْتِي وَارِ جَارِ بِي تَرَا چَارِ يَارِ بِي

Âreqike dâ hemâ şeş çilki yî / Kewtî wâr çâr bî terâ çâr yârî yî

90- يُو تَرَا زِي بِي كُلِّ بُوئِي تَمَّ يَتِي / بَيْنَرَا يُو زِي بَرْنَجِ مَا وَنِي

Yew terâ zî bî guli bûy tim yenî / Yîne râ yew zî birincu mâ wenî

⁴¹⁸ Güler, r. 66; Çantay H. Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, İstanbul 1962, I, s. 97.

⁴¹⁹ Qur’ono Kerîm, el-Maide: 15.

⁴²⁰ İdiz, Ferzende, “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevi’den Örnekler, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum 2014, humar: 59, r. 187-188.

⁴²¹ Sehl et-Tusterî: Pilonê ewliyonî ra yo. Kunyeyê ey Ebû Muhammed a. 200(m. 815) di welidiya. Suhbetê xal xu Muhammed bîni Suwari di rasiya. Wextêko şî heccî uca di Zunnûno Misrî dî û bi feqîyê ey. Tay wuerdiş, tay rakowtiş, zaf îbadet kerdiş, riyazet û kerametti di zey yi yo çine bi. 283(m.896) di Besra di wefat kerd. Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *DİA*, XXXVI, 321.

⁴²² Qur’ono Kerîm, ‘Eraf: 172.

⁴²³ Ferzende, r. 185: Bionên; Qur’ono Kerîm, Beqera: 30, Enbîyâ: 107, Ehزاب: 40; Ahkâf: 34, Necm: 8-9

Heyâ kerdiş (f. z.): nomeyê ‘Ereb’i heya û karo Zazakî kerdişî ra yo karo pêrabesta ya. Şermayiş, şedâyayiş; ‘ar, namus, edeb; bi tersê Homey gunoni ra dur mendiş.⁴²⁴

Areq (n. z): Buyin, sualin û bîrengin yo maddeyo awino kulikonî çermi ra vecîyeno.⁴²⁵

Îlmê tasawwufî û reyayê soffiyoni di viraştîşê mexluqat û mertebeyê xulkkerdişê sifte di tewr fikr û dîyayiş estî. Înoni ra tayî dusyenî Qur’an û hedîsan, tayî zî dusyenî rîwayetono bîbinî.⁴²⁶ Beytonê corîni di inay ser ma ê ku vatî bi, ê akerdîşê îni beyoni zî hesibyenî. Muhammed bin Selâme el-Mîsrî (el-Kudâî) kîtabê xu “*Dekâik-ül-ahbâr ve Hadâik-ül-i’tibar*” i di nûrê û areqê Peyğamberî ma ser hina vono:

*“Îta di ‘eyna, cam yo sembol î. Wexteko Homê ‘eyna ard û onîya nûrê Ehmedî ra; nûrê Ehmed Muhammed aleyhis-selami zî onîya Rabbê xu ra, labelê wexteko yi temaşayê Rabbê xu kerd duştê pîltî, rindî û qudretê Rabbê xu di kemîyê û ‘ecizîyê xu dî û şermaya, heya kerd. Ina heyakerdişî ra yi şeş çilkî areqî da û areqê yi kowte wuar ino areqî ra nûrê çhar yarî (sinayê) yi Hz. Ebubekîr, ‘Umer, ‘Usman û ‘Elî virazîya.”*⁴²⁷

Yew çilkê areqî zî bî gul... tasawwufî di gul, remîzê Peyğamberê ma wa, hemi zî remîzê heskerdişê ‘aşiqon a; inay ra gul, tima buya weş dona ku, a buyê xu Muhammed aleyhis-selamî ra gena.⁴²⁸

Yew çilkê areqî zî bîya birinc û ma o birinc wenî... Yo hedîsi di omîya vatiş:

*“Ez latîf yo cewherî bo. Dormalê ‘erşî di gerene bî. Allahu Te’ala nazar kerd mi. Ez şermiya wo û ariqya wo. Mi ra howt çilkê areqî kowî. Allahu Te’ala çilka yoyini ra Ebubekîr, çilka diyinî ra ‘Ûmer, çilka hîrini ra ‘Usman, çilka çharinî ra ‘Elî viraştî. Çilka poncini ra gul, çilka şeşini ra birinç, çilka howtini ra kuy viraştî.”*⁴²⁹

Rina sifte viraştîşê nûrê Muhammedî ser soffîyan îni hedîsanî cerînan delîl anî:

*“Homê, vercu nûrê mi viraştî. Hema Âdem, benatê aw û here de bi ez peyğamberî wo.”*⁴³⁰

⁴²⁴ Devellioğlu, r. 477.

⁴²⁵ Doğan, r. 1065.

⁴²⁶ Demirli Ekrem, “Yaratma”, *DİA*, XLIII, 330.

⁴²⁷ “Muhammed bin Selâme el-Mîsrî (El-Kudâ’î), <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/MUHAMMED-BIN-SELAME-EL-MISRI-EL-Kudai/1985>, 21.06.2016.

⁴²⁸ Ç.v.

⁴²⁹ <https://lokmanhekim.wordpress.com/category/bazi-yiyecek-ve-iceceklerin-fazileti-ve-hikmeti/>, 24.11.2015

⁴³⁰ Ferzende, r. 188.

“Eg ti çînî bî mi, felék nêviraştên!”⁴³¹

“Ez xuluqkerdişi di verîne nebîyon û hetê şirawitişê peyğamberî ra peyin o.”⁴³²

“Ya Cabîr! Allaho Berz, ermini ra ver nûrê xu ra nûrê peyğamberê tu viraşti.”^{433, 434}

Tayî merdimi zî, ê rîwayetê ku tasawwure nûrê Muhammedî ser bî enon qebl nêkenî û vonî î rîwayet hinayin egleb hedîsî qilompane yê.

“...Qurono Kerîmi di derheqê Resulullah(s.a.s) egleb me'lumat dîyawa; rina ina xususi di Peyğamberî ma û eshabonê eyi ra hedîsî sahîhî ku ma rî besî rîwayet bî. Labelê derheqê Peyğamberê ma di zaf hedîsî şeqityaye/ qilompane zî estî... Çendek zurî ser şeqitişê xebatê hedîson û vilabiyayişê rîwayetê qilompane ser sebebî cîya estî ma pê tekîlîyê behsê xu tayî rîwayetoni bîyari verê çiman ma eşkenî çar sebebni ra behs bîker:

- Waştişê berzkerdişê Peyğamberî,
- Peyğamberî ma ra heskerdiş û yi rî hürmet muetiş,
- Îstîsmarê Peyğamberê ma, nomeyê yi ra menfe'et vinayiş,
- Ğeyretê dişmenonê Îslomî...⁴³⁵

❖ *Înî hîrî beyitonî di înnî sen'et estî: Nûr*, herindê Hz. Peyğamberî şuguliyawa; ayra yo hetî ra teşhis yo hetî ra îstîfare esto. Benatê ‘areq, çilk, warkotiş’, ‘gul, buy û birinc, werdiş’ î di tenasûb esto.

91- بَعْدَ جُؤ نُورِ حَبِيبِ أَحْمَدِي / سَجْدَه بَرْدُ پَانِجِ رَايِ بَقِيْبِي سَرْمَدِي

Be'di cû nûrî hebîbi Eħmedî / Secde berd pînc rây bi qeybî Sermedî

92- يُو سَبَبُ رَا مَارِي پَانِجِ فَرْطِي تَمَامُ / وَاجِبُ تِمَ مَا نِمَاجُ كَرَهَرُ مُودَامُ

Yû sebeb râ mâ rî panc ferzî tamam / Wâcib tim mâ nimâc ker her mudâm

Sermedî (w. ‘e): Ebedî, nêmironî, timatimî.⁴³⁶

Wacîb (w. ‘e): Ina kelime, wucûb' ra viraziyawa. O ku terkkerdişê ey caîz nêyo, gera biviraziyo; O ku viraziyayişê ey şer'an lazim o, dereceyê farzî ra nîzd o...⁴³⁷

Mudâm: Qey me'nayê ina kelime bionên beyita 46'in.

⁴³¹ E.v., r. 190.

⁴³² E.v., r. 188.

⁴³³ E.v., r. 189.

⁴³⁴ Akman, Mustafa, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: II, Nisan 2011- Eylül 2011, r. 107-131.

⁴³⁵ Erül, Bünyamin, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu – 2001”, *TDV Yayınları*, Ankara 2003, r. 419-420

⁴³⁶ Doğan, r. 972.

⁴³⁷ Devellioğlu, r. 1477.

Çilk dayişê areqê yi ra viraştîşê înon dima nûrê Muhammed aleyhis-salam ponc dor qey Homêy ku Sermed o, şî secde.

Secde, verê pîlîyê yoyi di mil çowtkerdiş, paşt şiktiş, çarê xu ‘erd sawutiş o.

Secde, qiymetê nî’metdayoğ zonayiş o.

Secde; qurretî, xu pîldiyayişi ra xelisyayiş o.

Secde, ‘elemetê abdî ya. Înî me’nayon ser yena zonayiş ku, secde Bisilmone qey Rebbî Zulcelâl beno, bîHomey kesî rî secde nêbeno, eger kesêk Homê ra ber zey ‘*tîc, adir, dar, kerra...*’ rî secde bero, yini rî ‘abdî bikero Homa, inay kufur û şerîkî hesibnen û hina yo secde qebul nêkeno.

Ayetonê Qur’oni di secdekerdiş ser zaf ayet estî. Zaf cayoni di secde, me’nayê nimaci di şuguliyawa. Merdim Bisilmoni rî her ruc ponc wext nimac kerdiş û secde şiyayiş wacib o. Nimac û secdeyê Bisilmonî nîşandayişê ‘*abdî, şikirkerdiş, emrê Homê caardiş, xu xirabî û vetaşiyayişi ra fek veradayiş*’ o.

Homêy, bi viraştîşê kâinat xezîneyî xu vetî wuerte. İnsoni zî virašto ku wa weherê înnî xezîneyon, erminon û eseron bişinasno, yi rî bawerî bîyaro û ‘abdî bikero. Wexteko armancê insan bawerî bo, pê baweri ardiş ino armanc ceyê xu geno. A guna ku afwê ay çînî ya, Homê ri şerik gurewtiş a. Aha, inay ra Homê fermon kerd:

“*Muhaqqeq Allah, xu rî şerîkdepiş ‘efw nêkeno, bîinay komî biwazo ‘efwkeno.*”⁴³⁸

❖ Benatê kelimeyonî ‘*secde berdiş, panc ray, panc ferz û nimaci*’ di sen’etê tenasûb esto. Secde herinde nimaci di şuguliyawa, mecazo mursel esto.

93- بَعْدَ جُؤُودِيسَ حِجَابِ نَادِرِي / آرْدِي نَائِي رُويِي خُدَائِي قَادِرِي

Be‘di cû dûyyes hicâbî nâdirî / Ârdî nây rûyî Xudâyi Qadirî

94- نَائِي پَرْدَانِ بَخُو يُو مَرَحَمَتِ / يُو كَرَامَتِ يُو زِي مَنَّتِ مَنَزَلَتِ

Nâmeyî perdan bi xû yew merhamet / Yew kerâmet yew zî mînnet menzîlet

95- يُو نُبُؤْتِ يُو زِي طَاعَتِ نَائِي / يُو سَعَادَتِ يُو زِي رَفْعَتِ يَا أَبِي

Yew nubuwwet yew zî fâ‘et nâme bî / Yew se‘âdet yew zî rîf‘et yâ ebî

96- يُو هِدَايَتِ يُو زِي تَعْظِيمِ دَسِنِ تَمَامِ / يُو شَفَاعَتِ يُو زِي قُدْرَتِ وَالسَّلَامِ

Yew hîdâyet yew zî te‘zîm des temâm / Yew şefâ‘et yew zî qudret wes-selâm

⁴³⁸ Qur’ono Kerîm Nîsa: 48.

Hîcab (n. c. ‘e): Şerme, şedênayîş; perde.⁴³⁹ Tasawwufî di hîcab, ê çîyê ke tecellîya Home rî benî manî. Benatê alema maddî û manewî di yo perde esto. Heta, sofî ino perde veranêdo nêşkeno bireso Homê... Peyğamberê ma wexta Mîracî di howtê hezar perdeyoni ra ravîyereno.⁴⁴⁰

Nâdir (w. ‘e): O ku hinkuf û hemverî yi tay î, tewr tay vînîyeno, çîyeko ci ra tay numune estî.⁴⁴¹

Xudâ (n. f): Homa, weher, efendî.⁴⁴² Kurmonccî di zî ina kelime herindê Allehi di şugulîyena.

Qadîr (w. ‘e): Nomeyê Homê ra nomêk o. Homa ku weherê qudretêko qudretê yi nêpenîyina.⁴⁴³

Secdê berdişê nûrê Muhammedî dima Homayo Qadîr duyyes heb hîcab/perde ardî nê ru. Înî perdê endek rind, rumet û ercayinî ke zey enon perde zaf nêni zonayîş. Îta di, îni perdeyî me’nayê mecaz ser ra yî. Her perde, yo mertebe wa. Înî mertebê reyê raşti di peyğamberonî ri paynik î. Her perde dima yo sırr, yo me’na esta; yo perde, resneno yona perde. Înî perdê in î:

Merhamet (n. ‘e): Duştê halê ê insanan binan â hîsseka şifqe û zerrveşayîş ser virazyena, nermîyê zerr.⁴⁴⁴

Keramet (n. ‘e): Ê halê ‘ecayîbê ke welîyonê Homê ra peyda benî, halêko fewqalade; kerem, lutûf, îhsan.⁴⁴⁵

Mînnet (n. ‘e): Verê yo holî di me’nen xu deyndar hesibnayîş, binê bare di monayîş; yo holî rî teşekkur kerdiş, holî zonayîş; serevdekerdişê holîyê xu.⁴⁴⁶

Menzîlet (n. ‘e): 1. Derece, rutbe, dereceyê berzî. 2. Cayê wuar omayîş, qonağî, keye, xane.⁴⁴⁷

Nubuwwet (n. ‘e): Nebîtî, rîsalet, peyğamberî⁴⁴⁸

⁴³⁹ Devellioğlu, r. 509

⁴⁴⁰ Pala, 206.

⁴⁴¹ Doğan, r. 827.

⁴⁴² Doğan, r. 500.

⁴⁴³ E.v., r. 689.

⁴⁴⁴ E.v., r. 759.

⁴⁴⁵ E.v., r. 635.

⁴⁴⁶ E.v., r. 776.

⁴⁴⁷ Devellioğlu, r. 856.

⁴⁴⁸ E.v., r. 851.

Ta’et (n. ‘e): Mil çowtkerdiş, omişê emir, îte’at, Homê rî ‘îbadet kerdiş, zuhd û teqwa⁴⁴⁹

Se’adet (n. ‘e): Bextîyarî, keyfweşî, bimbarekî.⁴⁵⁰

Rîf’et (n. ‘e): Berzî, ‘ezîzî, îfîbar, mertebeya berz.⁴⁵¹

Hîdayet (n. ‘e): Reya raşt, reyê heq, Îslamîyet; gerayişê reyê raşt û heqqî; A hisseka gerayişê reyê heq ser Homê eşta zêrê insonon; rey muetiş.⁴⁵²

Te’zîm (n. ‘e): Pîl dîyayiş û rêzdar bîyayiş, berz depiştiş, meymankerdiş⁴⁵³

Şefa’et (n. ‘e): Benatêkowtiş; mîyançî bîyayiş, rîcakerdiş; qey bawermendonî axireti di mîyançîyê Hz. Muhammed(a.s.m) û pîlonê Îslomonî.⁴⁵⁴

Qudret (n. ‘e): Hêz, quwwet, teqet, îqtîdar; quwwetê Homê ku serê hemê esteneyoni do; Viraziyayiş, erminêko pê destê insonon nêvirazîyo; ehîl û muqtedîr bîyayiş; dewlemendî, sermaye, hîrayî.⁴⁵⁵

Behsê îni mertebeyonî mewlidê ‘*Cedîd-i Şâh-ı Risâlet*’i di zî vîyerenon. Nuştoğê in mewlid Paşalîzâde Abdulkadîr Hilmî beytonê 28. û 56.’ini di hedîsê “*Lewlâke lemâ xeletu’l-eflâke*” rî telmîh ken û viraştişê nûrê Muhammedî ra behsken û vono ino nûr duyes perdon(*kudret, azamet, minnet, rahmet, sa’âdet, kerâmet, menzilet, hidâyet, nübüvvet, rıfk, nûr, şefâ’at*)i di pê henzar serron Homê rî tesbîh kerdo.⁴⁵⁶

Bêlka, ma eşkenî vaci; îni mertebeyî, dewironê viraştişî rî yo remîz î. Peyğamberê ma silom Homê yi seri bi vati bi:

“ *Homê, dunya howt wext ser viraşti. Inan ra her dewir, yo şîyayişê ku wextê yi Home ra ber yo nêzono. Xulqkerdişê insonî ra ver şeş dewir viyerto. Viraştişê Âdemî ra heta qiyamet yo dewir vîyerenon.*”⁴⁵⁷

Îni dewiri zî pîser howt demserrî yê; demserrê qaz, demserrê adir, demserrê tuale/kelimele giredayiş, demserrê viraziyayişê herre, demserrê bîyayişê nebaton, demserrê

⁴⁴⁹ E.v., r. 1032

⁴⁵⁰ E.v., r. 939.

⁴⁵¹ E.v., r. 931.

⁴⁵² E.v., r. 491.

⁴⁵³ E.v., r.1052.

⁴⁵⁴ E.v., r.1020.

⁴⁵⁵ E.v., r. 687.

⁴⁵⁶ Özkat, Mustafa, “Osmancıklı Paşalı-zâde Abdülkadir Hilmî (Âşık Kadri) ve “Mevlûd-ı Cedîd-i Şâh-ı Risâleti”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, humar: 12, r. 135-176.

⁴⁵⁷ Kaya, M. Ali, “Kâinat Nasıl Yaratılmıştır ve Yaratılış Amacı Nedir?” <http://m.sorularlailslamiyet.com/index.php?oku=180437>, 24.11.2015; Yazır, r. 546-551.

bîyayişê heywonon, demserrê viraştişê insononî.⁴⁵⁸ Rina, demserrî viraştişê insononî ra verî bi ina ayet îfade bîya:

*“Raştî ra viraştişê insonî ser zemoni ra hina yo wext omê ku, wu (o wext) çîyeko ci ra behs beno nêbi’w!”*⁴⁵⁹ Demserrê viraştişê insonî zî pîser îni şeş heb demserro gena zerê xu: Herr, tîni, çe’mur, litamo şekl gurewto, litamo pojîyo û wuşkbiyaye.⁴⁶⁰ Qur’oni di viraştişê insonî ser şeş ayêt, viraştişê yi çamurêko bîwesifin ra ser şeş ayêt, wesifonê in çe’mur ser şeş ayêt estî. Helbet, in viraştiş zerrê x udi zaf hikmet û sirran kirişeno.

Viraştişê kâinat şeş rueci de, viraştişê insonon şeş merhale di, biyayişê yi pîzê dayikê xu di şeş merhale di bîya/beno. Rina inson, hetê psîkolojî û ruhi ra şeş qarekteron ser cîya beno.⁴⁶¹ Peyğamber (s.a.s), yo hedîsê xu di vati bi:

*“ Homayo pîl, Hz. Âdem yo çengê vaşi ra viraştoto ku hemînê ‘erde ra gurewti bi. Lacî Âdemi zî zey tewironê herrê ‘erde yê. Yini ra tayê zey ware pîkene û nerm û bereketin ê, tayê zî zey qisma berzê û wuşkê ‘erde yê. Tayê pîs û taye zî wueş û pak î. Tayê zî benatê xirabî û holî de.”*⁴⁶²

❖ Benatê hicâbî, rûnayış û perde di sen’etê tenasûb esto.

97- *بَعْدَ جُورِ حَبِيبِ سُرُورِي / مَنْدُ هَرْكُو پَرْدَه دَه يُو چَنْدُ صَرِي*

Be’di cû nûri hebîbi serwerî / Mendu hergû perde de yû çend serrî

98- *هَرْكُو يُو دَه كَرْدُ ذِكْرِكُو تَمِيَز / حَدِّي زَانُ تَنِي رَبِّ عَزِيَزُ*

Hergû yew de kerdu zîkrîkew temîz / Heddî yî zânu tenî Rebbu ‘Ezîz

Serwer (n. f): Sare, reîs, o ku vernî do; seyyîd. Îno nome, bi taybetî qey peyğamberî ma formê wesifî di şuğulyeno. Îta di zî ina me’na kirişeno.

‘Ezîz (n. ‘e): Esmau’l-husna ra yo nome yo. Ina kelime mesderê ‘izz yan kokê ‘izzeti ra yena. O ku qiymet, berzî, şeref, zorberî û quweti di hinkuf û hemverê ey çînî yo.⁴⁶³

فَلَا تَخْسَبَنَّ اللَّهَ مُخَلَّفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

*“Tî zan meker ku Homa, suezoko do qasidê xu tera agereno. Raştî ra Homa, ‘Ezîz (zorbêr her çiyoy) û Zûntiqâm (weherê heyfgurewtiş) o.”*⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Ç.v.

⁴⁵⁹ Qur’ono Kerîm, Însân: 1.

⁴⁶⁰ Kaya, ç.v.

⁴⁶¹ Ç.v.

⁴⁶² Bolay, Süleyman Hayrî, “Âdem”, *DİA*, I, 359.

⁴⁶³ Yıldırım, Suat, “Azîz”, *DİA*, IV, 331.

⁴⁶⁴ Qur’ono Kerîm, İbrahîm: 47.

Runayişê îñî perdeyon dima, nûrê hebîb û reber Muhammedî her yo perde de henzar serr menda. Perde di monayiş, yo me'nayê mecaz ser ra wa. Tasawwufi di reyê 'ebdîyê Homê di rasayiş, bi terbiyeyê nefsi bena. Her meqamê nefisi ra vîyertiş reyê insono kamîli di holî, pakî, teqwe ser rasnena. Çendek Homêyo Berz, Muhammed(s.a.s) qey xu vîcîno û wu her pîsî, xirabî, nêbaşî, gune ra pakkerdo rina zî yi di zî yo hete insonî esta.

"*Vac: 'Ez zî zey şima yo inson o; la mi rî wehy beno ku, îlahê şima îlahêk o.*"⁴⁶⁵

Yo şaîr vono:

مُحَمَّدٌ بَشَرٌ لَا كَالْبَشَرِ بَلْ هُوَ كَالْيَاقُوتِ بَيْنَ الْحَجَرِ

"Hz. Muhammed -sallâllâhu aleyhi ve sellem- yo beşer o; labelê zey insonono bînon nê yo. Mîyonê siyyoni di yaqut çita yo, Resulê Homê zî mîyonê insononi di hina yo."

"*Erê, Homê guneyê mi vîyerte û omaye 'efwkerdî; labelê ez yo 'ebdeko şikirdar nêbi?*"⁴⁶⁶ Nûrê peyğamberê ma bi vatişon îñî duyey perdeyoni di henzar serr menda û her yo perde di zîkrê Homê kerdo. Bi zêrr weşî û pakîyê qelb hina yo zîkr kerdo ku ma bi îñî humaronê xu nêşkênî biwesifn û bihesibn; labelê Rebb'ul 'Ezîz heddê yi zon o. Yeno vatiş, nûrê Muhammedî (s.a.s) wextêko îñî perdoni de mende hina zikir kerdên:

"O (Homa) ku 'Âlîm o, cahîltî nêzeliqyêna yi, ez yî tesbîh keno

O (Homa) ku Comerd o, çimtenî nêzeliqyêna yi, ez yî tesbîh keno."⁴⁶⁷

99- بَعْدِ ذِكْرِ خَالِقِ عَزْدُ و سَمَا / أَشْتِ يُو نُورِ بَحْرِ عَرْفَانَ هَمَّا

Be'di zikri Xaliqi 'erd û semâ / Eştu yû nûr beħri 'irfânî hemâ

100- بَعْدِ بِي زِي أَشْتِ بَحْرِ نَضْرَةَ / بَعْدِ نَضْرِي أَشْتِ بَحْرِ قُدْرَةَ

Be'di yî zî eştu beħri nezreti / Be'di nezrî eştu beħri qudreti

101- بَعْدِ جَوَاشْتِ مَرْحَمَتِ بَحْرِ عُمَانَ / وَفَتْ بِي رَازِي تَبْرَ آمَهَ هَمَانَ

Be'di cû eştu merħemet beħri 'umân / Weqtu yî ra zî teber âme hemân

102- بَاسِكِي شَايِ تِ هَنْكِي چَلِكِي كَوْتِ وَاوْ / سَهَ حَزَارُ وُقِسْتِ حَزَارُ وِزِيدَه چَارُ

Bâskî şây ti henkî çilkî kewti wâr / Se hezârû vist hezârû zîde çâr

103- وَفَتْ بِي چَلِكِي كُو بِي رَا بِي بَرِي / هَرْ كُو يُو بِي رُوْحِ يُو پِيغَمْبَرِي

Weqtu yî çilkî kû yî râ bî berî / Hergû yew bî rûħi yew peyğamberî

⁴⁶⁵ Qur'ono Kerîm, Kehf: 110.

⁴⁶⁶ Konyalı, II, r. 57.

⁴⁶⁷ Kaya, ç.v.

Xâliq: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 16'in.

Behr (n. ê. c): Dengiz; guela pîl yan çem; edebîyati di wezinêko yo wezîno esili ra vecîyeno; qisimonî mewlidi ra her yo qisim; tasawwufi di 'alemê hemînê esteneyonî.⁴⁶⁸

Îrfân (m. 'e): Karê 'e-re-fe ra mesder o; zonayîş, fohmkerdiş; tasawwufi di feyzê îlâhî ra qudretê sirronê kaînat zonayîş; nomeyê cumerd û cînî.⁴⁶⁹

Nedret (n. 'e) : Tayî, kemî, tay dîyîyayîş; nomeyê cumerd û cînî; îlmê îqtîsadi dî ina me'na ser yo qural a: 'çîyêko tayi bo qiymeta ey zaf a.'⁴⁷⁰

Qudret: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 96'in

Bask: Perr, pel, quel.⁴⁷¹

Mella Ehmedê Xasî, bi temamî ina qismi di behsê viraştîşê 'âlemi ra behskeno. Îlmê tasawwufi di fehmê viraştîş ser fikrê wehdet'ul wucud esta. Wehdet'ul wucud, kilmî ser hina yena zonayîş:

"Bi heqîqet, Homê ra ber estene çînî yo. Her çî, bi waştîşê yi estîyê yi ra bi nûrê Muhammed bîyo peya û peyni di rina her çî pê merg beno vînî û estîyê Home di helyenî." Raştî ra ma bion tera ina dehkera di tay xurafeyî estî, eger ma enon zaf nêger verê çimonî ma vînenî ina fikir ayetonê Qur'onî û hedîsonê Peyğamberî ma ra paşt gena. Homa (c.c), ayetoni di vono:

*"Her çî helak beno; labelê wechê (Homê) yi tena (monena)."*⁴⁷²

*"Raştî ra ma Homê ra ome û raştî ra ma rasenî yi."*⁴⁷³

Hazret-î 'Elî (r.a) ra rîwayet bîya û vati bi:

"Allah, viraştîşê mehluqati ra şeştse vîst çar henzar serr vercu, nûrê Hebibê xu viraştî. Dima duyês perdê viraştî û nûrê Hebibê xu rî emir kerdu ku, wa her yo perde di wexteko derg bimonu. O nûr, her yo perde di Homê rî tesbîh kerd. Wextê ku nûrê seyyîdê ma wazifeyê xu vindertişê înnî paynikoni di qedina, Homê yi rî emîr kerdi ku wa duyês behroni di asnîaw bikero. Pê îznê Homeyo Gaffarî, wu înnî behroni di kowt mîyonê cewheronê me'rîfet û tera zaf îstîfade kerd. Her dengizi di guerê waştîşê Homey tesbîh kerdên. Çi wext nûrê seyyîdê ma Muhammêdî hemînê înnî mertebeyoni di kesbkerd dima

⁴⁶⁸ Devellioğlu, r. 85; Doğan, r. 103.

⁴⁶⁹ Devellioğlu, r. 639; Sari, r. 990.

⁴⁷⁰ E.v., r. 1087; Sari, r. 1498; Doğan, r. 838.

⁴⁷¹ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 278.

⁴⁷² Qur'ono Kerîm, Qesas: 88.

⁴⁷³ Qur'ono Kerîm, Beqera: 156.

Homê emir kerdi yî wa îni dengizoni ra se vîst çhar henzar çilk bîgero. Yi zî gurewt. Her çî peyğambêr ha resul ha nebî estî, îni çilkoni ra virazîyê."⁴⁷⁴ Rina ina me'na ser şair vono:

Seyyîdê mi, ti dengizê nûrê bahâ yê / Enbîya nesilyayîşê feyzê tu yê

*Ti temelê her holî û îhsan ê / Weherê teqwa bi wasitayê tu rasê meramê xu*⁴⁷⁵

❖ Îni beyitoni di, benatê 'zikir, nûr, behr û îrfani' di tenasûb esto; Kelimeyonî 'Be'd, behr, çilk'î di sen'etê tekrîr esto. 'Nedret, qudret, merhamet' zey yo behrî mucnîyo; teşbih-î belîğ esto. 'behr' me'naya mecazi di şugulîyawa.

104- باسکی شای تی آنجی چلکی بی قیاس / کۆتی وار بی امتی بی عام و خاص

Bâskî şay tî ancî çilkî bî qiyâs / Kewtî wâr bî ummetey yî 'âm û xâs

105- خالقی یو جوهره بی نوری را / کرده پیندا بعد جو انیا ترا

Xâlikî yew cewhere yî nûrî râ / Kerde peydâ be'di cû ânyâ terâ

106- بی د فلقی تافلی ای یو هوی / بی بهیبت دا نظر نیمی یوی

Bî di felqey tâvilî ây yew hewî / Yî bi heybet dâ nezer nîmey yewî

107- تافلی خلیا بی بحر کؤ عمان / هیبتا ترا دو و کف دا بی همان

Tâvilî helyâ bî behrîkew 'umân / Heybetâ terâ dû û kef dâyi hemân

108- کف بی عرذو عولی بی مکه را / یو سبب را مکه بی أم القرى

Kef bî 'erdû 'ewwulî yî Mekke râ / Yû sebab râ Mekke bî ummû'l-qurâ

109- دوزی عرمان ترا امی و جود / لا حقیقت آنجی زان یو و دود

Dû zî 'ezmâni terâ âmey wucûd / Lâ heqîqet âncî zânu yû Wedûd

110- نصف بنرا زی فراشتش دا جدید / لوح و کرسی و قلم عرش مجید

Nişfu bîn râ zî vîrâştîş dâ cedîd / Lewh û kursîyy û qelem 'erşu mecîd

'Âm û xâs: Me'nayê înon beyta 1 û 22'ini di vîyerti bî.

Tâvil: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 44'in.

Heybet (n. 'e): A pîltî, berzî, zixmî ka cira ters, hurmet, heyranî viraziyena.⁴⁷⁶

Dû (n.z): Duman. Ina kelime tay fekkoni di 'dûn' şugulîyena. Pehlevîkî di ino formi ra nîzdî şeklê 'dûd' vîyerena.⁴⁷⁷

Kef (n. z): Pilika sipîya ku heliyayîşê sabun û deterjani ra vecîyena wuerte.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ "33. Sohbet: Mevlid-i Nebi Aleyhisselam", <http://www.incemeseleler.com/ince-sohbetler/1258-33-sohbet-mevlid-i-nebi-aleyhisselam.html>, 03,07.2017.

⁴⁷⁵ Ç..v.

⁴⁷⁶ Doğan, r. 486; Devellioğlu, r. 500.

⁴⁷⁷ Hayig-Werner, r. 93.

Ummûl qura (î. ‘e): Nomeyê şarîstonê Mekke ra yo nome, Qurani di vîyeren. ⁴⁷⁹

Nişf (n. ‘e): Nîmeyê çiyêk, yo çî ra di hebî şîlî zeypî ⁴⁸⁰

Cedîd (w. ‘e): 1. Newe, nêşugulîyaye. 2. O ku wextêko nizdî ra zonîyayo yan zî esto.

3. Weznêko ‘Ecem şugulnênî. ⁴⁸¹

Lewh(ul mehfuz): Lewhayêka me’newî ya û ê çiyê ke hetê Homê ra teqdîr bîye tede nusîyê; îlmo Îlâhî. ⁴⁸²

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ * فِي لُوحٍ مَّحْفُوظٍ

“Nê, ino yo Qur’ono Mecîdo; ho zerreye lewhu’l mehfûzi do.” ⁴⁸³

Kursî (n. c. ‘e): 1. Cayo berzo runiştîşî. 2. taxt. 3. meqam, wazîfe. 4. Merkezê hukumatî, paytext. 5. qaîde, paynik, mesned. 6. Cayêko binê ‘erşo e’zami di yo raşte do, lewhaya mehfuz ha tede. ⁴⁸⁴ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ / “... Kursîyê (qudreta) yi temomê dorê ‘erd û ezmonon gurewto...” ⁴⁸⁵

‘Erş (n. ‘e): Xê, çardax, text; Guerê teorîyê Batlamyusî ezmono qata newinin a. Bawerî bena ku îta ra vet îlmê Homê destpêkeno û lewhaya mehfuzî zî ha îta da. Seba inay ra binomeyonî ‘Erş-i ‘Ela, ‘Erşê Rehmanî, ‘Erşa Îlâhî yena zonayîş... Guerê tay alimoni zî ‘erş qata heştin û Kursî qata newin inê ‘ezmon a. Qurono Kerîm idi zaf ayetoni di ‘erşî ra behs esto. ⁴⁸⁶ Guerê tasawwufî ‘erş, zer ra. ⁴⁸⁷

Mecîd: Nomeyonê Homey ra, weherê şan û şeref o; pîl û berz. ⁴⁸⁸

Dima Rebb’ul ‘Alemînî rina ê çilkêk Muhammêd aleyhîs-selami ra ome bi wuar, ha xas ha ‘amm çendek ummetê Muheammêd esta, nûrê yin viraşt. Rina Homê, nûrê Hebibê xu ra mucewherêko berqilyayî viraştî. Wu qelişna û kerd di felqe. Yo bi nazarê heybet yo zî bi nazarê şifqet onîya tera. O felqe ku bi nazarê heybet onîya tera ê ra aw, ro û dengîz viraştî. Rina onayîşo heybetê Homê ra aw û dengizon hema dû û kef da. Aha, ina onîyayîşê heybeti ra yo, dengiz û behroni di yo îstîqrar esto.

⁴⁷⁸ Farqînî, 330; Özer, 132.

⁴⁷⁹ Devellioğlu, r. 1473.

⁴⁸⁰ Fîrûzâbâdî, r. 1107.

⁴⁸¹ Devellioğlu, r. 165

⁴⁸² E.v., r. 775;

⁴⁸³ Qur’ono Kerîm, el-Burûc: 21-22.

⁴⁸⁴ Devellioğlu, r. 759; Pala, 282.

⁴⁸⁵ Qur’ono Kerîm, Beqera: 255 (Ayete’l Kursî)

⁴⁸⁶ Qur’ono Kerîm, ‘Eraf: 54, Tewbe: 129, Yûnus: 3, Hûd: 2, Ra’d: 2, Îsrâ: 5...

⁴⁸⁷ Pala, r. 27.

⁴⁸⁸ E.v., 829

Kef (puxar) ra ‘erdo sifte şaristonê Mekke virazîya; inay ra Mekke, dayikê şaristonon yena zonayîş. Dû ra zî ezmon omê xulqkerdiş. Felqe ku bi nazarê şifqet onîya tera ey ra zî çhar çî virazîyê: ‘Erş, Kursî, Lewh û Qelem.

Allah’o Berz, Kur’ano Kerîmi di hina fermon kerdo:

“O Allah, her çî çînîyayî ra viraştî; yi, şekl û suret do her çî. Heme nome û wesifê rind ‘aîdê yi yê. Her çîyeko azmonon û ‘erdi do yi medh kênî, tesbîh kenî û her tewir wasifo kemî ra tenzîh kênî. Wu ‘Ezîz o (weherê îzzet û pîltî yo) û her guêrê yi pê hikmet î.”⁴⁸⁹

Hiz. Ebu Hureyre (r.a), Peyğamberê ma (a.s.m) ra perskerd:

-Ya Resulellah! Allaho Berz, mehluqat çita ra viraştî? Peyğamberê ma cewab da:

- Allaho Berz Qur’oni di nêvono ‘Ma her çî awe ra viraşt û heyat da ci!’? Eg hina wa Allêh her çî awe ra viraştto.”⁴⁹⁰

Ino sebebi ra Îmamo Azam Ebu Hanîfe (rh. a), ina qalê xu gurewta zerrê tesbîhê xu:

“Subhane men xeleke’l-arza âlâ mâin cemed / Homayo ku êrd awa cemediyayi ra viraştta ez yî tesbîh keno.”⁴⁹¹

İbn-i ‘Ebbas (r.a) ra rîwayet bîya, Peyğamberê ma (a.s.m) hina vati bi:

“Allah, sifte qelem viraştî. Qelemi zî her çîyeko beno plan û programê kâinat yan qeder nuştî. Dima Homê, aw viraştî û buxarê a awe ra zî ‘ezmon viraştî. Dima Homayo pîl, ‘Nun’ viraşt û ‘erdi ay sere di rakerd. Wextêko ‘erz hereket kerd bi koyan a şedina. Û Peyğamberê ma ayetê ‘Nûn. We’l-Qalemî we mâ yesturûn.’ wendi.”⁴⁹²

Tasawwufî di behsê viraştîşî ser riwayet zaf î. Ku hem Xasî hemi zî ma, seba inay tay riwayet vatî; labelê îni rîwayêt rezilê sened û metin ser zaf zixm nê yê. Ino sebebi ra Xasî heddê xu zono û vono: ‘Lâ heqîqet âncî zânu yû Wedûd’

❖ Benatê kelimeyonê ‘çilk, war kotiş; ummet, xas û ‘amm’; ‘cewher, nur û heybet, nezer’; ‘dû, kef û ezman, lewh, kursî, qelem’î di sen’etê tenasub; seba me’na ser ziddêyê xas û ‘amm sen’etê tezat esto.

-111- **وَإِذْ نَزَّلْنَا مَا خَلَّصِيَا تَمَامًا / فَاتِّش مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**

Wâzeni ger mâ xelaşiyâyê tamam/ Vâtîşî ma eş-şalâtu wes-selam

⁴⁸⁹ Qur’ono Kerîm, Haşr: 24.

⁴⁹⁰ Kaya, ç.n.v.

⁴⁹¹ “İmam Ebu Hanîfe’nin Duaları”, <http://www.islamidavet.com/dualar/2015/01/16/imam-ebu-hanifenin-dualari/>, 03.07.2017.

⁴⁹² Yıldırım, Ahmet, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, 20 Nisan 2001, Isparta, 2002, r. 195.

Eger ma zî musayiş, fohmkerdiş û fikiryayişê îni me'lumaton ser weşîyê Homê û xelasiyya ruccê axîret wazênî gera ma tima vaco 'Esselât û wesselam ya Muhammed!'

1.5. Leteyo Poncin

أَنُو مَبْحَثِ أَمْرِ هُمَا يُوقِي قَلَمَهُ

Enû Mebhesi Emri Humâ yû Qey Qeleme

Enû mebhes bi 'Emrê Huma yû qey qelemê' yena zonayiş û howtês beyit a. Îni beyîtoni di xelqkerdiş ser gironiyê xeyal kerdiş esta. Îta di ina yena vaciyayiş; Homa, emrê nuştîş dono qelem 'her çîye ku xelqbêno wa binuso.' Guerê fehme tasawwufî; Homey, her çî ra ver qelem viraşta. Viraştîşê qelem dima ayi rî ferman kerdo ku wa qederê estenon binuso. Rina îni rêzoni di behsê viraştîşê nûrê Muhammêd aleyhi's-salam esto. Ma, akerdîşê behsê viraştîşê nûrê Muhammêd leteyo çarini di hîrayî ra viraşti. Ina lete di bi tay îzahon ma kilm depişênî:

112- بَعْدَ جُوقَا أَيَّ قَلَمٍ نُوشِنِشْ بَكَه / فَأَزْ دِ أَمْرِ تُو دِ وَاقَاتِشْ بَكَه

Be'di cû vâ ey qelem nûştîş bike / Vâ (e)z di emri tû de wâ vâtiş bîke

113- فَأَبْنُوسَنَه يُو جِنِيكُو عَيْرِ مِنْ / هَمْ مُحَمَّدٌ قَاصِدُو قَى أَمْرِ مِنْ

Vâ binûsne yew çinîkû geyri min / Hem Muhammed qâsidû qey emri min

114- وَقْتُ أَنَا قَا شِنَاوْتُ أَيَّ قَلَمٍ / تَاقِلِي شِي سَجْدَه بِي هَشْ بِي هَمْ

Weqtu ânâ vâ şinâwutây qelem / Tâvilî şî secde û bîheş bîhem

115- سَجْدَه رَا وَقْتُ وَرَشَنَه رَبَّنَا / قَا تَه خَلَقِ مَنِي أَزْ فِينَنَا

Secde râ weqtu wurişte Rebbenâ / Vâ: "Ti Xellâqi minî ez vînenâ"

116- لَا بَلِي كَامُوكُو نَامِي بِي هَمَا / أَمَه نُوشِنِشْ نَامِي تُو دِرِ بِمَا

Lâbelî kâmû kû nâme yî hemâ / Âme nûştîş nâme yî tû dir bi mâ

117- خَالِقِ قَا أَوْلُ وَاخِرُ أَرَا / يُو زِي مَحْبُوبِ مَنُو عَاشِقُ أَرَا

Xâliki vâ: "Ewwel û Âxir ez â / Yû zî mehbûbi minû 'âşiq ez â

118- كَرُّ بَقِيْبِي حُبِّ بِي نَبَايِ مَزِي / چِيكِ نِي أَرْدِ وَجُودُو نِي تَزِي

Ger bi qeybî hubbî yî nibay mi zî / Çîku nîardi wucûd û nî ti zî

Qelem: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 86'in.

Qasid (w. ‘e): Ina kelime, qesede ra yena. O ku qesdkeno, kiştoğ, plankerdoğ; postaber, xeberdoğ, ulaq.⁴⁹³

Tâvil: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 44’in.

Ewwel (w. ‘e): Vercu, sifte, yoyînî, îbtida, destpêk. 2. (z. f.) khon, vîyarte, demo vîyerte.⁴⁹⁴

Âxîr (z. ‘e): Peynî, peynî dini.⁴⁹⁵

Mehbûb (w. ‘e): Ina kelime, حوب ra yena. O ku yi rî muhabbet bena, heskerdîye, sînaye, waştî.⁴⁹⁶

‘Âşiq: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 28’in.

Hubb: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 57’in.

Viraştîşê qelem dima, Homa pê nezarê heybet onîya xu û qelemini zî qelişîya.⁴⁹⁷
Cenabo Heqq, emrê nuştîş qelemini rî kerd. Qelem, Homê ra pers kerd:

- Ez çita binusî? Homê va:

- Ina qalê mi binus! Mi ra wet îlah çînî yo. Mulkê mi di şeriki zî çînî yo. Muhammed ‘ebd û Resulê min o. Qelem, wextêko bi ino xîtabo bî müşerref, tohmê tewhîdê Cenabo Heqqî rî heyran mend û hina va:

- Îlahî, ti Allah ê! Tu ra wet îlah çînî yo, tena ti estî. Şerîkê tu zî çînî yo; labelê o Muhammedê ku ti pa nomeyê xu nomeyê yi zikirkerd kom o? Homê, hina fermon kerd:

- Eya Qelem, bi heqqê îzzet û celalê mi eger Muhammed çînî bi mi ‘Erş, azmon, ‘erd, Cennet û Ceherme, ruca û şew nêviraştên! Mi mehluqati zî viraştî ku wa tenika Muhammedi rî ikrami bo. Qelem, îni qalî ke qey Muhammed vacîyê bi tohmê yin yo muddet şaşmend û dima va:

-Wa silom ti seri’b ya Muhammed! Homê, bi nomeyê Muhammedî ra ino silomdayîşî rî hina muqabele kerd:

- Silom, rehm û bereketê mi wa ti seri bi ya Qelem! Dima Allah (c.c), qelemî ra emir kerd û va:

- ‘Ê bîyayeyî ke heta qiyamet yenî meydon ênan Lewh-î mehfuzi di binus!’

Yena vatiş, ino sebebi ra silomdayîş bîyo sunnet û gurewtîş bîyo vacîb.⁴⁹⁸

⁴⁹³ Devellioğlu, r. 704.

⁴⁹⁴ E.v., r. 315.

⁴⁹⁵ E.v., r. 21.

⁴⁹⁶ E.v., r. 794.

⁴⁹⁷ Ebu Abdillah Muhammed b. Abdirrahman, *Delâil-i Hayrat Şerhi Kara Davud* (Sadekerdoğ: Abdulkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul 1995, r. 119.

❖ *Înî beyitonî di rezê 'Ey qelem nuştîş bike!' di sen'etê nîda û întaq estî. Rezê '...Şinawit ay qelem' i di xususîyetê insonî ra şinawutiş dîyo qelem; inay ra sen'etê teşhis esto. Rina kelimeyonî 'Muhemmed û qasid, mehbub û 'aşiq' i di sen'etê tenasûb esto.*

119- فَا بُنُوسَنَّ هَرْجِي عَصِيَايَ بَكُو / يُوَكُّو حَصَى يِي جَرِي أَكْرُ بَكُو

Vâ binûsnê her çî 'işyânî bikû / Yû gû hişsey yî cirî âgir bikû

120- هَرْجِي نِي كَيْرُو بَعَكْسِ أَمْرٍ مَا / حَقَّ يِي فِرْدَوْسُ وَدَيْتِشْ وَجِهٍ مَا

Her çî nîgeyrû bi 'eksi emri mâ / Heqqi yî Firdews û dîtîş wechi mâ

Hîşse (n. 'e): Bar, nasîb.⁴⁹⁹

Âgir (n. k): Adir.⁵⁰⁰

'Isyan (n. 'e): 1. Bîfte'atî, emiri rî mil çowtnêkerdiş. 2. serewedartiş.⁵⁰¹

Firdews: Qey me'nayê ina kelime bionen beyita 43'in.

Emrê Homê, qey nuştîşî qelem dewom keno. Û qelem bi emrê Homê dor be dor her çî nusena. Ina dunya, dunyayê sonayiş a. Inson dayikê xu ra beno heta wextê mergî cî rî yo heyat û cuyayiş esta. In cuyayişi di inson ho yo îmtîhoni do. Di heb reyê he yi vere di:

Ya reya heq ya reya nêheq, ya reyê Îslom ya reyê kufur, ya reyê îmon ya reyê şirk, ya reyê musteqîm ya reyê dalalet, ya reyê holî ya reyê xirabî, ya reyê te'at ya reyê îsyon u.s.b.

Homê ma, yo îradeyo cuz'î do ma û vîcnayişê a reyaka ma depîşenî tercîhê ay dawa ma. Ino vîcnayişi di kom îsyon bîyoro yi rî adirê ceherme esto, komi zî bî'eqsî emrê Homêy nîkero û reyê sewap bidepişo yi rî zî hem cennetê Firdews esta hemi zî dîtîşê wechullah esta. Ina dehkera seri ayêt û hedîs zaf î. Ma zî çend hebin behs ser mîsal bîyar:

*"Ê kesêkî xirabî kesbkerda, cezayê xirabî guerê mîslê ay a. Û yinî rezilî qefilnena. Qey yin Homê ra yo xeleskar çînî yo. Zeg şewa tarîyini ra yo felqe oncîyo rîyê yini. Aha, yi ehlê ceherme yê. Uca di timatim monênî."*⁵⁰²

*"La, ê kesêkî Rabbê xu ra tersênî; yini rî Cennetê ke binê yini ra royî şînî estî. Yi uca di perrê Homê xu di timatim monênî, A ku ha hetê Homê da qey holoni rî xeyrin a."*⁵⁰³

⁴⁹⁸ Yazır, I, r. 468; VIII, r. 254-260; Qur'ono Kerîm, Nîsa: 86.

⁴⁹⁹ Devellioğlu, r. 521.

⁵⁰⁰ Farqînî, r. 21.

⁵⁰¹ Devellioğlu, r. 668.

⁵⁰² Qur'ono Kerîm, Yunus: 27.

⁵⁰³ Qur'ono Kerîm, Âl-i 'Imran: 198.

“Kom bi yo holî bîyo yi rî des mîslê ay esta. Komi zî bi yo xirabî bîyo tenika bi mîslê ay ceza vînenno; yini rî zulm nêbeno.”⁵⁰⁴

Abdullah b. Mes'ûd ra riwayet bîya, Peyğamberê ma (s.a.s) hina vono:

“Bîşek, raştî hevîlnêna xeyr û holî. Holî zî bena cennet. Kes, raşt vono vono (bi ina) dergahê Homê di raştîni ra nusîyeno. Zurkerî, kaşkena çowtî. Çowtî zî bena ceherme. Kes, wext zurkerî xu rî kerd gure dergahê Homê di zaf zurker (kezzab) nusîyeno.”⁵⁰⁵

121- أُمَّتِي يَعْزِمُونَ بِأَصْفَى / يَبْرُونَ أَنُو نُوشْتِي حَتَّى مُصْطَفَى

Ummetî peyğamberâni bâ şefâ / Pîrû ânû nûştî hetta Muştefâ

122- أُمَّتِي يَبْرُونَ دَسْتُ پَيْكِرْدُ قَلَمٌ / كُو بُنُوسَنُو فَاجُو يَبْرُونَ كَالْأَمَمُ

Ummetey yî ri zî dest pîkerd qelem / Kû bînusnû vâcû yî zî ke'l-ummem

123- تَأْفَلِي هَيْبَتَ كِرْوَتِ فَنَدْرَتَهُ هَمٌ / خَالِقِي فَا بَسْ تَأْدُبُ يَا قَلَمُ

Tâvilî heybet girût vinderte hem / Xaliqî vâ bes te'eddeb yâ qelem

124- هَيْبَتَانُرَا بِي دِ شَقَى سَجْدَه بَرْدُ / بَعْدِ سَجْدِي فَا چِه فَاجِي رَبُّ فَرْدُ

Heybetân râ bî di şeqqî secde berd / Be'di secdî vâ çi vâcî Rebbu Ferd

Bâsefâ (n. ê): Îta di ‘bâ’ wendişê herfa ‘ب’ yo û wazîfeyê herfa ceri di şugulîyawa, me'nayê ‘pîya’ da. Sefâ zî ina me'na ser şugulîyawa: Safî, zellalî; şayîyê zerr, bîkederî, şayî, zewq, şenayî.⁵⁰⁶

Muştefâ (n. ‘e): Ina kelime, mesderê şafveti ra virazîyawa. O ku vîcnaye û guzîde yo; nomeyônê peyğamberî ma ra wo.⁵⁰⁷

Ummet (n. ‘e): A cemaet, qefle ka bawerî yo peyğamberî arda û yi dima şina; dînî, reya; qewîm, millet; ê insonê ke pê eynî ziwon qalkenî.⁵⁰⁸

Ummem: Ina kelime, zafhumarê ‘ummet’ a.

Teeddeb (f. ‘e): Ino kar, raweyê emiri di şugulîyo. Edebiyayîş, edebê xu zonayîş, bi edep gureyayîş, şerme; xu pawitiş.⁵⁰⁹

Şequn (m. ‘e): 1. Qelişnayîş, qelişyayîş, teqayîş; diryayîş, dirnayîş; şikitiş. 2. şeqal, teqaye.⁵¹⁰ Îta di ina kelime, bi karo Zazakî ‘bîyayîş’î formê kari di şuguliyawa.

⁵⁰⁴ Qur'ono Kerîm, En'am: 160.

⁵⁰⁵ Konyalı, IV, r. 347.

⁵⁰⁶ Devellioğlu, r. 78 û 1201.

⁵⁰⁷ E.v., r. 492; Doğan, r. 796.

⁵⁰⁸ E.v., r. 1473; Doğan, r. 1104.

⁵⁰⁹ E.v., r. 1385

Ferd (w. ‘e): Yo çîyo tena yo, dilet nêyo, zewcê yi çînî yo; Nomeyonê Homey ra.⁵¹¹

Riwayet bîya ku, Homê, qeleme ra va:

- Ya qelem, pê edeb binus! O nome, nomeyê hebîbê min o ku ‘erş, lewh û tu zî mi nûrê eyi ra viraştö. Eger, wu çînîbên mi yo mehluqî zî nêviraştên.

Qelem, heybetê Homê ra qelişîya û bî a. O qismê qelemê ku omi bi vatiş birîya. Seba ino sırrî hînî qelem heta nêqelişîya û anêbîya nuşte nênusena.⁵¹²

Ena zî zonayeyoni rî yo îşaret a. Gera, ummetê Muhammêdi zî wexteko nomeyê yi vacîya bi edeb û hurmet yi rî te’zîm bîkerên, yi rî salawat bîyarên û sunnetê yi dima şîyenê. Ku ayeti di zî ina mesele hina vîyerenä:

*“Biraştî Homa û ferîştê yi selewat anî peyğambêri serî. Gelê bawermendo! Şima zî selawat bîyarên serê ey û bi teslîm bîyayîşa tamî silum bidênî.”*⁵¹³

*“Ê ku hewî kenî birasen Homê û ruejê peyin /axiret û ê ku Homeyê xu xeylek zikir kênî qey ênan Resulê Homê zaf misalo rindo!”*⁵¹⁴

❖ Rezê ‘Bes teedeb ya qelem!’ di veng dîyo qelem. Seba inay hem sen’etê nîda hemi zî sen’etê întaq estî. ‘Şeqqî qeleme’ di di me’na estî; yo me’naya nîzdî yo zî me’naya dûr. Seba inay îta di sen’etê tevriye esto.

125- فَا بُنُوسِنَهٗ اُمَّتِي يَبِيرُ سُرُورًا / اُمَّةٌ مُّذْنِبَةٌ رَبِّ غَفُورًا

Vâ binusnê ummetey yî ri surûr / Ummetun muznîbetun Rebbun Ğefûr

126- يُوسَبِّبُ رَا سُنَّتْ شَقَّ قَلَمٌ / وَقَتِ قَطَعِي مَا بَكَرَ اَيُّ دَا اَلْهَمَمُ

Yû sebeb râ sunnetu şeqqî qelem / Weqti qeṭ‘î mâ biker ey ze’l-hîmem

127- بَعْدَ جُو نُوشَتِي هَمَّهٗ تَقْدِيرِ تَامًا / چِه بَبُو بَيِّدَا اِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ

Be‘di cû nûştî heme teqdîri tâm / Çih bibû peydâ ilâ yewmi’l-qîyâm

128- وَا زَيْنَ كُرَّ مَا خَلَاصِيَا تَمَامًا / قَاتِسِ مَا اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelaşîyyâ temâm / Vâtîşi mâ eş-şalâtu we’s-selam

Surûr (n. ‘e): Şayî.⁵¹⁵

Muznîbetun (w. ‘e): Gunahkarî, suçdarî.⁵¹⁶

⁵¹⁰ E.v.. r. 1288

⁵¹¹ E.v.. r. 335

⁵¹² Delâil-i Hayrat, r. 119.

⁵¹³ Qur’ono Kerîm, ‘Ehzab: 21.

⁵¹⁴ Qur’ono Kerîm, ‘Ehzab: 21.

⁵¹⁵ Devellioğlu Ferîd, r. 1282.

⁵¹⁶ E.v.. r. 1058

Hîmem (n. 'e): Zafhumarîya 'hîmmetî' wa yena me'nayê 'xeyrê, renc, xebat, îradeya berzî.⁵¹⁷

Yewmî'l-qiyam (i. 'e): Rucê qiyamet, mergi ra dima wextê paywuriştişî.

Beytonê corînoni di zî vîyertê ke, ina dunya cayê îmtîhon a. Herkes, îta di torê 'amelonê xu keno de û beno axîret. A rucê *'Eger sencerê komî giron omê wu ho zerrê yo cuyayê holi do; komî zî sencerê yi şenik omê dayikê yi hawiyê (adirê Ceherme) wa.*⁵¹⁸

Ummet û îmam, yo kueki ra yenî. Her peyğamber, qey ummetê xu yo îmom, yo reyzan hesibyeno. Qelem, bi emrê xu nuştişê xu rî dewom kena ku, ummetê Muhammedi rî rucê qiyom şayî, xelasî, keyweşî esta. Hema ummetê yi ra ê ku guneh kesbkerdo û kowtî mîyonê gureyonê xirab yini rî zî eg towbe bikerên, xeta û gunehê xu ra dur bimonên Rebbo Ğefurî ra afwkerdiş û Peyğamberî ma ra şefa'et esta.

*"Bîlaşek Allah, ci rî şerik depiştişi di gunehon 'efw nêkeno. Ayi ra vet komî biwazo (gunehê) yi 'efw keno."*⁵¹⁹ İna ayeti ra fohm bena, pê îznêallah ina mîjdon bawermendonî ra wa. Hedîsi di vîyerêna:

"Ê ke gunayo pîlî zî kênî hê tede Hz. Muhammed (s.a.s) bawermendonî rî şefa'et keno."⁵²⁰ İna dehkerê ser zaf ayêt û hedîs estî. Ma çend hebin bîyaro verê çimanî:

*"İna ummet (ummetê Îslam), verê ummetona bînoni di berz depişiya wa."*⁵²¹

*"Şima, tewr ummeta xeyrinê qey insononî ome vetiş. Holî emirkên û xirabî ra zî menkênî û bawerî anî Homey..."*⁵²²

Qey qelişyayişê qelem, ma tay vatê vati bi; hînî a mesela ma îta di derg nêkenî. Qelem, ê ke heta rucê qiyom benî û hemînê yin pê emrê Homeyê xu nuştî û ino nuştiş dima teqdîrê Homê qey her gurê bîyo temom. Eger ma raştî ra heqq, 'edalet, holî û weşî *'wazenî ger mâ xelâsîyyâ tamam / vatişî mâ esselâtu wesselâm.'* o.

❖ İta di benatê *'ummet û Rebb, muznibetun û Ğefur'*î di tenasub; *'şeqqî qelem'*î di esil sebebi ra vet fikiryayişê yo sebebo rind ser husn-î talîl; benatê *'nuştiş, teqdîr û peydâ'* di tenasub esto.

⁵¹⁷ E.v.. r. 517

⁵¹⁸ Qur'ono Kerîm, el-Mu'minun: 102.

⁵¹⁹ Qur'ono Kerîm, en-Nîsa: 116.

⁵²⁰ Canan, XIV, r. 213-214.

⁵²¹ "İslâm Ümmetinin Özellikleri", <http://www.fecir.net/node/7746>, 04.07.2017.

⁵²² Qur'ono Kerîm, Âl-i 'Imran: 110.

1.6. Leteyo Şeşin

أَنُو مَبْحَثِ خَلْقِ آدَمِيُو نُورِ بِيْعَمْبَرِ يُو كَوْتِ پَاشْتَنِي يِي

Enû mebhesi xelqi Âdemiyû nûri Peyğamberiyû kewtî pâştey yî

Ino lete di, 40 beyitî estî. Îta di ‘viraştişê Hz. Ademî ra, kowtişê nûrê Muhammed (s.a.s) paştê yi’ ra behs esto. O nûrê ku ho paştê Hz. Âdemi di nûrê Peyğamberê ma wo, yo sîlsîleya pakî ra vîyerto omîyo heta ku çareyê Hz. Amîne di beriqîyo.

129- بَعْدَ كُلِّ نُوشْتِشِ أَشْيَانُ كُو كَرْدُ / خَالِقِ جَبَّارِي فَرْمَانِكِه كَرْدُ

Be‘di kulli nûştişi eşyân kû kerd / Xâliqi Cebbârî fermânike kerd

130- قَيْبِ جِبْرَائِيلِ فَا هُنْكَ حَرِي / بِيَارَه عَرْدَانِرَا بِشْتِنِي تَوْرِي

Qeybi Cebrâîli vâ henkî herî / Bîyâre ‘erdân râ bi şeştî tewwîrî

131- نِي بُو رَنْكِ تَرَا بِيَارِي كَمِي / پِي قَرَاژِنِ أَيِ حَرِي رَا آدَمِي

Nîbû rengike terâ biyârî kemî / Pî virâzin ây herî râ Âdemî

132- حِكْمَتِ رَنْكِ حَرِي إِنْسَانِ پِي / هَرْكُو يُو رَنْكِ بِي نِيْبِي زِه پِي

Hikmeti rengi herî insani pî / Hergû yew rengike bî nîbî ze pî

133- هَا بِشْكُلِ و هَا شَجَاعَتِ دِلْبَرِي / هَا بِجُودِ و هَا بِطَبْعِ أَنْوْرِي

Hâ bi şekl û hâ şecâ‘et dilberî / Hâ bi cûd û hâ bi teb‘u enwerî

Tewwir (w. z): Çeşît, babet, cins.⁵²³

Âdem (n. ‘e): Guerê dînonî Îlahî, inson û peyğambero tewr verînî. Qur’oni di derheqê Âdemi di zaf ayeti estî.⁵²⁴ Rina zafî hedisoni di Âdem bi wesifê ‘Ebu’l-beşer, Safîyullah’ yeno vaciyayiş... Âdem, bawîyê insonî yo; seba inay ra ina kelime hirende ‘inson’i di şuğuliyena.⁵²⁵

Hikmet: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 73’in.

Şeca’et (n. ‘e): Mêrxasî, cumerdî.⁵²⁶

Dilber (w. f): Îna kelime, pêrabestî ya. A rind û rindîya ke zerrê inson bena, inson visnena xu dima.⁵²⁷

⁵²³ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 474.

⁵²⁴ Beqera: 31,33, 34, 35, 37; Tahâ. 115, 116, 117, 120, 121 u.s.b

⁵²⁵ Pala, r. 6.

⁵²⁶ Devellioğlu, r. 1295

Cûd (n. ‘e): Cumerdî, dest akerdeyî.⁵²⁸

Teb‘ (n. ‘e): Tebî’etê insonî, kurm, xu, xelq bîyayiş; pirodayişê mûhûr û damğayî, çapkerdişê kîtabî.⁵²⁹

Enwer (w. ‘e): Mesderê نور ra yeno. Tewr nûrin, zaf rind, beriqyaye.⁵³⁰

Homayo Xaliq û Cebbar (weherê quwwet û qudretî), qedinayişê nuştişê qelem dima ferman keno. Xasî ita di vono ino ferman Cebraîlî rî kerdo. Ma îta di seba akerdişê îni beyton gueş bidi xeberî:

“... Dima Allah (c.c), waşto‘erd seri xelîfêk xelq bîkero. ‘Erdî rî fermon kerd û va:

‘Ez tu ra yo mexluq virazêno, yini ra komêk mi rî îbadet bîkero ez yi dekeno Cennet; komêki zî mi rî ‘îsyân bikero yi zî erzeno Ceherme.’ Dima zî Cebraîlî rî fermon kerd va:

‘Her hetê rî‘erdoni ra tayêk her bîger!’

Tay rîwayetoni di vîyereno, wexteko Cebraîlî ome wuar, ‘erd nêverda tera herr bîgero. Dima Mîkaîl, şirawiya; ‘erd nêverda wu zî herrê yi ra bîgero. Peynî di Homê, meleketê merg Hz. ‘Ezraîl şirawut. ‘Ezraîl, ome wuar, ‘erd rina nêverda; labelê Hz. ‘Ezraîl va, ‘Ez hetta emrê Homê nêarî ca ez nêşino û dima herra sur, sipî û sîya ra gurewt.⁵³¹

Her ‘erdi ra her rengi di herr gurewtîşi di yo hikmeta Îlahî esta. Hina yo qal esta, ‘Herkes onceno eslê xu.’ ‘Eslê insoni zî herri ra wa. Herri zî tewirin a:

Herra wuşk, herra nerm, herra litamin, herra sur, herra sîya, herra qumin...

Ayi ra rengê, şeklê û tebî’atê insoni zî hina tewirin a⁵³²: Înon sur esto, sîya esto, kej esto; nerm esto, hers esto, zerr şenik esto, zerr teng esto...

Yena zonayiş; herri di zey ‘asin, baxir, ‘aleminyum, fosfor, qalsîyum...’ zaf element estî. Guerê sixletî û oranê estîyê îni element û mîneralon senîni û tewirê herr beli bena. Herr, guerê xususîyetê îni element û mîneralon zey ‘wuşkî, nermî û rengo tewirin’ tay xususîyeton qezonç kena. Guerê inay tike herri mexer, tike qeraz, tike bej benî.

Îsoni zî herri ra virazîyo. Înay ra îni elementî, bellî yo orani di insoni di estî. Seba inay benatê herr û xususîyetê insoni di yo tekîlî esta.⁵³³

⁵²⁷ E.v., r. 238; Farqînî, r. 170.

⁵²⁸ E.v., r. 186, Fîrûzâbadî, r. 350.

⁵²⁹ E.v., r. 1329.

⁵³⁰ E.v., r. 292; Fîrûzâbadî, r. 628.

⁵³¹ Köksal, Mustafa Âsım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2011, I, r. 30.

⁵³² Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, I, 358-363.

⁵³³ Tekçe, A.Hâkim, “Nebiler Silsilesi-Meleklerin Secde Ettiği Hz. Âdem (a.s.)”, *Rehber Dergisi*, humar: 55, Ankara 2013.

- ❖ Îta di benatê kelimeyonî ‘nuştiş û ferman; ‘erd, her û tewir; viraştiş û Âdem; şecâ’et, cûd û teb’i di tenasub esto. Viraştişê inson ser yo vîrardiş esta, seba inay telmih esto.

134- آردە جَبْرَائِيلِ وَاوُو كَرْدَه رُو / هَنْكِي اَوِي رَحْمَتِي كَرْدَه پَرُو

Ârde Cebrâîli wârû kerde rû / Henkî âwey reḥmetî kerde pîrû

135- بَعْدِ جُو زِي مِيرْ عَجَلْنَا يُو زَمَانْ / نِي دُوسَا پِي رَا وُ جِيرَا بِي هَمَانْ

Be’di cû zey mîr ‘ecelnâ yew zemân / Nîdûsâ pîrâ û cîrâ bî hemân

136- كَرْدَه سَرِ اَوِ هَنْكِي بَحْرِ خُزْنِ رَا / يُو بَيْنَانْ تَافَلِنْ كَرُوْتْ بِي حَمْدِ رَا

Kerde ser âw henkî beḥri ḥuzni râ / Yew bînân tâvil gîrût bîhemdi râ

137- مَا زِي لُوْمَا دَانِمَا مَخْرُوْنِ بَتِي / جَانْ يِنُو پِي سَرِ مُحَيَّرِ مَانِنِي

Mâ zî lûmâ dâ’imâ meḥzûn benî / Cân yenû pîser muḥeyyer mânenî

Henkî (z. z): Tay, binek, tike, hinike, hebê.⁵³⁴

‘Ecelnayış (f. z): İna kelime ser, ez oniyawo da des heb ferhengonî. Mi çîyêko ina me’na keno temom nêdî. Îta di, çar ihtîmal estî:

1- Ina kelime, عَجَن /‘ecena ra omîya. ‘Ecena, me’naye ‘alawutiş, me’cun viraştiş’i da⁵³⁵. İhtîmal esta ku Ehmedê Xasî herfa ‘nûn’ bi formê Zazakî kerda ‘lâm’. Tay fekonî di herfa ‘lâm’ û ‘nûn’ bi wuriyayişê sowtî herindê yobînoni di şuguliyenî. Zey mîsalonî ‘nimac-limac, nimitiş-limitiş, nerm-lerm...’⁵³⁶ Esena ku Xasî, ina kelime, me’nayê ‘alawutiş, lalitiş, mişt kerdiş’i di şugulnawa. Ez, ina me’na tercih keno.

2- Eger, ina kelime eslê ay ‘Erebî اجل ra pê أ ya yena me’nayê ‘texirnayiş, ser ra wext vîyertiş’i da⁵³⁷. Alawutişê mîrê Âdemî dima guerê çimeyonî Âdem yo wextêko derg şeklê mîri di moneno. İna me’na zî zeg bena.

3- Eger kelime, zey şugulnayişê Xasî, pê ع na; yena me’nayê ‘lezkerdiş’⁵³⁸. İna me’na zî qey herikyayişê beytanî dûr esena.

Bîhemdi (w. k): Çîyeko nêwazîyeno, bêzerr.⁵³⁹

Lûma: Qey me’nayê ina kelime, bionên beyita 64’in.

Muḥeyyer (w. ‘e): O ku heyret keno; şaşmendo.⁵⁴⁰

⁵³⁴ Özer, r. 119; Grûba Xebate ya Vateyî, r. 40.

⁵³⁵ Devellioğlu, r. 9; el-Mu’cem’ul-vasît, r. 616.

⁵³⁶ M. Malmîsanij, *Kürtçede Ses Değişimi*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013, r. 112.

⁵³⁷ Devellioğlu, r. 9; Fîrûzabadî, r. 1241.

⁵³⁸ Devellioğlu, r. 9; Fîrûzabadî, r. 1331..

⁵³⁹ “bêhemd”, <https://tr.glosbe.com/ku/tr/b%C3%AAhemd>, 04.07.2017.

Û her kuesê ‘erdî ra her rengi ra yo çapal herr gurewt û dima ay zey çe’mur û mîr alawut û tera şeklê insoni di Âdem viraşt.⁵⁴¹ Yena vatiş, dema ku a herr zey mîr ‘ecilna. A herra her tewiri ra ‘erdi ra arîdîya, nêdusîya yobînön û hemen cîra bî û behrê huznî ra kerdî ser. Rîwayet bîya ku, ‘Homê, herrêka Âdem tera viraşta, a herr çowras ruec bi deste xu alawuti bi.’⁵⁴² Senînîyê îni ruecon, ma rî yo ma’lumata meçhul a.

Guerê çimeyonî o çemurêko Âdem tera virazîyo, çowras ser halê xu di mendi. Yo qalibi di peşa. Hîris û new ser varonê huzun, yo serri zî varonê şayî vara ina herr ser. Seba inay ra huznê beni âdemî, şayî yi ra zaf a. Hz. ‘Elî (r.a) hina vato:

“*Ina dunya, eger inson ruecêk bihuyn çoras ruec bermnena!*”

Ayet û hedîsoni di senînîyê ino viraştişi hina vîyerena:

“*Sondi bi, ma inson (Âdem) yo çe’muro wuşki ra, yo litamêko şekil geno (ey) ra viraşto.*”⁵⁴³

“*Qatê Homê di mîsalê (viraştişi) ‘Îsa zey mîsalê viraştişê Âdem a. Allah, Âdem herri ra viraşti; dima eyi ra va ‘Bi bo!’ wu zî (cad) bi.*”⁵⁴⁴

“*O, O (Allah) ku, şima çe’muri ra viraşti; dima yo ecel tayînî kerd...*”⁵⁴⁵

“*... Raştî ra ma, ê yo çe’muro lêzikin(awin)i ra viraşti.*”⁵⁴⁶

❖ Îta di rezê “...zey mîr ‘ecelna...” di sen’etê teşbîh û rezê “*behrê huznî*” di sen’etê teşbîh-î belîğ esto. Benatê kelimeyonî ‘mîr, ecelna, nîdusayiş û cîra bîyayişi’i di tenasub esto. Husn-i talîl esto; çimkî mehzûn bîyayişê inson, bestîyo yo sebebo rindi.

138- **بَعْدُ جُوَ فَأَخْلَقَ كُوَ ذُو الْحِكْمِ / عِلْمٌ مِنْدُهُ كَرْدُو سَبَقَتْ حُزْنُ وَعَمٌ**

Be’di cû vâ Xâliqi kû zû’l-ħikem / ‘İlmê minde kerd û sebqet ħuzn û ğem

139- **قَيْبِي إِبْنِ آدَمِي أَيْ إِنْسُ وَجِنُّ / كَامُو أَهْلِ صَبْرِي بُو يُو أَهْلِ مِنْ**

Qeybî ibn-i âdemî ey îns û cin / Kâmû ehli şebrî bû yû ehli min

140- **كَامُ كَسُو كُو نِيكْرُو صَبْرُو كَرِيمٌ / أَرْكُو رُونِي بِي سَرُو حُزْنُ عَظِيمٌ**

Kâm kesû kû nîkerû şebrû Kerîm / Ez ğû rûnî yî serû huznu ‘ezîm

⁵⁴⁰ Pala, r. 365.

⁵⁴¹ Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, I, 358.

⁵⁴² et-Taberî, İbn Cerir, *Taberî Tefsiri*, (tadayoğ: Mehmet Keskin), III, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, r. 306.

⁵⁴³ Qur’ono Kerîm, Hicr: 26.

⁵⁴⁴ Qur’ono Kerîm, Âl-i ‘Imran: 59.

⁵⁴⁵ Qur’ono Kerîm, En’am: 2.

⁵⁴⁶ Qur’ono Kerîm, Saffat: 11.

141- بَعْدَ جُؤِ آدَمَ تَمَامَ كَرْدِ شَكْلِ بِي / حَضْرَةَ جَبْرِئِيلَ بِنْفَ كَرْدِ رُوحِ بِي

Be'di cû Âdem temâm kerd şekli yî / Hezreti Cibrîli pufkerd rûhê yî

142- تَأْفِي آدَمَ وَرِشْتِ رُونِشْتِ قَرِي / حَضْرَةَ جَبْرِئِيلَ سَجْدَه بَرْدُ جَرِي

Tâvilî Âdem wurişt rûnişt veri / Hezreti Cibrîli secde berd ci rî

Zû'l-hîkem (i. 'e): Kelimeya نو 'Erebî di yena me'nayê 'weher'. Kelimeyê حکم'i zî zafhumarê حكمة a. Yanî o ku weherê gureyonî hikmeton o.⁵⁴⁷

Sebqet (n.A): Vîyertiş, averşiyayiş.⁵⁴⁸

Şebr (w. 'e): O kesêko vere zuarî, nêweşî, musibeti di sebir keno, tehemmul keno, deyağê ey esto.⁵⁴⁹

Huzun; ğem, keder, tengî û decayiş a. Yo tengî û deja ku, ginena yo bawermendî ina gunonê yi rî bena kifaret. Hedîsa şerifi di omîya vaciyayiş:

"Dunya di huznê komî dergî bo, axîreti di rehetîyê yi bena zaf."(Müslim)

Huzun ra dima, tima şayî yena. Mikafat pîlî, sebron û decon pîloni ra dima yê. Mavac, mû'cîzeyê Mî'rac, Seferê Taîf dima omîya... Ayet-î Kerîme di hina fermon bîya:

*"Eg şima yi(Resulullah) rî ardim mekerî; Homa, yi rî ardim kerdî bi. Hanî, di kesoni ra yo bi(wu û Ebubekîr pîya bî) qafîro wu (Mekke ra) veti bi; hanî yi miğara da bi. Yi ombazê xu ra vatên: 'Meqehiry, çimkî Homa pîya ma do!..' "*⁵⁵⁰

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

*" U Vonî: 'Homê rî hemdi bo yi huzun ma ra berd û bîşek Rabbê ma raştî ra afwken û şikir qebul keno. "*⁵⁵¹

*"Helbet pîya zuarî di yo rehetî esta. Raştî ra, pîya zuarî rina yo rehetî esta. "*⁵⁵²

*"Sondi bi, ma şima binêk bi ters û veyşonî; kêmkerdişê mal, con û me'mulonî ra sonênî. Ê mijdonî bi di sebirkerdoğonî. Ê sebirkerdoğî, wextêk yo musîbet gina yini rî vonî: 'Ma 'a'idê Homê yê û ma helbet rasênî yî. '..." "*⁵⁵³

Cemâdât û nebâtâtonî rî zî sebrêko vilayayê dima yo rasayiş esto. Omayişê wusar, a çîle dima wa ku herr demserrê zimistoni di onta. Însoni zî bi sebir û çîle rasyên û beno

⁵⁴⁷ Fîrûzabadî, r. 1415; Devellioğlu, r. 514, 1526.

⁵⁴⁸ Devellioğlu, r. 1223.

⁵⁴⁹ E.v., r. 1197.

⁵⁵⁰ Qur'ono Kerîm, Tewbe: 40.

⁵⁵¹ Qur'ono Kerîm Fatir: 34.

⁵⁵² Qur'ono Kerîm İnşîrah: 5, 6.

⁵⁵³ Qur'ono Kerîm Beqara: 155-157.

merdimio kâmil... Kuekê kelimeyê ‘Âdem’i muneqaşayin a. Vacîyaya in kelime, ziwane Sumeri di kelimeyê ‘adamu (bawîyê mi), ziwane Asur-Babili di adamu (virazîyo, omîyo meydon, tutek, xuert) yan zî ziwane Sabîi di adam (‘ebd)i ra omîya. Tayi zî, seba viraştîşê yi herra sur ra ci ra vato Âdem... Kuekê kelimeyê Âdem ser, benatê ziwanolongo Bisilmononi di muneqêşa esta.⁵⁵⁴

❖ Îta di benatê kelimeyonî ‘huzun û ğem, îns û cîn, sebr û huzun, şekl û ruh’i di sen’etê tenasub esto. Rina îfadeyê “... ey îns û cin!”i di sen’etê nîda esto.

143- بَعْدَ جَوْ هَرِّ چِي مَلَكْ پِيرُو تَمَامْ / سَجْدَه بَرْدِي آدَمِ رِي خَاصُ و عَامْ

Be’di cû her çî melek pîrû temâm / Secde berdî Âdemi rî xâş û ‘âm

144- نَافِلِي نُورِ مُحَمَّدْ خَاتَمِي / بِي مُجَلِّي يُودِ پَاشَتِي آدَمِي

Tâvilî nûri Muhammed Xâtemî / Bî mucellâ yû di pâştayê Âdemî

145- جَنَّتْ بَرَزْخُدَه نَائِي رُوفا هَمَا / لَازِمُو نَا دَارَه رَا دُورِ بِي شِمَا

Cennetu berzex de nây rû vâ hemâ / Lâzimû nâ dâre râ dûr bî şimâ

Mucella (w. ‘e): Cîlayin, beriqniyaye, beriqyaye.⁵⁵⁵

Xâş û ‘âm: Me’nayê înon beyta 1 û 22’ini di vîyerti bî.

Tâvil: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 44’in.

Cennetu Berzex (i. ‘e): Berzex, yena ina me’na, ‘mesafe ka benatê di çiyoni da, a alemêka benatê heyat û mergî da; a muddetê ka ruhî, benatê dunya û axîreti di vinenî’⁵⁵⁶ Ina kelime ayeti di (يَبْنُهُمَا بَرَزْخُ لَا يَبْيَعِيَانِ) / *Benatê yini di yo perde esta, tîmon nêbenî.*⁵⁵⁷ kelimeyê berzax, ino me’na di vîyerena. Cennetu Berzex, yo izafe ya. O cayêko şirawutişê ina dunya ra ver Homê, Hz. Âdem û Hava uca di naru. Guerê İbn-i Arabî, îta benatê ‘*ruh û nefis, zahir û batin, rehetî û zuarî*’ yo ca yo.⁵⁵⁸ Secdeyê Cibrîl dima çendek melek estî, xas û ‘am hemini Âdemî rî şî secde. Ina dehkerê ayetonê Qur’oni di hina vîyerêna:

“(Allah, Âdem’i ra)va, ‘Ey Âdem, yin bi nomeyê ey erminon bihesn!’, Helag Âdem nomeyê heme erminon pê hesnê. Homê, yinî ra va, ‘Mi şima ra nêva ez nêesaye ezmonon û ‘erdî, rina ê çiyeko şima donî teber(kênî eşkera) û çîyeku zereyê xu di depişenî zono.

⁵⁵⁴“Hz. Âdem (a.s.)”, www.halife.net, 06.07.2017.

⁵⁵⁵ Devellioğlu, E.v., r. 959

⁵⁵⁶ Doğan, r. 133.

⁵⁵⁷ Qur’ono Kerîm, er-Rehman: 20.

⁵⁵⁸ Erginli Zafer, “İbn Arabî’ye Göre Hz. Âdem’de Temel İnsan Nitelikleri”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı)*, humar: 21, 2008, r. 161-163

Helag ma melektoni ra va, 'Âdemî rî secde bibêrin!' û cad secde kerdi; tena iblis rî açerna, xu pîl dî û bi kafîroni ra.

*Ma vati bi, 'Ey Âdem, tu û cînîyê xu Cenneti di vinderên. Wuerê uca ra çiyeku şima wazênî mird mird buerên! La hetê ina darî mêşên, nêbi şima bênî zalimoni ra.'*⁵⁵⁹

Hz. Cabîr, vono: "Ey Resulellah! Wa dayî û baviyê mi tu rî feda bî, çiyêku Homê her çî ra vercu viraşto çitayo ti mi ra vonî?" Peyğamberê Homey hina cewab da:

"Ey Cabîr! Çiyêku Allah her çî ra vercu viraşto, nûrê ino peyğamberê tu yo. O nûr, bi qudrê Allah, yi ça waştên uca di gerênî. O wext hema çikêk çîni bi. Nê Lewh, nê qelem, nê nê cennet, nê adir esti bi. Nê melek, nê ezmon, nê 'erd, nê tîj, nê aşm, nê cînî û nê zî inson esti bi. Wextêko Allah, waştî mehluqat bivirazo, ino nûr kerdi çar felqe. Felqeyo yoyin ra qelem, felqeyo diyin ra Lewh-î Mehfuuz, felqeyo hîrin ra 'erş viraştî. Felqeyo çharini zî kerdi çar felqe:

Felqeyo yoyin ra Hameleyê 'Erş, felqeyo diyin ra Kursî, felqeyo hîrin ra melekêti bînî viraştî. Felqeyo çharin rina kerd çar felqe:

Felqeyo yoyin ra ezmonî, felqeyo diyin ra 'erdî, felqeyo hîrin ra cennet û cehennem viraştî. Dima felqeyo çharin hewna kerd çar bar:

*Felqeyo yoyînî ra nûrê bawerîyê bawermendon, felqeyo diyin ra, nûrê qelbon, felqeyo hîrin ra nûrê 'La îlahe îllallah Muhammedu'r-resulullah nûrunu' viraştî.*⁵⁶⁰

Resûlullah (s.a.s) hedîsêka Qudsî di hina vono:

*"Allah vati bi : "Mi tu nûrê xu ra, zona her çî zî nûrê tu ra viraştî."*⁵⁶¹

Zey ina riwayet û zobîna çimeyoni ra yena fohmkerdiş, heqîqetê Muhammedîyye yan Nurê Muhammedî manewî yo estî, yo heqîqet yan yo cewher o. Înî, şexsîyeta Muhemmedîya manewî di benî sembol. Guerê înon wu, Hz. Âdemi ra vercu xelq bîyo û qatê Homê di tewr qiymetin û erca yo. Zobîna mexluqatî, nurî û peyğamberî seba izahkerdiş û daşinansnayışê ina heqîqet virazîyê. Guerê zaf alîmonî îni riwayetî hinayin sahih nêyê. Çimkî esrê H. 1 û diyini di fikrû nurê Muhemmed çîni bi; ino fikir, 'esra III'yini di vecîyo. Îni alîm, vonî sehîh a wa ku vercu qelem viraziyawa.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Qur'ono Kerîm, Beqera: 33-35

⁵⁶⁰ Kastallani, *Mevahib-i Ledunniyye* (Sadekerdoğ: Hüseyin Rahmi Yananlı), Divan Yayınları, İstanbul 2015, I, r. 2; Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2000, r. 123-126.

⁵⁶¹ E.v., r. 2.

⁵⁶² Yazır, VIII, r. 255.

- ❖ Benatê kelimeyonî ‘Âdem, melek û secde; nûr û mucella’ di sen’etê tenasub; ‘xas û ‘amm’i di tezat esto.

146- صَفْ بِصَفِّ فَنَذَرْتِي بِي بَيْدِهِ مَلَكٌ / بِي تَحْيِيرِ آدَمِي فَا أَرْكَرُكَ

Şef bi şef vindertî yî peydê melek / Bî muheyyer Âdemî vâ ez gerek

147- بِرِسِي خَلْقِ جَهَانْرَا نُو سَبَبٌ / بِي چَرَا فَنَذَرْتِي مِنْ بَيْدِ عَجَبٌ

Persî Xellâqi cîhân râ nû sebeb / Yî çirâ vinderti min peyde ‘eceb

148- وَفَتِ بِرِسَا خَالِقِي رَا كُونُ وَحَالٌ / فَا أَنُو حَكْمَتُ چِيُو يَا دَا الْجَلَالُ

Weqtu persâ Xâlîqi râ kewn û hâl / Vâ enû hikmet çiyû yâ ze’l-Celâl

149- خَالِقِي فَا نُورِ شَاهِ جُنِّ وَأَنْسُ / هَاوُ دِ پَاشَتِي نُو دِه يُو أَيَرُو جَلِيْسُنْ

Xâlîqi vâ nûri şâhi cinn û ins / Hâ w’ di pâştey tû de yû eyrû celîs

150- حَكْمَتُ وَهَيْبَتُ زِي پِيرُو آوُو / نِعْمَتُ وَ جَنَّتُ زِي پِيرُو آوُو

Hikmet û heybet zî pîrû âwe wu / Nî‘met û cennet zî pîrû âwe wu

151- آدَمِي فَا خَالِقِي عَرْشُ وَ قَلْبُكَ / حَسَنَكُنَا بِيْرِ مُقَابِلِ وَوُ مَلِكُ

Âdemî vâ Xâlîqi ‘erş û felek / Hesenâ bîri muqâbil we w’ melek

152- حَكْمَتِ خَلْقِي رَا دِي آمِه نُورُ / مِيَانِ وَجِهِي بِي دِه تَافَلِ بِي ظُهْرُ

Hikmetî Xellâqi ra dî âme nûr / Miyâni wechi yî de tâvil bî zuhûr

153- آدَمِي فَا رَبِّ أَرْ هَيْفِي كُنَا / بِي بِيَا قَارَشِي خُو رِ أَرْ فِينْنَا

Âdemî vâ Rebbi ez hîvî kenâ / Yî biyâ qârşî xû ri ez vînenâ

Muheyyer: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 137’in.

Kewn (n. ‘e): Karê ‘kâ-ne’ ra viraziyo. Biyayiş, est biyayiş, estene, wucud, mewcudîyet.⁵⁶³

Zel-Celâl (î. ‘e): Homa ku weherê berzî, pîltî û ‘ezamet o.⁵⁶⁴

Celîs (w. ‘e): Culûs ra yeno, o ku pîya nuşeno ru, ombaz.⁵⁶⁵

Bîr (w. ‘e): Teqwe, gureyo hol kerdiş kerdiş, holî, başî, xeyr.⁵⁶⁶

Nûr: Seba me’nayê ina kelime bionên beyta 41’in.

Hîvî kerdiş (f. z): Çiyêko tera hîvî beno, umid kerdiş.

Zuhûr (n. ‘e): Esayiş, veciyayişê wuerte, xu muetiş, biyayiş.⁵⁶⁷

⁵⁶³ Doğan, r. 641; Sarı, r. 1338.

⁵⁶⁴ Doğan, r. 182.

⁵⁶⁵ Devellioğlu, r. 167.

⁵⁶⁶ Doğan, r. 149; Devellioğlu, r. 140.

⁵⁶⁷ Devellioğlu, r. 1552

Yena vatiş, viraştişê şeklê û pifkerdişê cesedê yi ruhê Hz. Âdemî rî ver Cebrail, nûrê Muhammed aleyhîssalam gurewt. Bi o nûrî ezmonon, ‘erd û dengizoni di gera. Mehluqat bi şerefê yi pê hesna. Dima Homey, emrkerd ke o nûr bikerên mîyonê çe’murê Hz. Âdem î. Yini zî o nûr kerd mîyone çamurî. Âdem, wextêko derg hina mendo. Bad uca şeklê cesedê inson vîrazîya û ino nûr runîya sulbê Âdemî...

Meleketon, yi dima saf depişt. Hz. Âdem, xu dima saf gurewtiştê meleketoni rî ‘eceb mendi. Wextêku hikmetê ino hal perskerd. Musa ku, nûrê şahê îns û cînî ho paştê yi do.

Hz. Âdemi zî waşti wa nûrê Muhammed paştê yi ra bîger û bierzo çareyê yi ku wa tima tim ino nûr vernîyê yi di bi. Nûr, neql bi çareyê eyî. Baco, Âdem Rabbê xu ra waşti ku o nûr bierzo uzwêkê yi wa bivîno. Nûr, runîya giştê yi. Hz. Âdem heta Cenneti di bi o nûr, sawuten çimonê xu.⁵⁶⁸

❖ Ina qîsmi di vîrardişê viraştişê Hz. Âdemî ser sen’etê telmih û kelimeyanê ‘*hikmet û heybet, cinn û ins, cennet û nîmet, erş û felek, nûr û zuhur*’i di tenasub esto.

154- كَرْدَ أَمْرٍ كَوَّ لَطِيفٍ عِلْمِ خُودِهِ / نُورِ بِي نَازِلِ أَمَةٍ كِشْتَا أَشْهَدَهُ

Kerd emrikew laîf ‘ilmi xû de / Nûr bî nâzil âme giştâ eşhede

155- يُوسَبِّبُ رَا كِشْتَا رَاشْتَهُ أَفْضَلًا / زِي جِيهَ أَيِ أَهْلِ حُبِّ وَ مُبْتَلَا

Yû sebeb râ giştâ râşte efzel â / Zey çepê ey ehli hubb û mubtelâ

156- لَوْمًا وَفَتْ نَنْكُويِ خَوْ قَسَنَنِي / دَسْتِ رَاشْتَدَهُ عَوْلِي دَسْتِ بِي كَنِي

Lûmâ weqtu nengûyi xû qesnenî / Destu râşt de ‘ewwulî dest pîkenî

157- دَسْتِ رَاشْتِ رَازِي كُوكِشْتَا نُورِ نَدَه / بَعْدِ جُو هِيرِ هَمِي يَا كِشْتَه دَه

Destu râşt râ zî kû giştâ nûr tede / Be‘di cû hîri hemey ya gişte de

158- بَعْدِ جُو بِيئَه پِيئَه زِي كُو قَسَنَنِي / دَسْتِ چِپِ تَرْتِيْبِ نَدَه نَقْرَازِنِي

Be‘di cû yîne pile zî kû qesnenî / Destu çep tertîp tede nivrâzenî

159- چُونَكِي كِشْتِ دَسْتِ رَاشْتِي أَفْضَلِي / مَا قَرِي فَاتِ شِمَا زَانِي بَلِي

Çûnkî giştî desti râştî efzel î / Mâ verî vâtu şimâ zânî belî

160- لَازِمُو مَا حِكْمَتِ تَرْتِيْبِ فَاجْ / چُونَكِي هَر كُو دَرْدِيرِ أَسْتِ عِلَاجْ

Lâzimû mâ hikmeti tertîbi vâc / Çûnkî hergû derdî ri estu ‘îlâc

Laîf (n. ‘e): Weş, nerm; rind, şirin; nomeyonê Homê ra yo wo.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ Delâil-i Hayrat Şerhi, r.119.

⁵⁶⁹ Doğan, r. 712.

Efzel (w. ‘e): Zaf faziletin, derecaya berzi di, o ku tercihi di vernî do.⁵⁷⁰

Hubb (n. ‘e): Heskerdiş, muhabbet.⁵⁷¹

Mubtela (w. ‘e.): ‘Belâ’ ra yena. O ku musaye yo û kowte gurono xirab û bengînî.⁵⁷²

Tertîb: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 22’in.

‘Îlâc (n. ‘e): Erminê ku qey weşî bîyayişê nêweşî şugulyeno; daru, çare.⁵⁷³

Vonî, waştîşê Âdem dima nûrê Muhammed aleyhîs-salam ome giştê yi eşhedî. Belka ino sebebi ra zî gişta raşt, gişta çepi ra efdal yena zonayîş. Îna efdalî zaf cayani di xu muecnêna ra; labelê qesnayîşê nengoni di vercu gişta raşti ra destpêkerdiş sunnet hesibyena. Guerê Îmam-ı Nevevî qesnayîşê nengoni di destoni ra destpêkerdiş mustehab o. Vercu gişta eşhed inê desto raşti ra destpêkênî, dima gişta wuerti ra heta gişta qij bi rêz qesiyênî. Dima gişta pîl qesiyêna. Tewr dima gişta qij desto çepi ra dewom kênî.⁵⁷⁴

Hazretî ‘Eyşe -radiyallâhu anha- ra hina yo rîwayet esta: “Rasûlullâh (a.s.m), mi ra va ku: *Ya ‘Eyşa! Wextêku ti nengê xu birnena gişta wuerti ra destpêker, dima giştê xu qij, dima giştê xu pîl, dima giştê engiştone, dima giştê eşhed bibirn! Nengê hina biqesiyê dewlemendî donî.*”

Peyğamberê ma -sallâllâhu aleyhî ve sellem- bellî kerdu ke, qesnayîşê nenguyê destê gulerkin, nenguyê lingê duzi hokê sıhhatî ra omîş bena.⁵⁷⁵ Helbet ino tewir ser qesnayîşê nenguyonî, inson ‘şîyayîşê nenguyê gişti ra’ xelisnena. Senî viraştîşê her çî di û her guerê di yo nîzam û yo tertîb esta, hina zî îbadet, ‘emel û ‘edatoni di zî gera tertîb bi bo. Tertîp, fiqhê Îslomi di me’nayê ‘bi rêz viraştîş.’i da. Destmaj, nimac, ruece, hecc... heme bi tertîb ê. Ma eşkênî ina behs ser ayetê destmaj delîl bimuecn ra:

“Gelê bawermendon! Eg şima qey nimac viruştî pay rîyê xu, pa çengonê xu destonê xu bişuen û sarrê xu mesh bikerên û pa paşnonê xu lingonê xu zî (bişuen!)...”⁵⁷⁶

❖ Benatê kelimeyonê ‘raşt, çep ve hubb, mubtela’ di pêverî ser senêtê tezat û kelimeyonê ‘nengû, qesnayîş, desto raşt, destpêkerdiş’i di bi tekîliyê me’na ser sen’etê tenasub estî.

⁵⁷⁰ E.v., r. 321; Sari, r. 1166.

⁵⁷¹ Doğan, r. 500.

⁵⁷² E.v., r. 811; Devellioğlu, r. 957.

⁵⁷³ E.v., r. 533; Devellioğlu, r. 607.

⁵⁷⁴ Uca, İsmail Hakkı, *Delil ve Kaynaklarıyla Büyük Kadın İlmihali*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013, r. 205.

⁵⁷⁵ İmam Gazâlî, I, 379-381.

⁵⁷⁶ Qur’ono Kerîm, Maîde: 5.

- 161- وَفْتُ يُو نُورِ أَمَهْ كِشْتَهْ بِي سَكَانُ / نُورِ چَارِ يَارَانُ زِي آمِي بِي بِيْنَانُ
 Weqtu yû nûr âme gişte bî sekân / Nûri çâr yârân zî âmey yî bînân
- 162- نُورِ صِدِّيقِ دِ رَاشْتِ صِدْقِ دَهْ / بِي سَكَانُ فَرُوقِ زِي صِدِّيقِ دَهْ
 Nûrî Şiddîqî de râştê şidqî de / Bî sekân Fârûk zî Şiddîqî de
- 163- نُورِ عُثْمَانَ زِي رَاشْتِ عُمَرَى / بِي عَلِي كِشْتَا چِي بِيْنَعْمَبِرَى
 Nûrî ‘Usmâni zî râşti ‘Umerî / Yî ‘Elî kiştâ çepey Peyğemberî
- 164- وَفْتُ آدَمِ چِمِ كِنَا كِشْتَا شَدَهْ / آي كُو نُورِ مُصْطَفَايِ هَاوُ تَدَهْ
 Weqtu Âdem çîm gina giştâ şede / Ây kû nûrî Muştefâyî hâ w tede
- 165- بِي مُفَرَّحٌ قَا بِإِلْهَامِ رَبِّي / أَلْسَلَامٌ هُمْ عَلَيْكُمْ يَا أَبِي
 Bî muferreḥ vâ bi ilhâmê Rebbî / Es-selâmu hem ‘aleykum yâ ebî
- 166- دَا جَوَابِ نُورِي فَرَا رَبِّ وَرَى / وَعَلَيْكُمْ السَّلَامُ قَا تَرَا
 Dâ cewâb nûrî verâ Rebbî werâ / We ‘aleykumu’s-selâmu vâ terâ
- 167- يُو سَبَبٌ رَامَا سَلَامٌ بَدُّ سُنَّتْ / رَدِّي زِي فَرُظِّ كُو كِفَايَتْ
 Yû sebeb râ mâ selâm bid sunnetu / Reddî yî zî ferzikew kifâyetu
- 168- وَأَزِنِ كُرْ مَا خُلَاصِيَا تَمَامْ / قَاتِشِ مَا أَلْصَلَاةُ وَالسَّلَامُ
 Wâzeni ger mâ xelaşiyâyâ tamam / Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

Sekân (w. ‘e): Ina kelime pa karo bîyayiş biya yo karo perabesteyo Zazakî. O ku hereket nêkeno, nêleqiyeno; ciro, halê xu do; caye ke di runiştîyo.⁵⁷⁷

Çâr yârân (i. w. z.): Çar duest. Nomeyê ku diyawo çar xelifeyonî pilon. Hz. Ebûbekîr, Hz. ‘Umer, Hz. ‘Usman, Hz. ‘Elî. Înî miyane sehaboni di hetê fazileti ra hê vernî de û derheqê fazîletê yin zaf hedişî estî. Yin sera zaf medhîye nusîye. Taşlıcalı Yahya, vono: “Çâr-yârûn Radiyallahû Ta’alâ anhum / İntikamın alalım kahr edelim ehl-i şeri”⁵⁷⁸

Muferreḥ (w. ‘e): O ku keno rehet, zerr keno weş.⁵⁷⁹

Werâ (n. ‘e. c): Şar, mexluq; âlem, kâinat.⁵⁸⁰

Îlhâm (n. ‘e. c): Çîyêko hetê Homê ra kono zerrê insonî; ê fikrê ke konî qelbê peyğamberonî.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Fîrûzabadî, r. 1556; Devellioğlu, r. 1210.

⁵⁷⁸ Pala, r. 99.

⁵⁷⁹ Devellioğlu, r. 968.

⁵⁸⁰ E.v., r. 1498; *el-Mu’cemu’l-wecîz*, r. 666.

⁵⁸¹ Devellioğlu, r. 610.

Ferzî kifâyet (i. ‘e): Ferz, ê emrê Homêye ke viraştişê mecburî û teriknayışê yin guna yî (zey nimac, roce, hec û zikat). Ferz di qisim o: Ferzo ‘eyn, ferzo kifaye. Ferzo kifaye, ê emire Homêye ke yo qisim Bisilmone biyare ca, ê Bisilmononî binoni ra kono (zey nimace cinaza.)⁵⁸²

Şaîr Xasî, îni beytoni di zî behsê nûrê Muhammedî ser dewomê qalê xu keno. Saîd Nursî hina vono: *“Îno halê Resulullah- viraştişê nûrê yi-bi eqil nê, bi nûrê îman fohmbeno û vînîyeno. Seyyîdê ma dendikê ina ‘âlem o. ‘Eynî wexti di fekiyo tewr rind o. ‘Îlmo îlahî di estene bi nûrê yi destpêkerdo, bi wucudê yi rumetin insonîyet raso kemal î. Ino gurê qey Allah, asan o. Kesêk, îkramêko rind vercu dono duestê xu. Homayo pîl waşti cemat û kemal, qudret û pîltîyê xu bimuecno. Ino semedi ra ‘alemê estene û inson viraşti. Aha Homê, bi nûrê hebîbê xu Muhammed destpêkerd ino tecellîyo mu’azzami.”*⁵⁸³

İbn Hacer-i Heytemî (rh. a) vono: *“Heme Peyğambêrî çilayê xu Hz. Muhammed aleyhîsselamî ra genî; çimkî wu sultanê yin hemin o, reîsê yino tewr şerefîno ku wesifnayış heq keno û imamê yino tewr berz o.”*⁵⁸⁴ Dima Homey, o nûri ra emirkerd, ‘Bion vernîyê xu!’ Nûr, onîya vernîyê xu o nûrêko dî nûrê Hz. Ebubekîri bi. Dima ine Hz. ‘Umer, raştê yi di inê Hz. ‘Usman û çepê y idi zî inê Hz. ‘Elî dî. Aha ino nûrê Muhammedî ku behsê yi bena vercu kirişyeno Hz. Âdem î...⁵⁸⁵ Termê ‘selam’, ‘Erebî kuekê ‘selîme’ ra yo masdar a. Yena me’nayê; tengîyê maddî û me’newî ra helisyayış, rasayışê wêromayış û weşî ya. *Esselamu*, me’nayê nome di ‘selam, selametî, wêromayış û bawerî’ ya.

Fiqhê İslamî di, a duayêka wextoko di heb Bisilmone ginenî yobînon û yobînoni rî kênî. O ku silom dono vono *“es-selamu aleykum (Silomî Home şima seri bo!)”* û o ku silom geno vono *“we aleykumus-selam we rahmetullahî”*.

Ebû Hureyre (r.a.) ra rîwayet bîya, Nebî sallallahu aleyhi wes-sellem hina va: *“Zeg Allahû Teâlâ Âdem aleyhîsselam viraşti yi ra va:*

- Şu, ê melekê hê runiştê silom bidi yini û bion senî ewaze donî silomê tu baş gueştari bîker; çimkî silomê tu û ine tutonê tu o yo. Âdem aleyhîsselâm melekêtoni ra va:

- es-selâmu aleykum, Melekêtoni zî hina cewab da:

*- es-selâmu aleyke we rahmetullâh...”*⁵⁸⁶

⁵⁸² E.v., r. 325; Pala, r. 148; İman ve İbadetler, r. 165.

⁵⁸³ Nûrsî, Saîd, *Sözler*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2003, r. 514-540.

⁵⁸⁴ Selvi, Dilaver, “İlk Yaratılan Nur”, *Semerkant Dergisi*, İstanbul Mart 2007.

⁵⁸⁵ Regaip Gecesi, <https://sohbetdefterim.wordpress.com/tag/yaratilisi/> 18.12.2015

⁵⁸⁶ Köksal, I, r. 33-34.

Allah'i zî wazeno bawermêndî silom bidên yobînön: "*Wext silom dîya şima, şima zî ê ra tewr rind silom bidên yan zî bi silomêk dîyo şima muqabelê bikerên...*"⁵⁸⁷

Silom dayiş sunnet, gurewtiş farz o. Silom dayiş û gurewtiş di sunnet hina wa:

O ku peya yo gera silom bido runiştoğî, aspar gera silom bido peyayî, qij bido pîlî. Qasidê Homey komelê Îslomi di vilabîyayişê silomî ser vineno û netîceyê ay inê komelî yo hedîsê xu di hina keno a:

*"Sond Home rî bo ruhê mi xu destê di depişto! Şima heta baweri nêkerî şima nêşînî Cennet. Şima heta yobînön ra hesnêkerî şima nêbenî bawermend. Wextêko 'emelêk şima kênî heskerdişê şima keno zêd ez xeber bidî şima? Bênatê xu di silom vilabikerên."*⁵⁸⁸

❖ Îta di seba virardişê çar xelife, sen'etê telmih esto. Kelimeyonî 'raşt û çep'i di tezat esto.

1.7. Leteyo Hotin

أَنُو مَبْحَثِ أَشْتِشِ آدَمِ يُو جَنَّتِ رَا أَوْ مَارْدِشِي كَالِكَانِ پَيَغْمَبِرِ مَا

Enû Mebhesi Eştişi Âdemi yû Cennet râ Ûmardişi Kalikâni Peyğamberi Mâ

Ina qisim 22 beyît a. A ku ma ayeton û hedîsoni ra musê wextêko Hz. Âdem xelq bi; wu û cînîyê yi Hz. Hewwa Cenneti di nîyeru. Yini uca di her çî ra wuerden û tomnen; labelê hikmetê îmtîhonî ser Homê yo dare ra wuerdişi ray i men kerdî bi. Şeyton le'înî pê hîle u weswesa yin fekiyê ina dari ra da wuerdiş. Ina qisim, dîqqet oncena ina raştî, heqîqet û behsê 'Eştişê Âdemî Cennet ra, bi qebulê tewbê xu wesîle kerdişê nomeyê Peyğamberê ma u rasiyayişê nûrê Peyğamberî ma kalikonê yi ra hetta bawkalê yi 'Ebdulmuttalîb' bena:

169- حَضْرَةَ حَوَا نَظَرَ دَا آدَمِي / فَآ چِه نُورُ فَآ پِي فُخْرِ عَالَمِي

Hezreti Hewwa nezer dâ Âdemî / Vâ çihî nuru, vâ yî Fexri 'âlemî'

170- خَالِقِي هُرْدِي مُزَيْنُ كَرْدِ پِي / هَم دِ جَنَّتِ دَه مُخَيَّرُ كَرْدِ پِي

Xâliqî hurdi muzeyyen kerdî bî / Hem di Cennet de muxeyyer kerdî bî

171- بَعْدَ جُو كُو آدَمِي پِي أَمْرِي كَرْدُ / خَالِقِي فَآ پِي بِيغِيرِ بَرَزِ عَرْدُ

Be'di cû kû Âdemî bîemrî kerd / Xâliqî vâ yî bigîri berzi 'erd!'

⁵⁸⁷ Qur'ono Kerîm, Nîsa: 86.

⁵⁸⁸ Müslim, iman, 93; Ebu Davud, Edeb, 131; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame, 54, İsti'zan, 1; ibn Mace, Mukaddime, 6; A. b. Hanbel, I/165; bk. Buharî, Nikâh, 71, Eşribe, 28, İsti'zan, 8; Nesaî, Cena'iz, 53.

Tâvilî libâs û tezyîn bî vinî / Yîne râ wu eştî nâ dunyâ genî

Muzeyyen (w. ‘e): Zînet ra viraziyawa. Xemilniyayiş, neqîşin.⁵⁸⁹

Muxeyyer (w. ‘e): Xeyr ra viraziyawa. Vîcnaye, ecibnayiş, begonkerdiş.⁵⁹⁰

Libâs (n. c. ‘e): Cile, kinç⁵⁹¹

Tezyîn (n. ‘e): Xemilyayiş, xemilniyayiş, neqîşin.⁵⁹²

Viraştîşê Âdem, dima Homey Hewwa viraştî. Viraştîşê Hewwa senî yo; çimeyonê Îslomi di zaf me’lumat çîni yo.⁵⁹³ Viraştîşê Hewwa ra behs Qur’oni di hîrî ayetoni di vîyeren; labelê xususê asteyê tîrî ra bîya di hedîsêk hina yo fohmkerdişî rî ber akerdo:

اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ خُلْفَنَ مِنْ ضَلْعٍ وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضَّلْعِ أَعْلَاهُ فَإِنْ ذَهَبَتْ تَقِيمُهُ
كَسَرَتْهُ وَإِنْ تَرَكَتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا

“Ez şima rî tewsiye keno cînoni rî holî bîyen, wesîyetê mi depîşên; çimkî cînî asteyê tîrî ra virazîyê...”⁵⁹⁴

Ina hedîsi di yo teşbîh esto. Peyğamberê ma nîşon dawa ku cînî zey asteyê tîrî xesas î. Ina hedîsi ra ina me’na nêveciyena ku ‘Hewwa, asteyê Âdemî ra virazîyaya.’ Labelê inay tewr hol Homa zono. Vatişê Xasî ser esena, Hz. Hewwa nûrê Muhammedî çareyê Âdemî di vînena û ino nûri ra perskena. Homey, Âdem û Hewwa zaf rind viraştî bî û yi Cenneti di muxeyyer verde bî ku ayeti di hina vîyeren:

“Ma va ya Âdem! Ti û cînîyê xu pîya cenneti di runîşên uca di şima ça ra wazênî zêd zêd buerên; labelê duştê ina dar meşên! (Eg şima şên) şima bîni zalimoni ra.”⁵⁹⁵

A darêka Âdem û Hewwa tera dur depîşîyê a, komcî dar a, xeber nêdîya wa. Îta di emrê Homê depîştîş, îteat û ‘ebdî muhîm a. Ina mesele Qur’oni di zaf akerdi ya:

“Ina ser ma va: ‘Ey Âdem, muheqqeq ino (şeyton) duşmenê tu û cînîyê tu yo; wa şima Cenneti ra nêveco! Nêke şima benî bîbext. Muheqqeq qey tu uca din ê veyşonî nê zit mendiş çîni ya. Ê rina ti uca di nê teyşonî oncên nê zî germîyê (tîj) vînenê. Şeyton (qey

⁵⁸⁹ Devellioğlu, r. 1058.

⁵⁹⁰ E.v., r. 920.

⁵⁹¹ E.v., r. 777

⁵⁹² E.v., r. 1447.

⁵⁹³ Köksal, I, r. 34-35

⁵⁹⁴ Paksu, Mehmed, *Peygamberimizden Gençlere Sesleniş*, İstanbul 2013, r. 56.

⁵⁹⁵ Qur’ono Kerîm, Beqera: 35.

vetişê yin Cenneti ra) weswese da yî va: ‘Ya Âdem, ez darê nêmiranî û mulko nêqediyeno bimuecn tu?’⁵⁹⁶

“Şeyton va, Rabbê şima sebebêko bîni ra nê tena şima benî meleket ayi ra ina dar şima rî kerd qedex!... Hina (şeyton) yi bi xap xapînê. Wexteku yin fekîyê dari ra tohmna cadi awretê ê wurdîni yini rî bî a(zitîyê yin esîya) û destpekerd pelonê Cenneti bioncên xu. Inay ser, Rabbê yini, veng da ê wurdîno: ‘Mi şima wurdînon rî wuerdişê fekîyê ina dar qedex nêkerdi bi? Ê şeyton şima wurdinoni rî duşmeno eşkerayo nêva?’⁵⁹⁷

Hina rîwayet bîya ku:

“Âdem, bîemrîyê Homê ra ver çire ‘ewretê xu nêdî bi. Wexteko a fekîya qedaxin ra wurd o ceyê şerme yi bi a. Âdemi zî vazda. Vazdayîşi di gina yo dar û depişte mend. Dari ra va: ‘Mi werad!’ Dare, va: ‘Ez, tu veradaye nê ya!’ A hel, Rabbê yi hina veng da ci: ‘Ey Âdem! Ti mi ra ramenê!’ Âdem (a.s) va: ‘Nê! Ez nêrameno; labelê ez tu ra şermayeno.’⁵⁹⁸

Welatê ma insonon ‘esil cennet o. Seba inay ra inson ewwîlin Cenneti di xelq bîyo. Hz. Âdem û cînîya yi Hewwa vercu Cenneti di bî; labelê Homa yi tima tim Cenneti di mendîş ser nêviraştîbî; zobîna yo meqsedo berz ser viraştîbî. Ino meqsedî zî ‘zedîyayîş û îmtîhon bîyayîş’ o. Seba ina hikmetê viraştîş Âdem û Hewwa a xeta ku ma zonî kerdi.

Allahû Teâlâ, vercu melekê viraştî bî yini de qebîlîyetê gune kerdiş çînî yo; heywon viraştî bî yi zî weherê ‘eql û mesulîyet nêyê. Allahû îni wurd estenon ra vet yo estene viraştî. In estene, inson o. Inson, biwazo hem eşkeno mukemmeli ser meleketon bivîyero hemi zî bi xirabîyê xu heywonon ra cêri bo. Aha hina yo mexluq senî yo hal seri do qey kifşkerdişê o halî zî şeyton virazîyo. Senî ku cîyakerdişê zerd û beqir a tîmonî adiri di girnenî. Hina zî qey cîyakerdişê kurmê inson hol û xirabî û fohmkerdişê weherê kurma holî Ebubekîr û kurma pîs Ebuçehîlî Homey şeyton adiri ra viraştî.

Rina eg ma qayîlî dendik, yo dari bo, ma a dendik erzenî herr. Esayîşi di binê herr tarî û tengnayo yo; labelê rayê dar bîyayîş uca ra vîyerenon. Dendik bi henzaron ser zere di bimon nêbena dari. Hina zî Rabbê ma Âdemî zî zerrê Cenneti ra şiraweno ‘erdê dunya. Yi erzeno herrê îmtîhon û îbadet ku wa uca di zuarî bivîno, tengî bionco, zehmeti di bimonon ku wa zerr weşî û te’at kerdiş ser qey cennet wa bi bo dara ebedî. Tike inson ‘eqlê xu kênî meşgul û hîşê xu rencon kênî û vonî:

⁵⁹⁶ Qur’ono Kerîm, Tâhâ: 117-119, 120.

⁵⁹⁷ Qur’ono Kerîm, ‘Eraf: 20, 22.

⁵⁹⁸ Köksal, I, r. 36-37.

“Eger şeyton nêbên, Hz. Âdem Cenneti di mendên û ma zî uca di mendên!”

Cewabê ina persi Homey hema viraştîşê insonî ra ver da bî melekêton:

“Wextêk Rabbê tu melekêton ra va: ‘Ez rî ‘erdi di xelîfêk virazeno.’ Yin va: ‘Ma bi hamd, Ti tesbîh û teqdîs kenî vinenî Ti o insonêku rî ‘erdi di tîmonî(fesat) vecen û guin rişneno yi kenê xelîfe. Homê zî yini ra va: ‘A ku şîma nêzonî ez aya zono.’”⁵⁹⁹

Ayeti di zî kifşbena Homa, viraştîşê Âdemî ra ver, xeber dono ku ‘erdo ser tewirê insonî virazeno. Vercu ra saliqdono inson Cenneti di nê; dunya di cuwîyeno. Xapitişê şeyton, Hz. Âdem tena şîrawutişê insonî dunya rî bîyo yo sebeb.

Rina melekêtoni ra cîya nefîs û hîssê şehwet dîyawa insonî. Gereka netîceyê îmî hîsson bidîyo, inson bişîrawiyo ina dunya, tay mes’ulîyet bidîyen ci û îmtîhon bi bo. Peynî di bi ino îmtîhon û ina ceribnayışî inson yo qiyet bîyo ya cenneti rî bena yan zî yo wazîyet bîyo Cehennemi rî beno.

Şeyton, senî şî bi Cennet û Hz. Âdem û Hewwa ra senî bi nîzd ina dehkara di Qur’an û hedîsona sahlîhoni di zaf me’lumat çînî wa. Rina ina dehkera di ma çend vatişo mîsal anî.

Hesen Basrî vono: “*Quwwetêko Homê do, bi ino quwwet şeyton ‘erdi ra ezmon yan Cennet weswesa şîrawuta.*”⁶⁰⁰

Tay mufessîr hina vonî: “*Rê rê Hz. Âdem û Hewwa omenî nîzdîyê berê Cennetî, şeytoni zî teber ra yi pawutên û bîyen nîzdî. Weswesa zî hina virazîyawa.*”⁶⁰¹

Senî bîya ma nêzonî; labelê seba ceribnayışê Alleh bîyo ca, Âdem, wesweseyê şeytonî şîraweno. Umîşê wesweseyê şeytoni di Âdemi rî yo îsyon çînî yo; tena yo vîrkerdiş esta ku yo qali di vacîyaya: “*Înson bi vîrkerdiş zonîyeno.*”⁶⁰² İna mesela Qur’oni di hina vîyerena: “*Raştî ra îta ra ver ma Âdemi rî emirkerd (ina dari ra mew!); labelê yi kerd xu vîr û ma zî yi di yo zîxmî nêdî.*”⁶⁰³

❖ Kelimeyonî ‘nezer û nur, tezyin û lîbas’i di sen’etê tenasûb esto. Tezyîn û müzeyyen eynî kueki ra virazîyê; seba inay sen’etê îştîqaq esto. Virardişê qîssayê Âdem û Hewwa ser telmih esto.

173- بى فِغَانٌ وَ زَارِيٌّ بِي هَرْكُو هُوَ / قَطُّ أَبْدَى بِي سَكَانَ يُو رُوْجٌ وَ شَوُ

Bî figân û zâriyey yî hergû hew / Qeş ebed nîbî sekân yû rûc û şew

⁵⁹⁹ Qur’ono Kerîm, Beqera: 30.

⁶⁰⁰ Akgünler, Halil, “Hz. Âdem’i kandırmak için şeytan cennete nasıl girdi?”, <http://www.saidnürsi.de/>, 23.06.2016

⁶⁰¹ Ç.v.

⁶⁰² Devellioğlu, r. 345.

⁶⁰³ Qur’ono Kerîm, Tâhâ: 115.

174- بِي تَمَامِ حَتَّى كُو هِيرِ سَيِّ صَرَه / كَرْدِ زَرْگُونِ حَسْرِ بِي دَارُو چَرَه

Bî temâm hetta kû hîri sey şere / Kerdi zergûn hesri yî dâr u çere

175- فَاتَّشِ بِي زِي أَنُو بِي رُوحِ وَ شَوُ / رَبَّنَا فَاتِ ظَلَمْنَا هَرُ كُو هُو

Vâtîşi yî zî enû bî rûc u şew / Rebbenâ vâti zelemnâ hergû hew

176- بَعْدِ جُو يُو رُوحِ وَرِشْتِ رُونِشْتِ هَمَا / يُو نَظَرُ دَا عَرْشِ خَلَّاقِ سَمَا

Be‘di cû yew rûc wurişt rûnişt hemâ / Yew nezer dâ ‘erşi Xellaqi semâ

177- دِي كُو نُوشْتِ يُو چِينِكُو تِمِ آزَا / هَمُ مُحَمَّدُ مُرْسَلِ وَ مُرْسِلِ آزَا

Dî kû nûştu yew çinîkû tim ez â / Hem Muhammed mursel û mursil ez â

178- قَا دِ بَخْتِ أَيُّ مُحَمَّدَى دَه وَ / مِنْ عَفْوَكَه رَبِّ أَزِ بِي چَارَه وَ

Vâ, di bexti ây Muhammedeyi de wa / Min ‘efûke Rebbi ez bîçâre wâ

179- حَضْرَةَ جَبْرِيلِ وَحِي آرَدَه سَرُ / قَا رَجَائِ تُو بِي قَبُولِ وَرَزَه خُو سَرُ

Hezreti Cibrîli wehyi ârde ser / Vâ ricây tû bî qebûl wurze xû ser!

Figân (n. f): Pê herfa ‘ğayn’ wunyêna; pê dej qerayış, vengdayiş û nalîyayış.

Zergûn (n. z): Rengo kesk o, xu onceno hetê rengo zerdî ra.⁶⁰⁴

Çere (n. z): Çayir û çîmen, vaş.⁶⁰⁵

Mursel (w. ‘e): رسل ra zafhumarê murselîn a. Obje yo, îrsal bîyaye, (o ku) şirawuyo; peyğamber, qasid, puerêko veradîyayo.⁶⁰⁶

Mursil (w. ‘e): رسل ra viraziyo. Îrsal kerdog, şirawutog, o ku resul, peyğamber û qasid şiraweno.⁶⁰⁷

Wehy (n. ‘e): Yo îlm yan emre ku Homê, hete xu ra pê wesitayonî tewirin şiraweno peyğamberonî.⁶⁰⁸

وَإِنَّ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا

“O kîtabê ku Rebbê tu ra tu rî wehy bîyo biwun; o ku kelimeyonê yi bibedilno çinî yo û ti yi ra vet nêşkenê bextwaşte bivînî.”⁶⁰⁹

Wextêko Hz. Âdem aleyhîsselâm û cînîyê yi Hz. Hewwa umîş şeyton bî û yin a fêki ra wurd; seba inay serê yin bi a, ‘ewretê yin kowt teber. Ê wurdî ino halê xu ra zaf

⁶⁰⁴ Grûba Xebate Ya Vateyî, r. 514.

⁶⁰⁵ E.v., r. 298.

⁶⁰⁶ Devellioğlu. r. 996.

⁶⁰⁷ E.v., r. 996.

⁶⁰⁸ E.v., r. 1480.

⁶⁰⁹ Qur’ono Kerîm, el-Kehf: 27.

şermayê. Ina zelle⁶¹⁰ dima Hz. Âdem, zaf pueşmon beno. Guerê rîwayeton se yan zî hîrî se serr bermeno. Feryad û fîgan keno, nalen û qereno; qusurê ku kerdo qey o qusurê xu Homê rî tewbe keno û yi ra efw wazeno. Hina ku hasirî yi benî yo çem û çemi ra dar û çere bi zergun. Dima rucêk sareyê xu hetê ‘erş keno berz û çî bivîno! Uca di:

“*Lâ ilâhe illallah Muhammedu’r-Resulullah*” nuşte bi. *Înay ser Homê rî hina lave keno: ‘Yarabbî, qey xatirê Muhammedî ti xetayê mi ‘efw bîker û tewbeyê mi qebul bîker!’*

Ayetonê Qur’oni di duayê Hz. Âdem û Hewwa ra behs esto:

“*Rabbê ma! Ma nefse xu rî zulumerd! Eger ti ma rî mağfîret meker, ti ma efwu meker, ti ma rî merhamet mekerî; helbet ê ku hê xusrani de ma ênan ra benî.*”⁶¹¹

Înay dima Homa, tewbeyê yin qebul keno; ino wazîyet ayeti di hina vîyerena:

“*Dima Âdem, pê musayiş Rabbê xu ra tayî kelime gurewtî û Rabbê yi wu efwu kerd. Bîşek wu, tewbe qebul keno û weherê rehm o.*”⁶¹²

Yo xeberi di omîya ku Allah(c.c), Âdemî rî hina wehy kerdo:

“*Ti, qey efw û qebulê tewbeyê xu hebîbê mi Muhammed kerdî wesîle. Qey heqqê pîltî û Celaltîyê mi eger ti nomeyê ey çendek bawermend estî, xeta kerda û ti yini ri zî bikerdên wesîle mi seba hurmetê hebîbê xu Muhammedî helbet mi yi efwukerdên!*”⁶¹³

Şaîr, ina menzera rêzonê xu di hina resmkeno:

Ey tewr xeyrinê weledon û bawiyonî / Ê ey şefa’atkerdoğo xeyrino ti ters û zîrar defkenê

Mewla her keramet xususen dê tu / Ê ti Ebulbeşer(Âdem)i rî bîye şefa’atdar

*Ya xeyrinê Nebîyon mi rî zî şefa’at biker / Çimkî zîrarê rezîlî û kepezeyî gina mi ri*⁶¹⁴

Ma ita di hina babêko kilm biker a:

Heme Peyğambêr hem nubuwwetê xu ra ver hemî zî demê nubuwwetê xu di qet guna nêkerdo; labelê tay peyğamberî ha vîrkerdişi ra ha xeteyêko nişka ra şeklêko ma zonî ra vet tike xete kerdî ku ci ra vonî ‘zelle’. Mavac, wuerdişê Âdemî fêkîya qedeğîn ra; nêwaştîşî ra kiştîşê Hz. Musê, yo merdimo Qiptî; bîemrê Homê, xeberdayişê wextê ‘ezabî qewmê xu rî

⁶¹⁰ Zelle: Virsiyayişê lingî. Ina kelime me’nayê terîm ser hina wa: ‘Ê qusurê ke peyğamberoni di ya vîrkerdişi ra ya xeta ser virazyenî.’

⁶¹¹ Qur’ono Kerîm, ‘Eraf: 23.

⁶¹² Qur’ono Kerîm, Beqera: 37.

⁶¹³ Öztürk, Mustafa, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, humar: 2, Haziran 2004, r. 151-186.

⁶¹⁴ 33. Sohbet, ç.v.

ine Hz. Yunusî u.s.b⁶¹⁵ İni xetoni di muheqqek barê qederi; hema zî seba netîce dayişê tike hikmeton esta. Ebu'l-Haseno Şazelî, qey ina zelleÿê Hz. Âdemî hina vono:

"Çi guneyêko hikmetin a, heta qiyamet qebulkerdişê tewbeyê insonon bîya wesîle."⁶¹⁶

❖ Kelimeyonî 'figan û zarî, zergun, dar û çere, 'erş û sema, mursel û mursil, efw û biçare, rîca û qebul'i di tekîlîya me'na ser tenasub; 'rûc û şew, wuriştîş û runiştîş'i di me'na di pêverî esta; inay ra sen'etê tezat û kelimeyî 'mursel û mursil' yo kueki ra virazîyê; inay ra iştîqaq esto. Rezê "Kerdî zergun hesrî yê dar û çere" di hem sen'etê mûbalağa hemi zî giridayişê zergunîyê daron sebebêko rind ser sen'etê husn-î ta'lîl esto.

180- بَعْدَ عَفْوَى آدَمِ رَا بِالْيَقِينِ / أَمَهُ بِأَشْنَى شَيْبِثِ يُو نُورُو قَرِينِ

Be'di 'efwey Âdemi râ bi'l-yeqîn / Âme pâştey Şîsi yû nûrû verîn

181- شَيْبِثِ رَا زِي أَمَهُ لَآجِ بِي هَمَا / نِشْكَنَّا هَنْدِي بِمَارِ قِي شِمَا

Şîsi ra zî âme lâci yî hemâ/ Nişkenâ hendî bimâri qey şimâ

182- جُونِكِي حَتَّى بِيرُو عَدْنَانَ رِسُو / كُو بَبُو نَزْدِ سَه نَامِي بِي رِسُو

Çûnkî hetta bîrû 'Ednâni risû/ Gû bibû nizdi se nâmî pîrisû

183- هَم تَدَه آسَتْ خِلَافِ كُو تَمَامِ / يُو مُحَقَّقُ نِشْكَنُ فَاجُو كَلَامِ

Hem tede estu xilâfikew temâm/ Yew muheqqeq nişkenû vâcû kelâm

184- لَأَبْلَى عَدْنَانَ رَا بِي هَمَا / فِسْتُ يُو بِي بِي شِكِ فَاجِي شِمَا

Lâbelî 'Ednâni râ pey yî hemâ/ Vistu yew pî bîşeki vâcî şimâ

185- عَوْلِي عَدْنَانَ وَ مَعْدُو وَ هَم نَزَارُ / يُو مُضَرُّ بِي يُو زِي الْيَاسِ نَامَدَارُ

'Ewwulî 'Ednân û Me'd û hem Nizâr/ Yew Muzer bî yew zî İlyâs nâmedâr

186- مُذْرِكُهُ يُو يُو خَزِيمَهُ يُو كَنَانَ / نَضْرُ وَمَالِكِ فَهْرُ وَغَالِبِ زِي هَمَانُ

Mudrike yew, yew Xuzeyme yew Kenân/ Nezr û Mâlik, Fehr û Galib zî hemân

187- هَم لُوِي هَم كَعْبُ وَ مَرَّه هَم كِلَابُ / هَم قُصَيِ زِي هُوْتُ وَ دَسِ أَمِي حِسَابُ

Hem Lu'ey hem Ke'b û Murre hem Kilâb/ Hem Quşey rî hewt u des âmey hisâb

188- يُو زِي يُو عَبْدُ الْمَنَافِ مُرْتَعِبُ / يُو زِي هَاشِمِ يُو زِي عَبْدُ الْمُطَلِّبِ

Yew zî yû 'Ebdulmenâfû murte'ib/ Yew zî Hâşim yew zî 'Ebdu'l-muṭṭelib

189- شَيْبِثِ رَا حَتَّى تِيَا نُورُ بِي نِهَانَ / فُجَاءَةُ بِي بِي دَه بِي ظَاهِرِ هَمَانُ

Şîsi râ hetta tiyâ nûr bî nihân/ Fuc'eten pî yî de bî zâhir hemân

190- وَازِنِ كُرْ مَا خَلَاصِيَا تَمَامِ / قَاتِشِ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

⁶¹⁵ Akçay, Mustafa, "Zelle", *DİA*, XLIV, 224.

⁶¹⁶ Hüseyin Cîsrî, *Hz. Muhammed Risale-i Hamidiye*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2008.

Wâzeni ger mâ xelaşıyyâ tamam/ Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

Xilâf (n. ‘e): Karşu, pêver, zûr.⁶¹⁷

Murte’ib (w. ‘e): Ina kelime kokê ru'b ra yena. irtiâb kerdoğ, tersonek.⁶¹⁸

Nihân (n. f): Limti, nêdîyaye, nêesaye, sır.⁶¹⁹

Fuc’eten (z. ‘e): Nişka, tavil, taf de, xafil de.⁶²⁰

Wextê ku Hz. Âdem şirawuya ina dunya û Homê tewbeyê yi qebulkerd, dima o nûrê Muhammêdî ku çareyê yi di bi o nûr uca ra kowt paştê Hz. Şîsî. Wexteku Şîs, kowti hemlê Hz. Hewwa o nûrêko çareyê ayi di bi welidiyayişê Şîs’i di vîyerti bi çareyê yi... O nûrê Muhammedî ku çareyê Şîs’i di beriçyeni o nûr kirişîya cînîyê yi; uca ra şî çareyê lacê yi Enuşî, dima kowti çareyê lacê Enuşî Kaynanî. Bi ‘esroni ino nûr, çareyoni ra vîyerti çareyono û vinderti. Ino nûr, peynî di ‘Ebdulmuttalîbî ra kirişîya ‘Ebdullahî û yi ra zî kowti çareyê Muhammed aleyhîssalam û weherê xu ‘esili di qerar kerdi.⁶²¹

*“Nûrê Peyğamberê ma Mekke di kirişîya sulbê Hazretî Âdemî, gemi di ine Hazretî Nuhî, zerrê adire di ine Hazretî İbrahîmî. Hinasî, ino nûr ê sulbêko secde kênî yini ra vîyert pîzeyo pakinon heta rasîya dayî û bawîyê Muhammed kirişîya.”*⁶²²

‘Ebbas b. ‘Ebdulmuttalîbi ra hina rîwayet bîya: *“Mi va ‘Ey Resulê Homê! Kureyş, dîya bi arî bênatê xu di derheqê sulb û ‘esaletê xu qalkerdi û qey tu zî vaten ‘zey darê xurma yo, herra ruti di omîya.’ Hz. Peyğamber(s.a.v), hina fermon kerd: ‘Allêh, mexluqat viraştî û mi kerd tewr xeyrinê ênon, xeyrinê firqeyoni insonon û xeyrinê wurd firqonî. Dima qebîlê viraştî/cîyakerdî û mi kerd tewr xeyrinê qebîloni. Dima famîlyê cîyakerdî û mi kerd tewr xeyrinê yinin ra, lacê Haşîmoni ra. Ez bi şexsê xu zî tewr xeyrinê yinî, bi famîlyê xu zî tewr xeyrinê ênon o.”*⁶²³

Hemê çîmeyonî bi îttîfaq mueta ku, nesebê Muhemmedî heta vîst bawî şîna hina wa:

⁶¹⁷ Devellioğlu, r. 514.

⁶¹⁸ E.v., r. 997.

⁶¹⁹ E.v., r. 1110.

⁶²⁰ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 21; Devellioğlu, r. 351.

⁶²¹ Köksal, I, r. 67-68

⁶²² “Nûr-u Muhammedî’nin Yaratılışı ve Annesine Gelinceye Kadarki Safhaları”, <http://www.turkishny.com/islam-hayat/179-islam-hayat/169994>, 23.06.2016.

⁶²³ Gadbân, Münîr Muhammed, *Muhtasar Fıkhu’s Sîre*, Ravza Yayınları, İstanbul 2015, r. 11.

“Muhammed(a.s.m), ‘Ebdullah, ‘Ebdulmuttalîb (nomeyê ‘esil Şeybe yo), Haşîm, ‘Ebdume’naf (Muğîre), Qussay, Kîlab, Murre, K’âb, Lueyy, Galîb, Fîhr, Malîk, Nadr, Kînane, Xuzeyme, Mudrîke (‘Amîr), Îlyas, Mudar, Nîzar, Maad, ‘Ednan”⁶²⁴

Tayî ‘âlimi zî nesebê Peyğamberê ma di a sîlsilêka ‘Ednani ra heta Hz. Îbrahîm şina hina rêzkênî: “‘Ednan, Udd (yan Udad), Muqawwîm, Nahur (yan Sarîh), Teyrah, Ya’ruh, Yeşcub, Nabît, Îsmâîl (a.s), Îbrahîm (a.s).”⁶²⁵

1.8. Leteyo Heştin

أَنُو مَبْحَثِ عَبْدِ اللَّهِ يُوْ جُهُودِ شَامِيَانُوْ وَاشْتِشِ امِنَا جِرِ

Enû mebhesî ‘Ebdullahî yû kuhûdi Şâmiyânû û wâştîşi Âmina ci ri

Ino lete di 28 beyît estî. Îta di behsê vîyertişê nûrê Muhammedî bawî yi ra Hz. Muhammedî esta. Rina, behs esta ku; tayî duşmenî, çareyê ‘Ebdullahi di nûrê nubuwwet vînenî u inay ra yi rî dom nonî ru. Zewacê Amîne û ‘Ebdullahi zî ina lete di vîyerena.

191- وَقْتُ عَبْدِ اللَّهِ دَهْ نُورِ بِي ظُهُورُ / كَافِرَانُ زَانَا كُوْ اَمُوْ نَزْدِي نُورُ

Weqtu ‘Ebdullahi de nûr bî zuhûr / Kâfirân zânâ kû âmew nizzî nûr

192- بَعْدِ جُوْ كَيْرَايَ بَقْتَلِي بِي هَمَا / حَافِظِي بِي خَالِقِ عَرْدُ وَ سَمَا

Be‘di cû geyrây bîqetli yî hemâ / Hâfîzi yî Xâliki ‘erd û semâ

193- تَمَّ قَجِيرَا پَاوَتِي بِي كَافِرَانُ / جَانِكَةَ عَبْدِ اللَّهِ بِكْشِي بِي پِرَانُ

Tim qicîrâ pâwuti yî kafirân / Câyke ‘Ebdullahi bikşi bî birân

194- رَايَكَةَ هَوْتَايَ حَبْ جُهُودِ پِيَاپِي هَفَّالُ / صُونْدِي وَنْدِي كَرْدِي عَقْدِكُوْ بَطَّالُ

Râyke hewtây heb kuhûd piyâ bî hevâl / Şûndî wendî kerdî ‘eqdikew beţâl

195- يُوْ حَتَّى كَرَّ نِيرُو كِشْتِشِ مَا هَمَا / كُوْ بِي كَيْرِنُ رُوْجُ وَشَوُ تَمَّ بِي دِمَا

Yû hettâ ger nîrû kiştîş mâ hemâ/ Gû bigeyrin rûc û şew tim yî dimâ

196- مَا أَبْدِي نِي كَيْرِنِ اِكْرَ مَرَامُ / نِي كَرِنُ اِكْرَا كُوْ قَاچِنُ آخُ وَ شَامُ

Mâ ebed nîgeyrenî â ger merâm / Nîkerin îcrâ kû vâcîn âx u şâm

197- مِيَانِ شَامِ رَا وَرِشْتِي هَرْ كُوْ هُوْ / شَيْنَه رِيَا نِي بَرُوْجِ دَانِمُ بِشَوُ

⁶²⁴ Suruç, I, r. 40.

⁶²⁵ E.v.. r. 41.

Miyâni Şâmi râ wuriştî hergû hew/ Şînê reyrânî bi rûc dâ'im bi şew

198- كَوْتِي جُولُ وَكَرْبَلَايِي كَافِرِي / شِي حَتِّي دُورِ مَكِّي زِي آدِرِي

Kewtî çûlû Kerbelâyî kâfirî / Şî hetta dûrî Mekî zey âdirî

199- كَرْدَه جَاسُوسِي حَتِّي يُو رُوجِ كَه / آمَه عَبْدُ اللّهِ تَنِي شِي چُولِكَه

Kerde câsûsî hetta yew rûcîke / Âmê 'Ebdullah tenî şî çûlike

200- وَقْتِ دِي كَوْتِي دِمَا زِي فَرَكِ هَارُ / شِي بِيِي بَرُخِ جَوَانِي هِي هَوَارُ

Weqtu dî kewtî dimâ zey vergi hâr / Şî biyî berxi ciwânî hey hewâr

201- پِيرُو بِيَا شِي يُو تَرَا نِي بِي كَمِي / لَا بَلِي حَافِظُ بِي رَبِّ عَالَمِي

Pirû piyâ şî yew terâ nîbî kemî / Lâbelî Hâfiz bî Rebbi 'âlemî

202- وَقْتِ شِي بِي هَتَّ جُهُودِي شَامِيَانُ / تَافِلِي يُو عَسْكَرِ رُوْحَانِيَانُ

Weqtu şî yî het cuhûdî Şâmiyân / Tâvilî yew 'eskeri rewḥâniyân

203- آمَه عَزْمَانُ رَا جُهُودِي طَارُومَارُ / كَرْدِي پِيرُو أَشْتِي شِي بِي زِي عُبَارُ

Âmê 'ezman râ cuhûdî ḫârûmâr/ Kerdî pîrû eştî şî yî zey ğubâr

Pâwutiş (f. z): Karo Zazakî yo. Tirkî di yeno ina me'na: 'Birini beslemek, korumak; birinin yolunu gözlemek.'⁶²⁶

Cuhûd (n. 'e): Yahudî, çifit.⁶²⁷

'Eqd (n. 'e): Gire, giredayiş, gire eştiş, girediyayiş, gire erziyayiş; 'eqd kerdiş, pîya qerar dayiş; nîqeh.⁶²⁸

Betâl (w. z): Veng, bîkar û bîgure.⁶²⁹ Ina kelime, 'Erebî wa; labelê hînî bîya Zazakî.

Rey(e)ran (n. z): Ina kelime, zafhumarê ray a.

Çûl (n. t): Cayo qumin; ardêko hîra, bîawin, yawon⁶³⁰

Kerbelâ (n. 'e): Mintiqayê Iraq a. 100 km. kona rocawayê verocî. Eka bi ino nome yo şariston a. Tornê Peyğamberî ma Hz. Husên îta di bîyo şehîd, meqberê yi zî ha îta da.⁶³¹

Câsûs (n. 'e. c): O ku xeberonê duşmenonî xu limtî museno û dono arî tera voni casus; ino gure ra zî vonî 'casusî, ajanî.'⁶³²

Berxî (n. k): Varek, mueşna⁶³³

⁶²⁶ Hayig-Werner, r. 187.

⁶²⁷ Devellioğlu, r. 166

⁶²⁸ Devellioğlu, r. 28.

⁶²⁹ Hayig-Werner, r. 50.

⁶³⁰ E.v., r. 77.

⁶³¹ Pala, r. 267.

⁶³² Devellioğlu, r. 162.

⁶³³ Özer, e.v., r. 79

Hewar: Zazakî di decê xu vatiş, ardim waştîş ser yo nida wa; qerayîş.⁶³⁴

Ĥâfiz (w. ‘e): O ku çîyek hifz keno, paweno, limneno; o ku Qur’ono Kerîm, sare ra heta penî ezber keno. Nomeyonê Homê ra yo nome yo.⁶³⁵

Ĥârûmâr (w. f): Ino wesif perabeste yo. Tîmonkerde, raşinaye, perişon.⁶³⁶

Rewhanî (n. f.): Tewirê rayşiyayîşê astueronî ra nomeyê yo rayşiyayîş o; Astuer, lingonê xu şenik ra keno a û xu şono tî; labelê asparê xu nêşono tî.⁶³⁷

Ĝubar (n. ‘e): Gemar, gerd, xus.⁶³⁸

Merâm (n. ‘e): Waştîş, meqsed, nîyet.⁶³⁹

Ma ino lete ra ver leteyo 6 û 7’ini di nûrê Muhammedî ra behskerdi bi. O nûr, Hz. Âdemi ra heta Hz. Îbrahîm sîlsîleyo pakini ra kirişiya û ome rasîya çareyê Hz. ‘Ebdullah bawê Peyğamberê ma aleyhisselam. Behsê nûrê Muhammed û întîqalê nûrî ser zaf kîtaboni di behsî estî. Mewludê Suleyman Çelebî di zî întîqalê nûrî ser behs esta wu hina vono:

Sonra Havvâ alnina nakl etti bil / Durdu onda dahî nice ay u yıl

(Dima bizon neql bibe çareye Hawwa / Ayi di zî vindert zaf aşmon û serron)

...

Erdi İbrâhîm’e İsmâîl’e hem / Söz uzar geri kalanın der isem

(Resa İbrahîm û hemi zî İsmâîl / Eg a ku menda ez vacî qal bena derg)

...

İş bu resm ile müselsel muttasıl / Tâ olunca Mustafâ’ya muntakıl

(Gure bi ino resm muselsel muttasıl / Heta întîqal bi bi Mustafa ri)⁶⁴⁰

‘Ebdullah, qijonê ‘Ebdûlmuttâlîbi ra mîyonê laconi di heştini bi. Kurm û ruçikê xu di birayonê xu bînoni ra cîya bi. O nûrêko çareyê ‘Ebdulmutallîbi di bi, bîyayîşê ‘Ebdullahî dima kowti çareyê ‘Ebdullahî. Ino nûr, yo rindîya weş û şîrînîya bîemsal dabî rîyê yi. Labelê kesî nêzonên ina rindî û şîrînî çara omîwa.⁶⁴¹

⁶³⁴ Hayig-Werner, r. 125.

⁶³⁵ Devellioğlu, r. 418.

⁶³⁶ E.v., r. 1360.

⁶³⁷ E.v., 1177

⁶³⁸ E.v., 388

⁶³⁹ E.v., r. 857.

⁶⁴⁰ Yılmaz, Hasan Kâmil, “Mevlid-i Nebî’de Muhammedî Nûr”, *Altınoluk Dergisi*, Nisan 2006, Humar: 242, r. 8.

⁶⁴¹ Suruç, I, r. 1-4.

Weherê kîtap Cuhudî û Filêyî vercu ra omîyayişê Hz. Muhammedî ra xeberdari bî; çimkî yin kîtabê xu Tewrat û Încîli di ‘elemetê peyğamberê ma dî bi û wendi bi. Cuhudî, omîyayişê Peyğamberî ma ra ver duştê muşrîkon û putpereston pê yo peyğamberêko yeno xu wesifnen û pê omîyayişê ino peyğamberi zî vatên; *‘Ma pa ino peyğamberî karşuyê şima di serfiraz benî.’*⁶⁴² Labelê yin vatên belka ino peyğamber mîyonê yini ra yêno. Wextêko omîyayişê ino peyğamber bi nîzdî û ‘elemetê yi zî hînî bî eşkera ina wueşê Cuhudon nêşî. Seba inay ra wexteko yin ‘elametîyê Peyğamberî o nûr, çarê bawîyê Muhammed aleyhîselami di dî, yi rî bî duşmen û kowtî yi dima ku yi bierzên dom. Îna dehkera di zaf ayêt estî. Ma înon ra yo ayet bimuecn ra:

*“ Ê ku ma kîtap da bi yin (Cuhud û Filê) yî (peyğamberî) senî laconê xu şinasnenî hina şinasnenî. Muheqqeq mîyonê yini ra yo firqa bi zonaye heqq limnênî.”*⁶⁴³

Xasî înnî beytoni di, bawîyê peyğamberî ma ‘Ebdullahi di zuhurê nûrî dima duşmentîyê Cuhûdun ser yo mesela ra behskeno; labelê ez onîyayo zaf çimeyon, mi hina yo mesele nêdî. Temom, behsê raywonî ‘Ebdullahî hetê Şamî ser me’lumat estî; labelê ina raywonî ba’de zewacê ‘Ebdullah dima bîya.⁶⁴⁴

Wâqidî ra rîwayet bîya, ‘Ino nûr çareyê bawkaliko ‘Ebdulmuttalîbi di tewr zaf beriqyênî. Dima çareyê ‘Ebdullaho Zebîhi di zahîr bi. Çi wexteko Rabbê ma Celîl waştî ku tîjê zatê Muhammedî wa ‘ezmonê ruhoni ra bierzîyo ‘alemê wucudî sînayê nîqahî eşti qelbê ‘Ebdullahî. Yi dayikê xu ra va:

- Ez qayilo şima mi, weherê rindî û cemal, zonayiş û fikir yo keyna di bizevicnên. Wa nesebê ay berz, sulalê ay azîzi’b.” Dayikê yi va:

- Sare û çimon ser, ez waştîyê tu cad ana ca! Ê destpekerd cigeryayişê qebileyonê Qureyşî. Yo keyeko tede weherê nesep, hesap û rindî, cemal keyna esta nêverda kut ede gerîya.⁶⁴⁵

‘Ebdulmutallib şewêk hownê xu di vînenno ku ho hownê xu di bîrê Zemzem kenêno û ino hown ser yi di yo şayî viraziya. Qey kendişê Zemzemîyi sound vendi; labelê rucêk ‘Adîyy bin Newfel tera hina va: ‘Ti, merdimo tena yê. Yo lacêko tu ra vet kesêko xu dusnêne ci çînî yo. Senî beno ti ma ver şinê, ma rî mil nêkene çowt?’ Ina qal, zerrê

⁶⁴² İbn-i Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, I, r. 131.

⁶⁴³ Qur’ono Kerîm, Beqera: 146.

⁶⁴⁴ Topaloğlu, Bekir, “Abdullah”, I, r. 75-76.

⁶⁴⁵ Suruç, I, r. 21

‘Ebdulmuttalîb veşina. Çimkî, Qureyşijî pê yi mexserî kerdênî ku wu bêkes o. Yi yo wext xu dejna û dima hina cigirîya; ‘Erê, esena tu, pê tenayî û bîkesî mi done şerme, hina wa?’ Muhattabê yi ra yo cewab nêvecîya, dima ‘Ebdulmutallîb rîyê xu çarna ‘ezmon û destê xu kerdî a hina dua kerd; ‘Ez sound wunêno eger Homa des qicî lacînî bido mi, ez ênon ra yoyî verê Ka’be di keno qirbon!⁶⁴⁶

Wextêko yi bîrê Zemzem kifşkerd û kendi bête ra 30 serr vîyerti ku Homê duayê ‘Ebdulmuttalîb qebulkerdi û humarê qijonê yi bî des. A lehza di soundê yi omî yi vîrî:

Soundêko yi vati bi eg des qijî mi bîbên ez yoyî keno qirbon; labelê komcî? Heme zî jobînoni ra rind û sînaye bî. ‘Ebdullah zaf tewirini bi...

Şîyayiş omîyayiş, persayiş sarepuridayiş... Peynî di qura ont, qura da ‘Ebdullahî rî. Zerrê ‘Ebdulmuttalîb ciz cizîya. Ê ku uca di bî kesi zî qebl nêkerd. ‘Ebdulmuttalîb zerê xu ont, xu kerdî pît û bi cîddîyet vecîya vernî û kard gurewt xu desti û hewilîya ‘Ebdullahî. Şarê Mekke zeg ino adî. Vernîyê ‘Ebdulmuttalîb birna û yi ra va:

-Ya ‘Ebdulmuttalîb! Ino senî beno? Ti, pîlê Mekke yê. Eg ti hina bîkerî, bacu herkes zey tu nêkeno? Eg herkes lacê xu qirbon bîkero ma zî bîolad nêmonenî?

Şî ceyê yo cînîeka kahînî û zonayî ya. Ina cînêk Heyberi di mendên. ‘Ebdulmuttalîb, mesela ayi rî kilmî ra va. Ay perskerd:

- Şima di dîyetê yo inson çendêk a? ‘Ebdulmuttalîb cewab da:

- Des dewê! Inay ser cînêk hina yo ‘aqil da yin û va:

- Şîyen, des heb devon bîkerên hedre. Lacêki zî bîgerên. Yo heta devon runên yo heta zî lacî runên. Benatê wurdînoni di qura bioncên. Eg qura devonî rî vecîya dewon bikerên qirbon; nê qura lacî rî vecîya her duerim humarê dewon des heb bizêdnên heta ku Rabbê şima, şima ra razî bo dewomê qura ontiş bîkerên! Çi wext qura dewoni rî vecîya ênon bibirnên û bikerên qirbon. Şima hina hem Homê xu kenî razî hemi zî lacê xu xelisnenî.

Ina çare zaf weşîyê ‘Ebdulmuttalîb şî bî ti vatên bela şayî ra firdono. Qet nêvindert û tepîya omi Mekke. Eylonê yi û şarê Mekke ina xeberi rî bî şa...⁶⁴⁷

A sibayer, ‘Ebdulmuttalîb lacê xu delal ‘Ebdullah û des devê gurewt û şî Ka’be. Şayî ser wazîfedarê qura ra va ‘qura bionc!’. Qura ‘Ebdullahî rî vecîya. Dewê kerd vîst heb qura ont rina ‘Ebdullahî rî vecîya. Devê kerdî hîrîs, çowres, poncês, şîyes, howtes, heştês, newes

⁶⁴⁶ E.v., r. 15.

⁶⁴⁷ E.v., r. 17-19.

rina qura da ‘Ebdullahî rî. Tirê qura nomeyê ‘Ebdullahî muetên ra. Zeg ti vatên yowna ‘âlemi ra emir omîyo. ‘Ebdulmuttalîb, zerrê yo heyret û yo haleconi di bi. Her qura ontîşi di destî xu dêne wuera û dua ra fek veranêden. Netîce di humarê devon kerdi se. Rina tîrê qura ontî, ênon ku temaşa kerdên yo nefeso rehet gurewt; çimkî qura devoni rî vecîya bi! ‘Ebdulmuttalîbi zî şa bi; labelê, ina şayîyê yi zaf dewom nêkerdi. Cad xu arîda û va:

‘Wallahî, ez hîrî dor qura dono ontîş; heta ku qelbê mi wa mutmaîni bo! Hîrî dor qura oncîya, her ontîşi di qerîye şayî bîyene berzi; çimkî hîrî dori zî qura dewoni rî vecîya bî. ‘Ebdulmuttalîb ina şayîyê xu bi vatişê ‘Ellahu Ekber, Ellahu Ekber!’ û dua kerdiş eşkera kerdi. Hinasî, ‘Ebdullah qirbon kerdişi ra xelisya bi. ‘Ebdulmuttalîb, se heb devê gurewt berdî benatê Safa û Merwe di dê qirbon kerdişî. Gueştê devoni ra şarê Mekke zaf zaf wuerdi. O ku zêd mendi vergon, têyron, kutikon û cinawaron xu rî bar kerdi...⁶⁴⁸

❖În beyitoni di benatê kelimeyonî ‘nûr û zuhur, ‘erd û sema, sond û ‘eqd’î di tenasub; ‘rûc û şewî’ di tezat; ‘zey adirî, zey vergê har û zey gubar’î di teşbih; berxî di sen’etê istîfarê û ‘hey hewar’î di sen’etê nîda esto.

204- مَنْدِ عَبْدَ اللَّهِ تَنِي يُوْ خَانَدَانُ / حَفِظِي بِي كَرْدُ خَالِقِ إِنْسَانُ وَ جَانُ

Mend ‘Ebdullah tenî yû xânedân / Hîfzi yî kerd Xâliki insân û cân

205- يُوْ وَهَبِ بِي زُهْرِيَّانَ رَا نَامِدَارُ / يُوْزِي يُوْ رُوْجِ آمَهْ بِي صَيِّدُوْ شِكَارُ

Yew Weheb bî Zuhriyân râ nâmidâr / Yû zî yû rûc âmêbî şeyd û şikâr

206- بِي زِي وَفْتِ دِي أَنْوْ حُكْمِ عَجِيْبِ / بِي مُحَيَّرِ فَأَنْوْ حَكَمْتُ غَرِيْبِ

Yî zî weqtu dî enû hukmu ‘ecîb / Bî muheyyer vâ enû hîkmet gerîb

207- وَفْتِ بِي دِي بِيْرُوْ يُوْ حَكَمْتُ كِنَا / فَأَ مِيُوْ كَيْنِيْكَهْ أَسْتَا آمِنَا

Weqtu yî dî yîrû yew hîkmet ginâ/ Vâ mi yew keyneyke estâ Âminâ

208- كُوْ بَدِي بِي كُرْ بِيُوْ بِيْرَا قَبُوْلُ / لَانِقِي بِي وَاتِنِي آ يُوْ بَتُوْلُ

Gû bidî yî ger bibû yî râ qebûl / Lâ’îqî yî wâtenî â yew betûl

209- بَعْدِ جُوْ آمَهْ وَهَبِ صَاحِبِ كَمَالُ / شِي كِيَهْ فَأَ كِيَهْ خُوْرَا حَالُ وَحُوَالُ

Be‘di cû âmê Weheb şahîb kemâl / Şî keye vâ kîye xû râ hâl û hewâl

210- هَمْ تَصَوَّرُ قَلْبِ مَنْدَهْ فَيِنْنَا / تِمْ بِنُوْ كُوْ آزِ بَدِي بِي آمِنَا

Hem teşewwur qelbî min de vînenâ / Tim benû kû ez bidî yî Âminâ

211- هَمْ شِي عَبْدُ الْمُطَلَّبِ دِي فَأَ تَرَا / أَسْتَا يُوْ كَيْنِيْكَهْ مِنْ زَافِ نَادِرَا

Hem şî ‘Ebdulmuţallîb dî vâ terâ / Estâ yew keyneyke min zâf nâdir â

⁶⁴⁸ E.v., r. 19-20.

Xânedân (n. f): Yo famîlîya ku kalikonê xu ra ‘esil û pîl a.⁶⁴⁹

Şeyd (n. z): Qey pawitiş yan werdiş heywono ku yawoni di depîtiş yan kiştiş ey.⁶⁵⁰

Muheyyer: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 137’in.

Betûl (n. ‘e): A cînîyêka seba îffetê xu cumerdoni ra pawena. Leqabê Hz. Meryem û keynayê Peyğamberî ma Hz. Fatima.⁶⁵¹

Hewal: Îta di herfê ح û ج ca bedilno. Yanî ehwal. Ina kelime, zafhumarê ‘hal’î wa.

Teşewwur (n. ‘e): Ina kelime, ‘suret’ ra viraziyawa. Mezgê xu ra vîyarnayîş, hişî di çîyêk fikiryayîş, waştîş.⁶⁵²

Nâdir: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 93’in.

Şîkar (n. f): Seyd, seydkerdiş, heywonê seydi, gênîmet...⁶⁵³

Wextêko ‘Ebdullah bi hifzê û ardimê Homê, hem qirbon kerdiş û hemi zî domê Cuhudoni ra xelisîya xu da koyon û çolonî. Rucê yi pê seyde û kuçonê Mekke di gerayîş vîyerten. A rindi, me’qulî û ehlaqê yi verê çimon di bi. Komcî cînîyêka ‘ezeb a eger ‘Ebdullah, bîden zerrkowten ci. Ino hali ser rucêk ‘Ebdullah û bawîyê xu kiştê Ka’be ra şîyenî. ‘Ebdullah, bawîyê xu ra pêra mendi bi. Cînîyêk verê yi di vinêna. Ina cînî, bi rindiye xu omen zonayîş û vayê Waraqa bin Newfel, Ruqîyye bî. Ayi zî zey birayê xu Waraka bin Newfel kîtabî verînî û muqaddes vendî bi. Ê kîtaboni di wesifê Peyğamberê axirzemon di û musa bî. Wexteko yo rindi û beriqyaye rîyê ‘Ebdullahî di dîbî heta a wexti rîyê kesî di nêdibî. Ay hiskerda ke bênatê ê wesifon û ‘Ebdullahî di yo tekîlî esta. Ayi ra waştî ke ino şeref biku deste ayî. Ruqîyye, şermê xu şikit û ‘Ebdullahî ra bî nîzd û va:

- Xuerto, tay bivin! ‘Ebdullah, vindert. Ina cînî, yi ra perskerd:

- Ti şînî çay? ‘Ebdullah va:

- Ez ha bawîyê xu di şîno. A cînî, gues nêkua ina cewab û meqsedê xu eşkera kerd:

- ‘Ebdullah, ti mi de zeviciyenê? A hel rîyê ‘Ebdullahî şermi ra bi sur. Gues nêda ino vatişo ku şermê yi dirnena û waştî ku reyê xu ra şîyo; labelê Ruqîyye waştên yi xu rî bigero. Rina, vernîyê yi gurewt û va:

- Eg, ti mi di bizevicîy; ê devê ku qey ti ome bî qirbonkerdiş guere ênon dewayê mi estî, ez hemin dona tu! ‘Ebdullah, gues nêda ina cînî û pê edeb hewayê şîrî hina cewab da:

⁶⁴⁹ Devellioğlu, r. 422

⁶⁵⁰ Hayig-Werner, r. 244.

⁶⁵¹ Devellioğlu, r. 119.

⁶⁵² E.v., r. 1362.

⁶⁵³ E.v., r. 1315

- Herom hina yo dej a, dejê mergî herindê ayi di şenik monêna
Helali zî zaf şîrîn a. Ya cînî! Ti şû, eşkera xu rî biger helalî ra
Ê ku weherê şeref û îffet ê, namus û dîné xu bi tîtîzî pawênî
Yi gureyêko bînamusî yo (çire) hewilyên û cesaret kenî cî? ⁶⁵⁴

Ina cewabê ‘esîl dima ‘Ebdullah reyê xu ra şî. Zewacê xu ra dima ba’ dî çend rucî
‘Ebdullah rina yo kuce di a cînêk dî. A cînî, qet awir nêda ‘Ebdullahî û hete yi zî nêonîya;
bîlaeqs ruçikê ayi di yo serdinî bî bî. ‘Ebdullah, ayi ra perskerd:

- Se bîyo tu? Ruçikê tu zey a ruc nêyo? Ruçîyye, hina cewab da:

- A ruc, çareyê tu di nûrêko esrarin beriqyên! Ez seba o nûrî xu ra şîya; labelê ez
eka o nûr nêvîna! Êrê o nûrêko ruçikê ‘Ebdullahî di beriqyêni hînî çîni bi; çîmkî o nûr,
vîyertibi dayikê dayikan Âmîne Xatun. A ku seyyîdê Kaînati rî bî’w hemla. ⁶⁵⁵

Zey ina cinek zaf cînîyon zerda bi ‘Ebdullahî, yin dormalê yi di zey pîsperikon
gerênî; labelê yi qet rî nêden ênan û îffet û namusê xu pawitên. ⁶⁵⁶

Vatişê Ehmedê Xasî ser, rucêk ‘Ebdullah şî bi seyd. Uca di, Wehb bin Zuhri yî
vînenî. Wehb b. Zuhri eylonê Qureyşî ra weherê ‘esalet û şeref yo famîlya ra bi û onêno
çareyê yi di yo nûr beriqyeno. Wehb, heyreti di moneno û wazeno ku keynayê xu Âmîne bi
do ino xuerto delalî. Rina ina mesela, çimeyonê sîyeri di hina vîyerena:

‘Ebdulmuttalîb, hînî vînenî lacê yi ‘Ebdullah omîyo zewaci. Wazêno ku yi
bizewicno; labelê gera lacê xu rî her hetî ra hember yo keynek bivîno. ‘Ebdulmuttalîb inayi
di nêkowitz erey. Şî cê Wehbî ku ino merdim pîlonê qebîlayê Benî Zuhre ra yo. Tera va:

- Ez, keyneyê tu lacê xu ‘Ebdullahî rî wazeno. Wehbî zî ina teklîfî ra biweş û şa.
Dima, Wehb hina va:

-Ya deza! Ma ino teklîf vercu gurewti bi! Dayikê Âmîne çend ruc vercu hownek dî
bi. Guerê vatişê ay, nûrêk kowti bi keyê ma raşnîyê ‘erd û ‘ezmon gurewti bi. Mi zî emşu
hownê xu di, kalikê ma Îbrahîm (a.s) dî. Mi ra va: ‘Mi nîkahê lacê ‘Ebdulmuttalîb
‘Ebdullah û keynayê tu Âmine birna! Ti zî inay qebul biker.’ Sersibê ra nat ez ha tesîrê in
howno do. Mi xu xu ra perskerden û vatên ‘eceb çî wext yêni? Wextê ku ‘Ebdulmuttalîb
înî eşnawutî, şayî ra tekbîr ont û va ‘Ellahu Ekber! Ellahu Ekber!’ ⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ Suruç, E.v., r. 19.

⁶⁵⁵ E.v. r. 20

⁶⁵⁶ E.v. r.20

⁶⁵⁷ E.v. r.20

212- لَانِقِ آي نِدِي يُو مِنْ قَطُّ تُو قُون / غَيْرِ عَبْدُ اللَّهِ كَرِ بِيرَا قَبُول

Lâ'iki ây nidîyû min qeṭ tû qûl / Ğeyri 'Ebdullahî ger yî râ qebûl

213- كُو بَبُو أَزْ كُو بَدِي يِي سَرُورِي / آي بِأَمْرِي يُو خُدَا يِي أَكْبَرِي

Gû bibû ez gû bidî yî serwerî/ Ây bi emrî yew Xudâyî Ekberî

214- هَمْ شِي عَبْدُ الْمُطَلَّبِ فَا آي خَبَرِ / كَرِدِ عَبْدُ اللَّهِ دَه تَافِلِ أَتَرِ

Hem şî 'Ebdulmuṭallîb vâ ây xeber / Kerd 'Ebdullahi de tâvil eser

215- بَعْدِ جُو شِي يِي بَعْرِفِ آي زَمَانِ / وَاسْتَنْتَه عَبْدُ اللَّهِ رِي شَاهِ جِهَانِ

Be'di cû şî yî bi 'urfî ây zemân / Wâşte 'Ebdullahi ri şâhi cihân

216- يُو وَفَيْكَه زَرْدُو يُوسِيمِ هَمْ سَه پَسِنِ / هَمْ دَقْفِي زِي زِي پَسَانِ دَايِ أَنْدَه بَسِنِ

Yew weqeyke zerd û yew sîm hem se pes / Hem devey zî zey pesân day ende bes

217- وَقْتِ آرْدَه هَمْ يَنَه يِي آي شَوِي / هَمْ رَجَبِ يِي أَشْمَه بِيئِي يُو شَوِي

Weqtu ârde hem yene bî ây şewî / Hem Receb bî âşme bîbî yew şewî

218- وَازِنِ كُرْ مَا خُلَاصِيَا تَمَامِ / قَاتِشِ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelaşiyâ temâm/ Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

Weqe (n. 'e): Ina kelime, bi eslê xu Zazakî wa; nomeyê yo tewirê peyme wa. Ino peyme, qasê 1283 gram o. 440 dirhem sîm keno yo weqa.⁶⁵⁸

Pes: Bolê mueşnon.⁶⁵⁹

Yene: Zazakî di rucê Cum'e ra vonî 'înî, yene'.⁶⁶⁰

Keynayê Wehbî Âmîne hem hetê rindî hem ehleq hemi zî nesebi ra mîyonê keynonê Qureyşî di weherê mertebêka pîlî bi. 'Ebdulmuttalîb tepîya omi û xeber da lacê xu 'Ebdullahî. Heme fikir û vatişî qey ino zewacî Âmîne muetên ra. Âmîne, dayik û bawiyê ayi ra waştî. 'Ebdullahî qey mîhrê Âmîne 400 dîrhem zerd, 400 dîrhem sîm, se heb devê, se heb gayînî û se heb mueşna şirawuti keyê veyvî. Lîyê zîyafet nîyeru. Qasid şirawiyê qebîlon wa bîyenî pîserî. Qefle qefle inson ome pîser. Wexteko kilmi di veyve kerdi. Bi weşî û şayî veyve vîyarna. A şew rucê îni (Cum'e), aşma Recebî'w.

Âmîna, 'Ebdullahi rî hemberi bî û hema 14 serri bî. 'Ebdullahi zî a demi di 24 serri bi. Şewa zîfafê 'Ebdullah û Âmîne di nûrê Muhammedî çareyê 'Ebdullahî ra vecîya kowti çareyê Âmîna.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Turgut, Harun, Zazaca – Türkçe Sözlük, Tij Yayınları, İstanbul 2006, r. 359.

⁶⁵⁹ Hayig-Werner, r. 190.

⁶⁶⁰ E.v., r. 335.

⁶⁶¹ E.v. r.21

Tayî çimeyî qeydkenî ke, Wehb b. Zuhre weherê yo ruçika rindi bi û keynayê yi Âmine zî yo mewkîya berzi di bî. Tayî vonî îni riwayetî hinayin baco icat bî –ke Xasî zî beyîtonî corini di wesifono hinayinon dono- û îni riwayetî seba hurmet û sinayişa ku Hz. Âmine rî pawiyena. Labelê egleb, Qureyş hetê ‘eselet û şerefi ra cayê qebilonî ‘Ereboni di berzi bî: Rina ‘Ebdulmutallib reîsê Qureyşî bi; helbet hina yo merdim lacê xu rî keyna biwazo yi rî omiş bena ku yo keyeyo meşhuri ra xu rî veyv bivazo. Inay ra, yo vaco îni riwayetî hinayin ‘eslê yin çînî wa û efsane yî ina raşt nêya.⁶⁶²

Ma vercu zî bi delîlon îzahkerdi bi nûrê Muhammed sebebê viraştîşê her çî yo. Homê ma her çî ra ver nûrê Peyğemberî ma viraştî bi. Dergahê Homey di Muhammed aleyhîsselam hem weherê duestî hem berzî hem meqama Mehmudî hem piltî yo. Eg raştî ra ma xelasî wazenî ger ama Muhammed aleyhîsselam dima şî.

Fek û qelbê ma yî rî salât û silom bîyaro û ‘emelê ma zî umîşê sunnetê yi bo.

❖ Îta di ‘şahi cihân’i ra Hz. Amîna qest bîya. Sen’etê îstîarê esto. Kelimeyonî ‘*zerd û sîm, pes û deve, şew û aşm*’i di tenasub esto.

1.9. Leteyo Newin

أَنُو مَبْحَثِ اِنْتِقَالِ نُوْرِ پَيِّغَمْبَرِ يُو وَ هُوْنَانِ اَمِنَاوْ

Enû mebhesi intiqâli nûri peyğamberi yû û hewnâni Âminâ wu

Ino lete di 27 beyîtî estî û behsê vîyertişê nûrê Muhammedî bawîyê yi Hz. ‘Ebdullahî ra çareyê dadîyê yi Hz. Âmine esto. Rina verê bîyayişo bimbariki di ê hownê ke Hz. Âmine dî û ê xeberî mîcdonon bi wasitayê îni hownon gurewtî û hema hemleyê dayika xu di sewir mendişê Hz. Muhammedî ra behs esto. Ma eşkeni vaci temomê ino lete di qey omîyayişê Hz. Muhammedî ina dunya mîcdon dayîşê peyğemberonî (zey Hz. Âdem, Şîs, Îdrîs, Nuh, Hud, Îbrahîm; Îsmaîl, Musa û ‘Îsa silomê Allah yin sera bo) û Âmina esto.

219- بَعْدِ جُو نُوْرُو كُوْمَا كَرْدُ تَنَا / اَمَه بِي مَيْمَانِ بَقِيْبِ اَمِنَا

Be‘di cû nûrû kû mâ kerdu şenâ / Âme bî meymân bi qeybî Âminâ

220- وَقْتُ يُو نُوْرُ اَمِنَا دَه بِي ظُهُوْرُ / اَمِنَا زِي دِي عَجَبُ عَزُو سُرُوْرُ

Weqtu yû nûr Âminâ de bî zuhûr / Âminâ zî dî ‘êceb ‘izz û surûr

⁶⁶² Topaloğlu, “Âmine”, *DÎA*, III, 63-64.

221- بِي حِسَابٍ نِينُو أَبْدُ فَاتِشْ تَمَام / مَا بَكْرُ تَفْصِيلِ بِرَانُ خَاصُ وَعَامُ

Bî hisâb nînu ebed vâtiş temâm / Mâ biker tefşîl bizân xâş û ‘am

Meymân (n. z): Misafir.⁶⁶³

Zuhûr: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 152’in.

‘Izz: (n.A.) 1. Rümet, qiyemet. 2. Berzî, pîltî. 3. Zixmî.⁶⁶⁴

Surûr: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 40’in

Tefşîl: (n.A.) Hîrayî ra salıqdayış, derg u derg vaciyayış, izahkerdiş.⁶⁶⁵

Şair vono, “*Ez bi qalonê xu nêşkiyawo Muhammêd(a.s.v) biwesifnî; labelê bi nomeyê Muhammêd(a.s.v) qalî mi wesifîyê!*”⁶⁶⁶

Ma bizan, her çiyêko esto, bi nomeyê Homê û qasidê yi Muhammed aleyhîs-selam qiyemet geno. Mexluqat, insonî, peyğamberî û ina ummet heminê yin pê nûrê Muhammedî qiyemet gurewto. Xasî vono:

‘În nûrêko nuştişê Mewlidê mi bi wesîleyê ey û nûrêko ma beytê verînî ra heta îta medh u sena ay kerdi ino nûr, şewa zîfafê ‘Ebdullah û Âmina di çareyê Âmina di bi eşkera. Âmina zî bi ino nûrî zaf îzzet û şayî, mîjdon û xelatî, şayî û weşî dî.’

Çendek îni başî û holî bi humartiş nêni hîsab, ma rina înan bi vatişê Xasî û yewna rîwayeto bîni biyari verê çimanî.

❖ Îta di întîqalî nûr, zey meymon fikiriyo; seba inay îstîare esto.

222- آمِنَا فَأَوْفَتْ مِنْ زَانَا كُو نُورُ / آمَهْ وَ مَيْمَانِيِي مِنْ بِي فُتُورُ

Âminâ vâ weqtu min zânâ kû nûr / Âme’û meymânîyey min bîfutûr

223- يُو شَوِكْ أَرْدِ هُونِ كُو شِرِينِ / مِنْ دِي آمَهْ مَرْدُمِ كُو أَنْوَرِينِ

Yew şewike ez di hewnikew şirîn / Min dî âme merdumikew enwerîn

224- مَرْحَبَا فَيْكْ مُحَمَّدُ فَأَ هَمَا / نَامَهْ مِنْ پَرَسَا وَ فَأَ أَرْدِ آدَمَا

Merhebâ fike Muhammed vâ hemâ / Nâme min persâ û vâ ez Âdem â

225- هَمَّ رَجَبِ بِي أَي شَوَاكُو آدَمِي / مَرْحَبَا فَأَ قَيْبِ فُخْرِ عَالَمِي

Hem Receb bî ay şewâkû Âdemî / Merhebâ vâ qeybi fexri ‘âlemî

226- بَعْدِ جُو شَعْبَانْدَهْ يُو شَوِ آمَهْ شَيْتْ / فَأَ سَلَامْ هَمَّ عَلَيْكَ يَا رَيْسِنِ

Be’di cû Şe’bân de yew şew âme Şîs / Vâ selâmun hem ‘aleyke yâ reîs

⁶⁶³ Ekici, Ali, Türkçe – Zazaca Sözlük, Kardelen yayıncılık, İstanbul 2010, r. 126

⁶⁶⁴ Devellioğlu, r. 681

⁶⁶⁵ E.v.. r, 1334

⁶⁶⁶ Nürsi, *Sözler*, r. 319.

227- آمه أشمًا بينه إدريس رفيع / فَا مِرَا تُوْرِي مُبَارَكٌ بُو شَفِيْع

Âme âşmâ bine İdrîsu refî' / Vâ mi râ tû ri mubârek bû şeffi'

228- آمه أشمى جارنه نوح با صفا / ألسلَامُ فَا عَلَيْكَ مُصْطَفَى

Âme âşmey çarine Nûh bâşefâ / Es-selâmu vâ 'aleyke Muşţefâ

229- آمه أشمى پانجنه هود هون من / فَا سَلَامٌ وَهَمْ بِشَارَتْ قَيْبٍ مَنْ

Âmê âşmey pâncine Hûd hewni men / Vâ selâm û hem beşâret qeybi men

230- وَفَتْ بِي دُو الْحَجَّةِ إِبْرَاهِيمَ بِنَامٍ / آمه فَا حَمَلٍ مِرَا بِي يُو سَلَامٌ

Weqtu bî Zûlhicce İbrâhîm benâm / Âme vâ hemli mirâ yî yew selâm

231- فَا دِ أَشْمَى هَوْتِي إِسْمَاعِيلَ دَبِيْحٍ / بَارَكَ اللهُ لِكَ حَمَلِ الْمَلِيْحِ

Vâ di aşmey hewtî İsmâ'il zebîh / Barekellahu leki hemle'l-melîh

232- آمه أشمى هشتى موسى قى مفا / أَبْشِرِي يَا أَمِنَهُ بِالْمُصْطَفَى

Âme aşmey heştî Mûsâ qey mi vâ / Ebşirî yâ Âminê bi'l-Muşţafâ

233- آمه نُوْ أَشْمَانْدَه عِيْسَى فَا مِرَا / تُوْرِي مُرْدِيَانِ بِسُلْطَانِ وَرَا

Âme new âşmânde 'Îsâ vâ mi râ / Tû ri mujdeyâni bi sultâni werâ

234- هَمْ دِي هُوْنِ بِي حِسَابِ نَادِرِي / كَرِّ بِيْبِي قَاتِيْشِ بِأَمْرِي قَادِرِي

Hem dî hewni bî hisâbi nâdirî / Ger bîyî vâtiş bi emri Qâdirî

Bifutûr: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 69'in.

Enwerin: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 133'in. Îta di cidarê 'in' Zazakî yo cidar o, me'nayê 'weher' dawa ci. O ku, weherê nûr o.

Fîke (n. z): Meywe, êmiş.⁶⁶⁷

Refî' (n. 'e): Berz kerdiş; dîyar wedardayiş; wedardiş, bîhukum verdiş; 'Erebî di penîyê yo kelime pê herekeyê pêş û wendiş.⁶⁶⁸

Bâşefâ: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 57'in.

Beşâret (n. 'e): Mijdon, mizgin.⁶⁶⁹

Benâm (w. z): Pê o nome, nomdar.

Zebîh (w. 'e): Kuekê 'zebîh' ra yena. Heywanêko biriyo yan biriyo. Leqabê Hz. Îsmâil û bawîyê Hz. Muhammêd 'Ebdullahî.⁶⁷⁰

Melîh: Weş, şîrin.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 63.

⁶⁶⁸ Devellioğlu, r. 1167

⁶⁶⁹ E.v., r. 118.

⁶⁷⁰ E.v. r. 1531.

Ebşîr (f. ‘e): Karê بشر ra raweyê emiri di şuguliyo. Mijdon bidi.

Werâ: Qey me’ nayê ina kelime bionên beyta 87’in.

Wexteko Muhammed aleyhîssalam kowno hemlê dadîyê xu Âmina, a ruc ruc xu di yo rehetî, yo şenikî vînena. Hownê ayî bînî weş û her şew, hefte û aşm ha aya ha howni di mijdonon gena. Her aşm yo peyğamber, seba kowtişê hemlê ayi Muhammedî yeno hownê Âmina û mijdonon donî ay.

Ino lete di zey ‘*enwer, fî, ke, refî, şefî, beşaret, barekellah...*’ herf, kelîmê û cumleyê ‘Erebî zaf î. Ê peyğamberî ku her aşm bi dor yenî hownê Âmine mijdon û xelatî dayiş ser îne û hina vonî:

- Aşma yoyînî (Receb), Hz. Âdem yeno hownê ayi û vono ‘Ya Muhammed merhaba tu rî!’
- Aşma Şabani di Şis⁶⁷² peyğamber yeno hownê Amîne û vono ‘Ya serek(ê îns û cînon) wa silom tu seri bo.’
- Aşma hîrin Îdrîs⁶⁷³ nebî (ke bi emrê Homê wedariyo ezmonon) ome howno Âmine u va ‘Ino hemlê tu Mohemmed o. Wu rucê qiyomet beno weherê şefa’et wa tu rî bimbariki bo.’
- Aşma çarin û poncin Nuh aleyhîssalam û yi dima Hud aleyhîssalam yenî hownê Âmine. Wurdî zî hem silom doni hemlê Âmine Muhammedî hemi zî mijdon donî Âmine.
- Aşma Zîlhîcce Îbrahîm aleyhîssalam û aşma howtin lacê Îbrahîm Îsmâil aleyhîssalam yenî hownê Âmine. Îbrahîm aleyhîssalam, silom dono hemlê ayi Muhammed û Îsmâil aleyhîssalamî zî vono, ‘Homa, ino hemlê tuyo weş û şîrin tu rî bîkero bimbarik!’
- Aşma heştin Musa aleyhîssalam yeno û vono, ‘Âmine! Qey Muhammedî tu rî mijdoni bo!’
- Aşma newini di Îsa aleyhîssalam yeno û vono, ‘Wa sultanê mehluqatî (Muhammed) ser tu rî mijdoni bo!’

⁶⁷¹ E.v.. r. 847

⁶⁷² Şis, lacê Âdem o. Yi dima bîyo peyğamber. Köksal, I, r. 67-75.

⁶⁷³ Îdrîs aleyhîssalamî zî yo peyğamber o. Îdrîs peyğamber, seba dîyayîşê Cennet û Ceherme hewêk ezmononi di bîyo berz. Uca ra Îdrîso refî’ yeno zonayîş. E.v., 79-83.

Rîwayet bîya ke, â şewêka Âmine Xatun, Peyğamberê ma rî bî hemle‘erd û ezmoni ra hina vengdîya: ‘Nûrê Muhammedî nimti emşu pîzeyê Âmine di ca gurewto. Wu qey insonon mîjdon dayiş û tersnayış ser vecîyeno.’

Emr dîya Rıdwani (Meleko pîle pawitoğê berî Cennetî)⁶⁷⁴ rî ku wu omîyayişê Muhammedî ina kâinatî rî xelati bido û ina şew beronê Cennet abîkero.

A şew, heme putî rî ser kowtî. Şeyton (‘aleyhîlla’ne) koyê Kubeysi ra veng da û ardimkarî ey dîye arî. Yini ra hina va: “*Heyfî şima rî eya şeytonî; emşu dayika yi, Muhammedi rî bîya hemle.*”

A şew, Mekke di çendêk heywonî estî omê’b zon û vaten: “*Dayika ey Muhammedî rî bîya hemle. Rabbe Ka’be rî sondi bo wu nûrê dunya û çilayê ê ke dunya de*”

Rina her aşma ina hemlaya şerefîni di ezmon û ‘erdi di hina vengdîyenê û hina vacîyênê: “*Nizdibiyayişê Mustafayo Emînî mîjdon biden!*”

Dayika seyyidê ma Resullullahî Âmine vona ku:

“*Hemlê mi ra şeş aşm şî bî mi ğeybi ra sowtek şinawuti hina vatên, ‘Ya Âmine! Welediyayişê tutî ri heziri bo wu emînî (bawerî yi bena) o.*”⁶⁷⁵

Zafînê kîtabonî siyerî o nurêko çareyê ‘Ebdullahi do cira behs kenî. Wextêko ‘Ebdullah, Âmine di zewiciya o nûr, şî kowt çareye Âmine. O nûrêko behsê ‘*Delâilü’n-nubuvve*’, mewlîdon û zobina eseroni di pê ‘nûrê Muhammedî’, ‘nûrê nubuvvet’ tabîr beno, ino nûr o. Rina çimeyî qeydkenî ku ê weqayî ‘eceyîbî ke hemlê Hz. Âmine ra heta biyayişê Hz. Muhammedî virazîyê û yo qismê yini zî şahidiya Âmine di bî. Muellîfî verînî îni riwayetî hinayinon ser zaf nêvindertî; hetê cigerayoğonî newe zî tenkîd bî û îni cigerayoğî vonî ‘Raştîya îni rîwayeton sabit nêya.’ Yo riwayeta sahih esta hema hema heme çimeyonî hedîsî viyerena. Ina riwayetî di îfade bena ke Hz. Peyğamber ‘xatemê nebiyon’ o û dayika yi qey yi yo hown dîya... Ehmed b. Hanbel, el-Musnedi di hîrî cayonî di û Heysemî zî yo cayo di ino riwayet qeyd kerdo; labelê muhtewayê ino hown ser yo îzah çînî yo. Tayî cigerayoğî vonî, qismêka muhtewayê hownê Âmine ra behskena baco zeliqyawa ina hedîsî. Ino hown yo riwayeto sahihi ra yo qismek o; çendek muhtewa ser zaf

⁶⁷⁴ Devellioğlu, r. 1179.

⁶⁷⁵ Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabu'n-Nefâis*, II, r. 73-74, <http://blog.ihvan.com.tr/hz-aminenin-ruyasi.html>, 24.06.2016

Notê nuştog: Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî; dorê h. 884 Mekke'de cuwîyo, mezhebê yi Şâfiî ya. Kîtabe ey *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabu'n-nefâis* kîtabê we'z o. Zerê kîtab bi hedîsono qilompana (zurî) u qissayê tîmonkerde dekerdowo. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0391.htm>, 24.06.2016.

zixm nêyo ma bizon yo howno; ayra ma nêşkenî zaf tenkîd biker. Ina behs, ‘Vesîletu’n-necât’i di zî esta.⁶⁷⁶ Dayikê seyyîdê ma Âmine, wextê hemlê xu di tima ‘keramêt, delîl, hedîseyê ‘eceb’ diyen. Înî hedîsê zî qedr û qiymetê Muhammêd muetên ra. Wu bi ino nûr omi dunya.

❖ Îta di ‘*Ebşîrî ya Âmina!*’ de sen’etê nîda, ‘*şew û hewn, şew û aşm*’i di tenasûb esto. Behsê ê peyğamberonî ke her yo yeno mijdon dono vîraddîşê yini di telmih esto.

235- *كُو بَبُو دَرِكْ نُو كِتَابُ نَازِنِينَ / بَلَكِي مُوجِبُ بُو بَعْجَزِ حَاضِرِينَ*

Gû bibû derg nû kitâbu nâzenîn / Belkî mûcib bû bi ‘iczi hâzirîn

236- *وَقْتُ بِي شَشْ أَشْمَهْ حَمَلِ أَي جَرِي / كَرْدِ عَبْدُ اللَّهِ قَصْدِ تَجْرِي*

Weqtu bî şeş aşme hemlî ây ci rî / Kerd ‘Ebdullahî qeşdî ticirî

237- *شِي مَدِينَهْ خَالِقِي دَا نِي وَشِي / قَيْبِ عَبْدُ اللَّهِ شَرِبْتِ وَرْدُو شِي*

Şî Medina Xâliqî dâ nîweşî / Qeybi ‘Ebdullahî şerbet werdûşî

238- *نَا دُنْيَا رَا يُو حَبِيبُ أَنْوَرِي / عُمَرِ بِيْزِي پِيرُو قَيْسْتُو پَانْجِ صَرِي*

Nâ dunyâ râ yû Hebîbu enwerî / ‘Umri yî zî pîrû vîst û pânç şerî

239- *وَقْتُ عَبْدُ الْمُطَلِّبِ بِي بَا حَبْرُ / أَمِنَا بَرِ مَا وَ فَا آهْ وَ كَسْرُ*

Weqtu ‘Ebdu’lmuṭallîb bî bâ xeber / Âminâ bermâwu vâ âh u keser

240- *فَا زَرِي مِّنْ بِي د نِيْمِي وَي لِمِنْ / خَالِقِي فَرْدَا يَتِيْمُ نُو حَمَلِ مِّنْ*

Vâ zerey min bî di nîmî wey limin / Xâliqî verdâ yetîm nû hemli min

241- *دَارُو بَرِ پِيرُو تَدْرِ بَرْمَايِ بِحَالِ / هَمْ چِقَا حَيَوَانِ دَرِ سَهْلِ وَ جِبَالِ*

Dar û ber pîrû tedir bermây bihâl / Hem çiqâ heywâni der sehl û cibâl

242- *يُو مَلَكُ نِي مَنْدُ وَرَشْتِي فَا كَرِيْمِ / نِي حَبِيبِ نُو مُحَمَّدُ بِي يَتِيْمِ*

Yew melek nîmend wuriştî vâ Kerîm / Nî Hebîbi tû Muhammed bî yetîm

243- *دَا جَوَابِ كُو نُطِيْفِ أَي يُو رَبِّي / بَاشْتَرَا بِيْرِي بِيْپَانَسِي مَائِي وَ پِي*

Dâ cewâbikew leṭîf ây yew Rebbî / Bâştirâ yî rî bi pânsey may û pî

244- *أَيِ كَلِّيِ أَقَلِ تَمَامِ وَغَالِيَانُ / مَا چِه زَانِ قَدْرِ دَرِي غَالِيَانِ*

Ey gelî âqiltemam û ‘âliyân / Mâ çî zâni qedri durri gâliyân

245- *وَازِنِ كُرْ مَا خَلَاصِيَا تَمَامِ / فَاتِشِ مَا الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ*

Wâzeni ger mâ xelaşiyâyâ tamam / Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

⁶⁷⁶ Topaloğlu, “Âmine”, *DİA*, III, 63-64.

Mûcûb (w. ‘e): Wucûb ra nome yo. O ku îcab keno, lazim beno; sebeb, wesila.⁶⁷⁷

‘Îcz (w. ‘e): O ku destê yi nêresano, yi ra gureyêk nêno; zeif û bîteqet o.⁶⁷⁸

Keser: Zafer, vêşer. Ina kelime, ina me’na di wesifo ‘Erebî ya.⁶⁷⁹ Derd, keder, çîle, kesirî. Ina kelime, ina me’na di nomeyo Zazakî ya⁶⁸⁰

Nîme (n. z): Felqeyê zeypî inê çîyek.

Wey limin: Yo îzafeyê nidaya Kurmancî wa. Way mi rî.⁶⁸¹

Sehl (n. ‘e): Zey qumî yo tewirê herr a û cira aw nezilyena; deşt.⁶⁸²

Cibal (n. ‘e): Ku.⁶⁸³ Îta di ina kelime bi cidarê ‘-an’ bîya zafhumar.

‘Âlîyân (w. ‘e): Berz.⁶⁸⁴ Îta di ina kelime bi cidarê ‘-an’ bîya zafhumar.

Durr (n. ‘e): Încî.⁶⁸⁵

Ĝalîyan (w. ‘e): غا derg wunyena, ‘ĝa-lâ’ ra çîyeko qiyetê xu ra zaf vay o.⁶⁸⁶ Îta di ina kelime bi cidarê ‘-an’ bîya zafhumar.

Xasî, vatişê ino behs ser vono, 'belka ê ku hadirî belka 'eciz bî.' Inay ra hînî penîya ino lete di wazeno ku qalê xu bi mergê 'Ebdullahî bawê Muhammed biqedîno.

Benatê zewacê 'Ebdullah û Âmîna hema çend aşm vîyerti bî. 'Ebdullah, seba debarê keyê xu yo karwanê tîcareti di şî Şami. Şîyayiş a şîyayişî bî. 'Ebdullah, hînî anêgera Mekke. Bad çend aşmî kerwanî tîcareti tepîya ami bi mîyonê yini di Êbdullah çîni bi. Teyna xeberê yiwa decnaye bibî. 'Ebdullah, gerayişê raywanîyê tîcareti di Medina di bi bi nêweş. 'Ebdulmuttalîb, senî'g ina xeber gurewt cad lacê xu Xarîs şirawuti Medina. Heta Xarîs, rasa Medina her çî bibi. 'Ebdullah hema, rîyê lacê xu -seyyîdê kaînat o- yo dori zî nêdî û barkerdi û şî 'âlema timatimî. 'Ebdullah uca di defînbi. Xarîs, ina xebera dejnayî gurewt ard. A heli di kelkowti Mekke. Xuert û extîyar, qic û pîl ha eylanê 'Ebdullahî ra ha zî şarê Mekke ra mergê 'Ebdullahî rî qehiryê û bermê.

Dej û kederê Âmîne, nêomen vatiş. Âmîne, yo veyva teze bî û hema zî seyyîdê ma Muhammedi rî hemli bî. Wextê ku ay xeberê mergê comerdê xu şinawut zey mum helîya.

⁶⁷⁷ Devellioğlu, r. 908

⁶⁷⁸ E.v., r. 9.

⁶⁷⁹ Özer, r. 134.

⁶⁸⁰ Aydar, Mehmet, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2003, r. 214.

⁶⁸¹ Farqînî, r. 728.

⁶⁸² Fîrûzâbâdî, r. 1314.

⁶⁸³ E.v., r. 1259.

⁶⁸⁴ E.v., r. 1695.

⁶⁸⁵ Devellioğlu, r. 249.

⁶⁸⁶ E.v., r. 356.

Bi ruecon hasirî ay nêvindertî. Berma berma...⁶⁸⁷ Ma beytonî corînî di zî vînen û wunenî Âmîne wexteko bermenî hina vaten:

"... zereyyî mînî bî di nîmî wey limin / Xâlîqî verdâ yetîm nû hemlî mînî"

Zeg rîwayet bîyo ziwanê hali ser 'dar û ber pîrû tedir bermây bîhâl... Melekêtoni zî sewirîyê Muhammêdî ser decênî û ino hali Rebbê xu ra vanî. Çendek, yo derd, zuarî, keder, sewirî zerre insonon biveşino, yini di yo tesir bivirazo weherê derdonî Homayo Qadîr her çî vînen, zono û her guerê yi di yo hikmet esto. Bêlka, sewirîyê Muhammedî zuar a û decnayî wa; labelê pawitişê û hîmayeyê Homê her çî ra berz a. Wextêko Homa, kesî rî bîyo rehm û weherî bîkero ina zêdetira ponsey dayî û bayî ra wa.

Muhammêd aleyhîsselam, hina yo rumetê ku 'dar û bir, ku û aw, varek û cinawir, 'erd û ezmon, cîn û meleket'i ra biger heta her çîyêkî estî berzî û qiymetê yi zonî; labelê ma insonî ina mesele di ğafil î. Çira?

Eger ma rumet û ercayê Muhammêd raştî ra bizon; ma qet yira vet yoyî zî xu rî serdar, serek, reyzan, rayber nêdepişênî. Senî ku merdimêk zono zêrd, durr (încî), sîm û îbrîşim perikerdiş ser qiymetinê û debarê dunya ser dewlemendî donî hina zî Muhammed aleyhîsselam qey serfirazîyê ina dunya û axireti heskerdoxonê xu rî beno wesileyê dewlemendî. Wextêku Âmîne bermenê o kesêko yeno ina dunya hasironê ay esternen û deconê ay vindernen di aşmî mendi bi wu bîyo ina dunya. Hz. Âmîne, a qehirêko ino mergi ra wuerdî mîyonê hasironê xu di şîrêki di hina ardi vatişi:

Hînî, quelê Betha ine Mekke laconê Haşîmî ra veng mendi

Hînî, Mekke şonê laconê Haşîmî ra mehrum monena

Bi îcabetê da'wetê mergî keyê xu ra mîyonê cilonû kefenoni di vecîya şî qebri

Merg('erdon ser bi serran bîger bivindero) mîyonê insononi di, zey lacêHaşîm yo xuertî nêvînenno ku wa vengîyê yi dekerro.

Duestonê yi qey kirişyayîşê tabutê yi wazda, wu desti ra dest gurewt û berdi

Heyfa ku, ecel wextêko nêpawiyenî di wu onti xu rî gurewt

Labelê wu, çendek rind, çendek comerd û çendeki zî rehmi bi⁶⁸⁸

Hz. 'Ebdullah, newe zewicya bi. Yi goya debarê sibeyonê xu hema newe newe hedre kerden; labelê merg wu lez gurewt. Inay ra peynîyê xu di yo mîrasêko tay û şenik verda bi:

⁶⁸⁷ Suruç, I, r. 54-55.

⁶⁸⁸ Suruç, I, r. 54-55.

Qerweşêka nomeyê Ummu Eymen Bereke bi⁶⁸⁹, ponç devê, çend hebî mueşnê, yo kalme û tayi zî pereyo sîmin; labelê bi lutfê Homê xu dima hina yo qico xeyrin verda ku wu bibi tîjê wurd 'âlemonî. Kesêko bi nûrê xu 'âlem raşkeno⁶⁹⁰: Watişê ma qey xelasîyê ma temom û timatimî ser 'Seyyîdê Kaînat Hz. Muhammedi rî henzar salat û selam...'

❖ Wefatê 'Ebdullahî ser Hz. Âmina bermena û pîya ay 'dar, bir, heywon û koyî' zî bermenî. Îta di xususîyetê insonî bermayiş dîyo înon. Seba inay sen'etê teşhis esto. Îstîfareyo akerde esto; çimkî a ku monena ci "*durrê galiyan*" vacîyawa o ku monîyena ci "*Muhammed aleyhîssalam*" nêvacîyo. 'Şerbet werdiş' yo 'edet o. Wextêko yo merdim merd, qey xeyratê yi wer doni, şerbet kenî vila. Îta di merg sebeb o, şerbet werdiş yo peniyi wa; inay ra mecaz'ul Mursel esto. 'Bermayiş, ah û keser'i di tenasub esto. 'wey limin', sen'etê nîda rî yo muecnak a.

1.10. Leteyo Desin

أَنُو مَبْحَثٍ وَلَدُنَايِشِ بَيْنَعْمَبَرٍ مَا وَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ

Enû mebheşi welednâyîşi Peyğemberî mâ wu şellâllahu 'aleyhi we 'elâ âlihi we selem

Îno lete 18 beyit ra omîya meydon. Îta di, hem omîyayişê Peyğamberî ma ina dunya ra behs beno, hema zî feslê 'Merhaba' esta. Feslê merheba, hema hema hemi mewlidoni di ca gena. Senî ku ma yo merdim vînenî ma silom û merheba donî ci. Hina zî mehluqat welediyayişê Muhammed aleyhîssalam ina dunya bi wesifnayışê wesifonê yi taybetî merheba donî ci.

Mewlidoni di qismeka welednayışê Peyğamberî ma ra behskena wendişê a qismi di wendoğ û gueşdarî semedê hurmet û te'zîmkerdiş Muhammed aleyhisselamî wuerzenî payî. Ayi ra ina qisim, qismê wuriştîşê payî yena zonayış.⁶⁹¹

Wendişê mewlidi di, gurê wuriştîşê payî tewr vernî esro VIII/XIV'ini di Taqıyyuddînî es-Subkî ra destpêkerdo. Camîyê Emewî di şaîr es-Sarsarî mewlid wendên. Wextêku ino şaîr ina beyita cerîn wunenno Taqıyyuddînî es-Subkî cad wurzeno payi û

⁶⁸⁹ Peyğamberê ma ayi ra zaf heskerden

⁶⁹⁰ Suruç, I, r. 55

⁶⁹¹ Bakırcı, r. 171.

guesdarî bînî zî, wuriştişê yi serî wurzênî payî. Inay ra dima ino wuriştiş beno yo'edet û hina dewom kerdo:⁶⁹²

“Medhê (Muhammed) Mustafê bi destê kesêko tewr rind nuseno pelonê zerrînî ser nuştiş tay a

Û şinawutişê nomeyê eyi di bi saffon wuriştişê payî pîser (ine) eşrafonti zî (tay a).”

Rina, mewludê el-Berzencî di beytî ku wuriştişê payî ra behs kenî îne yê:

“Û raştî ra kesêkê weherê ‘ilm, fadîlet û teqwa yê

*Bi tewr rind yo tefekkur wuriştişê payî kerdi ‘edet.”*⁶⁹³

... Rina es-Saffûrî ina dehkera ser hina vono:

*“Cayêko deme welednayışi ra behskeno (uca di) wuriştiş bid‘at-i hesene yo. Labelê zafî merdimonê ‘ilmî wiraştişê inay munasib dîyo. Ina zî Muhammedi rî qey hurmet û te‘zîm virazyena. Bişek wuriştişê payî zî qey hurmet û te‘zîm a.”*⁶⁹⁴

246- شَى رَبِيعُ الْأَوَّلِ رَا دَسْ شَوَى / أَمِنَا بِي عَرَقِ نَوْرِ يُو هَوَى

Şî Rebi‘u’l-ewwelî râ des şewî / Âminâ bî gerqi nûrî yew hewî

247- أَمِنَهُ فَا وَقْتُ بِي دُوَيْسُ شَوَى / أَزْ تَنِي مَنَدَا دِ خَلْوَه بِي يَوَى

Âminâ vâ weqtu bî duyyes şewî / Ez tenî mendâ di xelwe bî yewî

248- آى شَوَى هَمْ بِي دُوَشَنَبَه بِي فَنُورُ / مِّنْ دِي چَارِ جِينِي مَرِي أَمَى خَضُورُ

Ây şewî hem bî dûşenbe bîfutûr / Min dî çâr cînî mi rî âmey huzûr

249- مَرِيْمَا يُو يُو زِي سَارَا أَسِيَا / يُو زِي آى حَوَا كُو بِي أَمَّ الْوَرَى

Meryem â yew, yew zî Sârâ Âsiyâ / Yew zî ây Hewwâ kû bî ummel werâ

250- خِدْمَتِ مِّنْ كَرْدِ بِيْنَه بِي قُصُورُ / قَطْ مَنِي دِي أَدِيْتَكَه بِي ظُهُورُ

Xidmetî min kerdi yîne bîquşûr / Qet mi nîdî ezyetike bî zuhûr

251- بَعْدِ جُو تَيْشَانُ بِيَا أَزْ بِي حِسَابُ / مَنْدِي أَمَه شَرَبِيْتِ كُو زِي كُلابُ

Be‘di cû teyšân biyâ ez bîhisab / Min dî âme şerbetikew zey gulâb

252- لَا بَلِي نِي شَكْرُو نِي أَنْكَمِيْنُ / چِيكَه زِي بِي شَرَبِيْتِي نِي بِي شَرِيْنُ

Lâbelî nî şekkerû nî engemîn / Çîke zey yî şerbetî nîbî şîrîn

253- وَرْدِشِ بِيْدِرِ رَحْتِ بِي جَانِ مِّنْ / مِّنْ دِي يُو طَيْرِكَه أَمَه بَانَ مِّنْ

Werdişê yîdir rehet bî cânî min / Min dî yew teşyrike âme bânê min

⁶⁹² E.v., r. 172.

⁶⁹³ E.v., r. 172.

⁶⁹⁴ E.v., r. 173.

Tâvilî min dî Hebîbi min Emîn / Âme dunyâ qûmû qewme'l-ħazirîn

Ġerq biyayiş: Ġerq, nomeyo ‘Erebî yo, pa karê bîyayiş formê Zazakî di viraziyo. Awe ra piraşiyayiş, piraşiyayiş; fatisyayiş, fatisnayiş.⁶⁹⁵

Xelwe: Tena, tena mendiş, cayo dalde; hemomi ra yo çime.⁶⁹⁶

Bîfutûr: Qey ina kelime, bionên beyta 69’in.

Teyşân: Bîawî, estîya îxtîyaca aw werdiş.⁶⁹⁷

Gulab (n. A): ‘Eslê ina kelimeya culab a. Awê gul...⁶⁹⁸

Engemîn (n. z): Hingimêni zî yeno vaciyayiş. Yo ğidayêka werîyena û muesî engemîn daroni ra viloni ra gerenî, tuezê vilon donî arî zerrê peteki di bi yo tewirê gureyayiş virazenî.

Qûmû qewme'l-ħazirîn: İno, yo îbareyo ‘Erebî wo. Yeno ina me’na: ‘Ê ku şima hazir î wurzen pay/xu ser.

Hînî wext omî bî. Hemleyê Âmîne bi bi new aşmin û aşma Reb’ûleweweli ra zî des şew vîyertî bî. Qey ina dunya şowqê nûrê Muhammed aleyhîssalam, bi bi nizdî. Nizdiyê weledinayişê Peyğamberê ma ser dayikê yi Âmîne vona:

“Reb’ûlewewelî ra duyês şew şî bi. A şew, şewa duşeme bi. Ez yo halê tenayî di tena bîya. Mi dî, çhar cînî mi ra vecîyê ome. İnî cînî -silomê Home yin seri bo- ‘Hewwa, Âsîye, Sara û Meryemi’ bî⁶⁹⁹. Yin bi â meqam û pîltîyê xu xizmetê mi di bîqusurî bî. Mi hemlê xu ser qet yo zehmet, gironî û ezîyet nêonti. Wextêk ez bîya teyşon; mi dî, mi rî yo şerbet ardi monênê awa gul; labelê nê şekeri bî nê engemîni bî. Mi a şerbet wuerd û conê mi zaf bî rehet. Ba’dê wuerdişê ina şerbetî mi, dî yo teyr omî serê bonê mi. A teyr hebîbê mi Emîni bi. Wextêku wu omi ina dunya qom qebla herkes hediri bi...”

⁶⁹⁵ Devellioğlu, r. 363.

⁶⁹⁶ Fîrûzâbâdî, r. 1652; Devellioğlu, r. 434.

⁶⁹⁷ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 214.

⁶⁹⁸ E.v., r. 188.

⁶⁹⁹ Hewwa: Cînîyê inson û peyğambero sifte Hz. Âdemî ya, dayikê beşerîyet û cîneka sifteyin a. Sârâ: Cînîyê Hz. İbrahim û dayikê Hz. İsmâil a.

Asîye: Merdê ayi kafirêko pîl Fîrawun o; labelê a Hz. Musa rî bawerî ardîbî û ina cînî Qur’oni di bawermendonî rî misal dîyawa:

“Homa, bawermendonî ri zî cînîyê Fîrawun misal da.” (Tehrîm: 11.)

Meryem: Dayika Hz. İsa (a.s) a û keneyê İmran a.

“Homa, bawermendonî rî a Meryem misal dono ku ay namusê xu pawitên.” (Tehrîm: 12.)

A dayika ‘Ezîz weherê hina yo şerefi bî, ino şeref ina dunya di kesi ri zî qismet nêbîyo. Rina a cîniyêka şerefin demê bîyayişê Muhammedî ser hina vati bi:

“Aşma şeşine hemlê mi di şewak hownê mi di yoyî mi ra va: ‘Ya Âmîne! Bizan ku, ti xeyrinê âlemoni rî hemli ya. Wext ti wu ardi ina dunya nomeyê yi pawan Muhammed û halê xu zî kesî rî ameker!’ Dêvac, wextê welednayışi omi bi... Vistorê mi Abdûlmuttâlib, şi bi Qabe tawaf bîkero. Ez keye de bîya. Nişka sowteko pît omi gueşê mi. Tersî ra ez tay mendi bi, bihelîy. Ez çi bivînî! Mirçikêka sipî vecîya omî ceyê mi û bi pelê xu paştê mi sîwax kerd. Â deqqa ra nat mi di nomeyê ters çik nêmendi. Mi çim eşt kiştê xu: zerre tasêki di şerbet donî mi. Mi tas wuerd nêwuerd nûrêk ez pişta. Ê Muhammed omi dunya.”⁷⁰⁰

❖ Îta di vîrardişê Hz. Meryem, Sara, Asîye û Hawwa sen’etê telmihi rî mîsalêk a. Benatê kelimeyonê “şeker, engîmin, şerbet, şîrin”i di sen’etê tenasub esta. Rina eynî beyiti di rezê “Çike zey yî şerbetî nîbî şîrînî” teşbihi rî yo misal o.

255- غَيْرِ إِنْسَانِي جَقًا أَشْيَا بِي فَأَ / مَرْحَبًا يَا سَيِّدَ الْكَوْنَيْنِ فَأَ

Ĝeyri insânî çîqâ eşyâ bî vâ / Merhebâ yâ seyyide’l-kewneyni vâ

256- مَرْحَبًا أَيُّ سِرِّ سُبْحَانَ مَرْحَبًا / مَرْحَبًا أَيُّ رُوحِ رُوحَانِ مَرْحَبًا

Merhebâ ey sirri Subhân merhebâ / Merhebâ ey rûhi rûhân merhebâ

257- مَرْحَبًا أَيُّ فُخْرِ عَرْشِي مَرْحَبًا / مَرْحَبًا نَسَلِي فَرِيَشِي مَرْحَبًا

Merhebâ ey Fexri ‘erşî merhebâ / Merhebâ nesley Qureyşî merhebâ

258- مَرْحَبًا يَا صَاحِبَ الدِّينِ الْمُبِينِ / مَرْحَبًا يَا صَادِقَ الْوَعْدِ الْأَمِينِ

Merhebâ yâ şâhîbe’d-dîni’l-mubîn / Merhebâ yâ şâdiqe’l-we’dî’l-emîn

259- مَرْحَبًا يَا مَنْ سَرَّيْتُ بِالْحَرَمِ / مَرْحَبًا يَا مَنْ دَنَوْتُ بِالْقَدَمِ

Merhebâ yâ men sereyte bi’l-herem / Merhebâ yâ men denewte bi’l-qedem

260- مَرْحَبًا يَا فُرَّةَ الْعَيْنِ الْوَرَى / مَرْحَبًا يَا مَنْ نُبِنْتُ فِي الْحَرَى

Merhebâ ya qurrete’l-‘eyni’l-werâ / Merhebâ yâ men nubi’te fi’l-hîrâ

261- مَرْحَبًا يَا عَالِمَ الْعِلْمِ الْأَزَلِّ / مَرْحَبًا يَا شَافِعًا يَوْمَ الْوَجَلِّ

Merhebâ yâ ‘Âlime’l-‘ilmi’l-ezel / Merhebâ yâ Şâfi’en yewme’l-wecel

262- مَرْحَبًا أَيُّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ / مَرْحَبًا يَا مَنْ شَفِيعَ الْمُذْنِبِينَ

Merhebâ ey rehmeten li’l-‘âlemîn / Merhebâ yâ şefi’u’l-muznibîn

263- وَازِنِ كُرْمًا خَلَصِيًّا تَمَامًا / قَاتِسِ مَا الصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ

Wâzeni ger mâ xelaşiyîyâ tamam / Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

⁷⁰⁰ Suruç, I, r. 29.

Kewneyn (n. 'e. c): 'Alema ruhanî û cîsmanî; dunya û âxîret.⁷⁰¹

Subhân (n. 'e): Nomeyê Homê ra yo nome wo. O Homa ku kemî, qusuri ra munezzeh û dûr o; çendek mexluqat esto yi zikir û tesbîh kenî.⁷⁰²

Fexri 'arşî: Ina yo îzafeyê nomeyo 'Erebî wa. O Muhammedê ku wesifyaye 'erş (û 'erdon) o.

Şâdiqe'l-we'dî'l-emîn: Ina yo îzafeyê wesifo 'Erebî wa. Yanî 'o ku suezê xu di raşt o, we'dê xu ser vineno.⁷⁰³ O ku we'dê xu di ci rî bawerî bena, keso raşt qal keno û zonyeno.⁷⁰⁴

Muznîbîn (w. 'e): Ina kelime zafhumarê muznîb Ê ku gunakar u suçdar î.⁷⁰⁵

Men sereyte bîlherem: 'Erebî fiîlê 'Se-re-ye' yena me'nayê şîyayîşê şewî.⁷⁰⁶ O ku Mescîd'ul Heram ra qey Mî'raç şew şî.

Men denewte bîlqedem: 'Erebî fiîlê 'de-na' yena me'nayê nizdbîyayîş.⁷⁰⁷ Îta di weqayê Mî'racî ser yo nîşon esta. Ku Hz. Muhammed, Mî'racî di Homê xu ra guerê lingêk bi'b nîzd.⁷⁰⁸

Qurrete 'eynîl werâ: 'Qurreten' masdaro 'Erebî yo, yeno ina me'na: Şa bîyayîş, roşnayê çimonî.⁷⁰⁹ Wera, me'nayê 'mexluqat, kaînati' da.⁷¹⁰ Ina îzafê Muhammed (s.a.s) yo wesif dona. Yanî Muhammed 'roşnayê çimonê mexluqat o.'

Nubî'te filhîrâ: (Ey Muhammed) Ğarê Hîra di xeber (ê Peyğamberî) dîya tu.⁷¹¹

Yewmel wecel: Wecel masdaro 'Erebî yo. Yena me'nayê 'ters'.⁷¹² Ina îzafê zî bi ina me'na yena 'ruecê ters/qiyamet' zonayîş.

Rehmeten li'l-âlemîn: Îzafeyo 'Erebî wo. Wesifê Hz. Muhammedî yo.⁷¹³

Şefî'ul muznîbîn: Şefî' ina me'na do; O ku şefe'et keno, seba xeta û gunonê insonon kowno benatê Homê ra efwê yin wazeno.⁷¹⁴

⁷⁰¹ Devellioğlu, r. 730.

⁷⁰² el-Mu'cemu'l-vasît, r. 442; Doğan, r. 1001; Devellioğlu, r. 1270.

⁷⁰³ Doğan, r. 1200.

⁷⁰⁴ Özer, r. 169.

⁷⁰⁵ Devellioğlu, r. 1058.

⁷⁰⁶ Sarı, r. 370.

⁷⁰⁷ Sarı, r. 258.

⁷⁰⁸ Qur'ono Kerîm, Necm: 9.

⁷⁰⁹ Sarı, r. 611.

⁷¹⁰ E.v., r. 836.

⁷¹¹ E.v., r. 746.

⁷¹² E.v., r. 827.

⁷¹³ Qur'ono Kerîm, Enbîya: 107.

⁷¹⁴ Özer, r. 177.

...Senî tîj çînî bo, çila tivistî nêbî her ca tarî di moneno ina ‘âlemi zî bîpeyğamberî tarîtiyê zulum û cahîltî di monena. A wexti zî hina bî. Ti vatên her çî zulum û wehşetê insonî ra yas depîştên! Hasîr çimoni ra nê ruh û qelbi ra omenî. Çira?

Çimkî, ‘erd û ‘ezmon çimeyê şayî û huzurî tewhîdi ra durî bî. Tef û dumanê kufur û şîrkî ruh û qelbî sûrkerdi bi. Zerrê insononi di yo ma’bud nê zaf ma’budî battal bi bî.

Feryadê ruhonî ku gerênî weherê xu heqîqî her ca gurewti bi. Însonî zey cinawiron har bî bî û tay mendi bi latimê kufur, zulum û şîrkî di bifatsiyên. Mazlumî binê şerqetê zalimi dî nalênî. ‘Âlem mehzun, estenê mehzun, zerrî mehzun û ruçîk mehzunî bî.

Aha merhametê Homê, dewomê ina tengî û zuarî rî helbet musaade nêkerdên. Wu ayete xu di hina fermon keno: “*Raşî ra her zuarî dima yo rehetî esta.*”⁷¹⁵

Helbet zatêk şîraweno. În zati zî beno ‘elemetê şifqe û rehmê yi... Aha, o zat ho yeno! Peyğembero peyin ho yeno û wu şîyayîşê ina dunya xirabi bi nûrê xu bedilnêno.

Hiz. Muhammed aleyhîssalam yeno. Wu rayerê se’edeta ebedî mucneno îns û cîni rî. A wext, a lehza... Kâfnati di hes helaw biriya bî û her çî bi hurmet bawe seyyîdê xu bi.

Her estene, her çî bi ziwanê xu taybetî û halê xu xususî ino insoni rî qey ‘*merhaba!*’ dayîş hazir û pay idi bi.

Tarîx bi mîladî 571, vîstê aşma Nîsanî. Weqayê Fîl ra 50 yan 55 şew dima.

Aşmonê Qemerî ra şewa 12 aşma Rebûl’ewwelî.

Mekke di keyêko mutewazî di. Rueconi ra dişeme. Wext, sultanê wexton ra sodir a.

Ino keyeyo mutewazî di û ino wexto muazzami di û hedîseka zey ay çîna virazîya:

Seyyid û serwerê Kaînat Hiz. Muhammed aleyhîssalam omi ina dunya!

Bi ina welednayışî ti vone zeg ‘âlem yo hew dec û kedere xu kerdî xu vîrî û şayî ra keyf weş bî. Tarîti, cadi bi nûrê yi bî vila. Kaînat, zerre şayî û haleconi di qera:⁷¹⁶

Merhebâ ey sirrî Subhân merhebâ / Merhebâ ey rûhî rûhân merhebâ

Merhebâ ey Fexrî ‘arşî merhebâ / Merhebâ nesley Qureyşî merhebâ

Merhebâ yâ sâhibed-dîni’l mubînî / Merhebâ yâ sâdiqe’l we’dî’l emînî

Merhebâ yâ men sereyte bîlherem / Merhebâ ya men denewte bîlqedem

Merhebâ ya qurrete ‘eynîl werâ / Merhebâ ya men nubî ‘te filhîrâ

Merhebâ ya ‘Âlîmel ‘ilmîl ezel / Merhebâ ya Şâfi’ en(y) yewmel wecel

Merhebâ ey rehma ten lîl ‘âlemîni / Merhebâ yâ şefî’ul muznîbînî

⁷¹⁵ Qur’ono Kerîm, Înşîrah: 6.

⁷¹⁶ Suruç, I, r. 63.

Wazenî ger mâ xelasîyâ tamam / Vâtişî mâ esselâtu wesselâm...

Beyta 255 ra heta penîyê ina qism feslê ‘Merhaba!’ yo. Merhaba bi ziwane me’na Hz. Muhammed aleyhi’s-selami rî yo vengdayiş û ‘Hoş amedi / Xeyr omî’ wa. Seba inay ra sen’etê nida esta. Faslê merhaba zaf mewlidoni de bi şekl û me’na ser nizdiye yobînon a. Ma eşkenî vaci, nuştişê rezê tarîxî ra îni mewlid zaf heti ra usule nazîre ser şîyê. Heta îni hîrî mewlidî di her qismi de beyta peyîni zaf monena yobînonî.

Ger dilersiz bulasız oddan necât / ‘Işk ile derd ile idin es-salât...’⁷¹⁷

Ger dévîtin hûn ji nârî bin necât / Bi’îşk û şewqek hûn bibéjin es-salât...⁷¹⁸

Wazenî ger mâ xelasîyâ tamam / Vâtişî mâ esselâtu wesselâm...

Faslê merhaba, mewlidê Suleyman Çelebî û Mela Husên Bateî di zî hina vîyerenâ:

“ Cumle zerrat-ı cihan îdûb nida / Çağrışuben didiler kim merhabâ

Merhabâ ey âlî Sultan merhabâ / Merhabâ ey kân-i ‘irfân merhabâ

Merhabâ ey sîrr-i furkân merhabâ / Merhabâ ey derde dermân merhabâ

Merhabâ ey bülbül-i bâğ-ı cemâl / Merhabâ ey âşina-yı Zü’l-Celâl

Merhabâ ey mâh u hurşîd-i hüda / Merhabâ ey Hakk’dan olmayan cüda

Merhabâ ey âsî ümmet melcei / Merhabâ ey çâresizler eşfa’ı

Merhabâ ey cân-ı Bâkî merhaba / Merhabâ uşşâka sâkî merhabâ

Merhabâ ey kurratu’l-Ayn-ı Halîl / Merhabâ ey hâs-ı mahbûb-ı Celîl

Merhabâ ey rahmeten lilâlemîn / Merhabâ sensin Şefîu’l-Müznibîn

Merhabâ ey padişah-ı dû cihân / Senin için oldu kevn ile mekân

Ey cemâlî gün yüzi bedr-i münîr / Ey kamu düşmişlere sen destgîr

Destgîrisin kamu üftâdenün / Hem penâhı bende vü âzâdenün... ”⁷¹⁹

“ ...Cümle zerrât-ı cihân dâ ev nidâ / Kérne gâzî pékve gotin merhabâ

Merhabâ ey Sîrr-ı Furkân merhabâ / Merhabâ ey dermân-ı derdan merhabâ

Merhabâ ey cân-ı Bâkî merhabâ / Merhabâ uşşâk-ı sâkî merhabâ

Merhabâ ey âlî Sultan merhabâ / Merhabâ ey kân-i irfân merhabâ

Merhabâ ey şems-i tâbân merhabâ / Merhabâ ey cân-ı cânân merhabâ

Merhabâ ey kurratu’l-Ayn-ı Halîl / Merhabâ ey hâs-ı mahbûb-ı Celî

⁷¹⁷ Şemrexî, Muhammed Hâdî, *Mecmûâ Mewlidânî Di Çâr Lisân û Ezmânân*, Mektebetu Seyda, Diyârbekir, 2011, r. 206; Pekolcay, r. 48.

⁷¹⁸ Şemrexî, r. 4.

⁷¹⁹ E.v., r. 213-214; Pekolcay, r. 167-168.

Merhabâ ey rahmeten lilâlemînî / Merhabâ tûyi Şefîu 'l-Müznibînî
Merhabâ ey âfîtâb-ı bîzewâl / Merhabâ ey mâh-ı tâb-ı lâyezâl
Merhabâ ey bülbül-i bâğ-ı visâl / Merhabâ ey âşina-yı Zi 'l-Celâl
Merhabâ ey nûr-ı hurşîd-i Huda / Merhabâ ey tû ji Hakk nâbi cüda
Merhabâ matlûb-ı âlem her tûyi / Merhabâ ewlâd-ı Hâşim her tûyi
Merhabâ ey nûr-ı Hakkra mazhari / Merhabâ ey ewliyâra serweri
Merhabâ hâti şivân-i ümmeti / Merhabâ hât bûme nûra devleti
Merhabâ ey bedr-i âlem yâ Münîr / Merhabâ halk-i ketira destgîr
Merhabâ sultân-ı cümle enbiya / Merhabâ ey nûr-ı çeşm-i asfiya... ”⁷²⁰

1.11. Leteyo Yondesin

أَنُو مَبْحَثِ هَنِ عَجَابِيَانُ أَمَى وَجُودِ شَوَى مَوْلُودَى

Enû mebhəsi henî ‘ecâyîbânu âmey wucûd şewî mewlûdî

Ino lete di a şewaka Peyğamberê ma (s.a.s) tede bîyo, omîyo ina dunya se bîyo komcî mesele virazîyê behsê enon esta. Ino lete, 17 beyît a.

-264 - وَقْتُ أَمَةٍ نَا دُنْيَا تَافِلُنْ هَمَا / سَجْدَه بَرْدُ قَى خَالِقِ عَرْشُ وَ سَمَا

Weqtu âme nâ dunyâ tâvil hemâ / Secde berd qey Xâliki ‘erş û semâ

-265 - سَجْدَه رَا وَقْتُ وَرِشْتُ قَا رَبَّنَا / أُمَّتَى مِنْ عَاجِزَا أَرْ قَيْنَنَا

Secde râ weqtu wurişt vâ Rebbenâ / Ummetey min ‘âcizâ ez vînenâ

-266 - قَيْبِ نَفْسِ مِنْ رَجَا قَطْ نِيكْنَا / بَلْكَى قَى بَيْنَه رَجَا ثُو رَاكْنَا

Qey bi nefsi min ricâ qeş nîkenâ / Belkî qey yîne ricâ tû râ kenâ

Wextê omîyayişê Peyğamberê ma di zafî çiyekê ğerîb dîyebî. Dayika rumetin Âmîne, ê bîyaye ke welednayiş dima bîye vacîyayişê ênan hina kena:

"Mi dî; ruecvete di yo bayraq, ruecawa di yo bayraq û serê Qa'be di yo bayraq. Tewellud qediya bi. Ez onîyawo gerguş ra ho secde do. Giştê xu zî hetê ezmon kerdi bi berz. Tâvil yo howro sipî ome wuar gerguş pişt û (dorê yi) gurewt. Mi sowtêk şinawut: ‘ Ruecvece û ruecawayon ra biçarnên, dengizoni di bifetilnên; hetta ku mehluqet wa

⁷²⁰ Yüksel, Müfid, “Molla Hüseyin El-bâtevî ve Kürtçe Mevlid-i Şerîfi”, *Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 131-133; Şemrexî, r. 34-35.

Muhammedî binome, wesif û ruçikê yi bişinasnên! Tay wext dima howr çimoni ra bivînî û şî!”⁷²¹

Safiyye Xâtuni zî hina vati bi: “*Wextêko Muhammed aleyhisselâm daye xu ra bi, herca yo nûr gurewt. Bi nêbi şî secde, sareyê xu mübarek da wera û bi ziwanêko zelal va ‘Lâilâheillallah, innî resûlullah*”⁷²². Wext mi waşt ez yi bişû vaciya ‘Ma yi şuyaye şirawut.’ Vînîyawa ke wu sunnet kerde û nak tera kerde yo. Wextêko mi waşt ez pêçekê yi bipiş mi paştê yi di muhurêk dî. Serê muhuri di ‘Lâilâheillallah Muhammedu’n Resûlullah’ nuştî bî. Wexteko wu secde di bi mi sowtêko hedî çik vatên, mi gueşê xu da o feko mubarek vatên ‘Ûmmetî, Ûmmetî!’⁷²³

Hem beytê Xasî di hemi zî ina rîwayeti di ma, vînenî seyyidê ma peyğamber (s.a.s) qey ummetê xu zêrr veşayo û şefqet zêd o. Wu bi îznê Homê hem tewelludê xu di hem her duayê xu di hemi zî rucê qiyameti di ho derde ummetêxu do, qey xelasî û efwê ummetê xu Homey rî dûa keno. Durikê insonîyeti di zey yi yowna çînî yo ummetê xu rî zêrr helnaye yo. Resulê Homey senî hesleto baş û ehlaqo holi di ho gile do wu, şifqeti di zî hina wo. Her wekê cuyayişê yi tecelliye şefqetê ina eşq a. Zêdîyê şifqetê yi insonon ser Qur’oni di hina omîya vatiş:

*“Yi bawerîyê ina qal(Qur’on) nêken; la hînî tay mendi bi ti xu biqehirînî!”*⁷²⁴

*“Raştî ra mîyonê şima ra şima rî hina yo peyğamber omi ku eg şima bikû tengî ina yi rî zaf giron yena. Zaf kono şima ser, wu bawermendoni rî zaf şifqetin û rehm o.”*⁷²⁵

Şifqetê seyyidê ma bawermendoni rî zey şifqetê yo bayîya qey owlodonê xu ya. Senî tewr şifqetin yo bayî vono ‘lacê mi’ û verar şino ci wu zî wext zeg omi ina dunya vati bi ‘*ummetê mi ummetê mi!*’ Peyğamberê şifqat Hz. Muhammed aleyhîs-selami zî duşkunîyê ummetê xu rî hina misal dono: “*Bişek, ez qey şima di zey yo bawîyo weherê owlodon o.*”⁷²⁶

Rina a şew, Hz. Âmine, nûrêk dî û şowqê in nûrî di saray û kueskê Şamî temaşe kerdîbî.⁷²⁷ Demêka Seyyidê Kâinat, şeref da ina dunya, ceyê dayikê yi di dayikê ‘Ebdurrahman b. ‘Efw Şîfa Xatun û dayikê ‘Usman b. Ebu’l As Fatima Xatuni zî esti bî.

⁷²¹ E.v., r. 64

⁷²² Bişek Allah yo yo yi ra ber Homa çînî yo, bişek e zî Resulê Homê yo.

⁷²³ Ayvalı, Ramazan, *Kâinatın Efendisi Muhammed Aleyhisselâm*, Çamlıca Eğitim Kültür ve Sosyal Hizmetler Derneği Yayınları -2-, İstanbul 2016, r. 17.

⁷²⁴ Qur’ono Kerîm, Kehf: 6 û Şuarâ: 3.

⁷²⁵ Qur’ono Kerîm, Tewbe: 128.

⁷²⁶ Apak, Âdem, “Hz. Peyğamber’in (sav) Ûmmetine Şefkat ve Merhameti”, <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-sav-ummetine-sefkat-ve-merhameti>, 10.07.2017.

⁷²⁷ Suruç, I, r. 65.

Şîfa Xatuna ku, wazîfeyê weledinayişê Muhammed aleyhîs-selami di wazîfeyê ebetî kerdi bî temaşonê xu hina ana zone:

"Wextêko Resulullah bi, ez uca dî bo. Cad rasawa. Sowtêk ome gueşê mi: Rehmê Allah yi seri bo!" beynatê meşriq û meğrîb bi nûrêk de bi. Hetta, tayî qesrê welatê rumî mi dî! Ba'd uca mi Resulê Homey gurewt verêkê xu destpêkerdi lonayiş. Hina yo hal omi mi seri ku, tew kowt bedenêmi û çîm bî tarî. Gerguş verê çimanê mi ra bi vîni. Sowtêk hina perskerd, 'Şi ça?' hina cewab dîya, 'berdi ruecvetel!'"⁷²⁸

Fâtîma Xâtûni zî vîrardişê xu di vati bi: "A şewa mes'udi'd keyêko tewelludi rî waharî kerdi bi nûr bi de û estarêko 'ezmone di zey guşe guşe ricyeni şindilyebî."⁷²⁹

Xususîyetêka yona, seyyidê ma Muhammed aleyhîs-selam 'sünnet kerde û nakê yi tera kerde' omi bi dunya. Paştê yi di, beynatê qiftonê yi di tam duştê qelbê yi di 'muhrê Nubuwwet' bi bi... Ino mûhûr, nîşonê peyğemberê penîyin o û pawiyeno ku o zî ino Muhammedî aleyhîs-selami bo.⁷³⁰

❖ Îta di vengdayişê "Rabbena!" sen'etê nîda ra yo mîsal o. Kelimeyê 'rîca' di dor vaciyawa; inay ra sen'etê tekrir esto.

267- گۆش جِشَانِ هِمَتِ شَاهِ شِمَا / طَائِنَهٗ اَزْ فَاجِي تَرَا قَيْبِ شِمَا

Gûş ci şâni himmet şâhi şimâ / Tayne ez vâcî te râ qeybi şimâ

268- يُو دِ كِسْرَا دَه تَرَا نُوشِيرَوَانْ / قَاتِ نَامِي بِي دِيُو وَقْتِ وَرَمَانْ

Yew di Kistrâ de terâ Nûşîrewân / Vâti nâme yî diyû weqt û zeman

269- آدِرِي رِي كَرْدِ عِبَادَتِ مُدَامْ / قَاسِ يُو هَنْزَارِ صَرَه بِي شَكِّ تَمَامْ

Âdirî ri kerdi 'ibâdet mudâm / Qasi yew henzar şere bîşek temâm

270- آدِرِ بِيئَه چَرَايِ نِي بِي چِنِي / لَا شَوِي مَوْلُودِي دَه يُو بِي چِنِي

Âdiri yîne çirây nîbî çinî / Lâ şewey mewlûdî de yû bî çinî

271- هَمْ بَقِي نُوشِيرَوَانْ بَانِكْ / بِي دِ كِسْرَا دَه تَرَا أَيَوَانِكْ

Hem biqey Nûşîrewânî bânike/ Bî di Kistrâ de terâ eywânike

272- قِسْتِ وِ يُو قَنْطَرُ بِي چَارِسْ كَوْتِي وَاژ / أَي شَوِي دَه بَانِي هِمَّتْ رَا نَجَارُ

Vist û yew qenţer bî, çâres kewtî wâr / Ay şewî de bânî himmet râ neçar

273- بَحْرِ سَاوَه زُوَا بِي يُوَزِي آ شَوِي / أُو تَدَه نِي مُنْدَه أَصْلًا يُو هُوِي

Behri Sâwâ zuwâ bî yû zî â şewî / Âw tede nîmende eşlâ yew hewî

⁷²⁸ E.v.. r. 65

⁷²⁹ E.v.. r. 65.

⁷³⁰ E.v.. r. 65.

Himmet (n. 'e.): Ardim, holî, pawitiş, lutuf; ardimo manewî; ğeyret, kesb, xebat.⁷³¹

Kisrâ (n. f): Hukumdarî Îranî yê verînî ra leqabê Nuşîrewano ‘adîl a. Hukumdarî ke yi dima ome ê zî bi ino nome nomîyê bî.⁷³²

Nûşîrewân: Hukumdarê Sasanî ra wo. Nomeyê ‘esil, I. Husrev b. Kubâd o. Kelimeyê Enûşîrwân, Pehlevîkî di yena me’naya ‘ruhêko bîmerg’ o. Benatê serronê 531 u 579 hukum kerdo, bi raştî meşhur bîyo. Bi leqabê ‘âdîl’ zonîyeno.⁷³³

Qenţer (n. 'e): ‘Eslê ina kelime, قنطار a. Şêne, qapan, terazî. Pê ino terazî çîyo giron senceni; yena me’nayê pirt, astuni zî.⁷³⁴ Xasî, ina kelime, me’nayê astuni di şugulnawa.

Ina kaînati di beguman tewr hedîseya pîl, tewelludê Peyğamberê ma Hz. Muhammed a. Çimkî wu, dendikê darê hîlqat o. Eger Qadîro Zulcelal omîyayişê Muhammed aleyhîssalam teqdir nêkerden ina kaînati zî, insoni zî nêbênî. Ina dehqera ser Bedîuzzaman hina vono: “ *Eg bi onîyayişê kîtabêk biony ina âlema xişn, nûrê Muhammedî murekkebê qelemê katîb (nuştoğ)ê ina kîtab a. Eg a âlema xişn (zey) yo dar xeyal bibo, nûrê Muhammedî hem beno dendikê hemi zî fekîyê ayî. Eg dunya weherê heyat bî qebulkerdiş, o nûr beno ruhê ayî. Eg dunya zey) yo inson tasawwur bi bo, in nûr beno eqlê ayî.* ”⁷³⁵

Vercu ra heta eka sermîyonê her welatî pê nomeyonê tewirin nomîyê. O wext, sermîyononê Îronî ra vatên Kisra. Nomeyê Kisrê o çağî Nuşîrewani bi. Dema ku Seyyîdê ma Muhammed aleyhîssalam şeref da ina dunya guerê rîwayetoni îni hedîse virazîyê:

- Sarayê Kîsra ku ha Medayin da çarês burcî ayî qelişîyê û riciyê... Kîsra a şew bi ters vîyerna. Kîsra, o serêsibe çendek serêkê dînî ine welatê xu vêngda ci qey kombîyayişî. Kîsra textê xu di niştibi ru hema destpênêkerdi bi qalkerdişê xu, merdimêko espar, bi mektubêk vecîya omi. Mektubi di xeber diyêne ku, o adirê yino bi hezar serrano veşeno şîyo hona. Ina xeber ters û girvazê Kîsra zêdina...⁷³⁶

- Ê putî ke zerre Ka’be de bî sarêser şîye ru. Muşrîkonê Qureyşî keyê Homê Ka’be bi putanî kerdibi tarî û a Ka’beya rind, bimbarek û pak hetiknabî. Labelê şewa mewlidî ke Peyğamberê ma a şew tede omi bi dunya, îni putî fek ser qeldîye. Me’nayê ina hedîse zaf

⁷³¹ Devellioğlu, r. 517; Doğan, r. 493.

⁷³² Tefazzülî, Ahmed, “Enûşîrvân”, *DÎA*, XI, 531.

⁷³³ E.v., r. 158.

⁷³⁴ Devellioğlu, r. 698; Fîrûzâbâdî, r. 598.

⁷³⁵ Nûrsî, Mesnevî-i Nûriye, r. 106.

⁷³⁶ Suruç, I, r. 32-33.

pîlî bî: ‘Kesêko omîyo ina dunya, a wazîfêka dîyena yi wu bi a wazîfeyê xu, bawerîyê şîrko tarîyin dono wera û zerroni di bawerîyê tewhîdî pak, rind û holî tede esta nono ru.’⁷³⁷

• Rina guelê Sawa (Taberrî) nişka bî wuşk, awê ay bî zuwa.⁷³⁸ İnsonon ina guel teqdîs kerdên. Zuwa bîyayişê ina guel inay îfade keno; Homey ra vet ‘îbadet û te’et ser çîyêk û kesêk ra ‘îbadet û teqdîsî nêbena, herom a.

• Wextê omayişê yi ina dunya di nûrêk vînîya ke ruecvete û ruecawayî zey wuadêk kerdî bi raşn.⁷³⁹ İno nûr, Quron û Muhammêd ser yo nîşoni bi.

• Çal (Zixr) û şaristonê Semawe binê laseroni di mendi. Şarê Semawe bi ters ramebî koyan.⁷⁴⁰ A şew rina ezmononi ra astarê zey pelê payîzî rişîye. İna hedîse zî nîşon dene, ita ra pê ezmononi ra xeber gurewtişê şeyton û cînon qedîyawa.⁷⁴¹

Înî riwayêtî ke ma vercû zî va wextê bîyayişê Hz. Muhammedî di omê meydon çimeyonî verînon û kîtabî hedîsî ke sahih ê derheqê inani di behs çînî yo.

“Ahatlı Xoca, ina riwayet ser yo cigerayişo hira keno. Wu, qeydo tewr konin qey ina riwayet, Taberî di vineno. Guerê zonayişi zî Taberî peniyê hicrî ‘esra 4’ini di mireno. Taberî ra fohm bena ke ina xeber pê yo silsileya çarin resawa ci. Ina silsila hina wa: "*Ali b. Harb et-Tâi - Ebû Eyyûb Ya'lâ b. Imrân el-Becelî - Mahzûm b. Hânî' el-Mahzûmî ve babası Ebû Mahzûm Hânî el-Mahzûmî*". Ina silsila ser hişi di yo pers viraziyena; çimkî silsilayê ina xebere di benatê keso yoyino û keso diyini di nizdiyê 150 ser ‘emir esto. İna zî zuar esêna û muecnena ke bine îna xeberono hinayin çînî wa.”⁷⁴²

❖ İta di benatê kelimeyonî ‘*adir, nêçînîbî û çînîbî; behr, zuwa û aw*’i di sen’etê tenasub esto. Vîrardişê ‘Nuşirewan’i di telmih esto.

274- هَمْ شَوَى مَوْلُودُ تَدَه بِي يُو صِبَا / يُو جُهُودُ بِي شَارِي رَا پَرَسَا وَ قَا

Hem şewey mewlûd tede bîyû şîbâ / Yew cuhûd bî şârî ra persâ û vâ

275- پَرَسِي يُو مَوْلُودُ فَرِيْشِي كَامِر / بِي دِ اَمَشُو مُظْهَرُ اِسْلَامِر

Persî yew mewlûd Qureyşî kâmi ri / Bîdi emşû muzhiru İslâmi ri

276- اَمَه فَاتَشِي قَا كُو عَبْدُ اللّٰهِ ر / يُو وُلْدُ اَمَشُو بِيُوِي شَاهِ ر

⁷³⁷ Suruç, r. 34.

⁷³⁸ E.v., r. 35.

⁷³⁹ E.v., r. 35.

⁷⁴⁰ E.v., r. 35.

⁷⁴¹ E.v., r. 35.

⁷⁴² Algül, Hüseyin, “Hz. Peygamber’in (sas) Doğumu ve Doğduğunda Meydana Geldiği Rivayet Edilen Hadiseler”, www.siyervakfi.org/dokuman/kuran-cografyasi.../ders4-prof-dr-huseyin-algul.pdf, 10.07.2017.

Âmê vatiş vâ kû ‘Ebdullahi ri / Yew weled emşû biyû yî şahî ri

277- يُوْجُوهُوْذُ تَافِقِ وَرِشْتِ شَيْ قَيْبِ يِي / فَا مَرِي بِيَارِ تَبْرَ اَزْ بَانَ يِي

Yû cuhûd tâvil wurušt şî qeybi yî / Vâ mi ri biyâri teber ez bâni yî

278- وَقْتُ دِي يِي فَا بَتَوْرَاتُ مُبِيْنُ / كُوْ بَكُوْ بَاطِلِ اَنُوْ دِيْنُ فَرِيْنُ

Weqtu dî yî vâ bi Tewrâtu mubîn / Gû bikû bâtil enû dînu verîn

279- خَاتِمِ پِيْغَمْبِرَانُ بِا لِيْقِيْنُ / اِسْمِ يِي اَحْمَدُ مُحَمَّدُ هَمْ اَمِيْنُ

Xâtemi Peyğemberânu bi'l-yeqîn / İsmi yî Eħmed Muħemmed hem Emîn

280- وَاَزِنِ كُرْ مَا خَلَاصِيَا تَمَامُ / فَاتِيْشِ مَا اَلْصَلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelaşiyâyâ tamam/ Vâtişi ma eş-şalâtu wes-selâm

Cuhûd: Qey me'nayê ina kelime bionen beyta 202'in.

Muzhir: Eşkera kerdiş.⁷⁴³

Tewrat (n. 'e): Çar kîtabî muqeddesi ra yo kîtab. Hetê Homê ra Hz. Musa rî şîrawyo, kîtabê Cuhudon o u bi 'Ahd-î 'Atîq'i zî yeno zonayiş.⁷⁴⁴

Bâtil (w. 'e): Ina kelime, butlân' ra yena. Veng, bîlasew, zur, puç.⁷⁴⁵

Emîn (w. 'e): Weherê emînî, bîters, o ku ci rî baweri bena û yoyi rî bawerî keno; o ku şek nêkeno.⁷⁴⁶ O ku qal, suezê yi raşt a. Rina ino wesif, wesifê Hz. Muhammed o.

Xatem: (n.A.) 1. muer, engiştoneyo muerin.⁷⁴⁷

Rina şewaka Peyğamberî ma tede omîyo ina dunya a şew û sibe a şewi di zobî gureyê 'ecayîb virazîyê. Rîwayet bîya ku:

"Mîyonê Cuhûdoni di zaf 'âlim esti bî. Yin kîtabê xu Tewrati di wendi û dî bi Homa axîrzemoni di yo qasid/peyğamber şîraweno. Rina îni cuhûdî, estaroni ra hukum vetên. A şewi zî yo estare zaf beriqya bi'w. Ê 'âlimon inay ra fohmkerdi ku Peyğamberê âxirzemon teşrif kerdo ina dunya. Şaîrê Resulî Ekrem, Hessen b Sabî (r.a) ina mesele ser hina vati bi:

*"Ez heşt serrin est û çîni bî. Ez zono. Yo hele sibe Cuhûdoni ra yo bi qerayiş vazdên û vatên 'Ey Cuhûdî!'. Cuhûdî sare yi ser ome pîser û va 'Ti çi xu hina dirnenê?' Wu hina qerên 'Wa haye şima bi bo. Estarê Ehmedî emşu vecîya! Ehmed emşu omo dunya."*⁷⁴⁸

Rina rîwayeta ina mesele ser İbn-i Se'd rîwayet kerda hina vacîyawa:

⁷⁴³ Özer, r. 150.

⁷⁴⁴ Devellioğlu, r. 1442; Özer, r. 184.

⁷⁴⁵ Devellioğlu, r. 95.

⁷⁴⁶ E.v., r. 280.

⁷⁴⁷ E.v., r. 466.

⁷⁴⁸ Suruç, I, r. 32.

“Mekke di Cuhûdêk esti bi. A şewa ku Resulê Home tede omi bi dunya sibe a şewi di ino Cuhûd vecîya teber û Qureyşijoni ra perskerd: ‘Êmş, qewmê şima di yo tuto lacin daye xu ra bi?’ Yini zî va ‘Ma nêzonî!’. Yi dewomkerd qalkerdişê xu: ‘Şîyen, birasên, pers bîkerên, bigerên! Peyğamberê ina ummet êmş omîyo dunya. Paştê yi di, nîşonê yi esta.’ Qureyşijî şî perskerd û tepîya ome û xeber da Cuhûdî: ‘Êmş, ‘Ebdullahi rî yo tuto lacin bîyo, paştê yi di nîşonêk esta.’ Ino Cuhûd, şî ‘elametê peyğamberî dî û zey gec û toşon bi qerayîş hina va: ‘Peyğamberî hînî laconê Îsrâîli ra vecîya! Qureyşijoni rî hina yo dewlamendî omîya ku, xeberê ay ruechelat ra ruecawon her ca gena.’⁷⁴⁹

Êsena û yena zonayîş; ezmon, ‘erd, estare, kerra, aw, verg... Her cî bi lîsano hal û tay ‘elameton omîyayîşê Peyğamberê ma ser mîjdon dênê û çapîk kuenê.

Ino wexto peyinoni di, tayî alîmon îni riwayetonî hinayin ser cigerayîş kerda; tenkit û wekenitişê metin û muhtewa ser hina vata: “Eger, ino tewir mesele a ruc biveciye wuerte gera şarê Mekke ra xeberê tayin biben; la hina yo şahidi çimeyonî sahihoni di çînî wa.”⁷⁵⁰

1.12. Leteyo Duyesin

أَنُو مَبْحَثِ حَلِيمَا سَعْدِيَانِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا

Enû mebhese Helîmây Se’diyanu raziyellahu te’alâ ‘anhâ

Ino lete, 24 beyît a. Ehmedê Xasî, ina qismi di, behsê Helîma ya Se’diyan keno. Ina cînîyêk dayêşitî peyğamberê ma wa.

281- أَمِنَا فَا هَوْنٍ مِّنْهُ بِي بَيَانٍ / كُو بَدُوْبِي شَبْتِ حَلِيمَا سَعْدِيَانِ

Âmina vâ hewni minde bî beyan / Gû bidu yî şiti Helîmây Se’diyan

282- جُنْدُهُ رُوْجِي بَعْدِ جُو يُوْ كَارِوَانٍ / أَمَه مَكَّه نَامَه فَاتِ سَعْدِيَانِ

Çende rûcî be’di cû yew kâriwân / Âme Mekke nâme vâti Se’diyan

283- بَيْنَهُ دِرْ بِي هَمَّ حَلِيمَا سَعْدِيَانِ / شِي خُوْر بَرْدُ سَيِّدِ اِنْسَانٍ وَ جَانِ

Yîne dir bî hem Helîmây Se’diyan / Şî xû ri berd seyyidi insân û cân

284- أَيْ زِي يُوْ لَاجِكَه فَجَّ بِي ضَمْرَتَه / هُرْدِي پِيَا بِي شَبْتِ وَرِي أَيْ حُرْمَتَه

Ây zî yew lâcike qic bî Zumrete / Hur dî piyâ bî şitwerî ay hürmete

⁷⁴⁹ E.v., r. 32.

⁷⁵⁰ Algül, ç.v.

Kâriwân (n. f): Îna kelime ‘kârbân, kârvân’i zî yena zonayiş. Kervan, qafîle, qeflayê raywanon.⁷⁵¹

Cân: Îta di ina kelime me’nayê ‘cîn’i di şuguliyawa.

Žumrete: Guerê tayî çimeyonî Lace Helîme yo, birayê şitî peyğamberî ma yo. Tayî cayon di nomeyê yi ‘Ebdullah yan zî Damra vîyerenon.⁷⁵²

Ĥurmete (n. ‘e): Hurmet, çîyêko heram o; cînîyêka zevacê, wehertîyê û nîkahê ay herom a.⁷⁵³

Mekke, cayêko germ û tengin o. Ino heva, qicono gerguşoni rî nêbên û qey weşîyê yi ni zî hol nêbi. Yabon û çulistoni di heva rind, aw şîrîn û pak, cuyayiş serbesti bi. Rina ê qebîlê kê çulistani di cuwîyênî zîwanê yin duz, akerde û weşi bi. Exlaqê yin başi bi.

Seba inay, sermiyon û pîlonê Qureyşî qîcî xu dêne cînîyonê îni qebîlon wa pê peron bilonên û hemo zî wa weşi u xuertî ser birasîyê, zîwanê ‘Erebî xuarî ra û bi ‘eslê xu ser bimusên! Qic, yo di serr, rê rê tewr zêd cê dayikê şiti dî mendî. Ê qebîlê ke wareyoni di cuwîyênî -bitaybetî cînîyê qebîlayê Se’d b. Bekrî⁷⁵⁴ - yo serri di çend dor qefle qefle omenî Mekke û gerguşêko newe omê bi dunya qey lonayiş gurewtên û tepîya agerênî welatê xu.

O wext, Suweybe Xatûn peyğamberê ma lonên. A demi dî, welatê laconê Se’di di, yo ğelaka şedinaye esti bî. Seba ina ğela, şarê ina qebîla feqîr û perîşon mendi bî. Hina ku, nêşkenî bi nomeyê wuer çîkêk bivînen.

Devê, mueşnê bîbî zeîf û şitê yin biryabi. Îni serronê ğela di cînîyonî Benî Bekr qey dîyayiş û gurewtişê gerguşê ku lonenî û seba temînkerdîşê debarê xu qefle qefle omenî bi Mekke. Ê cînîyekê ku ome bî hemin xu rî tutêko lonenî dî, tena yo cînî destveng mendi bî. Ğerîbî’w kesi zî duştê peyğamberê ma nêşîyen; çimkî seba sewirî yi, yin gurewtişê yi ra xu dûr depîştên û fikirnên vaten bela ma nêrasenî yo vaye û ardimî zêd.

Cînîyêk esti bî. Nomeyê ay Helîme bi. Ina cînî bi îffet, pakî, nermî, edeb û ehlaqo baş omenê şinasnayış. Ay û mêrdê xu kowtûbî erê. Çimkî herêkê yin bi’w zaf zeîf û

⁷⁵¹ Devellioğlu, r. 702.

⁷⁵² <http://www.ihvanforum.org/archive/index.php/t-28283.html>, 26.04.2016;

<http://www.isimarsivi.com/erkek-isimleri/arapca/damra>, 26.04.2016, 13.46

⁷⁵³ Fîrûzâbâdî, r. 1411; Devellioğlu, r. 702.

⁷⁵⁴ Qebîlayê Se’d b. Bekr, Dayikêşitî Hz. Muhammedî Hz. Helîma ina qebile ra wa. Kuekê ina qebîlê raseno ‘Ednanî. Ina qebîla, hîrî baġirê Hewazîni ra ya... Ruechelatê Mekke di rayê Mekke û Besra di zixr(neval)ê Serâtî di cuwiyenî. Îna qebîla, bi taybetî şeref, cumerdî, merdimatî, zerrşenikî û wêş û rind qalkerdişê ‘Erebkî di veciyabî vernî û namdari bî. Aycan, İrfan, “SA’D b. BEKİR (Benî Sa’d b. Bekir)”, *DİA*, XXXV, 372.

leğeri'b. Ayra kowtî bi erê. Yi heta rasê Mekke, cînonê qebilê ayî bîyo tutî heme tutî qey lonayiş geruwti bî. Bi emrê û hikmetê Homey, ay qey lonayiş kesi zî nêdî.

Mêrdeyê ay Xarîs zaf qehirya; çimkî ombazonê ey yini ra ver rasêbî Mekke û çendek keyî dewlemend estî qicî yinî xu rî qey lonayiş gurewti bî; labelê yi semede zeîfî herî xu tepîya mendî bî. Eka destê yin veng û varit mendi. Helîme zî bi ruçikêko pellisîyaye û melûl programêko bi destê qeder ayî rî nusîyo ci ra bîxeber kuçonê Mekke di xu rî gerênî ku yo gerguş wa bivîno. Ino geraye di ay kuçêki di extîyarêko ruçik rind û herdîş sipî dî. Ti vaten belka ina cînî û ino extîyar qey daruyê decê yowbînon hê gerênî hina onîyê yowbînoni ra. Ino extîyar bawkalê Peyğamberî ma Hz. Muhammed 'Ebdûlmuttâlîbi'b. Dima despêkerd qalkerdiş. Ebdûlmuttâlîb pers kerd:

- Ti çara wa?" Cînek va:
- Ez, qebîlayê Benî Se'd ra yo cînî wa.
- Nomeyê tu?
- Helîma! 'Ebdûlmuttâlîb, va:
- Çi rind, çi rind! Se'd û hîlm di xesletî ku xeyrê dunya zî, şeref û îzzetê axîreti zî înoni do. Ya Helîme, ceyê mi di tutêko sewir esto. Mi wu, qey lonayişî teklif kerdî cînonê qebilê tu rî; labelê yin qeub nêkerd. Ez wazeno, ti yi rî dayikêşitî bî. Bêla semede yi ti birasîy weşî, bereket û hîrayî.

Helîme, bi yo wext dima o tutêk (Hz. Muhammed) qey lonayiş qeubkerd...⁷⁵⁵

Helîme Xatun, şî verêsarî seyyîdê ma. Wu hown di bi. Dorê yi ra buyê mîsk omenî. Helîme, heyret mendi. Zerrê ay bi heskerde yi bî de. Hina ku, qîmîş nêbî yi ayakero. Hînî, nomeyê tengî û dec Helîme di çîk nêmendi bi. Ti vaten bêla keyf ra ha fir dona. Ay vaten bêla ez xu rî tutêk nêvînenî û bi inay xu qehirnên eka Homey hina yo qic cî rî nasîp kerdî bi. İnay ra vet yo rindî, hîraye, bextîyarî 'eceb hînî esta! Helîme, zaf daymîş nêbî. Şî bi şifqet lew na ê destî ku pemi ra nerm, vori ra sipî yê û o çareyêko bimbarik a. A hel seyyîd û peyğamberê ma çîmî xu kerdî a û bi huyayişêko şîrînî onîya Helîme ra. Pî kowtî bî!..⁷⁵⁶

Hînî, gudê nûr verardê Helîme di bi. La, ino çita wo? Bi ruecono ê cîcê ku şit tede çînî bi bi sipitişê Seyyidê ma cad bi şit bî de. Zeg, her cice bibi'w yo çire şitî. Helîme şaşmend, merdeyê ay Xarîs heyreti di mend...

⁷⁵⁵ Suruç, I, r. 39-40.

⁷⁵⁶ Suruç, I, r. 40.

285- يُوْ هَرِكْ بِي تَدِرْ يُو زِي لَعْرُ / لَا بِلِي نِرْسَايْتَه جِ اصْلَا تُو هَرُ

Yew herike bî tedir yû zî leğer / Lâbelî nirsâyne ci eslâ tû her

286- چُونَكِي پَاشْتِي بِي سَرُو نُورُ الْاَنَامُ / بِي بَرَانِ هَرُ زِي يَغْفُورُ بِي بِنَامُ

Çünkî pâştey yî serû nûru'l-enâm / Bî bizâni her zî Ye'fûr bî binâm

287- سَعْدِيَانُ وَقْتُ كُو دِي حُكْمِ هَرِي / بِي مُخَيَّرَ فَا حَلِيمَا رَا قَرِي

Se'diyân weqtu ku dî hukmi herî / Bî muheyyer vâ Helîmâ râ verî

288- مَا حُو رِ قَاتِ اَنُو هَرُ كُو دِرِي / دَه بَمَانُو نِيَشْكُنُ پِيرُو چَرِي

Mâ xû ri vati enû her gû direy / De bimânû nîşkenu bîrû çirey

289- مَا دِ اَنَكَا فَيِنِ زِي يُو عَزَالُ / مَشْ كُنْ رَيِرَا بِاَمْرِ لَا يَزَالُ

Mâ di enka vîneni zey yew gezâl / Meşkenu rey râ biemri lâyezâl

290- هَمْ شِمَا هِيرِ تَتِي پِيَا نِشْتِ چِي / اَنَجِي يُو هَرُ نِيرَسَنُ پِيرَا بَجِي

Hem şimâ hîri tenî piyâ nişti cî / Âncî yew her nîrsenu peyrâ bicî

291- تَافَلِي هُمَايِ زَوَانِ كُو فَصِيحُ / قِسْتِ بِي فَكُّ بِي بِصَوْتِ كُو مَلِيحُ

Tâvilî Humay zuwânikew feşîh / Vist yî fek yî bi şewtikew melîh

292- فَا عَجَبُ مَنَدَه مَمَانِ سَعْدِيَانُ / اَزْ بِنِيَشْكَلِي اَكْرُ شِي اَسِمَانُ

Vâ 'eceb minde memani Se'diyân / Ez bi nî şiklî eger şî âsimân

293- چُونَكِي نِشْتِ مِنْ مُحَمَّدُ دُو الْعَلْمُ / يُو كُو قِي بِي خُلُقِ بِي عَرَشُ وَ قَلْمُ

Çünkî niştu min Muhammed zûl-'âlem / Yû kû qey yî xelq bibî 'erş û qelem

294- اَيْرُو پَاشْتِي مِنْ بَحُو اَفْضَلُ تَرَا / مَا سِوَا رَا بَاشْ بَرَانِ اَيِ وَرِي

Eyrû pâştey min bi xû efzeltirâ / Mâsiwâ râ bâş bizani ey werâ

295- سَعْدِيَانُ پِيرُو عَجَبُ مَنَدِي تَمَامُ / فَا خِيَالِ يَانِ بَرَا وَ نُو كَلَامُ

Se'diyân pîrû 'eceb mendî temâm / Vâ xiyâlu yan birâ û nû kelâm

Leğer (w. z): (Heywono) zeîf, bîteqet; kesêko giron û hedî hereket keno.⁷⁵⁷

Ye'fur (n. 'e. c): Ğezalêk muyê ayî rengê heri de. 2. Leyirê ğezal. 3. Ponç yan şeşin ra yoyê şewi. 4. Herêko Hz. Muhammêd herbê Xeyberi di ğenîmet gurewti bi.⁷⁵⁸

Muheyyer: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 137'in.

Ğezâl (n. 'e. c): Ceylan, geyik, maral, âhû; leyirê ğezal; rind.⁷⁵⁹

Melîh: Weherê melahat, rind, şîrînî, sînaye.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Devellioğlu, r. 763; Özer, r. 139.

⁷⁵⁸ Devellioğlu, r. 1507.

⁷⁵⁹ E.v., r. 372.

Mâsiwâ: Qey ina kelime, bionên beyta hîrîyin.

Werâ: Qey me'nayê ina kelime bionên beyta 87'in.

Birâ: Îna kelime ya Zazakî 'bira' wa.

Ehmedê Xasî, îta di bi vacîyayişê sîyer, Hz. Helîme ra, qebîlê ayi ra, loniyayişê peyğamberî ma ra, bereket û hîrayêka bi peyğamberê ma resawa yinî ayra behs keno. Labelê guerê tesbît û cigerayişê ma îni beytoni di, di me'lumat ser gera ma bivin:

-Ehmedê Xasî, herê Helîma bi Ye'fur navnêno; labelê Ye'fur, ino her nêyo; o herêko herbê Heyberi di peyğamberê ma rî malê ğenîmet ra kowto o her o.

-Vateyê ey 'Yû kû qey yî xelq bibî 'erş û qelem' yo hedîs ser 'atifêk o.⁷⁶¹

Hemeyê îni ğerîbîyon dima, Helîme û merdeyê ay Muhammed aleyhis-selam xu rî qey lonayiş gurewt û kowtî reya. Mekke, hînî tepîya mendi bî. Heyret ser heyret, ğerîbî ser ğerîbî... Herêko nişti bî ci vercu nêşken xu wuerado, zeîf û leğeri bi. Labelê eka, sur'etêk, lezêk! Yo heri zî nêrasenê ci. Wexte ku, ino her, ê hêr bînî vîyerti ombazonê Helîme bi heyret pers kerd:

- Kenayê Ebu Zueyb! Heyf tu rî! Ti çira pawe ma nêvinena! Ino her, o her nîyo omîyayişi di ti ništa bî ci? Helîme, cewab da ombazonê xu:

- Nê! Wulle, her 'eynî her o. Labelê, ez eşkeno vacî ez yi niromeno wu xu bi xu hina lez şino. Ino guri di ğerîbî esta.⁷⁶²

Her, 'eynî heri'b; la eka yo yi seri paştê yi di'b: Seyyîdê Kaînat, nûrê mexluqat. Çi heyf, hema kerwani ra kesî zî nêzonên ina cîyatî, ğerîbî çara yena, çira yena! Erê, îni gureyî 'ecebî heme bi bimbarikiyê û bereketê gerguşo rî nûrin ê.

O heywonêko zeîf û leğer, bi şerefê niştîşê Muhammedî paştê xu coş bi'b û zey yo ğezal meşkkerdên. Bi vatişê Ehmedê Xasî, her bi emrê Homey beno qalker. Ma çimeyonê sîyeri di hina yo rîwayet nêdî. Ma eşkenî vaci, şa'îr îta di bi hunermendî sen'etê teşhis viraşto.

296- شَبِي كَيْهَ آخِرِ حَلِيمَا سَرْوَرَه / كَرْدُ وَى حَتَّى كُو بِي هَبِيرِ صَرَه

Şî keye âxir Helîmâ serwere / Kerd wey hettâ kû bî hîri şere

297- فَآ حَلِيمَا قَطُّ أَبْدُ يُو رَائِكَ فَرُ / مِنْ نَجَاسَتِ نِيدِي إِيوَا هَمَّ أَنْزُ

Vâ Helîmâ qeş ebed yew râyke fer / Min necâset nîdî îwâ hem eşer

⁷⁶⁰ Özer, 144

⁷⁶¹ Bakırcı, r. 163.

⁷⁶² Suruç, I, r. 41.

298- وَفُتَّ عَوْلُ بِي خَيْرِدَارٍ يُؤْنِدِيرُ / فَآ هَمَّا اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ كَبِيرُ

Weqtu ‘ewwul bî xebirdâr yû nezîr / Vâ hemâ Ellahu Ekber min kebîr

299- بَعْدَ جُو أَنْجَى حَلِيمًا نَزَاكَةً / كَرَدَ أَسْبَارُو قَرِيبِي شَا مَكَّةَ

Be‘di cû âncî Helîmâ nâzike / Kerd espârû veri yî şâ Meke

300- بَرْدُو تَسْلِيمٍ كَرَدُ بِقَيْبِ آمِنَا / آي زِي بِي شَا مَا زِي شَاكَةَ رَبَّنَا

Berdû teslîm kerd bi qeybi Âminâ / Ây zî bî şâ, mâ zî şâke Rebbenâ

Wey kerdiş (f. z): Ci onayiş, pawutiş, wari kerdiş.⁷⁶³

Fer (n. z): Ca bîyayiş, firdayiş; merkez, nuqtayê nîrengî; yo, tena, fert.⁷⁶⁴ Ina kelime, ihtîmal esta ke nomeyo ‘Erebî ‘ferd’ ra bi kotişê herfê ‘d’ viraziyawa û guerê me’nayê beyîti kelimeyê ‘fer’ me’nayê ‘yo, fert, gering’ esena.

Şabîyayiş (m. z): Mesdero Zazakî ya. Seba çîyêk keyf omîyayiş, mesrur bîyayiş.⁷⁶⁵

Nezîr (n. ‘e): 1. Seba ardişê reya heq ser yoyî ib ‘ezab tersnayiş; o ku bi ina wazîfe tersneno 2. Nomeyê Hz. Muhammed’î ra nomeyêk.⁷⁶⁶

Muhammed aleyhîs-selam hînî welatê Benî Se’di bi. O wext, a mintîqa di ğelayêka şedinaye esti bî. Labelê, pê gom eştîşê Peyğamberê ma, hewê o keye û a qebîla cad wurîya. Yo bereket û hîrayî virazîya. Dewarê Helîme heta a rucc, vaş nêdîyen biçerên; la eka çerinayişi ra bîyen mird. Ciceyê yin bîyen de û zey çirêka rehm tima tim şit dênê. Şarê a mintîqa, ino gureko pê çimonî xu dîyen heyret mendên. Ino gure ra çik fohm nêkerdên. Dewarê yin û ayê Helîma ‘eynî mergi di vaş çerinên; labelê dewarê yin weşon menden inê Helîme mird omên. Yini zî suç eşten şononê xu ser û yin ra hers biyen. Labelê yin ina fohm nêkerdîbî; a bereket û hîrayî seba hurmetê o meymonêko ho keyê Helîme do. Helîme û merdê ayî zaf hol zonên ina bereket, holî û hîrayî çara yena. Inay ra yi zaf kowtên o gerguş (Muhammed) ser û mirçikêka fir dona, tijêka raşn dona, versîyêka bena qalınd, sowtêko beno berz, merdimêko ğerîb ra wu pawiten!⁷⁶⁷

Hz. Muhammed (s.a.s), keyeyê Helîme di pîser çar serr mendi. Helîme, peyğamberê ma û lacê xu ‘Ebdullah (Damre) pîya lonê. Şeyma û Uneyse zî qicî Helîme bî. Şeyma, Peyğamberê ma ra zaf heskerdên û rîwayet bena ku Şeyma tima yi rî hina yo şîr wendên:

⁷⁶³ Turgut, r. 361.

⁷⁶⁴ Özer, r. 107; Aydar, r. 164; Hayig-Werner, r. 103.

⁷⁶⁵ Hayig-Werner, r. 251.

⁷⁶⁶ Devellioğlu, r. 1106.

⁷⁶⁷ Lings, Martin, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, r. 30-31; Suruç, I, r. 75-76;

Ey Rabbê ma, Muhammêd ma rî biverd ke, ez xuertîya yi bivînî
Dima, ez bivînî wu (bî) seyyîdêk û ci rî sare beno çowt ('îteat beno)
Ez bivînî dişmen û hesudkarê yi sariserr biyen
*Yo şeref û îzzet bidi ci ke heta ebed dewom keno*⁷⁶⁸

“Muhammed -*sallâllâhu aleyhi ve sellem*- yo rueci di, guerê yo aşma ê tuton bînon biyen pîl... Çend serr dima Helîma Xatun, Peyğamberê ma berd da dayikê yi; labelê o wext Mekke di nêweşîya vebâ bî'w. Pîyê şitî yi, inay ser Amîne Xatuni ra va:

- Muhammed, tepîya bida mi, ma ina nêweşî ra tersênî. Wu ina qalê xu ser zaf vindert. Amîne, hînî mecbur mend û peni di va:

- Di, yî rina berên!⁷⁶⁹

...Nûrê mehluqat, rucêk wayê xu şitî Şeyma di germe nîmrueci di pîya şîbî varekon ver. Wext agerê, Helîme Xatun, keyneyê xu ra va:

- Hina yo germi di şîma çira vecîyê teber. Şeyma, o lutfêko îlahî dî bi bi zerr weşî cewap da:

- Dayê mi! Ma çîk şîk nêfîna germîyê tîjî. Horêk, tima sarê birayê mi seri di gerên û ma rî versî viraştên.⁷⁷⁰

Muhammed aleyhîs-salam, yo müddet rina welatê Benî Se'di di mendi. Meselêkê 'ecaîb biyen ku Helîme û mêrdeyê ay hînî tersênê ke çîyêk bîyo yi ser û inay ser wu cad gurewt hetê Mekke kowtî reya. Yin nîzdê Mekke di nişka mîyonê sixletîyê insononi di Muhammed kerdi vînî û telaşêk yin gurewt. Herkes, vecîya ku bigero Muhammed aleyhîs-salam. Wextêko kilm dima yin Muhammed aleyhis- salam dî.⁷⁷¹ Wextêko Helîme, rasa uca Amîne yini ra pers kerd:

- Şîma, berdişê qicê mi ser zaf vindertî. 'Eceb sebi şîma hina lez tepîya agerê! Helîme:

- Wulle, ma wazîfê xu ard ca, a ku ma ra yena ma tera teqşîrî nêkerda. La, dima tay hedîse ome Muhammed ser û ma tersê û ma va:

- Ma yi ber teslime dayî û pîyê yi bîker! Amîne pers kerd:

⁷⁶⁸ “Hz Muhammedin Süt Annesi”, <http://www.hzmuhammedinhayati.gen.tr/hz-muhammedin-sut-annesi.html>, 11.07.2017.

⁷⁶⁹ Suruç, I, r. 80.

⁷⁷⁰ E.v., r. 80.

⁷⁷¹ E.v., r. 83.

- Se beno, çita omîyo yi ser şima mi ra bivacên! Yin zî, verkowtişê Amîne ser aya ku omibi Muhammed ser ci rî vacîye. Vaciyayişê yin ser, Amîne va:

- Xura zaf halî ino lacê mi estî ku insonî tera ‘eceb monenî. Ayra zaf mek dima. Ez zî, tay halê ku mi dî şima ra vacî!” Dima, wextê welidyayişê lacê xu di çi dî çi nêdî va.⁷⁷²

Hiz. Peyğamber (s.a.s), baco eqrebonê xu şiti rî yo ‘emir mu’ammelêko baş kerd. Yi çi wext Helîme Xatun bîdên, vaten; “Dayika min, dayika min!” û ci rî hürmet kerdên, rîdayê xu kerden ra û ay a rîda ser ronîşnên!⁷⁷³

Penîyê ina behsi di Xasî vono, “*Ya Rebbî, tu senî dadîyê Muhammedî Amîne, dayikêşitî Helîme bi heskerdişê û pawitişê Muhammedî û hetta eka ‘ebdî xu salîh bi lutfê xu kerd şa, ma zî bi heskerdişê, şefe’etê Muhammed û bi lutf û kereme xu şa bîkero!*”

301- عَمْرٍ بِى وَقْتِ تَمَامٍ بِى شَشْ صَرِي / آمِنَا زِي شِي دُنْيَا رَا آي صَرِي

‘Emri yî weqtu tamam bî şeş şerrî / Âminâ zî şî duniyâ râ ay şerrî

302- وَقْتِ بِيْرِ هَشْتِ صَرِي بِى مُنْقَلِبِ / قَبْرِ رِي مَيْمَانِ بِى عَبْدِ الْمُطَلِّبِ

Weqtu yîri heşt şerrî bî munqelib / Qebri ri meyman bî ‘Ebdulmuttelib

303- مَنذُ أَبِي طَالِبٍ تَنِي بِى حَيْدَرِي / بِى جِرِ حَافِدٍ بِأَمْرِ أَكْبَرِي

Mend Ebîtalib tenî pî Heyderî / Bî ciri hâfid bi emri Ekberî

304- وَازِنِ كُرِّ مَا خَلَصِيَا تَمَامٍ / قَاتِي شِ مَا أَلْصَلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelaşiyâyê tamam / Vâtişî ma eş-şalâtu wes-selâm

Munqelib (w. ‘e): Ina kelime, قَلْبٌ ra yena. O ku vuryeno, ziviryayoğ, bedilyaye; o ku kowto şeklêk.⁷⁷⁴

Heyder (n. ‘e): Leqabê Hz. ‘Elî yo. Kelimeyê Heyder masdarê hedr (hudûr, hedâre) ri ra omîya û luğati di yena me’nayê ‘*wuar omayiş, gure lez viraştiş, pît û xuert bîyayiş*’. ‘Erebî di nomeyê şerî nerî yo.⁷⁷⁵

Hâfid (n. ‘e. c): Lacê lacî, tuern.⁷⁷⁶

Wexteko Muhammed aleyhis-selam şeş şerrî bi, rucêk dadîyê xu di hetê Medina konî reya. Destirmê yin Ummu Eymen û yo qerwaşî zî yini di bi. Yi Medina di eqrebonê ‘Ebdulmuttalîbi ra keyeyê en-Nabîga di mendî. Qebrê pîyê Muhammed (s.a.s) ‘Ebdullahî

⁷⁷² Lings, r. 32.

⁷⁷³ Suruç, I, r. 80.

⁷⁷⁴ Devellioğlu, r. 934.

⁷⁷⁵ “Haydar”, *DİA*, XVII, 24.

⁷⁷⁶ Devellioğlu, r. 419.

îta di' b. Yi seba dîyarê qebrê 'Ebdullahî îta di çend ruc mendî. Wextê ku yi agerê Hz. Âmine reya di cayêko ci ra vonî Ebwa uca di nişka bî nêweş û wefat kerd.

Muhammed aleyhîs-salam, hema tutêko qici' b, mergê dadîyê yi yi rî giron omî û wu zaf decîya. Baco Peyğamberî ma hînî çendek Ebwa ra bivîyerten qebrê dadîyê xu zîyar kerden û hasir çimonî ra omen wuar.⁷⁷⁷

Definkerdişê Âmina dima destirme Ummu Eymen, leza lez pawa Muhammêd şî Mekke. Pîrikê Muhammed (s.a.s) wu gurewt cayê xu. Muhammed (s.a.s) hem bîbawî hemî zî bîdadî sewiri bi. Inay ra 'Ebdulmuttalîb, yi ra zêd heskerdên û tekîlîyêka pîl mutên ci...

Bi neqlkerdişê çimeyon; 'Ebdulmuttalîp meclîsê şaredarî di ê 'azayon bînoni di bironiştên cacimêk kerden ra û ser runiştên û Muhammedi zî omên a cacim ser runiştên û kaykerdên. Eger aponê yi ay ser runiştîş ra men bikerdên, bawkal 'Ebdulmuttalîb vatên:

-Yi veradên! Wu xu insonêk pîl vînenî û ez zî omîd keno ku wu hina beno. Wu zaf aqilmend o...⁷⁷⁸

...'Ebdulmuttalîb, rucêk tuernê xu Muhammed (s.a.s) qey gureyêk şiraweno cayêk. Wu binek kono erê, semede inay bawkal 'Ebdulmuttalîp tena şî serrê ku û bi 'eşq û şewq Ka'be tawaf kerd û Home rî bi lawayiş va:

"Ya Rabbî! Muhammedê mi qickek mi rî bexş bîker û hina zî mi bi nî'met şa bîker!"⁷⁷⁹ Pîrik 'Ebdulmuttalîb, mergê xu ra ver tuernê xu Muhammed teslîmê apê yi Ebu Talîb kerdî. Ebu Talîb bawîyê Hz. 'Elî yo.⁷⁸⁰

❖ Îta di 'dunya ra şîyayiş'î ra qesit merg o, menaya mecaz esta.

1.13. Leteyo Hîresin

أَنُو مَبْحَثِ نَزُولِ وَخِيُو أَوْ مِعْرَاجِيُو

Enû mebhesi nuzûli wehyû û mi'râci yû

Ino lete, eynî wexte di mewlidê Xasî di qisma tewr derg a. 51 beyît ra vîrazîyawa. Hz. Muhammed (s.a.s), raso 40 ser û koyê Nûr, ğarê Hîra di ho uzleti do. Ina qîsim di nazil (war omayîş)ê wehyo sifteyin û hedîseyê Mî'râci ra behs esta.

⁷⁷⁷ Hamidullah, I, r. 42.

⁷⁷⁸ E.v., r. 43.

⁷⁷⁹ E.v., r. 44.

⁷⁸⁰ E.v., r. 44.

Edebîyat û sen'etonî Îslami di ê esere ke mi'racê Hz. Muhammedî ra behskênî enoni ra voni Mi'râciyye. Ina dehkera, mewlidoni di muhîm yo qisim a. Mû'cizeya mi'rac, hetê edebîyat, mûsikî, minyatur, xet û zobina hetoni ra edebîyatê hemînê mîlletonî Bisilmononi di zimî dawa.

305- بَعْدَ جُوْ أَنْيَا كُوْ دُنْيَا فَاِنْيَا / هُمْ بِقِيَمَتِ قَاسِي يُوْ دَاسِي نِيَا

Be'di cû ânyâ kû dunyâ fâni yâ / Hem biqîmet qasi yew dâsî niyâ

306- فَا حُوْر رَّبِّ تَزَانَ فَيَنِّي / چِيكِرَا حَسَن نِيكِنَا بِي نُو تَنِّي

Vâ xû ri Rebbi tizâni vînenî / Çîkerâ hesnîkenâ bî tû tenî

307- تِمَّ اُنُو فِكْرُو مَرَامٍ بِي هَرْكُو هُوَ / غَيْرِ بِي يُوْ چِي چِنِيْبِي رُوْجٍ و شَوُ

Tim enû fikr û merâm bî her gû hew / Ğeyri yî çî çînî bî rûc û şew

308- بِي حَتَّى چُوْرَسَ صَرَه كَرْدَه تَمَامٍ / تِمَّ دِ قَلْبِ بِي دَه بِي رَبُّ الْاَنَامِ

Yî hetâ çewres şere kerde temâm / Tim di qelbi yî de yî Rebbul- enâm

Qas (z. z): Hende, qase, sey.⁷⁸¹

Dâsî (n. z): Bi Tirkî qılçık, ê ku weşê xele di estî.⁷⁸²

Merâm: Qey me'nayê ina kelime bionen beyita 196'in.

Kîtabonê siyer⁷⁸³, megazzî⁷⁸⁴ û tebaqetoni⁷⁸⁵ di heyatê Hz. Muhammed aleyhîs-salam hîrayî ser nusîyawa; labelê nuşteyê mewludoni di eglebî ser *'welediyayişê Peyğamberî, dayişê yi dayikê şitî, weqayê Mîraç û wefatê yi'* ra behs bena a.

Peyğamberê ma qicî û xuertîya xu mîyonê qowmê xu Qureyşî di vîyernabi. Wu heta çowras serrî mîyonê yini di'b. Qicî û xuertîyê xu di semede bazirganî wecîya teberê Mekke. Wu bîinay tima Mekke di bi. Yi hal û şîyayişo Mekkeyijon xirab dîyen; zulm û heqerati zî yîr zaf giron omenî, insonon Home rî 'ebdî ra dûr mendî bî û putoni rî secde berdên ina cî rî zuar omên û wu tegnên. Muhammed aleyhis-salam, hetê nefse xu ra paki bi, nêzonî û cehaletê qewmê xu ra xu pawiten, exlaqê yi başî bi, insononi rî holî û ardimkarî kerden. Hetta mîyonê a tarîfî û şaşmendîyê insononi di wu zey nûr beriqyên. Insonon ino şexsîyeta yi berz ser wu bi wesfê *'Muhammedu 'l-emîn'* wesifna bi. Hetta çowras serr yi wendiş, dînî

⁷⁸¹ Grûba Xebate ya Vateyî, r. 123.

⁷⁸² E.v., r. 304.

⁷⁸³ Sîyer: Gilêka îlmê ka, heyatê, şexsîyetê, xebatê teblîgê, cehda sîyasî û लेकरîyê Muhammêd aleyhi selam gena zerre xu. Yaman, Ahmet, "Sîyer", *DÎA*, XXXVII, 319.

⁷⁸⁴ Megazzî: Gilêka îlmê ka, heyatê, şexsîyetê, xebatê teblîgê, cehda sîyasî û लेकरîyê Muhammêd aleyhi selam gena zerre xu. Fayda, Mustafa, "Sîyer ve Megâzi", *DÎA*, XXXVII, 319.

⁷⁸⁵ Tebeqat: Gilêka îlmê ka, şexsîyetêko wareyê xu di meşhur î heyatê ênon telîf kena. Durmuş, İsmail, "Tabakat", *DÎA*, XXXIX, 288.

û îmon serr çik nêdî bi; labelê zerr pakî serr yi xu xirabî ra pawitên, Homey rî secde berdên û şiyayişê insonon ser decênî û yo hal çare ser fikirîyen.

Bi vatişê nuştoxê ino mewlidî Ehmedê Xasî; Muhammed aleyhis-salam, omîyayişi wehiy ra vercu yi bawerî kerdî ke; ina dunya fanî ya, inson dayika x ura beno, cuwîyênî û mirênî; hetê Homey di guerê yo dasî qiymetê ina dunya çînî yo. Rîwayet bîya Peyğamberê ma yo hedisi di vono: “*Eg cayê Homey di guerê pelê muyes qiymetê ina dunya bibên, Yi ina dunya di firêk aw nêdên kafironî.*” (İbni Mace, Zühd 3; Tirmizl Zühd: 13)

Ino heyat zey fohmkerdişê insonon veng û bîlasew nêya. Yo armancê ino heyat û dunya esta. İno fikir serr yi xu decnên, gerên yo reya raşt û Rabbê xu rî guerê bawerîyê xu şikir û dua kerdên.

❖ İta di bi ino vate sen’etê teşbih esto: “...*dunyâ qasi yew dâsî niyâ*”. Kelimeyonî ‘*fikr û meram*’i di tenasûb’, ‘*roc û şew*’i di sen’etê tezat esto.

309- هَمْ بِخَوْ زَانَانِيَه يُو خَالِي نِيُو / كُو جِرِ عَزْمَانِرَا چِيكِه بِيُو

Hem bi xû zânâyne yû xâlî niyû / Gû ciri ‘ezmâni râ çike biyû

310- يُو بِنِي فِكْرُو خِيَالِي رُوچِكِه / تَاقَلِي أَنجِيَا شِ مِيَانِ كُوهِكِه

Yû binî fikr û xiyâlî rûcike / Tâvilî ânciyâ şî miyâni kuhike

311- نَامَهْ كُوِي زِي تَرَا فَاتِ جِرَا / زَافِ تَرَا حَسَكْرَدِ أَيِ خَيْرِ الْوَرِي

Nâme’i kûyî zî tera vâti Hîrâ / Zâf terâ heşkerdi ây xeyru’l-werâ

312- تَاقَلِي أَنِيَا كُو قَلْبِ بِي هَمَانِ / بِي زِه رُوچِ وَقْتِ يَنُو مِيَانِ چِمَانِ

Tâvilî ânyâ kû qelbi yî hemân / Bî ze rûc weqtu yenû miyâni çimân

313- بِي تَبْدُلَانِ رَنگِي بِي مِلِ شِي فَرُو / حَضْرَتِ جَبْرِيَلِ بِي نَازِلِ بِي سَرُو

Bî tebeddul rengi yî mil şî verû / Hêdreti Cibrîl bî nâzil yî serû

314- آرْدَهْ إِقْرَا بِسْمِ قَلْبِ بِي دِهْ قَا / تَاقَلِي شَابِي مُحَمَّذِ مُصْطَفَى

Ârde İqra’ bismi qelbi yî de vâ / Tâvilî şâ bî Muhammed Muştafâ

315- هِنْدِي زَانَا كُو تَمَامِ بِي وَعْدِ بِي / يُو رَسُوْنِ أَصْلَا چِنِيكُو بَعْدِ بِي

Hendî zânâ kû temâm bî we‘di yî / Yew resûl eşlâ çinîkû be‘di yî

316- هِنْدِي أَوْ جَارَا تَنِيَا هَرُ كُو هُوَهْ / آرْدَهْ وَخِيِي هَمْ بِرُوچِ وَهَمْ بِشَوَهْ

Hendî ewcâ râ tepyâ hergû hewe / Ârde wehyî hem bi rûc û hem şewe

Hîrâ: (جبل حراء) A ğarêka wehyo sifte tede Hz. Muhammedî ri omîyo. Ha zimeyêrucevteyê Mekke da, nizdîyê 5 km. Ke’be ra dur a.⁷⁸⁶

⁷⁸⁶ Hamidullah, I, 73.

Xeyrul-werâ: Qey me'nayê 'werâ' bionên beyta 87'in. Tewr xeyrinê mexluqatî

Tebeddul (n. 'e): Ina kelime 'bedel' ra yena. Bedilyayış, vuriyayış.⁷⁸⁷

Îqra' bismi: Ina îbare, sareyê sureyê 'Eleqî di vîyerana û Quroni di ayetêka tewr ver nazil bîya ina ayet a: "(Ey Muhammed!) Ti pê nomeyê Homeyê xu Xaliq biwun!"⁷⁸⁸

Ewca (zm. z): Oca, uca, uja, haca, weyra.⁷⁸⁹

Tepyâ: Dima, -ra pê.⁷⁹⁰

Resulê Home (s.a.s), wext rasa serrê rasîyaye û kemalî çowras serri Homey wu qey tebliğê dînê xu Îslom wu vîcina û mijdon dayış û îqazkerdişê insonon şirawuti...⁷⁹¹

Wehyo verîmî şeklê hownono raştîni'b. Hownêkê Resulê Homey dîyên, a sibayer zey tij vecênî. Hina hina Homey wu musnênê gironîyê wehyî û wu bi îni 'elameton hayîdar kerdên ku wa bizono yo gureyo giron nîzdî ra nişeno giftonê yi serr; çimkî Homey ra gurewtişê wehy û qasidê yi bîyayış qey insonêk hina şenik nê yo...⁷⁹² Peyğamberê ma nîzdê çowras serri qey tefekkür, zikir û dua kerdiş Mekke ra vecen û nîzdê Mekke di kuyêk bi'b, şîyen gilê uca di şikeftê Hira di mendê. Homey, ê serron tenamendişî Muhammedi rî kerdî bî weş. Wu hîrî serrî peyin şîyen ina şikeft, uca di qasê des, vîst ruc menden o tepîya omen Mekke.

Serrê 610 bi teqwîmê Mîladî wo. Guerê rîwayetonî aşma Remezoni ra 16 ruc tepîya mendî bi û rueca 17'in şewa dişeme bî. Kuyê Nûr û şikewtê Hira di bîvengî esti bî û doruveri di hes helaw çînî bî. Hînî nîzdîyê seri sibe'b, ezmonon hema tarîti xu mili ra nê eştîbî. Meleketê wehyî Cebrail şikle insonêko rindi bi esîya. Ti vaten bêla ters, hevî, tew û bîvengî ha tîmon a. Muhammed(s.as), şaşmendi'b, nêzonen se vaco. Hz. Cebrail, bi sowteko şîrîni û pîti yi ra va:

- *Îqra (Biwun!).* Seyyîdê ma bi heyret û xof cewab da:

- *Ez wendiş nêzono!* Cebrail, verar şî ci û Muhammed (s.a.s) şedina û verada, rina va:

- *Îqra (Biwun!).* Fexrê Kaînat, rina zey vercu cewap da Cebrailî:

- *Ez wendiş nêzono!* Hz. Cebrail, hîrî dor wu hina şedina, dima verada û 'eynî çî va.

Dora hîrîni di Peyğamberî ma va:

- *Vac, ez çita biwunî!* Inay ser meleket, wehyê ku Homey ra gurewto yi rî wendi:

⁷⁸⁷ Devellioğlu, r. 1374.

⁷⁸⁸ Qur'ono Kerîm, 'Eleq: 1.

⁷⁸⁹ Hayig-Werner, r. 100; Grûba Xebate ya Vateyî, r. 483.

⁷⁹⁰ Hayig-Werner, r. 264;

⁷⁹¹ el-Hudari, Muhammed, *Nûru'l Yakîni Muhammed*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2010, r. 50.

⁷⁹² E.v., r. 50

- *Îqra bîsmî Rebbîke... Bi nomeyê Rabbeko Xaliq (viraştog) o, biwun! Yi, inson yo 'eleq (guyna cemednayî) ra viraşt. Biwun û Rabbê tu zaf comerd o. O (Rabbê) ku, bi qalem da musnayiş. A ku inson nêzono a musnawa ci.*⁷⁹³

Seyyîdê Kaînat (s.a.s) zî, bi heyecan îni ayetî, Cebraîl dima tekrar kerdî. Hînî, ê ayetî zeg omîbî wuar hem kowtî ziwan hemî zî qelbê Resulê Homeyî...⁷⁹⁴ Hînî uca ra tepîya hetta 23 serr wehiy nêbiriya (*Omîyayişê wehyo sifte dima demek wehîy biriya. Hema gironî û zuarî wehyo sifte nê vîyerti bi biryayişê wehy ser Hz. Peyğamber tengiya. Eğleb şîyen şikeftê Hîra û reye Cebraîl pawitên; labelê beynati ra ruc vîyertî'b meleket hema zî nêomi'b. Hz. Peyğamber, hina tengiya yi vaten bêla Homê yi, wu terekno. Çimeyoni di ino birnayişê wehyî ra vonî 'fetret'ul wehy'. Qey muddetê biryayişê wehyî tayî vonî hîrî serr; labelê guerê zonayişê ma endek derg nêbîya...*)⁷⁹⁵ ke bi wefatê Peyğamberê ma wehy dewom kerd. Nizdîyê wefatê yi zî Qurono Kerîm hînî bibi temom.⁷⁹⁶

Peyğamberî ma, bi ina wazîfe şikfîna ci ku, wu hînî qasidê Homê yo û yi ra dima zî hînî peyğamberî çînî wa. Ina heqîket, hem kîtabono verînoni di hemî zî ayet û hedîsoni di vîyeren. Ina raştî ser ma çend heb mîsalon bidi:

Încîl ra: *"Eka, ez şîma ra raşt vona ku, şîyayişê mi şîma rî xeyrin o. Eg ez şîma ra cîya nê'b nêşî Rebbê xu, Faraqlît (Ehmed) şîma rî nêno."* (Yuhanna, baba 16., ayeta 7.)⁷⁹⁷

Tewrat ra: *"Birayonê lacê Îsraîl ra laconê Îsmail ra zey tu nebîyêk şîraweno. Ez qalê xu erzeno fekê yi. Wu bi wehyê mi qisse keno. O ku yi qebul nêkero ez 'ezap dono ci."* (Tekwîni, baba 21., ayeta 21.)⁷⁹⁸

*"Biyar xu vîrî ku lacê Meryem 'Îsa vati'b: Ey laconê Îsraîl! Ez şîma rî qasidê Home yo, ez omîya Tewrato mi ra ver omo tesdîq keno û mi ra dima Peyğamberêko nomeyê yi Ehmed o mijdonê yi dono..."*⁷⁹⁹

*"Muhammed, comerdonê şîma ra bawîyê kêşî zî nê yo; labelê wu Resulê Alleh û peniyinê Peyğamberon o."*⁸⁰⁰

⁷⁹³ Qur'ono Kerîm, 'Eleq: 1-5.

⁷⁹⁴ Suruç, r. 114

⁷⁹⁵ Avci, Casim, "Hz. Muhammed (sav)'in Hayatî (Siyer)", <http://sonpeygamber.info/8-vahyin-kesilmesi>, 09.05.2016.

⁷⁹⁶ Zuhaylî Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, III, Risale Yayınları, İstanbul 2014, , r. 347; Arslan Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, III, Arslan Yayınları, İstanbul 1995, , r. 610-611.

⁷⁹⁷ İbn-i Hişam, r. 147-148.

⁷⁹⁸ E.v.

⁷⁹⁹ Qurono Kerîm, Saff: 6.

⁸⁰⁰ Qurono Kerîm, Ehزاب: 40.

❖ Îta di benatê kelimeyonî ‘fıkr û xiyal, kûy û Hira’ di tenasub; Qelb, şebeynîyo rûc, seba inay teşbih esto. Rina benatê ‘rûc û şew omen!’ di sen’etê tezat esto.

317-بَعْدَ وَحْيِي شَيْءٌ تَمَامٌ دَيْسُ صَرِي / يَوْمَ شَوْكَ أَمْرٍ شَاهِ أَكْبَرِي

Be‘di wehyî şî temâm duyyes şerî / Yew şewike emri şahi ekberî

318- أَمَهُ جِبْرَائِيلُ سَرًّا سَرْمَدِي / بِيَارِهِ عَزْمَاتِي حَبِيبِ أَحْمَدِي

Âme Cebrâîli ser vâ sermedi / Biyâre ‘ezmânî hebîbi Eħmedi

319- بِي مُشَرَّفٍ بِ أَنْو عَرْشٍ وَفَلَكٍ / هَمَّ مُفَرَّخٍ بِ بِي بِي هَرَّ جِي مَلَكٍ

Pî muşerref bi enû ‘erş û felek / Hem muferreħ bi bi yî herçî melek

320- قِسْتُ وَهُوَ شَوْشِي رَجَبٌ رَا بِاتْفَاقٍ / جَاءَ جِبْرِيْلُ إِلَيْهِ بِالْبُرَاقِ

Vist û hewt şew şî Receb râ bi-ttifâq / Cêe Cibrîlu ileyhi bi’l-burâq

321- فَأَتَرَا كُو خَالِقِ ثُو يَوْمَ سَلَامٍ / كَرَدُو قَاتُ بِيْرِهِ مِنْ هَتْ أَي مَرَامٍ

Vâ terâ kû Xâliqi tû yew selâm / Kerd û vâtu bîre min het ey merâm

‘Erş: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 110’in.

Felek (n. ‘e. c): Eflâk, fuluk ra yena. Ezmon.⁸⁰¹

İttifâq (n. ‘e): Wifâk ra yeno zafhumarê ey ittifâkat o. Yewbîyayiş, pîkowtiş, we’dnayış.⁸⁰²

Cêe Cibrîlu ileyhî bi’l-burâq: Îbarêka ‘Erebî ya. ‘Cebraîl pê buraq omi cayê yi.’

Merâm (n. ‘e): Qey me’nayê ina kelime bionen beyita 196’in.

Omîyayişê wehyî ra dima duyyes serr vîyerti bi. Ino benati di dînî Îslom, mîyonê Qureyşi di hem bi bi vila hemi zî muşrîkonê Mekke zaf ğar eşten Bisilmonon serr. Bisilmonê pawa Muhammed aleyhis-selam xeylek zulum dî’b, îşkence ontî’b, tengiye bî. Semedê inay ra tay Bisilmonê hîcret kerdî bi şî bî Hebeşiston, tayê yin bine îşkence di bî, tayi zî şehîd bî bî. Muşrîkon, Peyğamberê ma û Bisilmonê qefilne’b yo mehella. Nê yini di mu’ammele kerdên, nê pîya gure kerdên, nê keyna dene ci û nê zî gurewten. Hîrî serr yo ambargoya xidar nabî Bisilmonon ser. Rina peyğamberê ma qey teblîğ şîbi Taîf; labelê Taîfijon zaf xirabî kerdî Peyğamberê ma. Siy kue ci, wu welatê xu ra fetilna. Zey înan zaf zaf çîyêk ome sareyê Bisilmonon û peyğamberî ma. Serrê duyyesinê wehyî bî. Aşma Recep şewa 27’in şew, mu’cezêka zaf pîl virazîya: Îsra û Mî’rac.⁸⁰³ A şew, Cebraîl (a.s) omi û

⁸⁰¹ Devellioğlu, r. 331.

⁸⁰² E.v., r. 676.

⁸⁰³ Îsrâ’: Rayşîyayişê û raywonîyê şew a. ‘(n.A. sirâyet’ra) Şew ray ra berdiş, şirawutiş. Devellioğlu, r. 650.

Resûlo zîşan Mescîda Herami⁸⁰⁴ ra gurewt bi Buraq berdi Mescîdê Eqsa⁸⁰⁵. Uca ra zî seba muetişê tayî hikmeton, ayeton û gueyonê Homey ser bi berz kerdiş vecîya ezmoni.

❖ Îta di benatê kelimeyonî ‘emr û şâh, müşerref û muferreh, ‘erş û felek’î di sen’etê tenasub esto.

322- جَادَهُ هِزْ دَا شَى بِأَوَى زَمَزَمَى / غُسْلُ كَو سُنَّتْ آدَا كَرْدَ آى دَمَى

Câde hiz dâ şî bi âwey zemzemi / Ğuslikew sunnet edâkerd ây demî

323- بَعْدَ جُو بَى كَرْدَ نِمَاجِ كَو عَرِيبَ / حَضْرَتِ جَبْرِيلَ تَدَه مَنْدِبَ عَجِيبَ

Be’di cû yî kerd nimacikew gerîb / Hedreti Cibrîl tede mendib ‘ecîb

324- وَفَتْ يُو فَارِعُ نِمَاجَرَا بَى تَمَامَ / لِنِگَه أَشْنَه زَنْگُو آى خَيْرُالْأَنَامِ

Weqtu yû fâriğ nemâc râ bî temâm / Linge eşte zengû ây Xeyru’l-enâm

325- كَرْدَ قَصْدِ قُدْسَى شَى أَوْجَا قَرَى / بِيْبَى حَذْرَه هَمْ هَمَه بِيْعَمْبِرَى

Kerdi qeşdi Qudsî şî ewcâ verî / Bîbî hedre hem heme Peyğamberî

326- مَسْجِدُ الْأَقْصَى دَه چِم رَى مَنْدِ بَى / هَمْ چِقَا جِنُّ وَمَلَكُ نَى مَنْدِ بَى

Mescidu’l-eqşâ de çim rey mendibî / Hem çiqâ cinn û melek nîmendibî

327- پِيْرُو آمَى بَى هَمَا صَفْ صَفْ تَمَامَ / يُو زَى آمَه بِيْنَه رِ دَا يُو سَلَامَ

Pîrû âmeybî hemâ şef şef temâm / Yû zî âme yîne ri dâ yew selâm

328- بَى مُفَرَّحْ هَمْ بِيْرَتِيْبُ وَ آدَبُ / شَى زِيَارَتِ كَرْدَى يُو شَاهِ عَرَبَ

Bî muferreh hem bi tertîb û edeb / Şî ziyâret kerdî yû Şâhi ‘Ereb

329- بَعْدَ جُو شَا بِيْنَه قَرْنَى بَى إِمَامَ / كَرْدَ نِمَاجِكِ بَقَى رَبِّ الْآنَامِ

Be’di cû şâ yîne vernî bî imâm / Kerd nimacike bi qey Rebbi’l-enâm

330- هَمْ نِيَازُ كَرْدَ وَ دَعَا نَى هَمْ رَجَا / رَبِّ اَدْخِلْنَا الدُّعَاءَ وَالرَّجَا

Hem niyâz kerd û du‘â’î hem ricâ / Rebbi edxilnâ’d-du‘â’e we’r-recâ

331- بَعْدَ جُو تَافَلَنْ وَرَشْتَتْ تَاجُ الْآنَامِ / شَى صِيَا مَشْهُورَه سَرَّ فِيْهِ السَّلَامَ

Be’di cû tâvil wurişt tâcu’l-enâm / Şî şiyâ meşhûre ser fi-hi’s-selâm

332- صِي سِرَا جَبْرِيلَى نَا بَاسَنَكِ خُو سَرَّ / بَرْدِ شَى عَزْمَانَى يُو خَيْرُ الْبَشَرِ

Şî serâ Cibrîlî nâ bâski xû ser / Berd şî ‘ezmânî yu xeyre’l-beşer

Mî’râc: Bi me’nayê vecîyayişê berzî di ‘uruc ra virazîyaya û paynik a. Bi in î’tîbar hina wa; wasita ku Peyğamberî ma bi ay ‘erdi ra bîyo berzi qey meqamono pilon. Peyğamberê ma qey ina şew hedîseka xu di vono; ‘Urice bî /Ez omîyo berzkerdiş’. Bi in vatîş ina şewî ra vato Mî’rac. Pala, r. 322.

⁸⁰⁴ Mescid-i Haram: Mescîdê Mekke ya ku, Kâbe-î Muazzama gena zerê xu û wareyê tawaf a. Hurmet muetişê ina mescîd wacîb o; inay ra ci ra vonî ‘Harem’.

⁸⁰⁵ Mescid-i Eqşâ: Mescîdê Kudus a. Yowna nomeyê ay ‘Beyt-ul Meqdis a’. ‘Erd ser Kâbe dima mescîda diyin a. Mescid-ul Haram ra bi peya şiyayiş yo aşm mesafe ya.

Awey Zemzem (î. ‘e): Dorê Kâ’be di bîrêko meşhur û a awa ino bîr î. Wextêko Hz. Îbrahîm, Hz. Sare di zewiciya û Hz. Îsmâil ome dunya; Îbrahîm, yi berdi Mekke. O wext, îta di nê inson nê heywon nê zî nebat çînî bi. Hacer, Hz. Îsmâil lonena û onena awê ay nê menda. Hem Hacer hem Îsmâil zaf bî teyşon. Îsmâil, teyşonî ver bermen. Hacer benatê di qîlon (Safa û Merwe) di vazda. O qîl ra şî o qîl; ino şiyayiş omiyayiş hot dor bi temom. Sa’y kerdişê hecîyon îta ra yo sünnet o. Peynî dî bi tay riwayeton Cebrâil perrê xu da ‘erdi rî bi tayî riwayeton Îsmâilo qic linge xu da ‘erdi rî yo aw vecîya.⁸⁰⁶ A aw, awê Zemzem a.

Sunnet: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 19’in.

Fariğ (w. ‘e): Mesderê ‘ferâg’ ra wa. 1. Fekveradaye, oncayoğ. 2. rehet, asude. 3. veng, veng mende, o ku gureyê xu qedîno, bîgure.⁸⁰⁷

Zengû (n. z): Bi Tirkî üzengi. Wextêko yo merdim binişo zey astuer, deva, qantir yo heywonî qey ling runayiş yo asin girediyeno heywonî; ino asini ra vonî.⁸⁰⁸

Quds: Şaristonî Îslamî ra muqeddes yo şariston a. Bi nomeyonê Beytu'l-Maqdîs, Muqeddes, el-Quds ve Quds-o Şerîf zî yena zonayiş. Rina Îbranîkî di nomeyê ay Yeruşalîm o. Zey Bisilmonon Cuhud u Filê zî ina şariston muqeddes hesabnenî.⁸⁰⁹

Mescîd’ûl Eqsa: Mescîdê Kudus a. Yowna nomeyê ay ‘Beyt-ul Meqdîs a’. ‘Erd ser Kâbe dima mescîda diyin a. Mescid-ul Haram ra bi peya şiyayiş yo aşm mesafe ya.⁸¹⁰

Recâ (n. ‘e): Hevî, hevîkerdiş.⁸¹¹

Rebbi edxilnâ’d-du’â’e wer-recâ: Îna îbare, ‘Erebî wa. ‘Ya Rabbî dua û hewî kerdişê ma qebl biker.’

Şiyâ meşhur: Ina siy, a siyaka nomeyê ay ‘hacerê Muallaq’ a û yena me’nayê ‘siyeka aliqnaye vinderta’; ha zerê Kubbet-us Sahra di. Vonî, a siyeka Peyğamber pay na ser û vecîya Mî’rac a sî, ina sî ya. Îna siy, cayo hîra di 18 metre, cayo tengi di 13,5 metre wa. Bi yondes paynik inson kono zere ina siy. Zerê ay bi berzî 1,5 metre û bi hîrayê 4,5×4,5 metre wa...⁸¹²

Bask: Qey me’nayê ina kelime bionên beyta 102’yin.

⁸⁰⁶ Devellioğlu, r. 1535; Pala, r. 490.

⁸⁰⁷ Devellioğlu, r. 324

⁸⁰⁸ Hayig-Werner, r. 312; Turgut, r. 390.

⁸⁰⁹ Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, *DİA*, XXVI, 323.

⁸¹⁰ Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, XXIX, 271.

⁸¹¹ Turgut, r. 142.

⁸¹² “Muallak Taşı”, <https://sorularlailamiyet.com/muallak-tasi-hacer-i-muallak-nedir-acaba-su-anda-da-boslukta-havada-midir-peygamberimiz-savin-ustune>, 11.07.2017.

“*Xeyr’ul enam, Mescidûl-Eqsa, Şahu ‘Ereb, Rebbil Enam, tac’ul enam, xeyrel-beşer*” hemî zî îzafeyê ‘Erebî yê. Ehmedê Xasî, hem îta di hemî zî meselonê binani tayî çiyon vono, zafiyê înon rîwayetoni di nêvîyerênî; bela zî weşiyê qalê xu yan zî bi tesîrê tesawwufî hina vono. Çimkî, îlmê tesawwufî di pakîyê zerrî ser û teşwîqê ‘ibadet û zikir ser tike çî bi nîyeta rind meqamê rîwayeti di omîye vatiş. Meseleyê Îsra û Mi’raci di zî zaf çî vacîyenî; labelê çimeyê sîyeron û hedîsono sahihoni di ê ku vîyerênî endek zaf nêyê.

Seyyîdê ma Resulo Kîbrîya, şewak Ka'beya Muazzama di qismê Xafîmi di rakowti bi. Hz. Cebrâil omî qefsingê ey qalişna û qelbê yi pê awa Zemzemî şit dima hikmet kerd qelbê yi û rina eşt halê xuyo verînî. Dima Buraqêka sipî ard. Seyyîdê ma Habîbo Kîbrîya nişya a Buraq, pawa Cebrâil kowti reya. Buraq, gomeka xu ceyêko çim vînenno eşten eyra veti. Seyyîdê ma Resulo Ekrem û Cebrâil pîya rasê Beyt’ul Meqdis. Uca di heme peyğambêr omî’b pîser. Yini rî îmomî kerd û pîya nimac kerd...⁸¹³ İna dehkerê di rîwayetî sahih Buharî û Muslîmi di ca genî.⁸¹⁴ Uca di hîrî şarbîk dîyênî Peyğamberê ma. Şarbîkê di şit, diyini di şerbet, hîriyin di aw esti’b. Wexteko dîyayişê îni şarbikoni di hina yo sowt eşnawut: “*Eg aw bîgero wu û ummetê yi bena bîxtîyaç û weharê qenaat. Eg şerbet bîgero wu û ummetê yi benî mehrum. Eg şit bîgero wu û ummetê yi raştî vînenî.*”⁸¹⁵ Resûl-î Ekrem, şarbîkê şit gurewt û wuerd. Inay ser Cebrâil va: “*Ya Muhammed! A ku fitrî û tabî’iya ti a vîcİna. Ti û ummetê tu zî reya heq ser ra benî.*”⁸¹⁶

❖ İta di, weqayê Mi’raç ser yo vîrardiş esta; seba inay sen’etê telmih esto. Benatê kelîmeyonî ‘*ling û zungu; niyaz, dua, rica û reca*’ di sen’etê tenasub esto.

333- هَمَّ جَرِي أَجْمِيعُ دُونَ النَّقَابِ / هَا جِهَ جَنَّتْ هَا جَهَنَّمَ هَا عِقَابِ

Hem cîri bî â cemî’i zû’n-nîqâb / Hâ çî cennet hâ cehennem hâ ‘iqâb

334- هَمَّ چِه سِرِّي بِي دِ كَنْزِي سِرْمَدِي / بِيَرُو دَاي دِيَتِشِن بَقِيْبِ اَحْمَدِي

Hem çî sîrrî bî di kenzey Sermedî / Pîrû dây dîtîş bi qeybi Eḩmedî

335- حَاصِلِي وَفْتَا كُو شِي سِدْرَه هَمَانَ / حَضْرَتِ جَبْرِيْنِ زِي اَوْجَا بِي سَكَانِ

ḩaşîlî weqtâ kû şî Sidre hemân / ḩezreti Cibrîl zî ewcâ bi sekân

336- فَا دَه شُوْرَه يَا مُحَمَّدُ هَمَّ اَمِيْنُ / فَا چِرَا نِيْنِ پِرَاوُ نَاَزِنِيْنُ

Vâ de şûre yâ Muḩammed hem emîn / Vâ çîrâ nîni birâwu nazenîn

⁸¹³ Suruç, r. 219

⁸¹⁴ el-Hudarî, E.v., r. 103

⁸¹⁵ Suruç, r. 219

⁸¹⁶ el-Hudarî, r. 103; İbn-i İshak, r. 351.

337- فَأَ كُو يُو لِنِغِه تِيَارَا نِيَشَنَكْنَا / بَرَزِي كَرُ بَرَزِي هَمَا أَرْ فَيَشَنَا

Va kû yew linge tiyârâ nişkenâ / Berzî ger berzî hemâ ez veyşenâ

338- هَمَّ چِه مَخْلُوقُ كُو هُمَايُ خُلُقِ بِي / كَرْدُو تِيَارَا وَتَ چِنِيكُو حَقِّ بِي

Hem çi mexlûqu kû Humây xelqi yî / Kerd û tiyârâ wet çinîkû heqqi yî

339- لِنِغِه بَرَزُو غَيْرِ تُو أَي نَازَنِينُ / بَلَكِه حَقِّ تُو تَنِييُ يُو بِأَلْيَقِينُ

Linge berzû ğeyri tû ey nâzenîn / Belki heqqi tû teniyû bi'l-yeqîn

340- وَازِنُ كُرُ مَا خَلَاصِيَا تَمَامُ / قَاتِيَشِ مَا أَلْصَلَاةُ وَالسَّلَامُ

Wâzeni ger mâ xelâşiyâ temâm / Vâtişi mâ eş-şalâtu we's-selâm

Nîqâb (n. 'e) : Îta di "qa" derg wunyena. Peçe, şalê rî.⁸¹⁷

'Iqâb (n. 'e): Îta di "qa" derg wunyena. Eza, cefâ, ezîyet, 'ezab.⁸¹⁸

Kenz (n. 'e. c): Xezîne, defîna, ermînêko qiymetino binê 'erdi di limiti wo.⁸¹⁹

Sîdret'ul-Munteha: Ina yo îzafeyê nome wa. Sidre, nom yo dar a. Darê 'nebk' ra vonî. Tera vonî kîrazê 'Erebistanî ke xurmayê Trabzonî ina cins ra wa. Munteha, ya nomeyê mekân ya zî mesdero mîmin a. Ina kelime di me'nayê 'heyret mendiş'i zî esta. Guerê yo hedîs Sîdret'ul-Munteha ha kişta raştê 'erşi di darêk a çemî cennetî binê ayi ra vecîyenî. Rina tayî vonî, yo meqem a, yo mexluqi zî nêşkeno ay ra vet şu. Tayî estî, qey Sîdret'ul-Munteha vonî; penîyê sinorê 'îlmê inson a; vetê ay 'alemê zatê Homê wa.⁸²⁰

Veyşayiş (f. z): Bi vilakerdişê kil, germ û çilayê qediyayişê, welbiyayişê çiyêk. Kil gurewtiş, zaf germ biyayiş.⁸²¹

Bi'l-yeqîn: Qey me'nayê yeqîn, bionen beyita 83'in. Herfa ب ita di herfa cer ra. Me'nayê 'pîya' di şuğuliyawa.

Ma îta ra heta penîyê îni beyiton dehkerayê Mî'rac ser gueş serran rîwayeton û nuşteyonî: "... Wextêko Peyğamberê ma bi berz, şî ezmonon uca di dîyarîyê peyğamberoni kerdi. Îta di vecîya meqamê Qabê kawseyn⁸²². Zaf çiyê 'ecaib û ğerîb muecnîye ci. Û şeklêko ma nêşkenî bizon û ma fohm bîkero yi hina kelimê Homey şinawit... 'Eynî şew tepîya gera a omi keyê xu. Ina mu'cizewa pîl Qur'oni di hina vîyerêna:

⁸¹⁷ Devellioğlu, r. 1111.

⁸¹⁸ E.v., r. 601.

⁸¹⁹ E.v., r. 724.

⁸²⁰ Yazır, VII, r. 298; Devellioğlu, r. 1255.

⁸²¹ Doğan, r. 1130.

⁸²² Suruç, r. 221; Yazır, VII, r. 294.

“ O Subhan (Allah) ku semedê muetişê qismekê ayetonê ma ‘ebdê xu (Muhammed) Mescîd’ul Heram ra gurewt û berdi Mescîd’ul- Eqsa ku ma dorê ay kerda bimbariki. Bîşek Wu Semî’ (her çî şinaweno) û Besîr (her çî vînenno.)”⁸²³

Ina ayeta kerîme, ‘eynî wexti di hikmetê mu’cîzeyê Îsra û Mî’raci zî îzah kena. A mu’cîze zî, ê çiyêkî ‘ecaîbê nîşone donî qudret û ‘ezametê Homey ê muecnîye Resulullahî rî. Bedîzzaman Se’id Nûrsî, kîtabê xu Sözlere di qismê Mî’racê Nebewîyye di hina vono:

*“Meseleyê Mî’rac, usûlê ruknono îmanîyê ra dima peynîyêka yena. Û nûrêka, nûronê ruknonê îmani ra meded gena. Ê bîdînî ke ruknonê îmonî qebul nêkenî, helbet yin veri di nêşkiyena îsbat bibo. Çimkî, ê merdime ke Homey nêzonî, Peyğamber nêşinasnênî û meleketon qebul nêkenî yan zî estîyê ezmonon inkâr kenî yini rî Mî’raci ra behs nêbena. Vercu, gera ê rukn biyen îsbatkerdişî.”*⁸²⁴

Mu’cîzeyê Îsra û Mî’rac, zemon û cay ra teber yo mu’cîze wa; ina mu’cîze diyawa Peyğamberê ma Muhammedî. Ina mu’cîze mulk û melekût ser bi sirron dekerde wa. Ina mu’cîze, bi vatîşono zaf û tewirin eshabo erca ra neql bîya.⁸²⁵ Beyt’ul Meqdîsi di yo paynik nîya ru ke wa Peyğamberê ma linge xu a paynik ser ra runo û berzi bo meqamono pîlon. Peyğamber û Cebraîl pîya vecîye ina paynik ser û pîya bî berz û rasê ezmonê ina dunya. Hz. Cebraîl, berê ezmon kua. Cebraîli ra persîya:

- O kom o?
- Ez Cîbrîl o.
- Kom ho cayê tu do?
- Muhammed!
- Muhammed! Ci rî peyğamberî omîya?
- Erê, ci rî xeberê peyğamberî omîya.

Inay dima, berê ezmon bî a û wurdî pîya vecîye sere ezmonê dunya. Seyyîdê ma Muhammed (s.a.s), uca di şehsêk dî. Raşt û çepê yi di tike versî esti bî. Ino merdim, onên raştê xu ra huyen û onên çepê xu ra bermeno. Seyyîdê ma Resûl-i Ekrem ra va:

- Ti weşî ser omîyê, peyğambero û ewlado saleh! Peyğamberî ma, yi ra persa:
- Ino kom o? Cebraîl, cewap da:

⁸²³ Qur’ono Kerîm, Îsra: 1.

⁸²⁴ Nûrsî, *Sözlere*, r. 514.

⁸²⁵ İbn-i Hişâm, II, r. 38.

- Ino bawîyê tu Âdem o. Ê versîyekê raşt û çepê yi de, erwahê tutonê yi wê. Ê ku raştê yi de ehlê Cennet, ê ku çepê yi de ehle Ceherme yê. Zeg bion raştê xu huyeno, zeg bion çepê xu bermeno.⁸²⁶

Ita ra zî şî ezmono diyin. Uca di, Hz. Yahya û Hz. ‘Îsa dî. Silom da yobînön. Qata hîrini di Hz. Wusif, qata çharini di Hz. Îdrîs, qata poncini di Hz. Harun, qata şeşini di Hz. Musa û qata howtini di Hz. Îbrahîmi di vInaye bî. Enon hemin, yi ra va “Ti xeyr ome!” û mî’rac (berzbîyayîş)ê yi bimbarik kerdî.

Sîdre-î Muntehâ di Cebrâîl (a.s.), qata howtini ra Peyğamberê ma gurewt berd berzê berzon. Dima, wareyê Sîdre-î Muntehâ vecîya vere yin. Cebrâîl (a.s) va:

- Aha, ina Sîdret’ul Munteha wa. Eger ez, îta ra vet guerê sarê giştêk bivîyerî ez veşyena. Ê uca ra nat lingêk nêşî.

Meqamêka eger bîPeyğamberî ma keso mexluq nêşkeno biraso ci, ino hal muecneno ke, Muhammed aleyhi’s-salam razitîyê Home di paynikêko pîl o. Eger ma wazenî xelasîyê ina dunya û a dunya bînî gera ma tima tim Peyğamber dima şî û ma yi rî bi zerrweşî selat û silom biyari. Ayeti di zî ina heqîqet ferman bîya ku Rabbê ma hina vono:

“ (Ey Peyğamberê) Vac, eger şîma Homey ra heskenî o wext mi dima kuen wa Homa zî şîma ra hesbîkero û wa gunonê şîma ‘efwbîkero. Ê Homa, Ğefur û Rehîm o.”⁸²⁷

❖ Îta di benatê kelîmeyonî ‘Cennet û cehennem’i di sen’etê tezat, ‘cehennem û ‘iqab, sır û kenz, mexluq û xelq’i di tenasub, ‘mexluq û xelq’ yo kuek ra ome ayra sen’etê îştîqaq û vateyê, “Udnû minnî ya habîbî” sen’etê nîda esto.

341- وَقْتُ جِبْرَائِيلَ رَأَى فَرَجَ بِي حَبِيبٍ / أَمَهُ شَرْمَانًا جِرْ خَوْفٍ وَعَرِيبٍ

Weqtu Cebrâ’îli râ fer bî Ĥebîb / Âme şermân râ cîri xewfû gerîb

342- بِي مُحَيَّرٍ هُنْدِي نِي زَانَا سَيِّبِي / شُو خَضُورِ أَيُّ كُو رَبِّ الْعَالَمِينِ

Bî muĥeyyer hendî nîzânâ seyîn / Şû ĥuzûrê ây kû Rebbu’l-‘âlemîn

343- تَأْفِي فَنْدَاجِ خَلْقِي وَرَى / أَدُنُّ مَنِّي يَا حَبِيبِي فَأَتَرَى

Tâvilî vendâ ci Xellâqi werâ / Udnu minî yâ Ĥebîbî vâ terâ

344- حِينَ نُودِيَ الْحَبِيبُ بِالْوُدُودِ / عَاصَ فِي بَحْرِ التَّجَلَّى وَالشُّهُودِ

Ĥîne nûdiye’l-Ĥebîbu bi’l-Wedûd / Ğase fî beĥri’t-tecellî we’s-şuhûd

345- خَالِقِ بِرَدِّهِ وَدَارَتْ وَا أَمِينِ / لَا تَخَفْ أَنْظُرْ بِخَيْرِ الرَّازِقِينَ

⁸²⁶ Akmaz, Fatmatüzzehra, *İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, r. 26-27.

⁸²⁷ Qur’ono Kerim, Âl-î İmran: 31; Çolig, r. 53.

Xâliqi perde wedart û vâ Emîn / Lâ texef unzur bi-xeyri'r-Râziqîn

346- دى جَمَالِي پى د رى پى رَيْبُ وَشَكُّ / لَأ بَلِي نِينَا أَبَدُ فَاتِشُن بَفَاكُّ

Dî Cemâli yî di rey bîreyb û şek / Lâbelî nînâ ebed vâtiş bi fek

347- حَاصِلِي هِنْدِي چِه فَاجِي أَي بَشَرُ / يُو كُو هُمَايِي بَرُو عَرَشِ خُو سَرُ

Haşilî hendî çihî vâcî ey beşer / Yû kû Humâ yî berû arşi xû ser

348- وَصَفِي پى هِنْدِي يِنِي فَاتِشُن تَمَامُ / كَرُ هَمَا فَاجِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ

Weşfi yî hendî yenî vâtiş temâm / Ger hemâ vâci ilâ yewmi'l-qiyâm

349- هَمُ كَلَامِ خَالِقِي فَاتِ تَدِرُ / قَطُ يِنِي نُوشْتِشُن بِي بَحْرِ حُبُرُ

Hem kelâmi Xaliqî vâti tedir / Qet yenî nûştiş bibî beħri ħubur

350- هَمُ هِنِي سِرِّي تَرَا أَسْتِ هَمَانُ / نِيَشْتَكُنُ فَاجُو أَبَدُ بَيْنَهُ زَوَانُ

Hem henî sirrî terâ esti hemân / Nişkenû vâcû ebed yîne zuwân

351- چُونَكِي مِيدَانِ فَكُّ وَ حَرْفَانِ نِيُو / سِرُّ سُبْحَانَ الَّذِي پى فَاجِيُو

Çûnkî meydâni fek û ħerfân nîyû / Sirri Subĥâne'l-lezzî pî vâciyû

Fer biyayiş: Cîyabîyayiş, firrdayiş.⁸²⁸

Xewf (n. 'e): Ters, tersayiş.⁸²⁹

Udnu minî yâ Hebîbî: Ina îbare, 'Erebî ya. Ya Hebîbê mi bî nizdê mi!

Hîne nûdiyel-Hebîbe bil-Wedûd / Ğase fî behrit-tecellî weş-şuhûd: İnî îbareyî, 'Erebî yê. Wextêko (Homayo) Wedûd ra vengdîya Hebîb (Peyğamber)i rî, (Peyğamber) xu ca behrê tecelli (dîyayişê nûrê Homey) û şuhud (şahîdîyê tike hikmeton)î.

Lâ texef unzur bixeyrir-Râziqîn: Ina îbare, 'Erebî ya. Meters! Bion en xeyrinê Rezzaqî ra⁸³⁰

Reyb (n. 'e): Şek, şuphe.⁸³¹

Yewmi'l-qiyâm: Rucê runiştîş. İna îzafe herindê rucê qiyamet şugulîyawa.

Hubur (n. 'e): (n.A. hîbr ra) Xoce, Musner; murekkeb; zanayoğê Cuhudî.⁸³²

Subĥânel-lezzî: Ina îbare yo izafeya ism-i mewsul a. O Homayêko Subhan o, kemî û qusurî ra dur o.

⁸²⁸ Özer, r. 107.

⁸²⁹ Devellioğlu, r. 476.

⁸³⁰ Çarnayişê İnî îbareyonî di 'Erebkî ra Zazakî ma İnî çimeyonî ra îstifade kerdo: Sarı, Firûzâbâdî, *el-Mu'cemu'l-wecîz*

⁸³¹ E.v., r. 167.

⁸³² Devellioğlu, r. 528.

Sîdret'ul Munteha di wextêko Cebraîl, Peyğamberê ma ra cîya bi xewfêka 'ecaîb kowt Muhammed aleyhi's- selam ser. Zeg, heskerdoğêk şino hudurê waştîyê xu dest û lingî yi kownî tîmon, şermi ra nêzono sebîkero Peyğamberê ma zî hudurê Rabbê x udi hina yo hali di'b. Îta di Peyğamberê ma îni çî dî: Sîdret'ul Munteha ra çhar çêmî (ro) omen. Û Cebraîl, bi şekl û suretê xu 'eslî di dî. Dima, Seyyîdê ma Muhammed (s.a.s) biCebraîl resano meqamêk nûrê Homey ra yi ra guerê yo tîrkevon durî bî. Wu îta di pê suhbetê Rabbê xu Zu'l-Celâl û Cemali müşerref bi...⁸³³ Wextêko Seyyîdê ma rasa ina meqama berz û pîl û hemê sowtî biriyê; Homê vengda ci: "Meters ya Muhammed! Nizdi'b nizdi'b ya Hebîbê mi!"

Peyğamberî ma her gomê hedîseyê Mî'raci di zaf rindî û weşî dî. Vacîyena ku, yi nimacê 'êşa û dima vîfîr kerdi. Nimacê vîfîr, uca ra yo xelayê Home bî ma zî kenî.

Ehmedê Xasî, vono *'Dî Cemâli yî di rey bîreyb û şek'*. Mî'raci di Muhammed aleyhi's-selam, bi xu Homa dî yan nêdî? Ina mesela ser di heb rîwayetî cîya estî:

Hz. 'Ebdullah b. 'Ebbasî ra bi senedêko sahih rîwayet bîya ku bi vatê yi; Seyyidê ma Muhammêd, Homa dî, hudurê yi berzi di vinderto, bi mendişê teberê wext û mekânî di raso tecellîyê Homey. Ino vate ser, Îkrîme yi ra perseno vono: "*Homê nêvato 'Çimî nêşkenî Yi îdrak bikerên (bivînen); Û wu, çimon îdrak keno (vînen).*"⁸³⁴ 'Ebdullah b. 'Ebbas hina cevap dono: "*Way, tu rî! Ino hal, wextêko Homa bi nûrê xu êseno. Dîyaye nûrê Yi wo. Nûrê Allah, di dor muecnîya Muhammedî.*"⁸³⁵

Mesrûq vono: "Mî, Hz. 'Eyşa (r.anha) ra va ku: 'Dayê mi, Muhammed (s.a.s), Rebbê xu dî?' 'Eyşa hina va: 'Qalaka tu va, ez recifyawa. Ti, îni hîrî çîyo Nêzonê ku, kom vaco îni virazîye (ome meydon) yi zur kerda. Kom, tu ra vaco 'Muhammed (s.a.s), Rabbê xu dî!' Bîşek wu zur keno. Îni qalon dima Hz. 'Eyşa îni ayet vendî:

"Çimî nêşkenî Yi îdrak bikerên (bivînen); Û wu, çimon îdrak keno (vînen)."⁸³⁶

"Heddê yo beşerî zî nîyo ku Homa yi di qalbîkero. Bîla ay ku Homa ci rî wehy bikero yan pê perdi dit ede xeber bido yan zî meleketêk qasid bişirawo û bi îznê xu komî biwazo ci rî wehy bikero..."^{837 838}

⁸³³ Suruç, r. 220-221.

⁸³⁴ Qur'ono Kerîm, En'am: 103.

⁸³⁵ Akmaz, r. 32.

⁸³⁶ Qur'ono Kerîm, En'am: 103.

⁸³⁷ Qur'ono Kerîm, Şûrâ: 51.

⁸³⁸ Akmaz, r. 41-42

Bi vatişê Xasî, ma her çî wuar verd; berzkerdiş (Mî'rac)ê Muhammedî qey muetişê meqamê yiya pîl û berz bes a. Ma qedrê qiyametê Muhammêdî ser vatiş heta rucê qiyameti zî biker derg rina nê qelem nê kâğıt ci rî nêvecenî. Qedrê yi Homê kerdo berz, meqamê Mehmud Homê dawa ci, Homê qey Muhammêd vato “Ma tu nêşirawut, tena ‘alemoni rî ti kerd yo rehmet.” Ayra ziwani, a kelimêka Homê Muhammedi di kerda nêşkeno bi layiqî bivaco; ê sirrî Homê muetî yi hîş nêşkena fohm bikero. Labelê inson, eşkeno bi ‘Maaşallah, barekellah, Subhanellah’ weşîye xu, teqdîrê xu, heyret mendişê xu bîyaro ziwani. Zaf çimeyoni di behs bîya ku, Mî'raci di Peyğamberê ma ahwalê ê ku kownî Ceherme û ê ku şînî Cennet temaşe kerdi; bi sirrê hikmet halê ummeton bînon û halê ummetê xu dî bi. Rîwayet bîya ku, wexteko nimacê vîtîri di qoma peyini di runiştîşê tahîyyati di benatê Homê, Muhammêd û Cebraîli di hina yo diyalog vîyerenon:

Wextêko Peyğamberê ma Muhammed aleyhi's-selam Homê ri hina te'zîm kerd û va: “Ettehiyyâtü lillâhi weşşalewâtü wetţayyibât!” Homê zî o wext silomê Qasidê xu gurewt û Yi zî bi ino vate silom da ci: “Es-selâmu aleyke eyuhennebiyyu we rahmetullâhî we berekâtuhu!” Peyğamberê ma zî ina meqama xususî di silomê Homê ‘ezze we celle bi yo feko ‘umumî gurewt û va: “Es-selâmu aleynâ we ‘alâ îbâdîllâhîssâlihîn!” Inay ser, Cebraîl bi xu û ‘âlem hemi zî bi ‘umumî şahîdîyê va: “Eşhedu en lâîlâheîllallâh we eşhedu enne Muhammeden abduhu we rasûluhu!”⁸³⁹

Mî'râci di zafî esrârê îlahî ome meydon. Peyğamberê ma Mî'râc ra ummetê xu rî hîrî xelê ardî: Di ayetî peyinî inê sureyê Beqera (Âmenerresûlu), ummetê yi ra kom Homê rî şerik nêdepişo şino Cennet, ponç wext nimac.⁸⁴⁰

352- حَاصِلِي أَنْجِي هَمَّا رَبُّ الْأُمَمِ / كَرْدِ نَازِلِ مَكَّةَ دَه صَاحِبِ كَرَمٍ

Haşîlî âncî hemâ Rebbu'l-umem / Kerd nâzil Mekke de şâhib kerem

353- بَعْدِ جُوْ مِنْذُ يَوْمِ صَرَكَ لَا جَرَمَ / كَرْدِ هَجْرَتِ شِي مَدِينَه دُو الْعَلَمِ

Be'di cû mend yew şerike lâ cerem / Kerd hicret şî Medine zû'l-'elem

354- دَسْ صَرِي زِي مِنْذُ مَدِينَه دَه تَمَامَ / عَمْرِي هِيْرِي يَوْمِ شَشْتِي وَالسَّلَامِ

Des şerî zî mend Medine de temâm / ‘Umrê yî hîriyû şeştî we's-selam

355- وَازِنْ كُرْ مَا خَلَّاصِيَا تَمَامَ / فَاتِشْ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامِ

Wâzeni ger mâ xelaşiyâ temâm / Vatişî ma eş-şalâtu we's-selâm

⁸³⁹ Şirin Alî, “Mi'râc: Zaman ve Mekân Ötesi Kavuşma!” (3), <http://www.tokathaber.com.tr/yazarlar/ali-sirin/mi-r-c-zaman-ve-mekan-otesi-kavusma-3/128/>, 16.05.2016; Akmaz, r. 31-32.

⁸⁴⁰ Akmaz, r. 33.

Cerem (n. ‘e): Aridayişê xurmoni di ê ke konî wuar werdişê yin; guna, curum, xeta.⁸⁴¹

Bîyayê Mî’rac ser kîtabê ma Qurono Kerîm xeber dawa ku; Îsra û Mî’rac şew bîya. ‘Alîmê ku tenikîyê ziwane ‘Erebî zonî yi lafzê “leylen”⁸⁴² ku ayeti di vîyerena qey ay vonî, ‘şewi ra qismêki di vîyerti bî.’ Labelê yin hina nêvato, ‘hema bî, guerê çim qafilnayiş û akerdiş yo wexti di virazîya.’... Bîşekk rina vatişo hol û raşt a wa ku Peyğamberê ma vat oma zî hina vaci: “Mi nimacê ‘eşa ceyê şima di kerdî, dima ez şîya Beytu’l-Meqdîsi di mi nimac kerd. Dima zî şima dî mi nimacê sibe zî ma pîya Mekke di kerdî.”⁸⁴³

Bîyayê Mî’rac dima Peyğamberê ma Mekke di serrêk mend û hîcret kerd şî Medîna. Medina di yi, des serr ‘umir vîyarna wextêko ‘umrê yi rasa şeşt hîrî û wefat kerd, rasa rehmê Rabbê xu. Eger ma wazenî xelasîyê ina dunya û a dunya bînî gera ma tima tim Peyğamber dima şî û ma yi rî bi zerrweşî selat û silom biyari.

1.14. Leteyo Çharesin

هَذَا دُعَاءُ مَوْلِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ

Hazâ du’âu mewlidi’n-nebiyyî şellellâhu ‘eleyhi we ‘elâ âlihi we şebihî we selleme

Ino lete, mewlidê Ehmedê Xasî di leteyo peyin û 11 beyît o. Îta di dua esta. Edebîyato Klasîki di tewirê qasîde di egleb dua qismêk a. Rina, tewironê bînani di zî rê rê qismê dua vînîyena. Mewlidi zî şîronî klasîkon ra wo. Çendek bi dergîyê xu formê mesnewî de; labelê bi zerrêyê xu hewayê Qesîde di nusyenî.

356- يَا إِلَهِي كَمْتَرِينَ وَ قَاصِرٍ / مَا هَمَّهُ رَبِّ تَرَانِ نَاطِرٍ

Yâ ilâhî kemterîn û qâşiri / Mâ heme Rebbi nizâni nâzirî

357- رَحْمَتِي تُو زَافْتِرَا زِي قَهْرِ تُو / مَا إِيْمَانِ أَرْدُو بِنُو فَاتِشْ بِنُو

Rehmetey tû zâftirâ zey qehri tû / Mâ îman ârdû binû vâtuş bitû

358- كَرَّ جِقًا مَا عَاصِيٍّ وَ شَرْمُنْدَه نِي / لَا بِلِي مَا تِمَّ دِ حَوْفِ تُو دَه نِي

Ger çiqâ mâ ‘aşiy û şermende’î / Lâbelî mâ tim di xewfi tû de’î

⁸⁴¹ Devellioğlu, r. 172

⁸⁴² Qur’ono Kerîm, Îsra: 1.

⁸⁴³ es-Suyûtî, Celaleddin, *Peyğamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri*, Uysal Kitabevi, 1994 İstanbul, II, r. 306-312.

359- كَرْتِ بَانِي فِعْلٍ مَا رَا أَيُّ خُدَا / مَا رَى هُنْدَى نِي بِنَا أَصْلًا رَجَا

Ger ti bânî fi'li mâ râ ey Xudâ / Mâ rî hendî nîbenâ eşlâ recâ

360- مَا خُورِ زَانُ كُو عَاصِيٍّ تَمَامٍ / لَا بَلَى مَا رَحْمَتِي ثَوَا مَرَامٍ

Mâ xû ri zâni kû 'âşiyî temâm / Lâbelî mâ rehmetey tûwâ merâm

361- مَا سَرَا فَازِدُنْ جِنِيكُو مَا مَجَالٍ / غَيْرِ يُو دَرْغَاهِ ثُو يَا دَا الْجَلَالِ

Mâ serâ vâzdin çinîkû mâ mecâl / Ğeyri yew dergâhi tû yâ ze'l-celâl

362- تِ بِحَقِّ حُرْمَتِي نَامِي خُوكِ / مَا فَاقِيرُ وَبِي كَسَانُ مَحْرُومِ مَكِ

Ti bi heqqi ħurmetî nâmey xû ke / Mâ feqîr û bîkesân meħrûm meke

363- أَهْلُ إِيمَانٍ جِحَا أَسْتِ تَمَامٍ / أَدَمِ رَا شُو إِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ

Ehli îmâni çiqâ esti temâm / Âdemi râ şû ilâ yewmi'l-qiyâm

364- رَبِّ فَاعْفِرْ مَا لَهُمْ يَوْمَ الْحِسَابِ / لَا تُودِّعُهُمْ كَلِيلًا بِالْعِقَابِ

Rebbi f'egfir mâ lehum yewme'l-ħisâb / Lâ tuweddi'hum kelîlen bi'l-'iqâb

365- رَبَّنَا لَوْ لَمْ يَكُنْ لَطْفٌ عَمِيمٍ / أَيْنَ خَاصِي فِي الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ

Rebbenâ lew lem yekûn luţfu 'emîm / Eyne Xâşî fi'ş-şıraţi'l-musteġîm

366- وَارْزُقِ اللَّهُمَّ حَسَنَ الْخَاتِمَةِ / لِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ الْفَاتِحَةِ

Werzuqi'l-lahumme ħusne'l-xatime / Li-cemî'il-muslimîne el-Fatiĥe

Kemter (w. f): 1. Tewr qij, tewr cêr, tewr zaf kem; gelek 'ecîz.⁸⁴⁴

Qasîr (w. 'e): Qusurin. "qa" derg wunyena.⁸⁴⁵

Nâzîr (w. 'e): O ku onêno ci, miqate kono; wexto verini di wekîl ra vaten nazir.⁸⁴⁶

Şermende: Qey me'nayê ina kelîme bionên beyita 14'in.

Recâ: Qey me'nayê ina kelîme bionên beyita 330'in.

Merâm: Qey me'nayê ina kelîme bionên beyita 196'in.

Mecâl (n. 'e): Hez, quwwet, teqet; fîrsend, îmkon.⁸⁴⁷

Kelîl: Zeîf, rencon, haceto kuel; kuar, o ku çîmî yi nêvînenî⁸⁴⁸

Rebbi feġfir mâ lehum yewme'l-ħisâb: Îno îbare 'Erebî wo. Rebbî, rucê qiyamet qey yin maġfîret biker.

Lâ tuweddi'hum kelîlen bil-'iqâb: Îno îbare 'Erebî wo. Rebbî, yin o 'ezabêko ti kafîroni rî nuşto pê o 'ezab 'ezab meker.

⁸⁴⁴ Devellioġlu, r. 723.

⁸⁴⁵ E.v., r. 704.

⁸⁴⁶ E.v., r. 1982.

⁸⁴⁷ E.v., r. 827.

⁸⁴⁸ el-Mu'cemu 'l-wecîz, r. 339.

Rebbenâ lew lem yekûn luftu ‘emîm: İno îbare ‘Erebî wo. Rebbê ma eger lutfê tu hîra çînî bo.

Eyne Xâşî fî’ş-şıraî’l-musteqîm: İno îbare ‘Erebî wo. Xasî reya raşti / musteqîmi di ho ça do; yanî wu reya raşt nêvînenno.

Werzuqî’l-lahumme ħusne’l-xatime: İno îbare ‘Erebî wo. Allahê ma (Bisilmonon) hemin bi penîyêka rind biriziqn!⁸⁴⁹

Wedde’e: Terk kerdiş⁸⁵⁰, wuarverdiş⁸⁵¹

Dua di yo edeb û adab esto. İnî edeboni ra çend hebî îni:

Wextêko inson dua keno gera ‘ecîzî, kemî û ze’îffiyê xu hol bizon û ino hal ser Homê rî lawê bîkero. Gera inson du’a di Homê rî hemd û sena bîkero û Peyğamber rî salat û selam bîkero. Gera du’a di gunon ra tobe bîyokerdiş û zerri ra du’a bi bo. Gera, nome û wesifê Homê du’a di bivaciyê û qey qebulkerdişê du’a bibên wesîle.⁸⁵² Xura Rabbê ma ayeti di hina vono: “*Yi rî bi nomonê yi rindon du’a bîkerên!*”⁸⁵³

Ma ina qîsmê du’a di îni edebonê du’a vînenî: “Ehmedê Xasî, kemî û qusurê xu ano ziwan. ‘İsyon û ‘eybonê xu erzeno vere ‘efwê Homey.” Xasî îta di, yo edeb muecnên ma; gera merdimo Bisilmone bi ‘emel, gure û fi’lanê xu xelasîyê xu nêpawo tima tim xelasîyê xu bibestno ‘efwê Homê. Çendek beno wa bibo gera merdim bawermend eg tobe bîkero ‘efwê Homê ra hîvîyê xu nêbirno. Halo hinayin ra vonî ‘recâ / hevî kerdiş’. Ina ayeti zî in hal muecnena ma û nîşon dona hina yo hali:

“(Ey qasidê mi) vac: ‘Ey ‘ebdê Homê ku şima nefse xu rî xirabî kerda, rehmê Homê ra hîvîyê xu mebirnê. Bîşek Homa temomê gunon ‘efwkeno. Bîşek Wu Ğefur û Rehîm o.”⁸⁵⁴

Rina îni beytoni di Ehmedê Xasî, beytî hîrî peyînî bi ‘Erebî nuştî. İni beytîni di Xasî vono: Rabbê ma ê ku zeîf (û peşmonî) yin rucê hesabi di ‘ezabi di meverd! Rabbê ma, eger lutfê tu hîra çînî bo, Xasî reya raşti/musteqîmi di ho ça do. Allahê ma Bisilmonon hemin bi penîyêka rind biriziqn!

⁸⁴⁹ Çarnayîşê îni îbareyonî di ‘Erebî ra Zazakî ma îni çimeyonî ra îstîfade kerdo: Sarî, Fîrûzâbâdî, el-Mu’cem’ul-wecîz.

⁸⁵⁰ *el-Mu’cemu’l-wecîz*, r. 662.

⁸⁵¹ Özer, r. 65.

⁸⁵² Parladır, Selahattin, “İslâm’da Dua”, *DİA*, IX, 530-535.

⁸⁵³ Qur’ono Kerîm ‘Eraf: 180.

⁸⁵⁴ Qur’ono Kerîm, Zumer: 53; Çolîg, r. 463.

❖ Îta di ‘*Ya Îlahi, Rebbi, Rebbenâ!*’ yo nîda yî. Benatê ‘*rehm u qehr*’ê Homê di sen’etê tezat esto. Benatê kelimeyonê ‘*heqq, hürmet; feqîr, bîkes û mehrûm*’ di sen’etê tenasub esto.

تمام فراشتشی مۆلد كړدى بياردمى خالقى و فيظى و بركة پيغمبر ما صلى الله عليه على آله و سلم
 بدست احمد خاصى هزانجى د هنزارو هرسى وشيس صرده بتاريخ عربى بعدانى بزانيين ما فرق كرد و بنياتى
 كاف عربى و غيرى عربى بهير نقطان يعنى ما كاف عربى سرو نقطى نىرونای او غير عربى سرو ما هيرى
 نقطى رونای زى گشت و كشته آخرى انى چى آناين فرق نبى بنقطان نبو نين زانایش والسلام

Temâm bi virâştîşî Mewlidi Kirdî bi yârdimî Xalîqî û feyz û bereketi Peyğemberi mâ şellâllâhu ‘eleyhi we ‘elâ alihî wessellem, bi destê Ehmedi Xâşî Hezânîcî di, henzâr û hirsey û şiyyes şerr de bi târîxi ‘Erebî. Be‘dê enî bizânîn mâ ferq kerdû beynâtî ‘kâfi’ ‘Erebî û ğeyri ‘Erebî bi hîri nuqtan. Ya ‘nî mâ ‘kâfi’ ‘Erebî serû nuqtê’ nîrûnay ew ğeyri ‘Erebî şerû hîri nuqtay rûnay. Zey “ğışt” û “kışte”. Âxiri enî çîye enayin ferq nebî bi nuqtan nîbû nîni zânâyîş wes-selâm.

Ina qîsim, qey ino mewlidî qalêka peynîyin esena. Çendek nomeyê ino mewlidî sarê qîsma yoyini di binomeyê ‘*Mewlidu’n-Nebiyî’l-Qureşiyî*’ vîyeren. Îta di Ehmedê Xasî, mewlidê xu bi nomeyêka diyin nomineno û vono ‘*Mewlidi Kirdî*’. Ino nomekerdişî ra meqsed Xasî, hîşe ma onceno zîwanê mewlidî ser. Yanî vono ku, ino mewlid bi zîwanê Zazakî (Kirdî) nusîyo. Xura ma qîsmê heyatê Xasî di behskerdi bi nuştişê ino Mewlidi di hina yo mesela esti bî: “Çend hebî mallê Kurmonccî, pê mala Ehmedê Xasî yarî kenî ku zîwanê Kirdkî (Zazakî) di nuşteyêk çînî wo. Xasî zî ina mesela serr ino mewlid nuseno.⁸⁵⁵

Xasî, rîna geno bine qeydî ke ino eser, bi deste yi omîyo nuştiş. Rîna, tarîxê nuştişê mewlidî bi hesabê ‘Erebî (Hîcrî) serrê 1316 a. Eger ma ino tarîx biçarn hesabê mîladî ma vînenî serrê 1898 vecêna. Rîna ino nuşteyo peyini di Ehmedê Xasî, hina yo me’lumat bi alfabeze Zazakî ser musneno ma. Elîfbayê ‘Erebî di bi Latînî kî herfa ‘g’ çînî ya. Herfa ‘Erebî ك (Kef) eger hîrî nuqte binîyen ser bena ك (Gef). Ina qural bi mîsalonê كشت û كشت

⁸⁵⁵ Korkusuz, r. 63-65.

هَذَا النَّظْمُ التَّارِيخُ لِمَوْلَفِ الْمَوْلِدِ

1.15. Haza'n-nezmu et-târîxu li-muellifi'l-mewlidi

1- لَقَدْ تَمَّ تَأْلِيْفٌ بِنَظْمٍ مُمَجَّدٍ / كَعَقْدِ الثَّرِيَّا تَمَّ نَعْسٌ وَفَرَقْدِ

Leqed temme te'lifun bi-nezmin mumeccedin / Ke-'eqdi's-sureyâ summe ne'sin we ferqedin

2- لِمَوْلِدٍ مَنْ لَوْلَاهُ لَمْ يُخْلَقِ الْوَرَى / بِأَيْدِ الْهَزَانِي الْخُوَيْصِي أَحْمَدِ

Li-mewlidi men lewlâhu lem yuxleqi'l-werâ / Bi-eydi'l-Hezâniyyi'l-Xuweysiyyi Eḥmedin

3- لَدَى الْحَاجِي إِبْرَاهِيمِ أَسْتَادِهِ الْعَالِي / نَسِيبٍ بِأَوْلَادِ الْعَلِيِّ وَأَحْمَدِ

Lede'l-Hacî İbrâhîme ustâdihi'l-'âlî / Nesîbun bi-ewlâdi'l-'Eliyyi we Eḥmedin

4- فِي سِتِّ وَعَشْرٍ وَثَلَاثٍ مِنَ الْمِائَتِ / وَأَلْفٍ هِلَالًا بَعْدَ هَجْرٍ مُحَمَّدِ

Fî-sittin we 'eşrin we selâsin mine'l-miât / We elfin hilâlen be'de hecri Muḥemmedin

5- فَلَمَّا أَرَادَ كُلُّ أَمْرٍ شَهِيدِينَ / فَأَشْهَدْتُ حَتْمًا هَهُنَا بَابَ أَبْجَدِ

Felemma erâde kullu emrin şehîdeyni / Fe eşhedtu (790) ḥetmen (449) hâhunâ (62) bâbe (5) ebcedin (10)

6- يَكُونُ

Yekûn (1316)

Ino nezm, çapkerdişê tarîxê mewlidi (ser ra) wo.

"Raştî ra ino te'lif bi nezmêko vecînaye bi temom / Zey gerdonê estaronê Sureyya⁸⁵⁶, dima Ne's⁸⁵⁷ û Ferqedî⁸⁵⁸ wo.

Qey mewlidê kesêko 'Eger wu nêbên mexluqati zî nêbênî' / Bi destê Ehmedê Xuweysi⁸⁵⁹ yo Hezanij

⁸⁵⁶ Estareyê Ulker. Devellioğlu, r. 1282.

⁸⁵⁷ Ezmoni di hetê qutbê zime di howt hebî estareyî zey yo helqa yê. İnoni ra çar hebî girdi. Estareyê Qutubi zî İnoni ra wa. Firûzâbâdî, r. 784.

⁸⁵⁸ Ezmoni di hetê qutbê zime di howt hebî estareyî zey yo helqa yê. İnoni ra hîrî hebî hetê bueçi di ca genî. İnoni r adi heb bi ino nome yenî zonayiş. Firûzâbâdî, r. 391.

⁸⁵⁹ Xasî

Cê seydayê yi pîlo Heci Îbrahîmê ku wu bi (di) laconê (xu) ‘Elî û Ehmed nesebin o (nusîyawo) / Bad hîcretê Muhammêdî ra bi (hesabê) Qemerî henzar hîrsey şîyyesi di (nusîyo).

Sînî ku her çî di şahîdon wazeno; hina zî mi ita di babê ebcêd şahîd depîşt / Bi 1316.⁸⁶⁰

Edebîyatê Klasiki di, qey şîronî hunerê tarix eştiş esto û zafî şaîr, şîronê xu di tarix erzenî. Ino tarix eştiş, pê hesabê Ebcet virazîyono. Kelimeyê ‘ebced’ yo nomeya ‘Erebî wa. Alfabe yê ‘Erebî di çendek herfî estî heşt kelîmeyoni di yo sîstem ser ome pîser. Ino sistem, hesabê ebcêd o. Înî kelîme in î: Ebcêd, hewwez, huttî, kelemen, sa’fes, qereşet, se haz, dazugîlen.’ Guerê riwayetêka bîdelîlin inî nome, nomeyê şahî ke wextê Hz. Şu’aybi di cuwiye. Înî heştî kelîmeyî hem ezberê elifba di hemi zî pê reqamon ifadekerdişî di yo şenikî viraştên. Wexto verini ra inî 28 herfî pê reqamon yo qiymet gurewt. Yo ra heta des yo yo, desi ra heta se, des des, se ra heta henzar se se omartişî ra ino sîstem virazîyo. Pê inî herfon şîrî dî ‘tarîxê biyayîş, merg, herb, çiyêk viraştîş û wextonî taybetî’ ser tarix eştiş bîya yo ‘urf.⁸⁶¹ Ehmedê Xasî zî îta dip ê yo hewayê hûneri di nuştîşê tarîxê mewlidê xu ser yo hesabê ebcêd erzeno.

أَيْضًا لِمَوْلَاهُ

Eyden li-muelifihi / Rina qey muelifê ino (eserî wa.)

مَا مَدَحَ الْخَاصِي رَسُولَ الثَّقَلَيْنِ / بَلْ مَدَحَ الْخَاصِي بَجْدِ الْحَسَنِينِ

Mâ medeḥ’el-Xaşî Resûle’s-şeqeleyni / Bel mudiḥe’l-Xâşî bi-ceddi’l-ḥeseneyni

Xasî (bi nuştîşê ino mewlidî) Resulê îns û cînî medih nêkerd / Bîla’eqs Xasî (bi behsê) kalikê Hesen û Huseyn medih bi.

أَيْضًا لِمَوْلَاهُ

Eyden li-muelifihi / Rina qey muelifê ino (eserî wa.)

مَا نَقِنَائِي هُنْكَ بَحْثِ أَمْجَدِي / كَرْدِي مَوْلُودِ مُحَمَّدِ أَحْمَدِي

Mâ neqinây hengî behsi emcedî / Kerdî mewlûdi Muḥemmed Eḥmedî

Ma tayî behsî berzî vîcînê/ Ma ê kerdî mewludê Ehmed û Muhammedî.⁸⁶²

⁸⁶⁰Hesabê arîdayîşê herfonê rezê ‘Feşhedtu(790) hetmen(449) hahunâ (62) babe (5) ebcêdin (10)’ bi hesabê ebcêd keno 1316.

⁸⁶¹ Pala, 129.

⁸⁶²‘Eslê in beyton ‘Erebkî ya. Ma zî tadayîşê in beytonî di eserê ‘Erebkî ra Zazakî ma inî çimeyoni ra îstîfade kerdo: Sarî, Fîrûzâbâdî, *el-Mu’cem’ul-wecîz*.

1.16. Haza't-teqriзу li-l'ellâmeti's-Si'ridiyyu'l-'Umeriyyi Fethullehi Hësbî

- 1 أَنِّي رَأَيْتُ الْأَلْمَعِيَّ الْأَمَجْدَ / فِي مَدْحِ خَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ قَدْ أَوْجَدَ
Înî reeytu'l-elme'iyye'l-emcede / Fî-medħi xeyri'l-enbiyâ qed ewcede
- 2 سِفْرًا جَلِيلَ الْقَدْرِ إِذْ حُرُوفُهُ / فِي عَيْنِ حُورِ الْعَيْنِ تُنْفَى الْأَثَمَدَ
Sifren celîle'l-qedri iz ħurûfuhu / Fî-'eyni ħûri'l-'îni tulfe'l-esmede
- 3 بِالزَّأْوِيَّةِ قَدْ عَدَّتْ لِعَاتِهِ / مَنْظُومَةً كَالدُّرِّ نَعْمَ الْمَوْلِدُ
Bi'z-Zâzâwiyye qed ġedet luġâtuhu / Menzûmeten ke'd-durri ni'me'l-mewlidu
- 4 مَعْنَاهُ يَدْرِي أَهْلُهَا مِنْ غَيْرِ تَفْسِيرٍ / يُرَى التَّأْلِيفَ فِيهَا أَوْحَدَ
Me'nâhu yedrî ehluhâ min-ġeyri tefsirin / Yure't-te'lîfu fî-hâ ewħede
- 5 مُدُّ أَعْجَبَ الْأَذَانَ حَسْبِي أَرَّخَ / أَنْقَدَ بِسَفْرِ الْخُوَيْصِيِّ أَحْمَدَ
Muz-e'cebel-âzâne Hësbî errexe / Enqid (155) bisifrin (342) li'l-Xuweyşî (766)
Eħmede (53)
- 6 يَكُونُ
Yekûn (1316)

Ino teqriз, Molla 'Umer e's-Si'ridi⁸⁶³ qey mewlidê Xasî nuşto. Wu îni beyitoni di vono:

Muhaqqeq mi (ino mewlid mîyonê mewlidoni di) aqilin û berz dî / (Ê şîrê ke) medhê tewr xeyrinê Peyġamberoni di virazîyawo.

(Ino mewlid) Kîtabêko kiymetê yi pîl a: hina ke herfê yi surmêko çime Hur'îl 'eyni do battal keno.

(Ino eser) Zazakî wo; raştî ra kelîmê yi zey încî rêz bî. Çi weş (yo) mewlid o!

(Kesêk Zazakî zono) me'nayê yi di ehlê tefsir rî îxtîyaç nêvînenno / Ino te'lîf ay (Zazakî) di esero sifte vînîyeno.

⁸⁶³ Molla Fethullah Es'ardi (Hasbî): tarîxê 1253 Hicri (1837 M.) Sîrti di omîyo dunya. Bawîyê xu 'Umer Efendî ra îcazet gurewto. Ustad Bedîuzzaman, qey ino merdim hina vono: "Û rina âlîmê zemon û çilayê 'esrê xu Şêx Fethullah Es'ardi icaze da mi. Yi zî, bawîyê xu 'Umer e's-Si'ridî ra îcaze gurewto. Bawîyê yi zî pîrîkê xu Molla Xelil e's-Si'ridî ra ders gurewto." Molla Fethullah, 1867'i di Sîrti di Mektebê Ruşdiye di me'lemî û Mardîn, Diyarbekir û Lice di muderrisî kerdo. Siirt'in ilk mutasarrıfı Kenan Paşa'nın 1867 senesinde yaptırdığı Ruşdiye mektebinde muallimlik, Siirt, Mardin, Diyarbakır ve Lice'de müderrislik yapmıştır. Leqabê 'Bedîuzzaman' tewr ver yi da Seîd-i Nursî. Okur, Salih, "Abdullah Taylan Hocaefendi ile Sohbetimiz", http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=6106-ctgr_id=138, 13.07.2017.

O wext ra ku (ino mewlid) gueşoni de te'sîr virazeno Hasbî qey ey tarîx eşto /
Kîtabê Xuweysi⁸⁶⁴ sînî weş ercina.

Bi henzar hîrî se şîyyes.⁸⁶⁵

⁸⁶⁴ Xuweysi, îta di bi me'nayê heskerdiş ser qalibê îsm-î teşgiri di şuxulyaya. Qesdê ina kelime Ehmedê Xasî wa.

⁸⁶⁵ Sarı, e.v.

PEYNÎ

Musnayışê zıwan û edebîyatê yo zıwani di metnê edebî zaf erca yê. Çimkî, eserê edebî ku wunyeno hîşê inson fohmkerdiş ser keno dewlemend, hîs û fikrê yi bi rehetî ser dono vatiş, xezînayê kelimeyon zêdneno. Metnêko edebî nasîyê, ‘urfê, xarsê, cuyayışê millet ano ver çimon û dono musnayış.

Xerc û xacetê edebiyat, zıwan o. Zıwan, edebîyatî ra cîya nêbeno. Metno edebî; musayışê zıwan û zıxmbîyayışê fikrî di kift dono zıwanî ku wa zıwan raşt, weş û sen’etin bişuğuliyo. Ina me’lumat yan qaîdê ser esyena ku, eserêko zıwanê xu di sifte omîyo nuştiş o eser qey o zıwan û edebîyatê yi tewr muhîm o û zey çila raşnî donî hîş û tomê insonon.

Edebîyatê Zazakî, hetê eseronê nuşte ra zaf kohn û dewlemed nêyo. Înî serronê peyinoni di ino ware di cehd û xebatêka erca û hîra esta. Seba inay ra edebîyatê Zazakî di esero sifte mewlidê Ehmedê Xasî zaf vecyeno vernî. Qey zıwan û edebîyatê Zazakî ino mewlid zaf hetoni ra muhîm o:

-Esero sifte yo.

-Bi şeklê nazim û hetê me’na eserêko dewlemend o.

-Hetê zıwan û edebîyatî di delîlê dewlemendîyê zıwanê Zazakî yo.

-Bi zıwanêko şuğulyaye, zelal, xuare û sen’etin nusîyo.

Labelê çi esta, heta eka hina yo eser ser bi transkribê herfonê Latînî û çend meqaloni ra vet xebatêk nêvirazîya bî. Ina xebat, daşinasnayış û şerhê ino esero Zazakîyo sifte ser xebata ewwilînî a. Xebatê ma di vernî ra heta peynî yo metodêko îlmê ser dima şiyayış esta. Tezê mi di helbet kemî estî. Kemîyê tezê mi zaftir mewlidê Ehmedê Xasî ser çînbîyayışê xebatonê ra wa. Mi zî, seba ina zuarî egleb xebatê kê zobî zıwanonî⁸⁶⁶ di virazîyaya enon ra îstîfade kerda.

Şerhê yo eser viraştiş, nuştişê eserî ra zuar a. Çimkî

- Şerhê eserî di me’na yena tefsîrkerdiş û akerdiş,
- Me’nayê kelimeyon nusyena,
- Seba cuyayışê nuştoğ û demserrê yi me’lumat arîdîyena,
- Tewirê eser û şeklê nuştişê eseri ra behs bena a,
- Zobî eserê ku o tewiri di nusîye yini di tîvernayış virazyena.

⁸⁶⁶ Zey zıwanonê Tirkî, Farskî û Kurmonccî

Ina xebati di îni zuarî heme oncîye; labelê peyni di ina xebat vecîya wuertê ku xebatê mi hîrî qisim a:

- Cuwiyayîşê Ehmedê Xasî
- Daşinasnayîşê tewirê mewlid û Mewlidê Ehmedê Xasî
- Transkrip û şerhe Mewlidê Ehmedê Xasî.

ÇİME

- Adak, Abdurrahman, “Şeyh Cüneyd-i Zokaydî ve Mahtut Bir Şiir Mecmuası”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, Nisan 2009, r. 133-139.
- Akalın, L. Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1984.
- Akçay, Mustafa, “Zelle”, *DİA*, XLIV, 223-225.
- Akdağ, Soner , “Süleyman Çelebi’nin Mevlidi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, Humar: 36, Erzurum 2008, r. 81-98.
- Akkaya, Veysel, “Efendimiz’i (s.a.v) Seven Dağ”, *Altınoluk Dergisi*, Humar: 347, 2015.
- Akman, Mustafa, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: II, Nisan 2011- Eylül 2011, r. 107-131.
- Akmaz, Fatmatüzzehra, *İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, r. 26-27.
- Algar, Hamid, “İmam Rabbani”, *DİA*, XXII, 194-199.
- Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Şâme el-Makdisi”, *DİA*, X, 233-235.
- Amidi, Zeynel Abidin, *Behçetül Enâm bi- şerhil Mevlidi Sâhibil Enâm*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2010.
- Arslan Ali, *Büyük Kur’an Tefsiri*, I-XVI, Arslan Yayınları, İstanbul 1995.
- Aslan, Muzaffer, “Ahmet Yalar’la Röportaj”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Humar: VI, Kasım 2011, r. 160-167.
- Aybakan, Bilal, “SÜBKÎ Takıyyüddin”, *DİA*, XXXVIII, 14-15.
- Aycan, İrfan, “SA‘D b. BEKİR (Benî Sa‘d b. Bekir)”, *DİA*, XXXV, 372.
- Aydar, Mehmet, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Ayvalı, Ramazan, *Kâinatın Efendisi Muhammed Aleyhisselâm*, Çamlıca Eğitim Kültür ve Sosyal Hizmetler Derneği Yayınları, İstanbul 2016.
- Bakırcı, Selami, “*Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*”, Akademik Araştırmalar Yayınları, İstanbul 2003, r. 1-2.
- Beki, Abdulaziz, *Zazaca Dilbilgisi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

- Belîk, İzzeddin, *Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat*, Hikmet Neşriyat, III, İstanbul 1992.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, I, 358-363.
- Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *DİA*, XVI, 258-261.
- Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, XXIX, 268-271.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Cisrî, Hüseyin, *Hz. Muhammed Risale-i Hamidiye*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- Çağrı, Mustafa, “Yaratma”, *DİA*, XLIII, 324-329.
- Çakıroğlu, Tuba Onat, “Fuzûlî Divânı’nda Âh Kavramı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer 2013, Ankara-Turkey, r. 1969-1982.
- Çantay, H. Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, I, İstanbul 1962.
- Çiçekler, Mustafa, “Mesnevi”, *DİA*, XXIX, 320-322.
- Çolig, Feqî, *Tefsîrê Qur’onê Kerîm Zazakî*, Astun, İstanbul 2014.
- Demirci, Mehmet, ‘*Nûr-i Muhammedi*’, *DEÜİFD*, humar: I, İzmir 1983.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.
- Dîvâne, Selim, *Burhânü'l-Ârifînî ve Necâtü'l-Gâfilînî*, (Mümine Ceyhan Çakır ile), Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Durmuş, İsmail, “Methiye”, *DİA*, XXIX, 406-408.
- _____, “Mevlid (Arap Edebiyatı)”, *DİA*, XXIX, 480-482.
- _____, “Tabakat”, *DİA*, XXXIX, 288-290.
- Dursun Hazer, *Hz. Peygamber (sav)’in Şairleri*, Hititkitap Yayınevi, Ankara, 2008.
- Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman, *Delâil-i Hayrat Şerhi Kara Davud* (Sadekerdoğ: Abdulkadir Akçiçek), Huzur Yayınevi, İstanbul 1995.
- Efe, Âdem, “Türk Toplumlarında Mevlid Merasimlerinin Yeri ve Fonksiyonları (Isparta ve Çevresi Örneği)”, *DEÜİFD*, XXIX, 2009, r. 9-30.
- Ekici, Ali, *Türkçe – Zazaca Sözlük*, Kardelen yayıncılık, İstanbul 2010.
- el-Heytemi, İbn-i Hacer, *en-Ni’metü’l-Kübra ‘alel’âlem fi-Mevlid-i Seyyid-i veled-i Âdem*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2003.

- el-Hudarî, Muhammed, *Nûru'l Yakîn Muhammed*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2010.
- el-Hüseyini, Mansur Ali Nasıf, *Tac Tercemesi* (Tadayoğ: Bekir Sadak), Eser Neşriyat ve Dağıtım, V, İstanbul 1980.
- el-Mu'cemu'l-wecîz*, Mısır, 1980.
- Erdoğan, M. Ali, "Molla Ahmede Xasi", *Doğruhaber Gazetesi*, 20 Mayıs 2011 İstanbul, Ser: 4, Humar: 164, r. 2.
- Erginli Zafer, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı)*, humar: 21, 2008, r. 161-197.
- Eroğlu, Haldun, "Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetimlere sütanneler tayin eden devlet adamı", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklar Dergisi*, humar: 46, 2003, r. 80-82.
- Erul, Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu – 2001", *TDV Yayınları*, Ankara, 2003, r. 418-435.
- es-Suyuti, Celaleddin, *Hüsnü'l-Maksid Fî-ameli'l-Mevlid*, Dar'ul Kitab'ul-İlmiyye, Beyrut 1985.
- es-Suyuti, Celaleddin, *Peygamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri*, II, Uysal Kitabevi, İstanbul 1994.
- et-Taberî, İbn Cerir, *Taberî Tefsiri*, (tadayoğ: Mehmet Keskin), III, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.
- Farqînî, Zana, *Ferheng Sözlük*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2014.
- Fayda, Mustafa, "Ebu Bekir", *DİA*, X, 101-108.
- _____, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44-51.
- _____, "Nesî", *DİA*, XXXII, 578-579.
- _____, "Siyer ve Megâzi", *DİA*, XXXVII, 319-324.
- Fehd, Tefvîk , "Lât", *DİA*, XXVII, r. 107-108.
- Fenni, İsmail, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341.
- Fıglalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, II, 371-374;
- Fîrûzâbâdî, *el-Qâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r- Risâle, Beyrut 1994.
- Gadban, İbrahim, *Peygamber Efendimiz (s.a.v)'den 55 Altın Öğüt*, Neda Yayınları, Konya 2009.

- Gadbân, Münîr Muhammed, *Muhtasar Fıkhu's Sîre*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2015.
- Grûba Xebate Ya Vateyî, *Türkçe-Kirmanca Kirmanckî-Tirkî Ferheng Sözlük*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013.
- Güler, Zülfî, “Yunus Emre'nin Nûr-ı Muhammedi Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2006, XVI, r. 63-72.
- Hadis-i Şerif ve Ehli Sünnet Kaynakları, *İbâdet Takvimi ve Dualar*, Misvak Neşriyat, İstanbul 2017.
- Hâkimivet-i Milliye, nr. 27, 5 Mayıs 1336/1920.
- Halıcı, Yusuf, “Sırrî Sekatî”, *Somuncu Baba Dergisi*, Malatya 2006, humar: 72, r. 60-62.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Tadayox: Salîh Tuğ), I, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2003.
- Hamidullah, Muhammed-Avcı, Casim, “Uhud Gazvesi” *DİA*, XLII, 54-57.
- Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, *DİA*, XXVI, 323-327.
- Hayig Rosan-Werner Brigitte, *Zazaca Türkçe Sözlük - Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*, Tij Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Hûnî, Mela Mehemed Elî, *Kirdkî (Zazakî) MEWLID Yûsûf û Zelîxa - Qesîdeyê Kerbela* (roportajkerdoğ: W. K Merdimîn -N. Celalî), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004.
- Işık, İbrahim S., *A'dan Z'ye Kürtler Kişiler/ Kavramlar/ Kurumlar*, Nûbihar, İstanbul 2014.
- Işık, İhsan, “Ahmed-i Hasi”, *Diyarbakır Ansiklopedisi*, I, Elvan Yayınevi, Ankara, 2004, r. 43.
- İbn-i Hişam, *H. Muhammed'in Hayatı (es-Sîret'ün Nebeviyye)* (Tadayoğî: İzzet Hasan - Neşet Çağatay), I, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- İbrahim Hakkı Erzurumî, *Marifetname* (Sadekerdoğ: M. Fuad Başar) , Âlem Yayınları, İstanbul 2003.
- İdiz, Ferzende, “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevi'den Örnekler”, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum 2014, humar: 59, r. 179-199.

- İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûm'id-dîn (Tadayoğ: Ahmet Serdaroğlu)*, Huzur Yayınevi, İstanbul, IV, 249-300.
- İsmail Karagöz, *İslam'ın Ana Kaynakları Kur'an ve Sünnet*, DİB Yayınları, Ankara 2004.
- İzzeddin b. Abdusselam, *Marifet Ağacı* (Tadayoğî: Suat Yaşasın - M. Halil Varol), Dua Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, , XIX, 531-534.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.
- Kandemir, M. Yaşar, "Şemâil", *DİA*, XXXVIII, 497-500.
- Kanık, Orhan Veli, *Bütün Şiirleri(Tenezzüh)*, Varlık Yayınevi, Ankara 1956.
- Kastallani, *Mevahib-i Ledunniyye* (Sadekerdoğ: Hüseyin Rahmi Yananlı), I, Divan Yayınları, İstanbul 2015.
- Keskin, Mesut, "Zazaca Üzerine Notlar", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (hedrekerdoğ: Şükrü Aslan), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Kırca, Celal, "Aksâmü'l-Kur'an", *DİA*, II, 290-291.
- Kızıl, Hayrettin, "Diyarbakır ve Çevresinde Yazılan Mevlidlerin Konularına Göre Tasnif Edilmesi Denemesi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Humar: VII, 2012, r. 116-150.
- Kolcu, Ali İhsan, *Tanzimat Edebiyatı*, I, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011.
- Komisyon, *İlmihal/ İman ve İbadetler*, I, TDV İslami Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1998.
- Konukçu, Enver, "Haydar", *DİA*, XVII, 24.
- Konyalı Mehmet Vehbi, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-IV, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1993.
- Korkusuz, M. Şefik, *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakır Âlimleri*, I, Şahsi Basım, İstanbul 1996.
- _____, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri I-II)*, Kent Yayınları, İstanbul 2004.
- Köksal, Mustafa Âsım, *Peygamberler Tarihi*, I, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Kurtuluş, Rıza - Pala, İskender, "Mulemmâ", *DİA*, XXXI, 539.
- Kutluer, İlhan, "İslam'da Bilgi Kaynağı Olarak Akıl", *İslam'a Giriş –Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar–*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

- Lezgîn, Roşan, “Derheqê Xasî û Eseranê Ey De”, *Şewçila*, Humar: XII, Diyarbakır 2014.
- _____, “Mulemmaya Ehmedê Xasî”, Zazakî Net,
- Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- M. Malmîsanîj, “Panele Mela Ehmedê Xasî” (Neqlkerdox: Lezgîn, Roşan), *Kovara Vateyî*, nr.12(32).
- _____, “Nimûney Edebiyatê Dimilkîyê Klasîk û Dînî”, *Hêvî*, Humar: IV, Paris 1985.
- _____, *Kurmanca İle Karşılaştırmalı Kirmanca(Zazaca) Dilbilgisi*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2015.
- _____, *Kürtçede Ses Değişimi*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2013.
- _____, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2010.
- Melayê Cizîrî, *Dîwan* (transkripsiyon Arıf Zêrevan), Nefel Yayınları, Stockholm, Çapa dijîtal 2004.
- Mengi, Mine, “Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007, r. 407-417.
- Molla Xelîl el-'Umerî es-Si'ridî, *Nehcul-Enâm*, Yenda, İstanbul.
- Muhammed İbn İshak, *Siyer-i İbn-i İshak Hz. Muhammed'in Hayatı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Nûrsi, Said, *İşârâtü'l İcâz*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Mektûbât*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Sözler*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2003.
- Okîç, M. Tayyib, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1975, humar. 1, r. 17-78.
- Oktay, Adnan, “Klasik Edebiyat Teknikleri ile Bir Değerlendirme: Melaye Ehmedê Xasî'nin Kirmanca (Zazaca) Mevlidi”, *Internasyonal Conferance on Zaza Studies: The Zaza People: History, Language, Culture, Identity*, 28–30 October, 2011, Yerevan, Armenia.
- Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, XLIV, 409-412.

- Özel, Ahmet, “Mevlid: Tarihi ve Dini Hükümü”, *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2002/1, humar: 12, r. 235-246.
- Özer, Osman, *Mevlid Ahmed-i Hasi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Özkan, Halit, “Süyûtî” *DİA*, XXXVIII, 188-198.
- Özkat, Mustafa, “Osmancıklı Paşalı-zâde Abdülkadir Hilmî (Âşık Kadri) ve “Mevlûd-ı Cedîd-i Şâh-ı Risâleti”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, humar: 12, 2014, r. 135-176.
- Öztürk, Mustafa, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, humar: 2, Haziran 2004, r. 151-186.
- _____, “Sehl et-Tûsterî”, *DİA*, XXXVI, 321-323.
- Paksu, Mehmed, *Peygamberimizden Gençlere Sesleniş*, İstanbul 2013.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.
- Parladır, Selahattin, “Dua (İslâm’da Dua)”, *DİA*, IX, 530-535.
- Pekolcay, A. Necla, “Mevlid”, *DİA*, XXIX, 485-486.
- _____, *Mevlid (Vesîletü’n-Necat) Süleyman Çelebi*, TDV Yayınları, Ankara 2010.
- Rudânî, *Büyük Hadis Külliyyatı Cem’u’l-Fevâid* (Tadayoğ: Naim Erdoğan), II, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Salahi Mehmet, *Kamûs-ı Osmanî*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1896-1905.
- Sargon, Erdem, “Buhur”, *DİA*, VI, 383-384.
- Sarı, Mevlût, *el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul.
- Sarıkoçuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları (Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları)*, II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- Selvi, Dilaver, “İlk Yaratılan Nur”, *Semerkant Dergisi*, İstanbul Mart 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *DİA*, XXVI, 533-536.
- Suavi, Cüneyd, *Gül Kokulu Resulden Mucizeler*, Nesil Yayınları, İstanbul 2016.
- Suruç, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.
- Şemrexî, Muhammed Hâdî, *Mecmûâ Mewlidânî Di Çâr Lisân û Ezmânân*, Mektebetu Seyda, Diyârbekir 2011.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

- Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (Tadayoğ: Zâkir Kadirî UGAN - Ahmet TEMİR), I-V, M.E.B Yayınları, İstanbul 1991.
- Tefazzülî, Ahmed, “Enûşirvân”, *DİA*, XI, 531-579.
- Tekçe, A.Hâkim , “Nebiler Silsilesi-Meleklerin Secde Ettiği Hz. Âdem (a.s.)”, *Rehber Dergisi*, humar: 55, Ankara 2013.
- Tellîoğlu, Ömer, “Mewlid”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1990.
- Topaloğlu, Bekir, “Abdullah”, *DİA*; I, r. 75-76.
- _____, “Âmine”, *DİA*, III, 63-64.
- _____, “Barî”, *DİA*, XV, 73.
- _____, “Hâlık”, *DİA*, XV, 303-304.
- _____, “Nâr”, *DİA*, XXXII, r. 385.
- _____, “Nûr”, *DİA*, XXXIII, 243.
- _____, “Rezzak”, *DİA*, XXXV, 47-48.
- Turgut, Harun, *Zazaca – Türkçe Sözlük*, Tij Yayınları, İstanbul 2006.
- Uca, İsmail Hakkı, *Delil ve Kaynaklarıyla Büyük Kadın İlmihali*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013.
- Uludağ, Süleyman, “Avam”, *DİA*, IV, 105-106.
- _____, “Hasan-ı Basri”, *DİA*, XVI, 29293.
- _____, “Mâsivâ”, *DİA*, XXVIII, 76.
- _____, “Nûr”, *DİA*, XXXIII, 244-245.
- Uzûn, Mehmed Selîm, “Mevlit ve Kırdki Edebiyatında Mevlit ve Yeri”, *Kovara Vate*, Hûmara 40, İstanbul 2013, r. 73.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınları, Ankara 2007.
- Varol, Murat , “Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, r. 625-652.
- Xasî, Ehmed, *Mevlid* (Tadayoğ: W.K. Merdîmin), Hivda İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *Mewlid*, Litoğrafya Matbaası, Dîyarbekir Vilayeti, 1899.
- _____, *Mewlidu'n-Nebiyî'l-Qureşiyî* (Destxetê Zeynelabidînî Amedî), Qisma Yoyin, Diyarbekir, 1402 [1982].

- _____, *Mewlûdê Nebî*, (tadayoğ: Mihanî), Fırat Yayınları, İstanbul 1994.
- Yaman, Ahmet, “Sîyer”, *DİA*, XXXVII, 316-319.
- Yanmış, Mehmet, “Diyarbakır’da Mevlid Geleneği ve Bazı İller ile Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, Humar: 1, Bursa 2012, r. 115-133.
- Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, VI, 129-131.
- Yardım, Ali, “Şemâil Nev’inin Doğuşu ve Tirmizî’nin Kitab’üş-Şemâil’i”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1983, Humar: 1, r. 249-409.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahredden er-Râzi”, *DİA*, XII, 89-95.
- _____, “İslam’da Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, 412-415.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili I*, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yergîn, Mehmet, *Mewlidê Mela Ehmedê Xasî: “Mewlidu’n-nebiyyi’l-quireşiyî” (Metn-Wekenitiş)*, Tezê Lîsans Berz Neşirnêbîyo, Unîversîteyê Artuklû, Mardîn 2015.
- Yıldırım, Ahmet, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, 20 Nisan 2001, Isparta, 2002, r. 193-207.
- _____, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2000, r. 98-99.
- Yıldırım, Suat, “Azîz”, *DİA*, IV, 331.
- _____, “Besmele”, *DİA*, XXXV, 529-532.
- Yıldız, Abdullah, *Haydi Namaza*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Mevlid-i Nebî’de Muhammedî Nûr”, *Altınoluk Dergisi*, Nisan 2006, Humar: 242, r. 3-8.
- Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 438-343.
- Yüce Kemal-Kazan Şevkiye, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Lisans Yayınları, İstanbul 2006.
- Yüksel, Müfid, “Molla Hüseyin El-bâtevî ve Kürtçe Mevlid-i Şerîfi”, *Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, r. 129-133.
- Zuhaylî Vehbe, *Tefsirü’l-Münir*, Risale Yayınları, I-XV, İstanbul 2014.

Çimeyê İnternetî

- “33. Sohbet: Mevlid-i Nebi Aleyhisselam”, <http://www.incemeseleler.com/incesohbetler/1258-33-sohbet-mevlid-i-nebi-aleyhisselam.html>, 03.07.2017.
- “bêhemd”, <https://tr.glosbe.com/ku/tr/b%C3%AAhemd>, 04.07.2017.
- “Hz Muhammedin Süt Annesi”, <http://www.hzmuhammedinhayati.gen.tr/hz-muhammedin-sut-annesi.html>, 11.07.2017.
- “Hz. Âdem (a.s.)”, www.halife.net, 06.07.2017.
- “İmam Ebu Hanife'nin Duaları”, <http://www.islamidavet.com/dualar/2015/01/16/imam-ebu-hanifenin-dualari/>, 03.07.2017.
- “İslâm Ümmetinin Özellikleri”, <http://www.fecir.net/node/7746>, 04.07.2017.
- “Muallak Taşı”, <https://sorularlailslamiyet.com/muallak-tasi-hacer-i-muallak-nedir-acaba-su-anda-da-boslukta-havada-midir-peygamberimiz-savin-ustune>, 11.07.2017.
- “Muhammed bin Selâme el-Mısrî (El-Kudâ'î)”, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/MUHAMMED-BIN-SELAME-EL-MISRI-EL-Kudai/1985>, 21.06.2016.
- “Nûr-u Muhammedî'nin Yaratılışı ve Annesine Gelineye Kadarki Safhaları”, <http://www.turkishny.com/islam-hayat/179-islam-hayat/169994>, 23.06.2016.
- “Regaip Gecesi”, <https://sohbetdefterim.wordpress.com/tag/yaratilisi/> 18.12.2015
- Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabu'n-Nefâis*, II, r. 73-74, <http://blog.ihvan.com.tr/hz-aminenin-ruyasi.html>, 24.06.2016
- Akarpınar, R. Bahar, *Mevlid Törenlerinin Yapısı*, www.turkbilig.com/pdf/200612-247.pdf, r. 48, 13.06.2017.
- Akgünler, Halil, “Hz. Âdem'i kandırmak için şeytan cennete nasıl girdi?”, <http://www.saidnûrsi.de/>, 23.06.2016
- Akıncı, Âdem, *İnsanın Allah'la İrtibatı*, <http://www.islamdacocuk.com/> 09.09.2015.
- Algül, Hüseyin, “Hz. Peygamber'in (sas) Doğumu ve Doğduğunda Meydana Geldiği Rivayet Edilen Hadiseler”, www.siyervakfi.org/dokuman/kuran-cografyasi.../ders4-prof-dr-huseyin-algul.pdf, 10.07.2017.

- Apak, Âdem, “Hz. Peygamber'in (sav) Ümmetine Şefkat ve Merhameti”, <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-sav-ummetine-sefkat-ve-merhameti>, 10.07.2017.
- Avcı, Casim, “Hz. Muhammed (sav)'in Hayatı (Siyer)”, <http://sonpeygamber.info/8-vahyin-kesilmesi>, 09.05.2016.
- Güncel Türkçe Sözlük, “hüküm”, <http://www.tdk.gov.tr>, 22.06.2017.
- <http://m.sorularlailslamiyet.com/index.php?oku=180437>, 24.11.2015.
- <http://osmanlica.ihya.org/neks-nedir-ne-demek.html>, 16.06.16.
- <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0391.htm>, 24.06.2016.
- <http://www.ihvanforum.org/archive/index.php/t-28283.html>, 26.04.2016.
- <http://www.isimarsivi.com/erkek-isimleri/rapca/damra>, 26.04.2016.
- <http://www.zemzemesans.com/buhurdanlik-tutsu/195-ud-agaci-buhur.html>, 14.06.2016.
- <https://lokmanhekim.wordpress.com/category/bazi-yiyecek-ve-iceceklerin-fazileti-ve-hikmeti>, 24.11.2015
- <https://www.vajehyab.com/dekhoda>.
- Kaya, M. Ali, “Kâinat Nasıl Yaratılmıştır ve Yaratılış Amacı Nedir?” <http://m.sorularlailslamiyet.com/index.php?oku=180437>, 24.11.2015.
- Malkoç, Nihat, “Kâinatı Aydınlatan Işık: Mevlid Kandili”, www.siyerinebi.com, 01.07.2017.
- Nûrsi, Said, *Sözler*, <http://www.erisale.com/>, Söz Matbaacılık Yayıncılık, 18.08.2016, 15.08, r. 319.
- Okur, Salih, “Abdullah Taylan Hocaefendi ile Sohbetimiz”, http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=6106-ctgr_id=138, 13.07.2017.
- Şirin Alî, Mi'râc: Zaman ve Mekân Ötesi Kavuşma! (3), <http://www.tokathaber.com.tr/yazarlar/ali-sirin/mi-r-c-zaman-ve-mekan-otesi-kavusma-3/128/>, 16.05.2016
- Utkan, Çamurcu, *Kifayetsiz Kalıyor Kelimeler*, <http://www.antoloji.com/> 11.09.2015.
- Zuexpayıc, Orhan, “Cebaxcur'dan Bir Portre Seyda Melle Ehmede Has'î”, <http://zuexpayic.blogspot.com.tr/>, 09.10.2015.

ÎLAWEYÎ

Resimo 1. Ehmedê Xasî

Resimo 2. Ehmedê Xasî.⁸⁶⁷

⁸⁶⁷ Mi îni resîmî xebatê wazîfeyê qediyayîşê lisans inê Eylem Öner ra gurewtî.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سبحانك لا أعلم لنا إلا ما علمتنا أنك أنت العليم الحكيم. سبحان
الذي وذا ما خطر ببال العاشق المترجم. ووراء وراء ما أدركه كل
منكلم. والمجد لله الذي استقى بذكره المتألم. والذي هدى سبيله
من يشاء من كل معلم و متعلم. اللهم صل على حبيبك وخير خلقك
محمد المصطفى وعلماؤه وصحبه وسلم. أما بعد فلما نظمت مختصراً
في اصول الدين سنة أربع وعشرين بعد ثلثمائة والفا من هجرة سيد
الآولين والأخرين. أشار إلى بعض أخواني وهو اعظم مني علماً و
عملًا باليقين أن أشرح بعض حروفه من المعاني والمباني تسهيلاً
للتأطرين فابتدأت به معج الخسيس مؤرخاً بغفرانك ^{الله} ^{تعالى} ^{نك} ^{نك} ^{نك}
(قول هذا العيد عيد الخاسر) أيا منقلبة من الصاد للتصنيف و
لاخطا الاستماء من درجة معناه لأن قيلت من قديم الزمان يقال
لها خاسان لأنهم كانوا في نظر غيرهم من خواص الله تعالى (قوله خطا)
يجوز فيه المد والقصر لكن هنا ممدود للوزن.
(قوله بعد تصديق الحج) أي تصديق الخبر أي اعتقاده بالجنان والفرار

هذا الكتاب
يتم من
المبارك

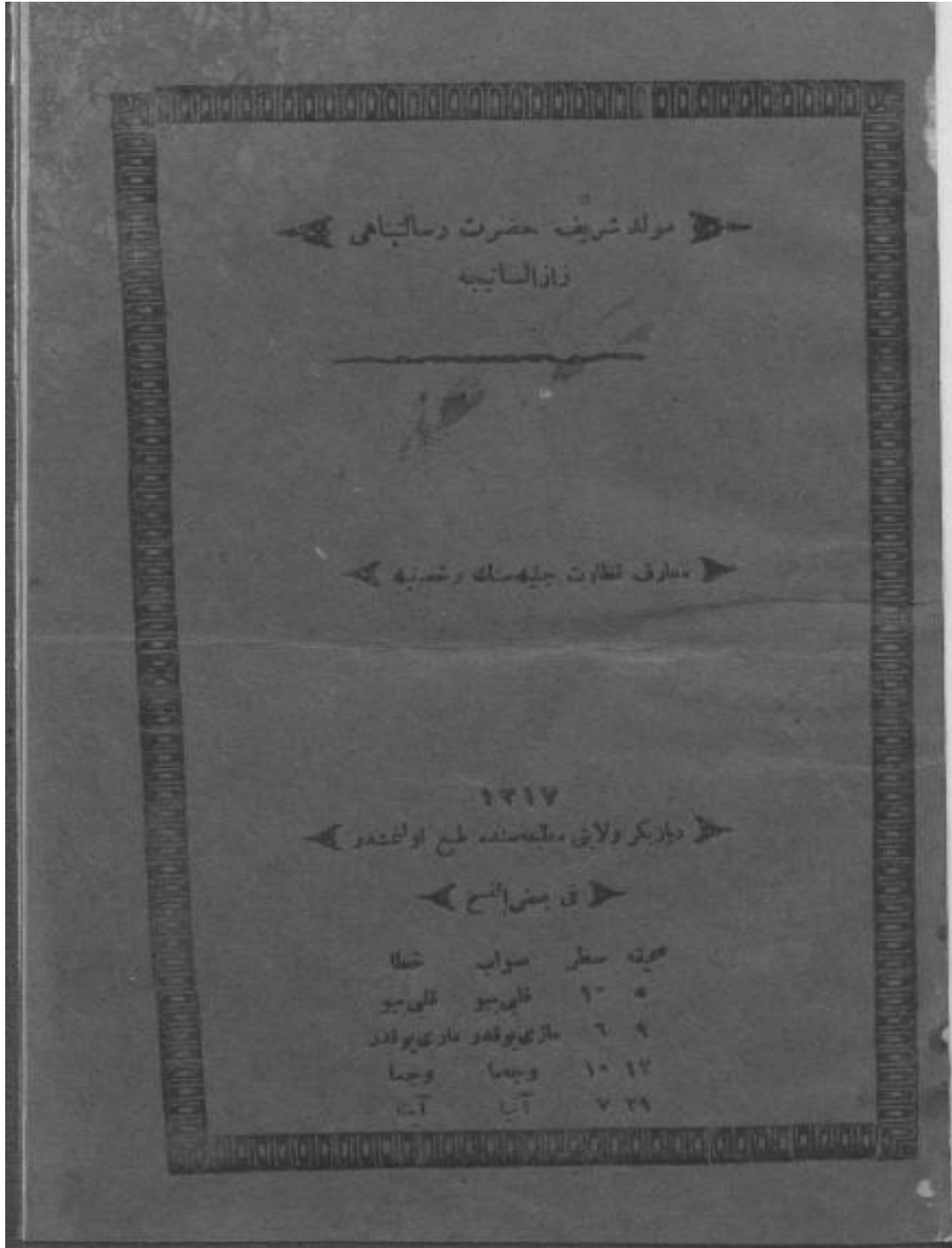
Resimo 4. Xasî, Kitabu't-Tesdîd bi-şerhî Muxtesari't-tewhîd ra rîpelo verînî

Resimo 5. Mezelê Ehmedê Xasî - Hezan⁸⁶⁸

⁸⁶⁸ <http://www.zazaki.net/haber/ehmed-xas-93.htm>, 07.06.2016, 13.30.

ÎLAWÊ: METNO ORÎJÎNAL INÊ MEWLIDÊ XASÎ

K. 9257

دایره کلاسیک

جلیله سنه تابع لیج قضا سنه

ملحق هنر قریه لیج مکتب اولی احمدی

افدینک نر انرا لسانیه تالیف ایلدیکی اشبو مولد

شیرین مع نظر جلیلله ، ملک نایر خجی برات

علیه یزیر او نر د فعد اولاد د تیر خجی

لا یند کور لطور اعرفا مطبعه طبع نیر ایلدی

بو بد شقی طبع ایلدی یور اریسه

مشو هو نکر

97.924

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

S. 144. Orta bölüm

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

از بسم الله ابتدا کنا	رازق عامان و خاصا بیا کنا
رت محمد و شکری انجاخ توری	کبر و منج و فخری پر توری
چند رانی بی مایسوب چند ما	لابی بری حسابان چند ما
حمد و شکر تو ادا قطه بینی	ماسر رت بران قینی
حال مسیکن و فقیر و ناقصا	رورش و زره سیاری هسا
هر نفسنه فاج حمد و شکر تو	واجب بی شبه انجی حق تو
مانو اینه بر و شکر جات	دست و لنتک و پیا اعضا بی

کتاب

کی بوجارت حق شکر تو	کر اول زانا ابد ما و کبر تو
تبریکر قطه غافل بی بن مدنام	هر حال کز ادا اگر ما تمام
لابی مازان رحمانی حسابان	نوهته استنا و مای دل کبان
وازان مالطفه تو هر کوه سو	تبریز بر یوفغان روح و شوه
از قسم دائم بدات تو کنا	هم بیو تو از صیفات تو کنا
کر ابد بوجید نوظفی کر و	رحمتی تو انجی بو کو هر بر و
چونک رحمتی تو بقینی بی بسا	کر حفاشتر منده و بسینه بسا
رت حال ما بخونورا عیان	لازمی هندی جیا فاج روان
خالق مانورنی باری خدا	شایع مازی محمد مصطفی
هندی ماسیطان داپر و اچیبو	بو کو نور ابر یوبی هسببو
ای برای دینی تر کوشداری	هم بقلب خود خوشه سیاری
کی شمادی نامی شاه شما	امه فانیس سنت فاج شما

الصلوة والسلام باحبيب	دائما نور وبقار يا طيب
وازين كرم اخلاصيا تمام	فالتس ما الصلوة والسلام
انوار تحت ترتيب مولود وفضل وندش	
لازم ترتيب مولودى تمام	ماسر و فاجن بزبان خاصه عا
كريم مولود خور وندش بد	لازم ترتيب بزبان پي بد
اولا مزهين خور وندش خور	لازم نور بقاس حال خور
جايا ريعا جو عود و نخور	شربت و مومان زى روز بقصو
هندي فان و صوله زى رون برا	فندك چنك مردمان قاس خورا
كز پيس وندش روجوشوه	وندش شوباشه هر كوشوه
چونك شوبى امه شاه انبان	ناد نيام مكده اى عاشقان
علتى شوبونك عصبان كمى	توبنا واقع باين ادمى
خاصه يوزى دنياى شوى	قط كه كارى كنى بي يوقوى

كريم فالتس دليل ما حيبو	نكس لات و بوت و افر سبو
علت يوزى دنياى ظلام	كز و شرك راه ايشي تمام
يوشو اموكولو ما ميزان	كهرى دنيا كزى شوبى كان
خاصه قط باين فالتس و صفت	ما بقك تعريف كرم مدج
يوك خلاق جهان مدج بي	كرد ما هندی چن خوصفت
وازين كرم اخلاصيا تمام	
فالتس ما الصلوة والسلام	
نفع مولود شاپرس برات	قطه ابدن حساب دفتران
بلكى بويو لازم فاجن شما	بي بزبان بيلي اى شاه منا
يوترا وندش بو كز خي سرو	كامو نور كوهر اعراف ترور
هم بدله رخموكيف و سرو	مازل قلبي سوهم قبض و نور
بجلسا مولود بيو وندش تك	كوسوعرق اى دنور رحمة

حاصلی کامو گوشداری بگو
جنت فردوس بر هم فری
هم خواب بزمی ایر سهال
حضرة صدیق فانت یو کلام
خرج کرو بودر هم کاتو تمام
حضرة فاروق ز عظیمی
قدری کامو کبری بی ریا
حضرة عثمان یو کرار صفت
یو بدو بودر هم بقلب شدید
هم بکبر و قدری ای بران
شیخ بصری فانت روی کوه احد
فخر زاری فانت وقار و تنی

بان یوان بان سبب بوی شکو
بور و یو طاسک اوی گو مری
گو سو تا قبل بلد عثمان سال
باش برانی بی کبر خاص و عام
یوهفالی من دجنت ده مدام
فانت ماری بران قدری
زی محمد احمدی بارود دنیا
هر زمان فانت محب چی گو شرف
زی بدو رو هم حنین د بوشید
یو دنیا را بی فین بی ایمان
زرد ماب کور یو مولود ده بند
فان اگر یو بودر لغمی کنی

پیره ده کوفان بکو جوش و طرب
ای کوار زردا که کار و عفو
سیر سفلی فانت جاو مولود نک
چونک فی حبت حبیب با صفا
ای زی فانت یو حبت کو تقیسن
جنت فردوس ده حتی حتی
شیخ حبیب و جلال الدین ما
هنر کی نفع و ندرش مولود بی
قدری کر ما بران آناه بس
حاصلی ما کوری حد و قیاس
بلکی من قدری رب کیر هم
کرد و فانت یا محمد یا امین

کوبوز و ز عفو فاج ارب
وازا ای برینایک نو عسو
وانتی یو حنت بی هانی نک
ای بی بی بی سگری ذوق و صفا
من اجنتی هو عند جلیس
بس یو هندی چه فاجی کنی
فانت هم معروف کبری برینا
گر بی فانس شی فست برینا
کابو مار حتی اخر نفس
ما چه زان قدر مولود بناس
مدح بی لوماد قران عظیم
انت منی رحمة للعالمین

وَأَزِيدُكُمْ مَخْلُوعًا مَسَامًا

فَأَنْتُمْ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

أَنْ تَبْحَثَ جَنِّي بِبَابِ شَيْبَانٍ وَسِرِّ هُمَا يَوْمًا

عَوَّلِي خَلْقَ كُلِّ مَا سَوِيًّا
فِي تَقِي بِلِسَانِ بِي نَوَايَ

فِي نَوْعِهِ وَأَنِّي عَرْمَانِي
فِي هَرَبِي فِي نِسَانِي

فِي مَرِيضِي وَتَوَدُّدِي
فِي مَرْمَانِي فِي مَكَانِي فَنُورِي

بَانِي فِي هَالِجَاتِي وَتَوَدُّدِي
فِي مَضِي فِي مَجِي فِي مَرِي

لَا يَلِي فِكْرِي وَأَتَلِي قَطْمَكَا
عَقْلِي جَوَانِي أَبَدِي فِي مَكَا

بُعْقَلِي كَوَأَصْلِي أَوْ حَرِي
بُحْبُورِي زَانِي حَكْمِي أَكْبَرِي

كُرْبِي فِي مَشْكِي فِي مَرِي
كُرْبِي فِي مَشْكِي فِي مَرِي

فِي مَرِي فِي مَرِي
فِي مَرِي فِي مَرِي

بَلِكِي فِي مَرِي
بَلِكِي فِي مَرِي

نَشْكُ بُوْرِي كُوْعَرِي هَمَا

بُوْرِي حُرْفِي وَصَوْنًا قَطْمِي

هَمَّ مَعَانِي دِقْلَبِي عَاشِقَانِ

بُوْرِي حُرْفِي وَصَوْنًا قَطْمِي

حَاصِلِي قَطْمِي نَشْكُ دُورِي

عَقْلِي وَحُرْفِي وَصَوْنًا قَطْمِي

وَأَزِيدُكُمْ مَخْلُوعًا مَسَامًا

جَوْهَرِي مَعْرِفَتِي خَلْقِي مَا

سِرِّ خَلْقِي جِهَانِي فِي فَاجِي

بِي فَانْسِي فِي بِنْفِي نَاطِقَانِ

سِرِّ مَعْنِي فِي جِهَانِي

حَكْمِي وَرُوحِي فِي سِرِّ حُرْفِي

نَشْكُ سِرَانِي فِي بِنْفِي نَاطِقَانِ

فَأَنْتُمْ مَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

أَنْ تَبْحَثَ خَلْقِي بِعَرْمَانِي وَأَخْلُقِي شَيْبَانِي

عَوَّلِي دَارِي بِنْفِي رَبِّي مَا

بَعْدِي فِي بِنْفِي سِرْمِي

فَإِيهِ أَخُوْدُهُمَا شَاهُ وَدُوْدُهُ

بَعْدِي جِهَانِي دَارِي سِرْمِي

كَرْدُهُ خَلْقِي فِي بِنْفِي شَاغِي هَمَا

هَنْكِي فِي مَرِي فِي مَرِي

شَكْلِي فِي مَرِي فِي مَرِي

ذِكْرِي فِي مَرِي فِي مَرِي

لَمَّا

بعدي ذکران هاربت ودا	ازد بو عینی جنانا بی فرا
وقت نور احمدی انبازا	بی حساب بی کرد جلمت خورا
اوقاف داهاشن چلک بی	کونی وار چار بی ترا چار با بی
بو تر زری بی کلی بوئی قمر بی	پیدا بوئی برنج ما ولی
بعده جو نور حبیب احمدی	سجده بر ذابج را می نفسی سرمدی
بوسبب زهار باج فطری تمام	واجب تمام باج کرد هر مذام
بعده جود و بس حجاب نادری	ارزی نای روی خندم نادری
نامی بردان بخوبی مر حسنه	بو کرامت بوئی بیست مترکت
بو نبوت بوئی طاعت نامه سنه	بوسفادت بوئی رفعت بابی
بوهدایت بوئی تعظیم دس تمام	بوسفاعت بوئی قدس والسلام
بعده جو نور حبیب سروری	مندم هر کوه زده بو چند صوری
هر کوه بوده کرد ذکر کوه نمیزد	حدی بی زان نبی سرب غریب

بعده ذری خالق عرذ و مسکا	است بو نور بحر عرفان هسکا
بعده ذری زیا است بحر نضرة	بعده قسری است بحر نضرة
بعده جو است رحمت بحر نعمان	وقت بی زاری با بر امه همان
باشکی شای ت هنک جالی کونی	سه هزار و بیست هزار و بیست جان
وقت بی جلگی کونی مرا بی بری	هر کوه بوئی روح بو سیم بری
باشکی شای ت انجی جلگی بی قیاس	کونی وار بی انبی بی عام و خاص
خالقی بو جوهره بی نوری را	کرده پسند ابعده جو انبازا
بی دلفی نالی ای بو هوئی	بی بهیبت دانظر نبی بوئی
ناقلی جلیالی بحر کوه عثمان	هیبتا زاده و کف دای همان
کف بی عرذ و عوفی بی مکه را	بوسبب رامکد بی از انقرا
دو زی عزمان ترا می وجود	لا حقیقت انجی بران بو رود
نصف بی زاری فرشتش باجد بند	نوح و کسبی قلم عرش سجید

وزن کرم اخلاصا ماسا فانس ما الصلوة والسلا

انومح حازها بوقی فسله

بند جو قای قلم نوشش بک	قازو امر نود و قانش بک
قانونسه بوخیکو غورین	هم محذ قاصد و فی امرین
وقت انا فاشناوت امی قلم	تا فلی شی بنجد و بی هشن هم
صجده را وقت ورشته ربتنا	فان خلاق مینی از فینتا
لابی کامو کونامی بی هسما	امه نوشش نامی نودر بما
خالق قان اول و اخرازا	بوزی محبوب منوعاشق ازا
کر بقی حی بی نیامی مری	چیک فی از وجود و فی تری
قانونسه هرچی غضبانی بکو	بوکو حیضی بی جری الکر بکو
هرچی بی کز و بعکس امر ما	حق بی فردوس و دینش بعبنا
امتی بعبداز باصفا	پروانو نوشنی حتی مضطفی

حی

امتی مری دست بیکر فله	کو نوشنو فاجو بزی کلامم
تا فلی هیت کروت فندرت هم	خالق قانس تادب یا فکم
هیتا نری دسفی سجان جرت	بعد سجد فاجه حاجی ره برت
وایوسنه امتی بر سرور	امه مذنبه رب غفور
یوسب راسته شوقه	وقت قطعی مالکری و الهه
بعد جو نوشنی هم تقدیر نام	چه سوید الی یور القیام
وزن کرم اخلاصا تمام	قانس ما الصلوة والسلا

انومح حلق دیمو نور بقر بکوت باستی بی

بعد کل نوشش اشیا کو کرد	خالق جباری فرماید کسرد
قین جباریل فاهنکی حری	بیاره عزد انرا شستی نوزی
بی نور تک تر ایار کوی	بی فرزند ای حراددی
حکده رمل حر انسان بی	هر کو نور تک بی مری بی

هاشکلها شجاعت دلبری	ها بیخود وها بطبع انوری
ازده جبرائیل وارو کرده رو	هنگی اوی زحمتی کرده پرو
بعد جزوی میرعجلنا نوزمان	نی ده وسایلی او صبرای همان
کرده سر او هنگی مخرخرن را	یو بینان تا قبل کروت بی حکمرا
ماری لوماد اما مخزون بنی	جان سوچی سر مخترمانی
بعده جوقا خلق گوید و الحکم	علم منده کرده و سبقت جزو عمر
یقینی این ادمی ای انس و جن	کامو اهل صبر یو اهل من
کام کسوکونی کرو صبر و کسیر	از کورونی بی سر و خن عظیم
بعده جواد م تمام کرده شکل بی	حضره جابر با فکر روح بی
تا قبل ادم و ریش و ریشتری	حضره حیدرین بجلا بره جری
بعده جوهری ملک بی رو تمام	سجده بر او در خاص و عام
تا اهل نور محمد خانمی	بی مجلی بود پاشتی ادمی

جنت بر رخسای روفا همیا	لازموناد اراد و ز بی شمشا
صف بصف قند ز بی پید ملک	بی مخترا ادمی تا انزک رک
پرستی خلاق جهمان او مسیب	بی چراقدن من پند عجیب
وقت پر بسا خالق هر کون حال	تا انو حکمه جیو با انجلالک
خالق فانور شاه جن و انس	ها و دی پاشتی توده بوایر و جلیسر
حکمه و هیبت مز پیر او و	نیغه و جنتی زی پیر او و
ادمی تا خالق عرش و فک	حسکنا ایدر مقابل و و ملک
حکمه خلاق رادی امه نور	میان وجهی ده تا قبل بی ظهور
ادمی تا مرتب از هیبتی گنا	بی بیاتار بی خود از ریشنا
کرده از کوی لطیف علم خود	نوز بی نازل امه کشتنا امه شده
یوسیب را کشتار اشنة فضلا	زی چیه ای اهل جنت و مبتلا
لوما وقت تنگوی خرقسختی	دست مرانته ده عقول سبت کنی

دست راست من کوشناورند

بهدیه همتی یا کشته ده

بهدیه سینه سپهری کوشننی

دست چپ من تبت بد نظرانی

چو کشت سینه اشقی فضل

مازی فات شماران بلب

لازمه حاجه ترتیبی واج

چونکه هر کوه در دست علاج

وقت یوزد امه کشته بیسکان

نویسار باران زنی می بی میان

نور صدیق در است صدوقه

بیسکان فاروقی صدوقه

نور عثمان زنی مرثت عمری

بی علی کشتا چو بیغی ببری

وقت دم چو کنا کشته شده

ای کونور مضاعفای هارنده

بی مفرح فایلهام ربیب

السلام هم علیه با ابی

دا جواب نوری قرابت وری

وعلیکم السلام ما مرف

یوسبت راما سلام بد سنت

ردی زنی فرط کوه کفایت

ولدن کرنا حلاصینا تمام

فانس ما الصلوة والسلام

عزیز من

انوشتر استنش ادم بوجته را لومار دشر کاکار پهر ماوا

خضره حوی نظر دا ادم

فایله نور فای فخر عالم

خالقی هر دی مرتین کرد بی

هم دخته ده مختیر کرد بی

بعده جو کوا دی بی امری کرد

خالقی فای بیکر مرتین کرد

تا فای لباس و تیزین بی فنی

سید او اشقی ناد نیا کنی

بی رضان وزاری بی هر کوه

قط ابدی بی سکا بوریج و شو

بی تمام حتی کوهیر سی صره

کرد زد کون حنری در و چن

فانس بی زنی نوبی روح شو

رنا فای غلنا هر کوه

بعده جو روح درشت هر نشه

یونظر داعش خلایق سما

دی کونوشن بوجینکوم آزا

هم محمد مرسل مرسل آزا

فاد بخت ای محمدی ده وا

من عفو کرب زنی چاره وا

خضره حویل وخی اوده سر

فای حای نوبی قول و زوز حوسر

بَعْدَ عَفْوِي أَدَمَ رَا بِالْعَفِيفِ
 سَيْبِ رَايِ امه لاج بي هما
 چون كنجي سبرو عدنان رسو
 هم نده است خلاف كوتاهم
 لابلې عدنان را پي بي هما
 عوفې عدنان و معد هم تران
 مذركه بو خرمه يونكان
 هم لوي هم كعب و هم كلاب
 بوزي بو عبد المناق مرتعب
 سيب رنجي تيا نوزي نهان
 وارن كز ما خلاصنا تمام

امه پاشتي سيب بوزورين
 نشكنا هندی ماري تي شما
 كو سوزد سه نامي بي رسو
 بو محقق نشكنا فاجو كلام
 فست بوزي بي شك فاجي شما
 بو مضر بي بوزي ايسا نامدار
 نصر و مالك فخر و عاليه تي شما
 هم قصي زي هوت و دس انجينا
 بوزي هاشم بوزي عبد المطلب
 اجاه پي بي ده بي ظاهر همان
 قاتنيس ما القلو و التلا

انومج عبد الله بوجهود شاميانا و او و اشكش اينا جبر

وَقْتُ عَبْدِ اللَّهِ دَه نُوْرِي هُوْرِي
 بَصِيحُو كِرْمِي بِقَتْلِي بِهَمَا
 نَم قَجِيْرِي يَابُوْتِي بِكَافِرَاتِ
 زَانِكْ هُوْنَايِ جَبْ هُوْدِي سَابِي
 بُوْحِي كِرْمِي فُكْشِيْسِ مَا هَمَا
 مَا لَبِي كِرْمِي اَكْرِي مَسْرَامِ
 مِيَانِ شَامِ دُوْرِي شِي هُوْرِي
 كُوْنِي چَوْل و كَر بِلَايِي كَا فِرِي
 كَر حَا سُو سِي حَتِي بُوْرُو جِ كِ
 وَفْتُ دِي كُوْنِي دِمَا زِي فَرِي هَا
 بِرُو پِيَا شِي بُوْرُو تَرَانِي بِوَكِي
 وَفْتُ شِي بِهَت جَبُوْدِي شَامِيَا

كافران زانا كو اموزي نوز
 حافظي خالق عرد و سما
 جايك عبد الله بكري بران
 صوبه و دلي كره عقده كز طال
 كو بكرن روج و شوم بي ديما
 بي كرين احرا كو فاجي انج شام
 شيبه زيراني بروج دانه شوم
 شي حني دورمكي تره ادری
 امه عبد الله شي چو ملك
 شي بي پنج جواني همي هوز
 لابلې حافظ بي ربه عالمي
 ناهلي بو عسکر روحا بيان

امه عزمانز جهودي طارومان
منده عبدالله تي يوخلدان
بو وهب زهر بايز نامداد
بي زي وقت دي نو حکم عجيب
وقت بي دي نو حکم کت
کوبدي بي کز سوير قبول
بعده حوامه وهب صاحب کال
هم تصور قلب مينده فينا
هم ش عبد المطلب دي قاترا
لايق اي ندي بومين قط تو قول
کويوان کوبدي بي سرووي
هم ش عبد المطلب قان حبر

کزي پير و آشي شي پير غبار
حفظ بي کرد خالق انسان جان
بوزي پور و فتح امه بي صيد شکار
بي محير قان نو حکم غريب
قان يو کيندک استا امنا
لايق بي و اني ابو بنوک
شي کبه قان کي خور حال خول
تم بنوک از بدي بي امنا
استا يو کيندک من زان قويدا
غير عبدالله کز پير قبول
اي پامير نو خدای اکبري
کرد عبدالله ده تا قبل اشتر

بدي جوشي پير عرف اي زمان
يو وقتك زرد و بوسيم هم سلس
وقت ارده هم به بي اي شوي
وارن کر ما خلاصينا تمام

واشته عبدالله رشا جهان
هم دني زي زي نسا امداس
هم رحيمه اشبه بي پوشي
قانتر ما الصلوة والسلام

انويصت انقال نوزيمهز يواو هو ان امنا و

بعدي جويور کوما کرد نشا
وقت يو نوز امنا دي ظهور
بي حساب يواو بد قانتر تمام
امنا قان وقت من زان کونوز
يو شوك ازدهون کون شيرين
مرحبا فيك محمد قان هما
هم رحيمه بي اي شوا کورامي

امه بي ميمان يقب امنا
امنا زي دي عجب غر سرور
ما کير تقصير ان حاضر عامر
امه و يماني من بي فتور
من ديمه مردم کون انورين
نامه من پراسا و قان اراد ما
مرحبا قان قيب غر عالمي

بَعْدَ حُرْمَةِ الْوَسْمَاءِ شَيْتَ	فَاسْلَامَ هَمَّ عَلَيْكَ يَا رَسِيْلَ
اُمِّهِ اَشْهَابِيْنَهُ اَهْ وَيَسْ رَقِيْعَ	فَاَمْرًا تُوْدُّ مَبْلَدَهُ بُوْشَيْعَ
اُمِّهِ اَسْمَى جَارِيْنَهُ نُوْحَ بَا صَفْهَ	السَّلَامَ فَا عَلَيْكَ مَضْطَعِيْ
اُمِّهِ اَسْمَى يَا نَجْمَهُ هُوْدُ هَوْنِ مِنْ	فَاسْلَامَ هَمَّ بِبَشَارَتِ قَيْبِ مِنْ
وَقْتِ ذُو النُّجْمَةِ اِبْرَاهِيْمَ بِنَامَ	اُمِّهِ فَاسْمَلِ مِرَايِي بُوْ سَلَامَ
فَا دِ اَسْمَى هُوْتِ اِسْمَاعِيْلَ دِيْعَ	بَارَكَ اللهُ لَكَ حَمْلَ الْمَسِيْحِ
اُمِّهِ اَسْمَى هَشِيْمِيْ مُوسَى فِي مَقَا	اَبْسْرِيْ يَا اِمْنَةً بِالْمَضْطَعِيْ
اُمِّهِ نُوْ اَشْمَانَهُ عِيْسَى فَا مِرَا	تُوْرُ مَرْدِيَانِ بِيْسُلْطَانِ وِرَا
هَمَّ دِيْ هَوْنِ بِيْ حِيْسَابِ نَادِي	كَزِيْمِيْ فَا لَسْ يَا مِرَا فَا دِيْ
كُوْ مُوْدُوكَ نُوْ كِتَابِ نَارِيْنِ	بَلَكِيْ مُوْحِبِ بُوْ بَعْجَرِ حَاضِرِيْنِ
وَقْتِ مَشْشِ اَسْمَهُ حَمَلِيْ جِرِي	كَرْدَ عِبْدَ اللهِ قَصْدِيْ نَجْرِي
شِيْ مَدِيْنَهُ خَالِقِيْ دَانِيْ وَشِي	قَيْبِ عِبْدَ اللهِ شَرِيْفِ وَرْدُوشِي

عَمْرِيْ بِيْرُوْ فَيَسْتُوْ اَبْعَ صَرِي	فَا دِيْنَارِ اِيُوْحِيْبِ اَنْوَرِكِ
لَا مَنَابِرَ مَا وَا قَاهُ وَكَسْرَ	وَقْتِ عِبْدِ الْمَطْلَبِ بَا حَبْرَ
خَالِقِيْ فَرْدَا يَتِيْمَ نُوْحَلِ مِنْ	فَا زَرِيْ مِنْ بِيْ دِيْمِيْ وَنِيْ لِيْنِ
هَمَّ جَفَا حِيْوَانِ دَرْ سَهْلِ وِجَالِ	دَاوُوْدِ بِيْرُوْدِ زَبْرِيْمَايِ نَحَالِ
بِيْ حَبِيْبِ نُوْحْمَدِيْ بِيْ يَتِيْمِ	بِيَوْمَلِكِ فِيْ مَنْدُوْرُوشِيْ فَا كَرِيْمِ
بَا شَتْرَا بِيْرِيْ بَا اَسْمَى مَا بُوْ بِي	دَلِجُوْبِ كُوْ لَطِيْفِ اَمِيْ بُوْ رِيْ
مَاجِدِيْ زَانِ قَدْرِ دُرِّ عَالِيَانِ	اَمِيْ كَلِّ اَقْلِ تَمَامِ وَعَالِيَانِ
فَا نَسِ مَا الصَّلُوْهُ وَالسَّلَامُ	وَا زِيْنِ كَرْمَا خَلَا صِيْتَا تَمَامُ
اَنْوَمُجِيْحَتِ وَدَلِ نَابِيْسِ بِيْمِيْرِيْ مَا وَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَالِيْهِ وَسَلَّمَ	
اِمْنَانِيْ غَرَقِيْ نُوْرِيْ يُوْ هُوِي	شِيْ رِيْعِ الْاَوَّلِ رَا دَسْ شُوِي
اَزْتِيْ مَنْدَاوِ خَلُوْهُ بِيْ يُوِي	اِمْنَانَا وَقْتِ بِيْ دِيْلَسْ شُوِي
مِنْ دِيْ جَا رَحِيْمِيْ مِيْ اَمِيْ حُضُوْرُ	اَمِيْ شُوِيْ هَمَّ بِيْ دُشَنَبَهْ بِيْ فُوْرُ

مرها یوزی صارا ایسیا
 خدمت من کردینه بی قصور
 بعد جو تیشان میان حساب
 لایلی شکر و انکین
 و زرش پد ز حست جان من
 تا قلی من دی حبیب من امین
 غیر نسائی چقا اشبا بی فا
 مرچبا ای صر سیمان مرچبا
 مرچبا ای غیر غرضی مرچبا
 مرچبا یا صاحب الدین البین
 مرچبا امن سرت با حکرم
 مرچبا باقره عین الوری

یوزی ای حوا کوی ام الودها
 قط منی که اذینک بی ظهور
 مندی امه شربت کوزی کلاب
 چیک زنی بی شربی بی شرب
 من دی بو طیره امه بان من
 امه دنیا قوم مو قوم الحاضری
 مرچبا یا سنده الکونین فا
 مرچبا ای ریج ریحان مرچبا
 مرچبا منسلی فریسی مرچبا
 مرچبا یا صادق الوعد الامین
 مرچبا امن دنوت بالقدم
 مرچبا امن شست بی احسا

مرچبا یا عالم العلم الازک
 مرچبا ای رحمة للعالمین
 و ازین کرم احلاصیتا تمام

مرچبا یا شافعاً یوم الوجل
 مرچبا امن شفیع للمذنبین
 فالتس ما الصلو والسلام

انو مبحث هنی عجایبان امی وجود شوی مولودی

وقت امه ما دنیا اقل هم
 سجده را وقت و رشت فارینا
 قیب نفس من بر حاقط نینک
 کوش چیشان همه شاه شیا
 یوز کسره تراوش روان
 ادری در کرد عبادت مداوم
 ادرینه چرای بی چینی
 هم بقی نوشی مروان بانک

سجده هر دو فی الخالق عشر و سیم
 امتی من عاجز از قینسا
 بلکه فی ینه رجاء وراکنا
 طایفه از طایفه تر قیب شیا
 ذات نامی بی دیورقت و زمان
 فاس بو هفتاد صره بی شک تلم
 لاشوی مولوده بو بی چینی
 بی کسره ترا بانک

فست و بوقظری چارس کوی واز	ای شوی ده بان همت از انجاز
بحر ساولدی بی بوزی اشوی	اونده بی منده اصلا بوهوی
هم شوی مولود نه بی بو صبا	بو جهود بی شاری هر پر ساوفا
پرس بومولود قرشی کامر	بی د امشو مظهر اسلامیر
امه ناقش فاکو عبدا لله ر	بو ولد امشوی بی شاه ر
بو جهود تا فرورشت شنبی	فامر سارین از بازل
وقت دی بی قابوزان مبین	کوبک باطل اودین فرین
خاندن عیسین بالیقین	انیم بی احمد محمد هم امین
وازل کر ما خلاصا تمام	فانسن ما الصلوة والسلام

الو مین حلیما ی سعیدان رضی الله تعالی عنهما	
امسا فاهول منده بی بیان	کوبدوی بی شت حلیما سعیدان
چند رژی بغلی بوجو کاروان	امه مکه نامه فان سعیدان

شیر خور بره سیندانشا و جان	بینه در بی هم حلیما سعیدان
هر دی بیالی شت و ای حرمة	ای زی بولاجدی بی ضمره
لا بی نرساینه ج اصلا نوهر	بو هرک بی بدز بوزی لغیر
بی مران هر زنی بقور بی بنام	چونک باشی بی سر و بورالانام
بی حخر فاحلیما سرفری	سعید با وقت کودی حکم هر ی
ایه بیما نوبشکن بر و چری	ما خور فان اوهر کودی رکی
مشن کن مر بر با نرساینه ج	ماد انکافین نری بو عرک
انجی بوهر نرساینه ج	هر شها هر بی بیانته ج
فست فک بی بصوت کوملیح	تا فلی های روان سکون فصیح

از پیشگی اگر شای سعیدان	فانج منده میان سعیدان
بولوق بی خلق بی شرس و قلم	چونک نیست من محمد و العکم
ماسوار باش مران ای وری	آبر و باشی من بخو فضل ترا

سعد بان پر عجب مند تمام

شی کیہ آخر حلیما سرور

فاحلیما قطب بد یوزدک فز

وقت عول بی خبر دار یونذین

بعد جو انجی حلیما نازک

برد و تسلیم کرد قیب امانا

عمری وقت تمام بی شش صری

وقت پیر هشت صری منقلب

مند ای طالبی بی جیدری

وارن کر ما خلاصیتا تمام

فاحیال یان بر او نو کلام

کرد وی حتی کو بی میر صره

من نجاست نید ایوا هم اثر

فاها الله اکبر من کبیر

کرد اسپار و فری شامکه

ای زی بی شاماری شاکر بنا

امنازی شی دنیا ای صری

قبر بر میان بی عبد المطلب

بی جر حافد با فر اکبری

فانین ما الصلوة والسلام

انومجبت زول و حبر و مفسر اجیبو

هم بقیه قاس قود اسی نیا

بعد جرانیا کو دنیا فانیا

فاحور رہ بران قینق

تم انوفکر و مرام بی هر کو هو

بی حتی چورس صره کرده تمام

هم بخور مانینه بو خالی نیسو

یویی فکر خیالی روحیک

نامه کو بی زی ترا فان حما

ناقلی اینا کو قلب بی همان

بی بندن رنگی بی ملی شی فرو

ارده افر اینیم قلبی ده فا

هند زاناکو تمام بی وندی

هند او جارا بنیاهر کو هو

بعد و جی شی ما بدسر صری

چکر احسنی کابی توتنی

غیری یو جی حسی روح و شو

فر قلبی ده بی رب الامام

کو جر عمر ما نرا چیکه بیسو

ناقلی اینیا اش میان کو هیکه

زاف ترا حشر کرد ای خبر لور

بی سره روح و وقت بی بیان جهان

حضرت جبریل بی ناز بی سرو

ناقلی شابی محمد مصطفی

یور سول اصلاحی کو بعد بی

ارده و جی هم روح و هم شوه

یوشوک امر شاه اکبری

امه حیران سر قاسم مدی
بی مشرفی نو عرش و فلک
فست هوشی خرم بر آفتاب
قاتر که خالی بودی سلامت
جاده هر دشتی روی ز مری
بعد جوی کردی نماز کو عرب
وقت بفرغ نماز برای تمام
کردی قصد قدمی و باغی
سعدی الاقصی ده چری مند بی
بیرازی بی کما صفت تمام
بی معجز هم سزینب و ادب
بعد چشمانی فرقی بی امام

بسیار عمر ما بی حیرت آخری
هم مفرح بی مری ملک
جاده حیریل الیه بالبراق
کرد و فان بر من همتی تمام
غسل گوشت دگر دانی دی
حضرت حیریل نه مند عجب
لنکه آشنه ز کوی خیر الام
بیبی خدوه هم همه پیغمبردی
هم چنان و ملک بی مند بی
بوزی امه پینه ده ایو سلام
شی زیارت کردی پوشه عرب
کرد نمازک بقی ربه الان

هم نیاز کرده و عالی هم رجا
بعد حیران و رشت نوح الام
صی سر حیریل با اسنک خوشتر
هم جری اجمیع ذوالنقبات
هم چه سیری بی دگری سزمد
حاصلی و فنا کوشی سدره همان
فاده مشوره با محمد هم امین
فانکوی لنکه تیار انیسگنا
هم چه مخلوق کوهای خلق بی
لنکه برز و غیر تو ای نارین
و از نکر ما خلاصینا تمام
وقت حیران را فری حیرت

رب ادخلنا الدعاء والرحمة
شی صیا مشهوره سرفیه السلام
بردی عمر ما بی بو خیر البسک
ها چه جنت ها جنت ها عذاب
بیر دانی دیش بقینا حمد
حضرت حیریل زری و عابدی سکا
فاجر این بر او نارین
برزی کردی برزی ها از قینا
کرد و تباروت چیکو بی
ملکی حق تو قبول بقینت
فانس ما الصلوة والسلام
امه سر ما نرا جرح و عرب

ای بحیرت مندی فی زاناسین
قافی قدح خلاق وری
چین بودی انجیب بالودود
خالق پرده و دارت و قایم
دی جمالی بی دیکای رب سگ
خاصی هند چه حاجی ای بسز
وصفیه هند بی قاتس تمام
هم کلام خالی قاتس کید
هم هنی سری تراست همان
چونی میدانک و عرفان نیو
حاصلی انجی هاربت الامه
بعده جو مند بومرک لاجرم

شخصی ای کورب العالمین
اذن معنی بالعیبی قاتس
عاصی فی بحر النجلی والشهود
لا تخف انظر بحیر الرزقین
لا یلینا ابد قاتس بنفسک
بوکوهایی بر عرش خوشتر
کز هاراج الی بومر القیام
قطبین نوشتن بی بحر حیر
نیشکن قلوب ابدینه روان
سیر سبحان الذی ای حاجبو
کرد نازل منکه ده صاحب کرم
کرد هجر و شی مدینه ذوالعلم

دس صری زی مند مدینه تمام
وزن کما خلاصیا تمام
هذا دعاء مولد النبي صلى الله عليه وعلى اله وصحبه وسلم
یا الهی کمترین وقاصیر
رحمتی تو از غیری قهر تو
کز چاه عاصیو شرمندگی
کزت با فی فعل مارا ای حلا
ما حور زان کو عاصی تمام
ما سر قارن چسب کو ما جاک
ببحر حرمه نامی خوک
اهل ایمان چقا است تمام
رب فاعفر ما لهم تویم الحسب

عربی هیر نوشتن و السلام
قاتس ما القلوه والسلام
ماهسه رب زان ناظیر
ما ایمان ارد و نوا قاتس تو
لا بی ما تر د خوف توده می
ما رهنده بی بنا اصلا رجا
لا بی ما رحمتی ترا مسرام
غیر بودر کاه تو باذ الجلال
ما فقیر و بی کسان محرومک
اد مر اشو الی بوم القیام
لا تودنهم کبلا بالبعثات

باز

رَبَّنَا لَوْلَا يَكُنْ لَطْفُ عَيْبِمْ
 وَرِزْقِ أَلَمِ حُسْنِ خَاتِمَةِ
 ابْنِ خَاصِي فِي الصَّلَاةِ الْمُسْتَقِيمِ
 لِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ الْفَائِحَةِ

تمام فرستش مولد کردی باری خالق و فیض و مکریم باری
 صلی الله علیه و علی اله و سلم بدست احمد خاص
 هر پنج دهنر و هری و ششصد و بیست و پنج
 بعد از بزاین مافرد کرد و بیست و کاغذی و غیر
 عربی بهر نقطه یعنی ما عربی سرو
 نقطه بر و آنکه هر و ما هر
 نقطه بر و آنکه شش و
 آخری چهل و نه
 بینه نقطه
 بیست و نه
 نالیش
 ولسه

هذا نظم التاريخ مؤلف المولد

لَقَدَّمَ تَالِيفَ نَظْمِ مَجْدِ	كفيد التبرائم نفس و فرقد
مَوْلِدِ مَنْ لَوْلَاهُ لَمْ يَخْلُقِ الْوَرَى	بايد الهزلي الحو صبي احمد
لَدَى الْحَاجِي بِرَاهِمِ اسْتَاذِ الْعَالَى	نسب اولاد العلي و احمد
فِي سِتِّ وَعَشْرٍ وَثَلَاثِ مِائَاتِ	و ألف هلا لا بعد حجر محمد
فَلَمَّا ارَادَ كُلُّ امْرِ شَهِيدِيْنَ	فاشهدت حتما ها هنا با احمد

بكون
 ١٢١٦

اينضا مؤلفه

مَا مَدَحَ الْخَاصِي سِرَّ التَّقْلِيْدِ	ابن مديح الخاصي محمد الحسين
--	-----------------------------

اينضا مؤلفه

مَا تَقْنَأَى هُنَا كَيْفَ بَحْثِ مَجْدِي	کردی مولد محمد احمدی
---	----------------------

هذا

مسند الفريز للعلامة السعدي العمري فتح الله حسبه

في مباح خير الانبياء اذ وجد	اورايتنا الاطعمه الامجد
في عين حور العين تلي الاثم	سيز جليل القدر اذ مروفا
منظومه كالذير نعم المولد	يا لراوية التغدت لغات
سير بري التاليف فيها اوجد	مغناه يدرى اهلها من تيق
انقاد بسفر الخويص احمد	مذا انجب الاذل حسبي رخ
٥٧ ٧٦٦ ٢٤١ ١٥٥	

بكون

١٣١٦

